

3 35

МИКОЛА ЗАРУДНИЙ

3

ЧАРІВНА СИЛА ПРОСТОТИ

За своїм призначенням і суттю справжній письменник насамперед — Учитель. Зображуючи людські доли, розповідаючи різні історії, він учить добра і правди, виховує читача в душі кращих ідейно-політичних і морально-духовних принципів своєї доби. Кожен письменник здійснює цю відповідальну й благородну місію у тільки йому притаманній образно-поетичній манері, має власний «камертон» художнього осягнення дійсності. Талановитий майстер слова стає для багатьох людей добрим другом, мудрим порадником і наставником, зустріч з яким — свято.

У сучасній українській радянській літературі творчості відомого драматурга і прозаїка Миколи Зарудного належить безсумнівно значне місце як за проблематикою, так і за художньо-мистецькою своєрідністю.

Микола Якович Зарудний народився 20 серпня 1921 року в селі Оріховець, Сквирського району, Київської області в родині учителя. Одержавши середню освіту, 1939 року вступив на перший курс Українського комуністичного Інституту журналістики в Харкові, але завершувати навчання довелося в евакуації — 1942 року закінчив факультет журналістики Казахського університету. Деякий час працював в обласних газетах, а з 1944 року — на фронті. У повоєнний період журналіст Микола Зарудний все більше часу віддає художній літературі. Представник покоління, чия молодість припала на роки Великої Вітчизняної війни, а професійне самовизначення — на повоєнну нелегку добу, Микола Зарудний пройшов сувору життєву школу, уроки якої збагатили майбутнього письменника, визначили напрямки і характер його творчого пошуку. Бойові й трудові подвиги радянського народу, виняткова могутність його творчих сил і нездоланна віра в світле комуністичне майбуття, велич соціально-політичної мети і краса морально-духовних цінностей світу соціалізму є животворним джерелом поетичного натхнення М. Зарудного.

Першою його літературною спробою був цикл оповідань «Сандомирський плацдарм», написаний іще наприкінці війни. Письменника однаково ваблять драматургія і проза, тому й з'являються в світ майже одночасно п'єса «Весна» (1949) і повість «Мої земляки» (1950) — твори не бездоганні, але загалом схвально оцінені критикою і помічені читачем, що особливо важливо для кожного початківця.

З часом уподобання, здавалось, визначилися досить чітко — М. Зарудний виступає переважно як драматург. Безсумнівно, важливу роль у цьому відіграли тривалі зв'язки письменника з Вінницьким музично-драматичним театром ім. М. Садовського і праця на Київській кіностудії ім. О. Довженка. Однак, написавши вповодж 1955—1961 років близько десяти драматичних творів різних жанрів («Велике доручення», «На крутих берегах», «Прилітають журавлі», «Ніч і полум'я», «Якщо ти любиш...», «Мертвий бог», «Сашко вибирає дорогу», «Фабрикант», «Антеї»), М. Зарудний видає у 1961 році збірку оповідань «Світло». Згодом — знову робота для театру: «Веселка», «Ну й діти!», «Острів твоєї мрії», «Марина» та ін.

Та коли в 1967 році М. Зарудний опублікував свій перший великий роман «На білому світі», це не було несподіванкою для тих, хто цікавився і стежив за його творчістю. Читач і критика вже знали М. Зарудного як обдарованого, оригінального письменника широкого творчого діапазону.

Перечитуючи «Ніч і полум'я», «Веселку», «Дороги, які ми вибираємо», «Гілею», «Тил» чи будь-який інший твір із тих, що принесли М. Зарудному загальне визнання і пошану читача та глядача, переконуєшся, що найприкметнішою рисою його творчої індивідуальності є невтомний пошук нового.

Творчо переосмислюючи досвід своїх попередників у драматургії і в прозі, майстерно використовуючи специфіку суто оповідних жанрів, Микола Зарудний наполегливо шукає слово, співзвучне нашому героїчному часу, прагне виробити власні форми та засоби художнього осягнення соціалістичної дійсності й життя радянської людини в найрізноманітніших його проявах. Не все в цих пошуках, звичайно, однаково важливе і творчо доцільне, проте вони художньо плідні, що засвідчує дедалі зростаюча популярність Миколи Зарудного — драматурга і романіста.

М. Зарудний — письменник в повному розумінні сучасний. Усією своєю творчістю він підтверджує правильність відомої думки Л. Толстого, що для справжнього художника слова саме теперішній час і є найцікавішим, найблагодатнішим.

У живій реальній дійсності відшукує своїх героїв М. Зарудний, уважно, вдумливо вивчає і осмислює все, що хвилює їх, що допомагає чи, навпаки, перешкоджає їм жити згідно з ідейно-моральними нормами світу соціалізму. У творах письменника немало матеріальних прикмет доби, але він щасливо уникає псевдозлободенності. Часові реалії, як правило, підпорядковані в нього таким проблемам, які ніколи не перестануть хвилювати людство. Саме в цьому вбачаємо ще одну принадну рису творчої манери М. Зарудного.

Твердження про вірність письменника темі села стало нині чи не нормативним. Майже кожен критик, пишучи про М. Зарудного, обов'язково відзначає цю рису із знаком плюс. Звичайно, коли при визначенні тематико-проблемних шарів у доробку того чи іншого письменника брати до уваги тільки одну ознаку — місце дії твору, то й справді описуване М. Зарудним здебільшого відбувається на селі. Але подивіться, які широкі та багатоманітні життєві зв'язки кожного з персонажів М. Зарудного, як ті проблеми, що їх вони прагнуть розв'язати чи бодай поставити на порядок денний, ті болючі питання, над якими б'ються ці люди, «вириваються» за межі суто сільського побутовання! Життя звичайних мешканців отих маловідомих сіл виявляється органічно пов'язаним з усією країною, з світом. Думається, зовсім не випадково назвав письменник свій перший роман так промовисто — «На білому світі». Написане М. Зарудним практично неможливо сконцентрувати довкола однієї якоїсь, хай і дуже важливої теми. Тематико-проблемна поліфонія як одна з вельми продуктивних форм художнього осягнення розмаїтого життя нашого сучасника, очевидно, найбільш відповідає творчим задумам письменника. Порушуючи майже в кожному творі цілу низку питань, М. Зарудний прагне в такий спосіб виявити і всебічно проаналізувати передусім чинники характеро-творчі — те найсуттєвіше, що так чи інакше обумовлює дії і вчинки людини, стан її психіки, емоцій тощо. І можна сказати, що це складне завдання письменник розв'язує, як правило, успішно.

Герої творів М. Зарудного — звичайні земні люди, справжня сут-

ність яких визначається їх ідейно-світоглядними переконаннями, рівнем їхньої соціальної активності й тим, як шанують вони і примножують кращі традиції та морально-духовні цінності народу. Критерії, як бачимо, високі, тому твори письменника завжди гостро конфліктні. Адже людина розкривається повною мірою саме в конфліктних, критичних чи кризисних ситуаціях, та й взагалі, як відзначав іще В. Белінський, без пристрастей і суперечностей нема життя, нема поезії.

Конфлікти у М. Зарудного — багатопланові й нерідко являють собою складне сплетіння громадських і особистих інтересів, сподівань, задумів, почуттів та емоцій багатьох людей. От, скажімо, ображений тим, що його, колгоспного ватажка, людину, яка довгі роки самовіддано й чесно служила загальній справі, не обрали знову головою колгоспу, Антон Тимофійович Кряж («Веселка») вирішує назавжди кинути рідне село і переселитися до зятя на млин. Гнів і обурення Кряжа скеровані переважно проти нового голови колгоспу Дмитра Шелеста, який був донедавна улюбленим учнем Антона Тимофійовича. Конфлікт проте не обмежується стосунками між колишнім і нинішнім головами колгоспу. У суперечку включаються родичі Кряжа, його старий, ще з часів громадянської війни, товариш Омелян Самопал та багато інших людей, у кожного з яких — складні, часом дуже запутані взаємини з самим Кряжем і між собою. Ситуації характерні для побутової комедії. Центральний комедійний конфлікт обростає, доповнюється кількома другорядними конфліктами, у процесі розв'язання яких розкривається провідна ідея твору і водночас виявляється сутність кожної з дійових осіб.

М. Зарудний, прекрасний знавець побуту і психології сучасника, майстерно розкриває індивідуальну неповторність своїх персонажів, тонко, філігранно відтіняє і виділяє найсокровенніше, глибоко особисте, часом непомітне навіть для самої людини. Так, наприклад, Кряж прикро вражений тим, що односельці називають його диктатором, який «всю колгоспну демократію запер у шафу, забороторив за бемське скло...» Це кричуща несправедливість, вважає Кряж, адже він — втілення простоти й доступності, свій, знає всіх на селі з діда-прадіда, так само, як і його знають усі від малого до старого. І раптом — диктатор!

Драматург прямо не спростовує цього переконання свого героя, а, непомітно переміщаючи центр уваги на взаємини Кряжа з його доньками, має можливість в опосередкованій формі показати, який же він насправді у спілкуванні з іншими людьми. Адже саме в сім'ї людина виявляє своє «я» чи не найбільш відверто й оголено.

Ольга, Наташа, Світлана... Зовсім ніби не схожі між собою доньки Кряжа. Тиха, лагідна Ольга, розсудлива, дещо навіть раціоналістична Світлана, іжакувата, гостра, насмішкувата Наташа... Та, коли вдуматись, індивідуальні риси вдачі й характеру кожної з дочок Антона Тимофійовича є похідними від виховних принципів, що їх впроваджував Кряж.

Старша донька Кряжа Ольга, звикнувши з дитинства сліпо в усюму покладатися на батька, виросла такою безвільною, індиферентною, що навіть не пробувала боротися за своє особисте щастя. Люблячи Дмитра Шелеста, вона покійно одружується з тим, кого вибрав для неї батько. А Кряж жодного разу не задумався всерйоз, як і чим живе, до чого прагне Ольга, які в неї інтереси та уподобання, і все вирішив за неї сам. Керувався він при цьому старою, як світ, буденною істиною: він — батько, а хто краще за батька знає, чого треба рідній дитині? З погляду голови колгоспу Кряжа, який до того ж звик

оцінювати людей лише за виробничими показниками, Петро Косяк — цілком пристойна і порядна людина. Працює добре, хазяйновитий, не п'є, не бешкетує, ввічливий, лагідний. Чим не жених?

Так, люблячи всім серцем Ольгу, щиро дбаючи про її щастя, Кряж розтоптав кохання і знівечив життя своєї доньки. Лише після того, як певний час пожив однією сім'єю з «лагідним» зятем, він зрозумів, у яку прірву страждань і муки власними руками зіпхнув Ольгу. У фіналі Кряж прозріває, та і в Ольги нарешті пробуджуються почуття людської гідності, усвідомлене й вистраждане бажання життєвого самоутвердження.

Середульша донька Наташа — цілковита протилежність Ольги. Діяльно активна, рішуча й самовпевнена, вона органічно не визнає ніякої влади над собою, а тому обрала за правило діяти всупереч волі та бажанням батька. Конфронтація з батьком часом виходить за межі розумного, але так і тільки так Наташа може протидіяти жорсткій силі деспотичної батькової любові. Проте атмосфера, у якій виростили діти Кряжа, певною мірою вплинула і на Наташу. Вона, що так хоробро і мужньо подвойовувала своє право бути самостійною особистістю, не визнає цього права за своїм коханим чоловіком Сашком. Вдумайтесь у ті сентенції, що їх проголошує Наташа, щойно прийшовши з загу: «І запам'ятай, що ти мусиш завжди робити так, як скажу я». «З сьогоднішнього дня тебе нема». «Ти — був до загу, а тепер ти — мій чоловік, записаний у паспорт». «У розмові зі мною, Сашо, ніяких «але» бути не може. І це запам'ятай». Коли ж розгублений Сашко запитує: «Ну, а як тебе десь не буде, то хто мені підкаже...», Наташа впевнено відповідає: «Любов. Моя любов. Її вистачить, Сашо, на все твоє життя, на всі твої подвиги...»

Поряд з юнацьким максималізмом, вірю у чарівну й вічну силу великого кохання у цих тирадах чутно бринить і тривожний мотив, проривається щось суто кряжівське, загрозливо-зловісне. Чи не таким був Антон Тимофійович у юнацькі роки?

Прямим породженням виховної системи Кряжа є і життєва позиція його молодшої доньки Світлани — серединна, примиренська, пасивна. Надивившись на життя своїх сестер, належно оцінивши батькові настанови й вимоги, Світлана не наважується одверто протидіяти йому, але й поступатись вона так само не хоче, тому й пристосовується. Бажання жити комфортно штовхає її на шлях хай поки що незначних, але все-таки не завжди виправданих моральних компромісів.

Отже, показавши Кряжа у стосунках з його власними дітьми, М. Зарудний переконалим довів, що односельці зовсім не помилялися, називаючи свого колишнього голову колгоспу диктатором. Скільки б не гнівався і як би не ображався Антон Тимофійович, є-таки в нього диктаторські замашки, є!

Водночас ці за функціональним призначенням другорядні конфлікти, що завершуються в цілому благополучно, істотно поглиблюють і уточнюють важливі ідейно-сміслові аспекти комедії, пов'язані з виробничою і громадською діяльністю Кряжа. Саме родинні взаємини допомагають Кряжеві на схилі літ зрозуміти свої помилки, правильно визначити власну громадську позицію і, переступивши через особисту образу, повернутися нарешті до людей, до улюбленої праці на землі.

Знайшовши відповідний ракурс художнього відтворення суто родинних взаємин членів однієї порівняно невеликої сім'ї, М. Зарудний дає сучасне трактування одвічної проблеми батьків і дітей, і робить це оригінально й цікаво.

Батьки і діти — загалом одна із визначальних граней багатоманітної проблематики творів М. Зарудного. Молоді й старші персонажі йому однаково близькі, зрозумілі й дорогі лише тоді, коли вони — люди соціально активні, небайдужі, діяльні, рішучі, творчі, чисті душою і серцем. Будь-яке порушення законів і моральних норм соціалістичного суспільства викликає незмінний осуд драматурга. Опосередковане й пряме викриття негативних явищ і всіляких аномалій людської поведінки здійснюється М. Зарудним у rozmaїтих формах — від легкої іронії та ущипливого гумору до гострої сатири.

Туті тематико-проблемні вузли, природне поєднання серйозного й комічного, «високого» й «низького» наявні у всіх драматичних творах М. Зарудного. Не прикрашуючи, не ідеалізуючи, описує він сучасне життя, а нову людину змальовує в процесі її становлення, часом суперечливому і складному. На наших очах переоцінюються, а то й зовсім відкидаються якісь віками освячені традиції та поняття, народжуються й утверджуються зовсім нові, досі незнані. Тому так пристрасно зацікавлено підтримує і популяризує драматург те, що звеличує радянську людину, засуджує і нищівно таврує усе чуже, вороже нашій моралі й етиці, у яких би замаскованих формах вона не виявлялась.

Сила М. Зарудного — в серйозному, аналітичному осмисленні повсякденного життя. Основою твору в нього є здебільшого звичайний, а то й цілком ординарний життєвий факт: від'їзд ображеного екс-голови колгоспу із свого села («Веселка»), трагікомічні пригоди «любителів природи» («Пора жовтого листа»), одруження двох закоханих («І відлетимо з вітрами...»), гнітючі будні в домі сучасного Тартюфа («Мертвий бог»), посвячення праця, тривоги і надії керівника колгоспу та його однодумців («Антеї») тощо. Такі факти і події цікавлять драматурга тому, що вони у всій своїй сукупності складають значну частину такого місткого поняття, як сучасність. Художнє дослідження зовні буденної колізії виробничого, морально-етичного плану дозволяє простежити становлення характеру нової людини в динаміці й діалектичному розвитку, а відтак і показати розвиток нашого сучасника в напрямку досягнення вершин людської досконалості.

Найвищим завоюванням Радянської влади, цілком справедливо вважає і неодноразово доводить у своїх творах М. Зарудний, є передусім колосальні зміни у самосвідомості рядового трудівника, його соціальна активність, усвідомлене почуття громадянської і власної людської гідності.

Цілком земний позитивний герой М. Зарудного принадний перш за все тим, що він — борець. У кожному драматичному творі письменника так чи інакше, говорячи словами великого Гете, стверджується «верх премудрощів у земних: лиш той життя і волі гідний, хто б'ється день у день за них» (підкреслення наше. — З. Г.).

Бої ці — різномасштабні і перемоги, зрозуміло, — не рівнозначні. В одних випадках — це відстоювання державних, загальнонародних інтересів. Наприклад, Назар Гарновий і Яків Далекий («Антеї»), правильно розуміючи аграрну політику нашої партії і по-снівському люблячи землю, на якій живуть, вступають у двобій з пристосуванцями та окомзамилювачами, з тими, для кого «партквиток — плацкарта в житті, а не мандат борця». Нелегко далася їм перемога, але вони здобули її, бо діяли, як і належить комуністам, мужньо, відважно, чесно.

«Я завжди зневажав людей, які надто турбуються про те, щоб бути ситими... Людина — вище! Людина — вище ситості!..» — ці слова М. Горького, взяті за епіграф до однієї із п'єс М. Зарудного, можуть

водночас служити і своєрідним ключем до всієї морально-духовної програми, що її втілює в своїй творчості письменник. У драматургії і в прозі під тим чи іншим кутом він знову й знову досліджує проблему соціальної інертності, сліпоти, вбачаючи в ній серйозну загрозу для сучасника. Тому й з'являються на сторінках творів М. Зарудного різноманітні модифікації людини, вражені приватновласницькими бацаілами, байдуже спокійної і самозадоволеної.

Ось Сава Маковей («І відлетимо з вітрами»). Виходець із села, донедавна передовий робітник, Сава по-споживацькому тлумачить відомий лозунг партії і держави: «Все для блага народу!». Покинув завод, пішов працювати в ЖЕК, на калимну роботу, і пишається тим, що має щодня грубі гроші: «Ви за місяць стільки не заробите... скільки я за день вимолочу». Гроші стають єдиною життєвою метою Сави, бо відкрили йому досі незнану радість накопичення речей. І він гребе, тягне у свої «квадратні метри» все, що можна купити, оскільки переконаний: «Всі гребуть до себе. Ще не чув, щоб хтось сказав: «Досить». Усім — мало. І мені — мало!» Але Сава бреше, він просто не хоче помічати тих, хто живе інакше, хто не зводить смислу свого життя до елементарно примітивного культу речей. Таких людей довкола Сави немало: його рідний брат Михайло, Олена Василівна, Маркіян Магар, юна Саша та інші.

Як і всі, хто живе трудами рук своїх, ці люди знають ціну речам, не відкидають і не заперечують, але й не обожнюють їх, бо мають інші — справді високі цілі та ідеали. До цих людей тягнеться душою дружина Сави Тетяна. Витримавши випробовування ситістю, вона виривається з захащеної непотрібними речами квартири Сави й кидє його.

Дивується Сава — чого їй треба було, адже мала все і могла б мати ще більше! Не розуміє, що неспроможний він дати своїй дружині того єдиного, чого прагне вона і чого не купити за гроші: любові й тепла сердечного. Зачерствілий душею Сава давно вже не вірить ні в які почуття: «Любов, Тетяно, то чад молодих років. А коли вивітриється, то чоловік стає нормальним і, значить, живе собі без всього авралу...»

Зображуючи Саву, письменник майстерно відтворює суто сучасні риси характеру цього огидного нащадка класичних накопичувачів і скнар. Сава добре знає всі права, що їх забезпечує кожній людині соціалістичний лад, але забуває чомусь про свої обов'язки перед державою і народом. Він — із тих, хто ділить світ навпіл: оце — я, а ото — вони. Пояснюючи, наприклад, чому він пішов з заводу, Сава заявляє нахабно: «Що я їм за двісті кеербе плани буду конати?» Отже, ті, хто на заводі, самі по собі, а він, Сава, сам по собі. Однак у скрутну хвилину він одразу згадує про свою причетність до робітничого класу і посилається на радянські закони. Коли Саша з притаманною юності безкомпромісністю відверто каже Саві, що він живе неправильно, «не по-нашому, не по-радянському», той парирує: «Ти мене політграмоти не вчи! І про мене в газеті писали, коли на заводі був... А що, я за ту статейку піаніну купую чин... У нас — свобода і право на працю! Ти проходила Конституцію? Розплодилося оцих паразитів патлатих у штанях — жи з ні нема». (Підкреслення наше.—З. Г.). Щодо останньої тиради, то Сава й справді має рацію: незатишно живеться таким, як він, у нашому суспільстві.

Засуджуючи будь-які прояви приватновласницької, споживацької психології, М. Зарудний так само рішуче виступає і проти тих, для кого кар'єризм і самозвеличення стають єдиною провідною зорею

на життєвому небосхилі, і досліджує цей «феномен» уважно й ґрунтовно.

У драмі «Дороги, які ми вибираємо» безмежне честолюбство характеризується як вияв бездуховності, моральна аномалія, наслідки якої важко передбачити. Головний персонаж цього твору бригадир механізаторів Павло Реме́з заради особистої слави йде на злочин. У центрі уваги драматурга дві конфліктні ситуації, пов'язані з відображенням складних взаємин Реме́за з його дружиною Мирославою і головою колгоспу Федором Невінчанним, які, виступаючи проти Реме́за, борються передусім за Реме́за, намагаються врятувати його, допомогти звільнитись від якогось майже патологічного шанобства і гонорovitості. Своєрідність драматичної колізії твору виявляється в тому, що жертвою злочинних дій Реме́за стає Мирослава — прекрасна жінка, благородна, мужня людина, яка до кінця не на словах, а на ділі залишається вірною своїм високим ідеалам. Що ж до Реме́за... Зазнавши поразки, жалюгідний і мерзенний, він все ще чіпляється за примарну славу. Яким стане він, переживши таке глибоке душевне зворушення? Вірний правді життя, драматург не дає однозначної відповіді на це питання і залишає свого героя на роздоріжжі...

М. Зарудний нерідко звертається і до історичного минулого, давнього й недавнього, і цікавить його насамперед боротьба народу за свою свободу і незалежність.

Герої творів М. Зарудного на історико-революційну тему («Ніч і полум'я», «Сині роси», «Вірність») звичайні люди — селяни, робітники, інтелігенти, солдати, матроси. Але показані вони в періоди найвищого ідейного прозріння та морально-духовної окриленості, у свій зоряний час, тож і домінують у цих творах романтико-патетичні прийоми і засоби відтворення дійсності. Не можна сказати, що драматург взагалі оминає тут буденні моменти життя своїх героїв. Такі моменти є і мають вони виразне функціональне призначення — створити відповідний фон, на якому відбуваються події епохальні, коли в борні за торжество соціальної справедливості розкриваються характери героїчні, а то й казково-легендарні. Оскільки йдеться про боротьбу антагоністичних класів, то й конфліктні ситуації в цих творах — критичні або кризисні, розв'язання яких нерідко завершується загибеллю одного, а то й кількох позитивних персонажів. Трагічний фінал сприймається як природне завершення вельми напруженої, оптимістичної за своїм внутрішнім змістом драматичної колізії.

Розпінають на хресті більшовика Северина Дороша («Сині роси»), але бандитам так і не вдалося морально зломити мужнього бійця революції. Віра в торжество комунізму органічно переростає у віру в безсмертя, тому-то з такою певністю заявляє Северин своєму катові: «...Я оживу, чуєш? Оживу у нашій правді! У синовій житиму, в онуках своїх...»

Гине від руки підступного убивці матрос Максим Богун («Вірність»), та, доводить автор, немає на світі сили, спроможної зупинити народ, що піднявся на боротьбу за правду і волю...

У нерівному бою з фашистами полягли радянські патріоти — герої «Тилу». Зображуючи Велику Вітчизняну війну, М. Зарудний показує її як війну священну, загальнонародну. Саме в такій війні і зміг виявитися на повну силу героїзм радянських людей, їх патріотизм, пролетарський інтернаціоналізм і гуманізм. Своєрідно реалізує письменник свій творчий задум. Цю п'єсу, написану прозою, він називає героїчною поемою. Прикметна деталь, оскільки в такому визначенні жанру твору міститься пряма вказівка на його героїко-

патріотичний зміст і піднесено романтичну, поетичну тональність. Усі компоненти твору підпорядковані головній ідеї, кожна подробиця ви-вірена, художньо вагома.

Події, що відбуваються в п'єсі, точно датовані: 25—29 липня 1942 року, чого досить, щоб зрозуміти, що йдеться про один із найдрама-тичніших періодів війни, коли фашисти рвались на Волгу й Кавказ і боротьба набула особливо запеклого характеру. Уточнення вельми істотне й важливе, оскільки звільняє автора від необхідності вводити читача в суть справи, докладно мотивуючи ту чи іншу ситуацію. Не менш важливим є і те, що драматург так само точно називає місце дії — «хутір Юта біля Новочеркаська» в «придонському степу», що під пекучим сонцем «дзвенить пшеницями».

Конкретизація часу й місця дії твору, визначених М. Зарудним з військовою точністю, є чи не найвагомішим компонентом структури п'єси, за допомогою якого розкривається винятковий трагізм обста-вин, у яких змушені діяти герої «Тилу».

Що ж це за люди? Восьмеро колгоспників (із тих ста душ, що ви-їхали в евакуацію «на двадцяти трьох підводах»), до яких у дорозі приєднались хворий актор і старий кравець — біженець із Польщі. Ця невеличка група виконує і суто людяну місію: рятуючись від ворожої навали, вони вивозять в тил малолітніх вихованців дит-будинку.

Діти основний об'єкт турбот і клопотів дорослих, та бажання не потрапити до рук ворога — ось що єднає спершу людей. Утворившись стихійно, ця група поки що не є згуртованим колективом. За своїм життєвим досвідом, соціальним статусом, світосприйняттям і навіть за станом здоров'я ці люди, зведені волею примхливого випадку до-купи, взагалі ніби не здатні на якісь цілеспрямовані, організовані вчинки і дії. Плачуть і сваряться між собою перелякані жінки. Без-порадно розгублені чоловіки. Навіть Наріжний, найдосвідченіший з-поміж них старий комуніст-будовнівець, іноді втрачає витримку.

Письменник показує, як завдяки зусиллям невеличкої групи кому-ністів ця досить аморфна маса поступово перетворюється на добре згуртований загін патріотів, спроможних дати гідну відсіч ворогові. Перебуваючи в оточенні, позбавлені зв'язків з навколишнім світом, персонажі «Тилу» ділом підтверджують своє право носити наймення радянських людей.

Різні за своїми індивідуально людськими якостями, життєвими інтересами та уподобаннями, вони єдині у великій світлій любові до Соціалістичної Вітчизни і священній ненависті до загарбників. Саме ці почуття надають їм сили вистояти і перемогти ворога, бо траге-дійно-патетичний фінал «Тилу» сприймається саме як триумф Перемоги.

Правильний вибір героя, довкола якого концентрується дія, є, як відомо, першою і головною запорукою успіху твору. Можна сказати, що і з цим завданням М. Зарудний впорався успішно. Сергій Льонко, комісар загону евакуйованих, — характер цілісний і глибокий. Непок-казна зовнішність («зовсім хлопчисько, волосся спадає йому на очі, які він примружує, коли придивляється до чогось, бо погано бачить», — тому й не взяли до армії), нічого геройського, але яка багаторьска сила духу, які організаторські здібності, особиста мужність і само-відданість! Спостерігаючи за Льонком, слухаючи його розмови з ева-куйованими — то розважливо заспокійливі, то пристрасно темпера-ментні, — починаєш розуміти, що старий комуніст Наріжний призначив секретаря комсомольської організації комісаром не лише тому, що «без комісара у воєнний час ніяк не можна». До такого відповідального

рішення Наріжного спонукало передусім усвідомлення глибокої внутрішньої ідейно-духовної спорідненості Льонка з комісарами громадянської війни, з тими, хто водив колишнього будьонівця на ворога у дні його юності.

Людина непохитних ідейних переконань, Льонка твердо вірить у перемогу над фашизмом. Володіючи неоціненним даром пропагандиста-ленінця, він уміє пробудити й закріпити цю віру в серцях інших. Сила Льонка і в тому, що він не боїться смерті. Власне, таке питання перед ним особисто не постає, бо для нього головне — ідея, а вона — безсмертна.

Порівняння Льонка з Наріжним ніби не на користь останнього — надто вже він заземлений, традиційно вайлуватий і простий. Та чим стрімкіше розгортається дія твору, тим очевиднішим стає, що саме контрастне зіставлення (до речі, найулюбленіший прийом М. Зарудного) і дозволяє переконливо показати ідейно-духовну спорідненість цих двох персонажів, що уособлюють авангардну силу радянського народу — комуністів. Поведінка, вчинки цих рядових партії Леніна зумовлені їх ідейними переконаннями, їхньою вірою в торжество комуністичних ідеалів, а тому їх подвиг сприймається як свідоме діяння, що є характерним саме для героїчної драми.

Улюбленими жанрами М. Зарудного є комедія і драма в їх різноманітних модифікаціях (народна драма, лірична комедія, драматична поема тощо). Досить успішним був дебют письменника і в такому вельми складному жанрі, як трагікомедія («Фортуна»). М. Зарудний часом цілком свідомо «драматизує» певні сюжетні лінії у своїх комедіях, і навпаки — у драмах вільно користується комедійними елементами, що загалом характерне для всієї сучасної драматургії.

Називаючи драматургію «найважчою формою літератури», Максим Горький вбачав найбільшу складність у тому, що характери дійових осіб, певні ситуації і колізії у п'єсах створюються тільки за допомогою розмовної мови. Отже самотність драматурга виявляється передусім у діалозі. М. Зарудний, безсумнівно, справжній майстер діалогу. При творенні індивідуально неповторних характерів своїх героїв він використовує багатющі скарби живої розмовної мови, досягаючи особливої довершеності в побудові комедійних ситуацій. Ось, наприклад, Свічка («Номенклатурна одиниця»), хизуючись, говорить своєму співрозмовнику: «Він теж номенклатурний, як і я». Книш: «Ти дивись! А до війни зовсім не пив!» Усього дві невеликі репліки, але маємо тут і дотепне суто «філологічне» непорозуміння, і несподівану, і вельми колоритну й містку характеристику самого Свічки.

М. Зарудний у більшості своїх творів намагається максимально реалізувати всі потенціальні можливості поезики драми і розширити її межі. У цьому плані особливо прикметними є авторські ремарки — здебільшого розгорнуті, докладні й поетично натхненні. Перечитуючи їх, відчуваєш бажання драматурга якомога точніше розкрити перед режисером, актором, глядачем і читачем емоційну насагу кожного змістовно значущого епізоду, кожної важливої сцени. При цьому М. Зарудний іноді перебирає на себе обов'язки художника й композитора, виділяє у ремарках якісь, з його погляду, обов'язкові барви, мелодії і звуки.

Ось, наприклад, авторські пояснення, що ними завершується «Тил»: «Звук хронометра. Усі мовчки прощаються один з одним. Вірка подає Льонку свою червону косинку. Льонка прикріплює її до крила вітряка... Всі разом крутять старі крила... Все вище і вище підіймається в небо червона дівоча косинка. Заграва д а л е

кої пожежі і перші промені сонця освітлюють її. Ти шурують залпи гранат, мінометів і черги автоматів... Гасне світло. І — тиша.

Промінь сонця освітлює червону косинку і чорний степ...»

Яке тут виразно контрастне зіставлення звуків (мовчання, тиша і гарматні залпи), кольорів (червоний і чорний), світла й темряви... Символіка кольору й звуку, так майстерно використана М. Зарудним, доповнює і поглиблює героїко-патетичне звучання фіналу. Відліт в слові й через слово почуття і думки закріплюються в зорових і звукових асоціативних образах.

Інокли ремарка виконує ніби не властиві їй функції. Зображуючи словесну перепалку двох язикатих жіночок («На сьомому небі»), драматург раптом заявляє: «Боже праведний! Як мало треба жінкам, щоб змінився їх настрій!» Та коли вдуматися, вищенаведена авторська репліка містить вельми серйозні вказівки і для актора, і для режисера.

Як справжня художня знахідка сприймається цікава спроба письменника відтворити духовний стан персонажа, відмовившись від традиційного монологічного мовлення та зовнішньої дії. Маємо на увазі прекрасно написану поетичну сцену освідчення в коханні Гелени Мичковської і Мирона Кагарлика в «Синіх росах». Юні революціонери вважали кохання зрадою революції, а тому, прощаючись перед довгою роздукою, говорять одне одному загальні, якісь стерті, банальні слова. А в цей час у височині лунають їх внутрішні голоси — хвилююча розповідь про глибокі, ніжні, чисті, але так і не словлені почуття...

Таких яскравих проявів творчої самобутності в драматургії М. Зарудного немало. Його п'єси сценічні, доступні як для професійних театрів, так і для аматорських колективів. Він нині один з найпопулярніших радянських авторів, що пишуть для театру. Героїчна поема «Тил», поставлена Львівським драматичним театром ім. М. Заньковецької, відзначена в 1978 році Державною премією Української РСР ім. Т. Г. Шевченка.

Відомий М. Зарудний і за межами нашої країни. Болгарія, Румунія, Польща, Німецька Демократична Республіка, Югославія, Чехословаччина, Куба, Канада... Читачі й глядачі цих країн знайомі з героями «Веселки», «Антеїв», «Фортуни», «Острова твоєї мрії», «Номенклатурної одиниці» та інших творів драматурга.

Широке визнання як прозаїк М. Зарудний здобув з появою у 1967 році великого роману «На білому світі», що поступово переріс у дилогію — його друга частина «Уран» вийшла друком у 1970 році. В 1973 році було опубліковано третій роман письменника «Гілея». Названі романи не тільки «вписались» у загальне тло сучасної романістики, але відразу були оцінені критикою і читачем як змістовні, цікаві твори новітньої прози.

Романіста захоплює життя у всій його багатоманітній складності, мінливості й русі. Він порушує і прагне всебічно розв'язати цілий комплекс питань соціального, виробничого і морально-духовного характеру — гостро злободенних, хвилюючих, важливих. Події романів відбуваються в межах одного часового періоду — від перших повоєнних років і до наших днів. Отже, в полі зору автора — переддень і доба науково-технічної революції з усіма її складностями і суперечностями. Саме в цей час живуть герої романів М. Зарудного. Праця й творчість, цінності справжні й фальшиві, сенс життя людського, добро і зло та багато інших так званих вічних і суто сьогоденних проблем хвилюють

їх. Як того і вимагає специфіка жанру, М. Зарудний з особливою пильністю відшукує і вивчає ті явища, які тісно пов'язані з найсуттєвішим у житті даної людини, колективу, середовища, суспільства. Місцем дії його романів є село, а тому М. Зарудний досліджує різні аспекти сільського буття, разом з тим головну увагу зосереджуючи на процесах, зумовлених науково-технічною революцією, яка глибоко змінює все життя селянина. Воно стає, безсумнівно, змістовнішим і багатшим, інтелектуально наповненим. Але щось і втрачається при цьому, руйнуються якісь традиції, порушуються віками вироблені міжлюдські взаємини. Змінюється і саме ставлення до землі. Якщо раніше земля була для селянина всемогутньою володаркою-годувальницею, то тепер колгоспник бачить в ній ще й багатющу скарбницю корисних копалин, бо спостерігає, як у степу, поряд з сільськогосподарською технікою, працюють потужні машини, добуваючи з земних надр цінні поклади. На очах міняється сільський ландшафт, і, на жаль, не завжди на краще. Іноді через безгосподарність, через споживацьке, а то й хижацьке ставлення декотрих горе-хазяїнів гине природа — наше найдорогоцінніше багатство. Тому, вітаючи технізацію села, М. Зарудний закликає берегти природу, дбати про її оновлення. Дуже добре це показано в «Гілеї», де з великою любов'ю описана праця робітників лісгоспу по відродженню стародавнього лісового краю. Немало яскравих тривалих епізодів і в диалогі «На білому світі».

Праця трактується романістом як невід'ємна частка людського буття і водночас як героїчне діяння. Через працю — найбільш суттєве, соціально значуще в житті сучасної людини — сприймається і вона сама, усвідомлюється логіка її характеру. Тому художньо переконливими, життєво повнокровними є саме ті герої, для кого труд — основна форма виявлення індивідуально неповторного «я», надійна запорука людського щастя, визначальний фактор високого рівня самосвідомості. Йдучи до своєї мети, герої Зарудного успішно долають труднощі, адже праця на благо Соціалістичної Вітчизни робить людину не тільки творцем власної долі, а й справжнім господарем рідної землі та держави. Саме такими є Олександр Мостовий, Платон Гайворон, Михайл Кожухар, Турчин, Долодзе («На білому світі»), Іван Запорожний, Марина Гомон, дід Опанас («Гілея») та інші позитивні персонажі романів М. Зарудного.

Розповідаючи про життя сучасників, письменник відверто висловлює свої симпатії і антипатії, щось схвалює і підтримує, а щось відкидає, засуджує, а то й таврує. Його позиція — чітка й недвозначна, хоч і не категорична. Прямо чи опосередковано оцінюючи подію, явище або людину, М. Зарудний в той же час залишає за читачем право на власну оцінку чи судження, бо вбачає в ньому чужого, сродованого співбесідника. Орієнтуючись на такого читача, М. Зарудний дбає про змістову насиченість своїх романів. Звідси — густота проблематики, велика увага до духовного, інтелектуального потенціалу твору, багатство сюжетних ходів, широке розгалуження інтриги і багато іншого з того, що має заповнити уяву читача, вплинути на його розум, спонукати до усвідомленого сприйняття, а то й філософського осмислення провідних закономірностей буття.

Жанр роману відкрив перед М. Зарудним винятково широкі можливості щодо художнього осягнення психології людини, суперечливо примхливого світу її почуттів та емоцій. Є тут безсумнівні успіхи і незалежні творчі знахідки (наприклад, відтворення внутрішнього стану хворої Наташі, виявлення емоціональних чинників, що зумовлюють ставлення Платона Гайворона до Степки, зображення поведінки

Парамона Чарія у хвилини душевної скрути та ін.), хоч іноді й відчувається надмір психологізації.

З великою ефективністю використав М. Зарудний романні можливості і в описах природи. Добре запам'ятовуються його пейзажі, соковиті, барвисті, яскраві і водночас гранично достовірні й поетичні.

Критика слушно відзначала, що М. Зарудний і в прозі показав себе майстром композиції: єдність романічного цілого складається в нього з ряду внутрішньосюжетних новел-епізодів, іноді гумористично забарвлених. Гумор справді є невід'ємним компонентом романів М. Зарудного. Іскрометний, запальний, мудро лукавий, він корінням своїм сягає у невичерпні надра народної гумористики.

Можна було б іще говорити про майстерно і логічно побудовані діалоги, прекрасні описи в його романах, хоч звичайно ж вони, ці романи, і не в усьому бездоганні. Впадає, наприклад, в око полегшене розв'язання окремих конфліктів, надмір любовних історій і мелодраматизм, що є однією з найпоширеніших вад сучасного українського роману взагалі. Однак, завершуючи розмову про М. Зарудного, можна твердо сказати, що й у цьому жанрі він домігся безперечних успіхів. Романи його цікаві й змістовні, адже в головному — у постановці й розв'язанні важливих соціальних та морально-духовних проблем, у правдивому зображенні людини праці — твори ці в повному розумінні слова сучасні. Вони не полишають читача байдужим, спонукають до співпереживання, а відтак і сприяють виробленню активної громадянської позиції, виховують людину — гуманіста і борця.

Микола Якович Зарудний, яскраво самобутній драматург і прозаїк, зустрічає своє шістдесятиліття в zenіті творчого розквіту. Його кращі твори витримали перевірку часом, тому що містять потужний заряд справжньої доброти й людяності, душевної щедрості й мудрості, які так потрібні кожному з нас. Саме в цьому — сила таланту Миколи Зарудного і запорука його популярності у читача і глядача.

Зінаїда Голубева

**ВКЛЮЧЕНО
В КАТАЛОГ**

*В том вошли пьесы
на историко-революционную тему,
о Великой Отечественной войне
и послевоенной жизни
советских людей.*

№ 05448/24 17
02

Первомайское РУ
Библиотека-филиал № 2
Свердловского областного
ЦУ им. А. М. Горького

**ОТРАСЛЕВАЯ
ЦЕНТРАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
РУ ИМ. Д. П. ПАРХОМЕНКО
г. Краматорск**

МАРИНА

*Героїчна драма на 3 дії
за мотивами творів Т. Г. Шевченка*

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Марина, 18 років.

Мати, 50 років.

Назар, 25 років.

Денис Варта, 50 років.

Оксана, 20 років.

Андрій Хміль, 28 років.

Крайбіда, 40 років.

Іван Корінь, 50 років.

Стефан Моцієвський, 35 років.

Дяк, 35 років.

Шинкар, 55 років.

Вацлав Вистемпольський, 55 років.

Магура, 50 років.

Ян Лисецький, 60 років.

Рило, 50 років.

Селяни, дівчата, дівчата-русалки,
козаки. Пани, гайдуки.

ДІЯ ПЕРША

Перед відкриттям завіси хай пролунають у залі слова
безсмертного Кобзаря:

«Неначе цвяшок, в серце вбитий,
Оцю Марину я ношу.
Давно б списать несамовиту.
Так що ж? Сказали б, що брешу,
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все такеє і пишу
Про їх собачії звичаї...
Сказали б просто — дурень лає
За те, що сам крепак,
Неодукований сіряк.
Неправда! Єй-богу, не лаю:
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщенних християн...
Прилітай же з України,
Єдиний мій друже,
Моя думо пречистая,
Вірная дружино,
Та розкажи, моя зоре,
Про тую Марину...»

У вірш влітається весільна пісня дружек:

«Ой дай, мати, шубу,
Бо піду до шлюбу,
Як прийду від шлюбу,
То не твоя буду».

Піднімається завіса.

Осінь. Багряним листям садів прикрило свою убогість село.
Білі хати немов ішли-ішли та й зупинились відпочити над яром.

А на горі стоять палати.

Біля сільської корчми, що видніється з-за дерев, нікого нема.

Під низеньким тином лежать колоди.

Над криницею схилила віти стара верба.

За коном співають дружки:

«В долину, дружечки, в долину
Та по червону калину,
Та зривайте руту, м'яту зелененьку,
Обквітчайте Марину молоденьку,

Розмаю я русу косу, розмаю,
Що ж бо я дівкою гуляю,
Закину я русу косу за плече,
Не один за мною заплаче!
Шевчики, кравчики ще й ткачі,
Отецькі сини-багачі!»

Стихає пісня; немов відповідаючи друзкам,
заспівали бояри, йдучи з молодим:

«Намова, Маринко, намова,
Поставила сторіженьку край двора,
А ми цієї сторіженьки не боїмось,
Ми до цієї сторіженьки становимось,
А ми цюю сторіженьку розженемо,
А тебе, молодесеньку, візьмемо».

Входить Назар у супроводі старостів, бояри і музик.
З ними дяк, уже нападитку.

Дяк. Да не пройдемо, да не обминемо, братіє, сього храму сатанинського.

1-й староста. Воно якщо той, то чому б і ні...

Дяк. Радуйтеся, пиворізи і горілкопийці, і паки реку: радуйтеся!

Андрій. Дорогу до молодої покропити треба, щоб не курилася!

Назар (гукає). Гей, пане шинкар, почастьуй хлопців-молодців!

2-й староста. І нас, грішних.

З корчми виходить шинкар.

Шинкар. Уклін молодому і товариству чесному. Звесіллям вас... Зараз я буду тут. (Зайшов до корчми).

1-й староста. А ви, музики, грайте — душу звеселайте!

Заграла троїста музика.

Андрій. Чого ж стоїте, козаки? Гуляй, душа, щоб земля гула! (Пішов у танець). Гуде?!

Голоси. Ні!

Андрій (немилосердно вибиває закаблуками). Гуде?!

Голоси. Гуде!

Андрій. Знай, голота гуляє!

1-й староста. Ширше коло, ширше круг, хай луна іде навкруг!

До Андрія приєднуються парубки.

І справді здається, що двигтять земля.

Входить шинкар з барильцем горілки, квартою і таранею.

Шинка р. Ось і я, шановне товариство.

Дяк. Виглядаємо тебе, страждущі і жаждущі.

Шинка р. Пийте, гуляйте, мене не минайте.

2-й староста. Тебе не минеш — біда прижене.

Шинка р (частує хлопців). Ой пане Мусію, ви не думайте, що я маю тут гендель. Хоробу я тут маю, а не зиск. Панові — за оренду дай, управителю, щоб ласку мав і не дививсь собакою, — дай, ісправнику, щоб не було рейвахи, — дай, писарю, щоб... ой, усім дай, усім дай... А в мене, нівроку, дев'ятеро дітей босі ходять, дай їм, боже, здоров'я.

Андрій. Ти хоч сам даєш, а з нас по сім шкур деруть.

Назар. Хоч у цей день не згадуй, Андрію. Вип'ємо, браття, щоб доля нам усміхнулась!

1-й староста. Щоб почула!

Дяк. І слішен глас із небесі: возоп'ємо чашу! Радуйтеся, горілкопійці, ізсушающіє потоки Іфтавскія... Стрезвітеся-бо от п'янства і соберітеся в храм божий на пеніє, моляще владику, да спасет од пороков душі ваша!

Андрій. Амінь, дяче.

Голоси. Щастя тобі, Назаре, до молоді дійти!

— Весілля відгуляти!

— Щастя й долю мати!

Андрій. А по долі та ще й волю.

Знову на селі залунала пісня дівоча.

Назар. Спасибі.

Входить управитель Магура.

Магура. Допивайте, допивайте, правда на дні. Чого зібрались?

Шинка р. Прошу пана управителя, хід всільний зупинився, що я, бідний, маю робити?

Магура. До кого йдете?

Андрій. Молодого ведем — дорогу знайдем.

Магура. Молодого не бачу!

1-й староста. Хіба вам, пане управитель, той... повилазило? Ось же Назар стоїть.

Магура. З ким, бидло, розмовляєш?

1-й староста. Та я ж нічого, тільки запитав, чи вам не повилазило, а ви вже й той...

Магура. Маєш щастя, що субота сьогодні, а то всипав би тобі гарячих. (До Назара). Чому до пана не з'явився, як було велено?

Назар. Ми були вчора з Мариною... Не допустив пан до себе, сказав, що ви його волю об'явите... Чекаємо, пане Магуро.

Магура. Викуп де?

Назар. Немає грошей у мене... Я відроблю...

Магура. Знаємо вас. Якщо не внесеш сьогодні викуп ясновельможному пану Вацлаву Вистемпольському — піп не звінчає, і весілля не буде.

Назар. Пане Магуро, але ж я просив... Звідки ж у мене стільки грошей?

Знову чути весільну пісню дружок.

Магура. А нам яке діло? Ти, перше ніж весілля гуляти, свиту собі справив би, лайдак ледачий.

Назар. Не губіть, пане управитель. Я відроблю, день і ніч робитиму.

Андрій. Він відробить, пане Магуро. Подивіться на його руки. Вони роботять, вони все можуть, оці руки...

1-й староста. Бога гнівите, пане управитель.

Магура. Я чиню панську волю.

Назар (стає навколішки перед Магурою). Благаю вас, умовте пана, не губіть щастя мого... моєї Марини! Або зразу вбийте!

Андрій. Встань, Назаре, глухі вони...

Назар (встає). Глухі...

Магура. Ідіть, ідіть своєю дорогою, поки гайдуків не покликав. Відчиняй, шинкарю, двері.

Шинкарь (відчиняє двері корчми). Що я, бідний, маю робити? Прошу пана управителя.

Магура та шинкарь заходять до корчми.

Назар. Спасибі вам, браття, за все, а тепер ідіть.

1-й староста. А весілля?

Назар. Яке весілля? Чули?

2-й староста. Ось вона, наша доля.

Андрій (до дяка). І оце бачить всевишній?

Дяк. До нього високо.

Голоси. До пана, Назаре, ще сходи.

— Випроси у нього!

— І не доступишся.

Андрій. Діди наші не просили благословення у пана, а ми...

1-й староста. Колись воля свята була, а тепер — дожилися...

Назар відійшов і важко сів осторонь під розлогою вербою. Андрій щось говорить товаришам. Дехто виймає з кишені мідяки й кидає Андрієві в шапку.

Г о л о с и. На наші мідяки не викупиш...

— Щоб мав — воли продав би...

— Від горя не відкупишся...

А н д р і й. Ідіть. Кажіть — для Назара. Ще ж є у нас люди?!

Всі, крім Назара та Андрія, повільно виходять.

Н а з а р (до Андрія). Хоча б Марині не сказали. Що ж мені робити, Андрію?

А н д р і й. Ось пішли, хлопці, може, й зберемо на викуп...

Н а з а р. Не було щастя в пелюшках — не буде і в світі.

А н д р і й. Щастя лелеки не розносять, Назаре... Може, щось і придумаю, я прийду незабаром. Почекай. (*Вийшов*).

З корчми виходить шинка р.

Ш и н к а р (*ще в дверях*). Ясновельможний пан управитель, щоб він уже дьоготь пив, просить, щоб ти зайшов.

Н а з а р. Я там нічого не забуду.

Ш и н к а р (*говорить у корчму*). Що я маю робити, коли він не хоче йти, пане управитель? Отак я завжди маю гендель.

З корчми виходить Ма г у р а.

М а г у р а. Що в тебе — крок по золотому?

Ш и н к а р. І я ж кажу: іди випий з паном чарку, бо коли ще випаде бідному хлопу таке щастя.

Н а з а р. Уже напоїли.

М а г у р а. Ти на мене вовком не дивись, бо я до тебе з серцем.

Ш и н к а р. Дай вам, боже, таке здоров'я, як ви маєте серце, пане управитель.

М а г у р а. Помовч! (*До Назара*). Помогти тобі не можу, а совіт дам.

Н а з а р. Спасибі, повік не забуду.

М а г у р а. Проси пана, хай на строк відпустить. На сахарні до Стеблева підеш, грошей заробиш. Повернешся — весілля справиш... Я слово замовлю — пан відпустить.

Н а з а р. До Стеблева?.. А Марина?

Магура. А що з нею стане? Подіває ще.

Шинкар. Пан управитель діло каже, щоб мої діти, нівроку, були здорові!

Назар. Як же я покину її саму? Я і тут відроблю, а вона ж...

Магура. Що вона? Не пропаде. Та ще й панові дякуватиме... Велено мені приставити Марину до покоїв панських.

Назар. Марину?

Магура. Покоївкою буде. Пан не зобидить, робота не важка. Бо пані з дітьми на води німецькі поїхала, а ясно-вельможного доглядати треба.

Шинкар. Пані — на води, пан — у гречку, дай їм, боже, здоров'я, а мені трохи грошей.

Магура. Заткни пельку, шельма!

Шинкар. Я нічого не кажу, я думаю.

Назар (ніби лише тепер збагнув усе). Ні, не віддам, не віддам Марини! (Вибіг).

Магура. А хто тебе питати буде? Лайдак! Само щастя в руки лізе, а він...

Шинкар. Сказано, хлопи, хіба вони що розуміють? Цей Назар і виріс на конюшні, бо як забрали його батька...

Магура. То це його батько був Кирило Шугай?

Шинкар. Його... Їх двох з нашого села забрали. Це не за вашої пам'яті — ще до того, як ваш пан ясний обдурив нашого пана Пампушку і виграв у нього в карти це село...

Магура. Не виграв, а купив, дурню еден!

Шинкар. Я ж і кажу: купив на карти... Так ото ще при вельможному панові Пампушці цей Кирило Шугай, дай йому, боже, здоров'я, спалив економію і втік з таким же розбишакою Денисом Вартою у кармалюки...

Магура. Порозпускав їх тут ваш Пампушка. У нас не втечуть.

Шинкар. Істинно так, прошу пана.

Магура. І тож ні разу не з'являвся в селі?

Шинкар. Ні, кинув жінку і сина малого та й подався в ліси... А як якийсь, прошу пана, волоцюга убив Кармалюка...

Магура. Не волоцюга, шельмо, а поміщик дворянського звання Федір Казимирович Рудковський!

Шинкар. Пшепрашам пана, я людина темна, інколи сам не знаю, що говорю... Так ото, як той волоцюга дворянського звання убив Кармалюка, то і Кирила Шугая,

і Дениса Варту було зловлено і заслано до Сибіру... Жінка вмерла, а цей лайдак Назар і виріс на панській конюшні. То ви хочете, щоб він зрозумів, що йому пан добра хоче?

Магура. Так ось яке це коріння!

Шинкар. І не чіпайте ви його, бога ради, бо...

Магура. Я його і згною на конюшні, зілля анахтемське. Порозпускалися хлопці!

Шинкар. Я тільки хочу, щоб було тихо. Я вже стільки надивився за свій вік, що моя Двойра мене не впізнає.

Пауза.

Магура. А про що говорять ці хлопці, коли збираються в тебе?

Шинкар. Хто про коней, хто про озимину, хто жінку лає, хіба я маю час прислухатися? Я не маю коли подивитися на своїх дітей, дай їм, боже, здоров'я, так кручусь, так кручусь.

Магура. Я тобі вуха повитягаю — чутимеш.

Шинкар. Як пан хоче, тільки я маю свій клопіт.

Магура. Коли почуєш щось таке, одним словом, проти пана чи проти мене — зразу ж біжи.

Шинкар. Куди ж я маю бігти, кругом корчми чи далі?

Магура. До мене біжи, дурню!

Шинкар. Я вже одразу до вас прибіжу...

Магура. Я не потерплю ніякої крамоли! Дивись мені, Лейбо! (Вийшов).

Шинкар. Чорт смикнув мене за язика. Мало мені клопоту з дітьми, то мені ще треба було Кармалюка, дай йому боже здоров'я... царство небесне.

Входить Денис Варта. Іде, немов сліпий, з козюю.

Варта. Озовися хто!

Шинкар. Я тут, пане кобзар.

Варта. З суботою будьте здорові.

Шинкар. Спасибі. Зайдіть випийте чарку.

Варта (сідає під вербою). Стомився.

Шинкар. Видно, здалека йдете?

Варта. Дороги мої не міряні, Лейбо.

Шинкар. Те, що я Лейба, це бог знає, але звідки ви дізнались?

Варта. Добрих людей на ймення знаємо.

Шинкар. За ці слова маєте в мене ще чарку, дай вам, боже, здоров'я.

Варта. Чув я, що вже новий пан у Вільшані.

Шинкарь. Новий Пампушка в карти програв село, снівся і пішов на государеву службу. А вступив ясновельможний пан Вистемпольський, щоб йому добра не було, як він з мене лупить таку оренду... При Пампушці я ще трохи дихав, а зараз рахую не гроші, а дітей, дай їм боже здоров'я, а панам пропасниці. Одному менше — другому більше.

Варта. Всі вони на один копил збиті. Півсвіту обійшов, а доброго пана не стрів.

Шинкарь. Ваша правда, легше білу ворону побачити, ніж доброго пана. А ви ж з якої сторони до нас добилися?

Варта. Довго розказувати. Я хотів би просити вас, Лейбо, об одній послuzі. Просив би вас покликати сюди Оксану Варту, може, знаєте.

Шинкарь. Хто таку файну дівку не знає! Я і отця її покійного знав.

Варта. Pokійного?

Шинкарь. З того Сибіру живими не вертаються... Він у Кармалюка був... Ой-ой-ой! Були колись часи. І коли вже воно тихо буде на Україні?

Варта. Ще не те буде, Лейбо.

Шинкарь. Ой нема людині супокою на сім світі. То що я маю сказати Оксані?

Варта. Скажіть, що подорожній кобзар хоче поклін її передати від тітки з Чигирина.

Шинкарь. То я вже піду пошукаю, хай хоч слово добре сирота почує. Натерпілася вона без батька, без матері. (Іде). А ви зайдіть та перекусите, чим бог послав. (Провів Варту до ганку корчми).

Варта заходить у корчму.

(У дверях). Маємо гостя, Двойро, нагодуй та чарку не пошкодуй. (Виходить).

За коном співають друзки:

«Ой у городі отава,
Яка наша Марина не жвава:
Заким дружечок зібрала,
Темна ніченька настала».

Під'їхала коляска,
входять пан Вистемпольський і Магура.

(Повертається). Падам до нуг пана Вистемпольського.

Магура. Ясновельможного пана, бидло.

Шинкар. Не кричить, пане Магуро, хіба мені важко сказати? Якби ясновельможний пан Вистемпольський зменшив мені трохи оренди, то я б величав його паном крулем.

Вистемпольський. Менше грошей — менше гріхів.

Шинкар. Я вже скоро буду святим. *(Вийшов)*.

Магура. Я таку ціну призначив за викуп, що він до страшного суду не заробить.

Вистемпольський. Тільки галасу, Магуро, не здіймай. Хай співають, а ввечері щоб Марина була у мене в покоях.

Магура. Але прошу ясновельможного...

Вистемпольський. Сьогодні!

Магура. Слухам пана, але якщо він...

Вистемпольський. Що він? Хлоп мусить знати своє місце! Якщо не захоче йти добром — зв'яжіть. В моїх покоях вона стане овечкою.

Магура. Слухам пана.

Входять Марина і Оксана з друзками і світилками.

Дівчата *(співають)*.

Стелися, хмелю, по тину,
А сріблом, золотом по ньому,
А йди, Марино, додому.
Стелися, хмелю, стелися,
А ти, Марино, дивися,
Бо тут тісні вулички,
Чи є всі твої дружечки?

Дівчата побачили пана і враз замовкли, вклонилися.

Магура. Чого замовкли, пся крев?

Вистемпольський. Пане Магуро, ви не на псарні. Дзень добри, дівчата!

Дівчата. Добрий день, пане.

Магура. Ясновельможний, пся крев! *(Відійшов)*. Пшепрашам пана.

Вистемпольський. А чого ж це молода ховається? Може б, і мене запросила на весілля?

Марина. Багато честі для нас, пане.

Магура. Ясновельмо... *(Подивився на пана і замовк)*.

Вистемпольський. О, побувати на весіллі в такої паненки — то честь для кожного кавалера.

Марина. Якщо ваша ласка, то прошу. *(Вклонилась панові)*.

Вистемпольський. Не за звичаєм просиш.

Магура. Поцілуй же ясновельможного пана!

Дівчата збентежились. Мовчить Марина.
Але раптом пролунав дзвінкий голос Оксани.

Оксана *(співає)*.

Світи, зірко, з неба,
Бо нам тебе треба.

Дівчата *(підхопили)*.

А завтра неділя —
Просим на весілля.

Марина підбігла до пана і ледве торкнулася устами його відвислої щоки. Пана немов хто вщипнув: він обхопив дівчину руками і міцно поцілував.

Марина вирвалася з обіймів.

Вистемпольський сипнув у гурт дівчат жменю мідяків.

Вони з дзенькотом розкотилися по дорозі.

Вистемпольський. Це вам на гостинці. А молоду я обдарую!

Магура. Дякуйте ясновельможному, в ноги!

Ніхто з дівчат не поворухнувся, не підняв гроші.
Одна дівчина взяла було п'ятака, але він випав з руки.

Вистемпольський *(Магурі)*. Сьогодні ж, чуєш?
Магура. Слухам пана ясновельможного!

Вистемпольський і Магура виходять.

Оксана. Що з тобою, Маринко, цур йому, підлому.
Хай він подавиться цими п'ятаками.

Марина. Чогось тривожно на серці.

Оксана. Чого тривожитись? Взавтра весілля, забере тебе Назар... Воно для годиться можна й поплакати перед людьми, а сама не підпускай смутку до серця. Хай наші воріженьки тужать. *(Заспівала)*.

Як була я маленька,
Колисала мене ненька.

Дівчата (підхопили пісню).

Ой дуб-дуба-дуба,
Дівчина моя люба.
А як стала підростати,
Стали хлопці коликати.
Ой дуб-дуба-дуба,
Дівчина моя люба.

Марина. Оксано, годі тобі.

Оксана. Тільки й нашого, що поспіваємо. Мине неділя — знову поженуть на панщину... Отак, дівчата, і вік наш пройде, і посивіємо на полі чужому... Та чого посмутились?! Я навіть на своєму весіллі плакати не буду. Мені що? Мені добре! Я — сирота. Матір поховала, батька пани в Сибір загибли на смерть... Була б мені воля — я б шинкаркою стала.

Дівчата розсміялись.

Чого смієтесь? Торгувала б, частувала б козаченьків, нежонатих чумаченьків.

1-а дівчина. А що б Андрій сказав?

Оксана. І його б частувала. (Співає).

Чумарочка рябесенька,
Пригортаюсь злегесенька...
Отой мене пече-ріже,
Що не люблю, в вічі лізе,
Той мене порива,
Кого люблю, та й нема!

Марина. Час нам іти, подруженьки мої.

Оксана. Бо й коровай без нас замісять.

Дівчата. Ходімо! (Співають).

Ой радуйся, стара мати
І красуне дочко:
Не пожалій дарувати
Нам свого віночка,
Бо од сватання до шлюбу
Тільки-но неділя,
Незабаром, Мариночко,
Буде в нас весілля.

На останніх словах пісні входить шинкарь.

Шинка р. Через вас мене вже й ноги не носять, дай вам боже, чого самі хочете.

Дівч а т а. Молоду доганяли? Чи, може, свататись збираєтесь?

Шинка р. Ой куди вже мені. Я маю свій клопіт.

Ма р и н а. На весілля приходьте!

Дівчата виходять, шинкар затримує Оксану.

Шинка р. Я тебе шукав, Оксано.

Оксана. Але ж ви знаєте, що в мене є наречений.

Шинка р. Я маю таке життя, що навіть у суботу не хочу сміятись... Тебе хоче бачити якийсь подорожній.

Оксана. Де він, хто він?

Шинка р. Бог його знає. Зараз покличу. *(Зайшов до корчми, згодом повертається)*.

Разом з шинкарем увіходить Варта.

Оксана пильно вдивляється в обличчя кобзаря.

Варта. Не впізнаєш?

Оксана. Почекайте, почекайте... Тату! *(Припала до грудей батька)*.

Варта. Дочко моя, Оксано!

Оксана. А я вже думала, що, поки й світу, не побачу вас.

Шинка р. Справді ви. *(Оглядається)*. Пане Варто, дай вам боже здоров'я, але я вас не бачив. Ідіть з богом, бо я маю своїх дітей, а як вас пізнають, то добра не буде... Я нічого не знаю, і я вас не бачив. *(Побіг у корчму)*.

Оксана. Звідки ви добились, тату?

Варта. З Сибіру, дочко.

Оксана. Відпустили?

Варта. Звідти не відпускають.

Оксана. А як же ви?

Варта. Ми втекли з Кирилом Шугаєм.

Оксана. А він же де?

Варта. Поранили його за Вілюйськом... На руках у мене, сердешний... Поховав його, а сам лісами темними та степами широкими, як звір. Якби не добрі люди руські не дійшов би. А то і притулок дадуть, і нагодують, і переховують...

Оксана. Ходімо, тату, до нашої хати — не впізнаєте. В землю вгрузла, почорніла. Як могила, наша хата...

Варта. До хати мені не можна, дочко. Проведи на мо-

гилу матері... Поклонюсь, хай простить, а вночі — в до-рогу.

Оксана. Куди? Не йдіть, тату, не покидайте мене.

Варта. Не можна мені, дочко, залишитись. До осені в нашій окрузі перебуду, може, кого з своїх зустріню, а потім на Кубань піду. Там є у мене вірні люди, що з Кармелем ще ходили... А згодом і за тобою пришлю.

Оксана. А як спіймають вас?

Варта. Поки рука тримає пістоля, а око бачить...

Оксана. Скільки ж мені вас чекати, тату?

Варта. Подам звістку про себе, доню. Що вдієш, таке щастя наше... Прости, що не я тобі оці стрічки купив, що не мати косу тобі заплітає... Все через мене... Але батько твій, Оксано, за меч взявся не для чорного діла, не для багатства, а за волю ми йшли на смерть... Нема Кармеля, лицаря славного, і волі немає... Мені ще треба було б Назара Шугаєвого побачити — заповіт батьків передати. Все старий Шугай перед смертю сина згадував. Уже, мабуть, великий виріс?

Оксана. Весілля у них завтра з Мариною... А я за дружку, тату.

Варта. Отак роки минають... Передай, що бачити його хочу. Хай на цвинтар прийде. Тільки нікому про мене. Спитає хто, скажеш, що кобзар з Чигирина зайшов, поклін від тітки передав... А тепер іди.

Оксана. А ви, тату?

Варта. Балкою на цвинтар доберуся. Чекай.

Оксана вийшла. З корчми виглядає шинкара.

Шинкара. Ви ще не пішли, пане Варто?

Варта. Скоро піду, Лейбо, не бійтесь.

Шинкара. Я не за себе боюсь, я вже все бачив, але мої діти... Якщо знову будете палити економію, то скажіть коли, пане Варто, то я поїду на днів два до свого швагера в Борщагівку, поки стихне...

Варта. Не буду палити зараз...

Шинкара. Дай вам боже здоров'я. Навіщо вам цей гимбель?

Чутно, як по дорозі промчали вершники.

Варта. Що за вершники?

Шинкара. Пан Вистемпольський гайдуків собі завів. Татари й ті були милосердніші за них... То цією дорогою, пане Варто, вийдете до церкви, а цією...

В а р т а. Я добре знаю ці дороги...

Входить Назар, поклонився Варті, підійшов до шинкаря.

Назар. Пане Лейбо, б'ю вам чолом: виручіть з бід. Позичте карбованців десять сріблом... на викуп. Відроблюю вам.

Шинкаря. Не допоможуть тобі ні срібні, ні золоті, Назаре. Лихе пан задумав.

Варта. Про який ти викуп говориш, хлопче?

Назар. Весілля у мене, кобзарю... Не віддає пан мені Марину... А грошей нема у мене...

Варта. Ти — Назар?

Шинкаря. Шугая Кирила син.

Назар. Назар.

Шинкаря. Викуп для пана — це зачіпка. Хіба не чув, що Магура казав? Забере пан твою Марину в покої. Ох, життя, життя. Хіба це життя, я вас питаю? (*Зайшов до корчми*).

Назар. Краще б я вже нічого не чув і світу білого не бачив. (*Сів під вербою, схиливши голову*).

Варта. Сльозами горю не допоможеш.

Назар. Нема у мене сліз, кобзарю. Останні виплакав, коли матір ховали, коли за батька розпинали гайдучки на конюшні... Мало, мало він палив їх!..

Пауза.

Варта. Я знав твого батька, Назаре.

Назар. Ви? Хто ви?

Варта. Я — Денис Варта.

Назар. Не впізнав би ніколи... Звідки ж ви йдете, де батько?

Пауза.

Варта. Під Вілюйськом... куля солдатська наздогнала його... Ми разом тікали...

Назар. А я чекав... Нещасний батьку мій.

Варта. За діло святе склав голову твій батько, Назаре... Могили ніхто не знайде, але хто житиме — не мусить забути його. Останні слова і волю свою велів твій батько передати тобі.

Назар. Що, що він сказав?

Варта. Якщо тобі, синові Кирила Шугая, буде важко колись, щоб ти згадав свого батька, який помислами свої-

ми був чистий перед богом і перед людьми, бо меч підняв за волю... Отож, коли буде тяжко тобі, щоб ішов ти до Дніпра, у Холодний яр. Біля старих гайдамацьких льохів, біля дуба Богданового, зупинися... Відміряєш два сажні на схід сонця і... викопаєш скарб... його заховав твій батько, як відходили з Кармалюком на Кам'янець... А далі чини так, як підкаже тобі совість і серце. Це були його останні слова.

Н а з а р. Спасибі вам... Мені багато грошей не треба, мені тільки, щоб Марина... А може, й сам на волю відкуплюся...

В а р т а. Волі купити не можна.

Н а з а р. А що ж мені робити? Навчить.

В а р т а. Тікати треба. Забирай свою Марину, і тікайте. Чи ти не син славного Шугая?

Н а з а р. Куди тікати? Зловлять гайдуки — закатують... А вона ж, їй жити ще треба.

В а р т а. Краще мертвими бути, ніж повзати під канчуками. Тікай на Кубань, в степи, — там ще воля. Я теж там скоро об'явлюся.

Н а з а р. А може, разом? І Оксану з Андрієм заберить.

В а р т а. З яким Андрієм?

Н а з а р. Хмелем... Це наречений її. Андрій на все піде.

В а р т а. Мені ще рано, хлопче. Маю ще декому борг вернути...

Н а з а р. Який борг?

В а р т а. Вогнем і кров'ю.

Знову проскакали вершники.

Піду я... Коли відважишся — на хуторі Колісниковому про мене почувеш... Там і переховатись зможеш. І до Холодного яру звідти за три ночі дійдеш... Запам'ятай, на схід сонця — два сажні. (Вийшов).

Н а з а р. Спасибі. (Іде).

Вбігає стривожена Марина.

М а р и н а. Назаре, чому ти мені не сказав нічого? Краще б мене ховали сьогодні, ніж до вінця виряджали. Ходімо до пана, в ноги впадемо, просити будемо.

Н а з а р. Я вже просив, Марино... Не чує, не чує пан.

М а р и н а. Я благатиму — він мусить почути! Не буде мені без тебе життя, Назаре.

Н а з а р. Нам треба тікати — це єдиний рятунок наш.

Марина. Куди?

Назар. На Кубань... Тікати від пана, від неволі...

Марина. А мати, моя стара мати... Як же покину її?

Назар. І їй буде легше, коли знатиме, що діти її на волі. Підеш зі мною?

Пауза.

Марина. Піду. Всюди піду за тобою... Стерплю і голод, і холод... Я хочу бути вільною. Вільною! Я не знаю, що таке воля, але рветься до неї вся моя душа, Назаре...

Назар. Сьогодні вночі я прийду. Поговори з Оксаною, а яз Андрієм, може, і вони...

Марина. Вона сказала, що батько її прийшов...

Назар. Варта тут не засидиться, а нам разом веселіше буде.

Марина. Я скажу.

Назар. Скажи матері про все і чекай. Сьогодні вночі ми рушимо... До схід сонця доберемось до Уманських лісів, а там на Колісниковий хутір...

Марина. Я не знаю дороги до волі.

Назар. Знайдемо, а звідти до Холодного яру... Там мій батько закопав скарб... Варта мені розповів. Розумієш, Маринко, скарб! У нас буде золото, гроші!

Марина. Я хочу мати щастя, Назаре... І щоб ти любив мене.

Назар. Я люблю тебе, Марино. Я тебе ніколи не розлюблю, кохана моя... Іди збирайся в дорогу... Важкою буде вона, наша дорога.

Марина. Я згодна її пройти, Назаре.

Назар. О, чогось гайдуки летять. Я до Андрія зайду. Біжи!

Марина вибігла. Назар вийшов у протилежний бік.

Вбігає Магура з двома гайдуками.

Магура (стукає нагаєм у двері корчми). Шукайте!

Гайдуки шаснули по кущах, побігли за корчму.

Виходить шинкарь.

Шинкарь. Що за гвалт, пане Магуро?

Магура. У тебе був Денис Варта?

Шинкарь. Який Варта, що ви говорите, пане управитель, проти ночі?

Магура. Який, який! Ти ж сам сьогодні говорив мені про нього!

Шинка р. Якби я все пам'ятав, що говорю, то був би рабином.

Вбігли гайдуки.

1-й гайдук. Нема.

2-й гайдук. Кажуть, що його бачили біля церкви, з дяком говорив.

1-й гайдук. Я впізнав його зразу, душогубця!

Магура. Пся крев! Дяка до мене!

Гайдуки вибігли.

Шинка р. Що сталося, пане управитель?

Магура. Кажу ж тобі, що Дениса Варту ловимо. Сказали гайдуки, що бачили в селі сліпого кобзаря... Ото і був Денис Варта.

Шинка р. Кобзаря я бачив, але то не був Варта.

Магура. А ти добре дивився?

Шинка р. Прошу пана ласкавого, хіба я не знав Варти? Він мені до цього часу винен мірку ячменю і дві гривни.

Входить дяк.

Дяк. Господи, не доброе лі семя сеял есі на селі твоєм! Создал есі на землі по образу своєму, дал есі і ему життя і розума, да послужит тебе в преподобії, правде і трезвості. Откуда-бо іскать плевели?

Магура. Що ото ти там мелеш?

Дяк. Над житієм бреним роздумую...

Магура. З ким біля церкви стояв?

Дяк. Біля церкви?

Магура. Біля церкви.

Дяк. Грішен єсьм. Зустрів преподобну куму Прасковію і глаголив речі, зело неподобніє сапу моему...

Магура. Кажуть, ніби ти з якимось кобзарем говорив. Часом не впізнав, хто він?

Дяк. Не упомню, пане Магуро.

Магура. А той кобзар не нагадав тобі Дениса Варту?

Дяк. Свят, свят!

Шинка р. І я кажу панові управителю, хіба Денис Варта такий був? То ж козак був, а це сліпий старець, чи не так, пане дяк?

Дяк. Істинно, святу правду рече Лейба.

Магура. Пся крев! Я знайду його. (Вибіг, ляснувши нагаєм).

Дяк. Да будет щедра і не оскудеєт десниця твоя, пане Лейбо. Подай велію чарку, бо щось в голові гуде, аки в трубі ієрихонській.

Шинка р. У мене теж, пане дяк. (*Швидко пішов до корчми*).

Дяк прислухається до гомону на вулиці.

(*Виносить чарку*). Пийте на здоров'я.

Дяк (*урочисто*). Ізтрезвітеся і обратітеся к господу, п'янице, з Петром взивая: господи, спаси ни, яко в глубині п'янства погибаєм...

Шинка р. Менше говоріть, дяче, бо розіллете.

Дяк (*п'є*). Зело грішен єсьм... І науки божественні вкушав при святій лаврі Печерській у стольнім граді Києві, а...

Шинка р. То чого ж вас на приход не висвятили?

Дяк. Пропив хреста срібного в младості на Подолі в злачному місці, і нема мені прощення. (*П'є*). Приводя іногда Данііл-пророк тайну мерзкого житія нашего, пиворізи, з печалію возопі: видех, рече, мерзость запустенія, стоящую на месте святе... Ви ж не тако обиденієм і печальми житейскими, яко же всегдашнім п'янством толіко себе отягощаєте, что і глав своїх от землі, на ней ви аки трупи бездушні валяєтеся, вознести не можете...

Шинка р. Як до цього, що ви тут говорили, пане дяк, люди прислухаються, то на мою корчму треба буде замка чіпляти.

Дяк. Не убойся, пане Лейбо, рать пиворізів і горілокійц зело велика єсть і пребудет в годи грядущі.

Магура з гайдуками вводять зв'язаного
Дениса Варту.

Кобза висить у нього на шні.

1-й гайдук. Я впізнав його зразу!

2-й гайдук. На цвинтарі ховався, душогубець!

Магура (*зукнув*). Людей!

Один гайдук вибіг.

(*Підійшов до Варти*). Хто будеш?

Варта. Людина.

Магура. Признавайся, ти — Варта?

Варта. Ні.

Гайдук зганяє селян до корчми.

Магура (*звертається до всіх*). Ми спіймали ворога престолу, гайдамаку кармалюківського. Ось він, душогубець, Денис Варта. Підійдіть, придивіться і скажіть, люди. Через таких, як він, гнів божий і панський упав на голови ваші. **Що** скажеш, дяк?

Дяк. Ні, не він.

Магура. Лейбо, дивись, бо...

Шинкар (*обійшов довкола Варту*). Я можу дивитись до ранку, але це не він.

1-й гайдук. Він, прошу пана. Я впізнав.

Проходять люди повз Дениса Варту, і тільки чути голоси.

Голоси. Ні.

— Ні.

— Не він.

— Не знаємо.

— Чужий чоловік.

— Ні.

1-й гайдук. Всі вони розбишаки! Присягаюся господом богом, що це Денис Варта.

Гайдуки ще підвели кількох селян.
Серед них Назар і мати Марини.

Магура (*до Назара*). Придивися, він?

Назар. Я їх не знаю.

Магура (*до матері*). Може, ти впізнаєш?

Мати. Ні, ніколи не бачила.

Магура. Змовились?!

1-й гайдук. Нагаями їх, пане Магуро! Усі змовились, брешуть!

Шепіт пройшов по юрбі.

Голоси. Пан їде.

— Пан.

Підїхала коляска. Входить пан Вистемпольський.

Вистемпольський. Спіймали?

Магура. Не признають, що це він.

Вистемпольський. **Що** знайшли?

Магура. Нічого... тільки кобза при ньому.

1-й гайдук. Присягаюсь, ясновельможний пане, це він спалив економію пана Пампушки з батьком оцього розбишаки. (*Показав шаблю в бік Назара*).

Вистемпольський. Якщо не він — відпустить з миром старого.

Магура. Але прошу ясновельможного пана...

Вистемпольський. Все. Розв'яжіть, і хай старий богу за мене помолиться і слово добре скаже.

До Варти підходять гайдуки. В цей час вбігає Оксана, впала батькові до ніг.

Оксана. Тату! Тату!

Гайдуки. Він! Він!

Вистемпольський. Гунцвот! В кайдани! Викличте ісправника. Швидше!

Варта. Прости, дочко. *(Розриває мотузки на руках, розбиває кобзу, виймає пістоля і стріляє в пана).*

Пан відскочив, а 1-й гайдук упав мертвий.

Варта, розкидавши гайдуків, вибіг.

Підвелася, наче скам'яніла, Оксана.

Вистемпольський. Наздогнати!

Кілька гайдуків вибігло, зацокотіли кінські копита.

Пролунали постріли.

(Холодно оглянув натовп). Я вас провчу!

Задзвонили дзвони до вечерні.

Почувся крик Марини: «Мамо! Мамо!»

Мати. Марино!

Вбігає Андрій.

Андрій *(до Назара)*. Забрали... Марину забрали гайдуки.

Назар. Як? Марино! *(Кинувся було бігти)*.

Магура *(до гайдуків)*. Взяти!

Гайдуки скрутили руки Назару.

Мати *(впала навколішки перед паном)*. Не губить! Вона ж у мене одна! Я за вас богу молитимусь...

Вистемпольський. Заберіть її!

Гайдуки відштовхують матір.

Назар. Пане, віддайте Марину! Віддайте!

Вистемпольський *(до Магури)*. Чого стоїш, гунцвот! На конюшню!

Магура з гайдуками тягнуть Назара. Він на якусь мить вирвався, вихопив з-за халяви ножа і кинувся на Вистемпольського, але гайдуки звалили Назара.

Магура. Уб'ю!

Вистемпольський (спокійно). Закуйте і відвезіть до округу. В тюрму, а потім у солдати до кінця віку. (Вийшов).

Гайдуки виводять Назара. Андрій збирає уламки кобзи.

Повільно спадає завіса

ДІЯ ДРУГА

У залі лунають слова великого Кобзаря:

«Село! і серце одпочине.
Село на нашій Україні —
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво...
Село! Село! Веселі хати!
Веселі здалека палати,
Бодай ви терном поросли!
Щоб люди й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де й шукати...»

На сцені — зал у панському маєтку і невеличка кімната, що стала в'язницею для Марини. Зараз у ній зашторено вікно, темно. В кімнаті — Марина. У залі — стіл, заставлений напоями, бокалами і закусками. Крізь велике вікно видніється у вечірньому присмерку село.

Тихо летється мелодія мазурки. Чутно вигук: «Віват!»
Увійшов Магура, відімкнув двері Марининою кімнати, розсунув штори.

Магура. Велено тобі вийти до гостей.

Марина. Не піду, нікуди не піду! Краще замуруйте тут навіки.

Магура. Я раджу тобі скористатися з ласки панської. Подаруй панові одну ніч, і ти матимеш усе: золото, гроші... Гроші, чуєш? Догодиш панові — на волю відпустить... У Варшаву поїдеш...

Марина. Відпустіть мене звідси додому... В ярмі буду ходити, тільки не чіпайте.

Магура. Ліпше ходити в шовках... Окутає тебе пан шовками й оксамитом... збудує хату матері...

Марина. Мені нічого не треба.

Магура. Пан щедрий, але страшний у гніві своєму.

Марина. Хай і мене в кайдани закує! Піду в сніги сибірські слідом за своїм нареченим. Прокляті! Не підходьте до мене! Мамо, краще б ви мене були в купелі залляли або в ополонці втопили!

Магура. Замовкни, бо я улещати не буду! Я б тебе скоро скрутив, паскудо! Ще й комизиться, наче їй не однаково, з ким переспати! Свого не діждешся, там і згниє розбишака!

Марина (кинулась на Магуру). Не смійте!

Магура. Тю, скажена!

Входить пан Вистемпольський.

Вистемпольський. Що за крик?

Магура. Прошу пана ясновельможного, то не дівка, а верр роз'ярений. Так і кинулась на мене.

Вистемпольський. А ти з нагаєм? І пальцем не смій зачепити.

Магура. Слухам пана ясновельможного.

Вистемпольський. Ще не таким гонор збивали. Там її мати до неї добивається, поки не скажу — не пускай.

Магура. А Оксану ви наказали пропустити?

Вистемпольський. Пропусти. Хай поговорять. Не з'явився її лайдак?

Магура. Ніхто не появляється. Люди вірні розставлені: стежать і за хатою, і за дорогами.

Вистемпольський. Пся крев! Не могли дати ради двом хлопам.... З цієї Оксани очей не спускай. Бути такого не може, щоб хтось не з'явився до неї. Старий, може, і не поткнеться, а той, Андрій, прийде. Він далеко не втік.

Магура. Слухам пана ясновельможного.

Вистемпольський. Коли сюди прийдуть гості, русалок приведеш. І щоб слухняні були, бо...

Магура. Слухам пана ясновельможного.

Вистемпольський. Оксана не мусить тут довго лишатись. Випровадиш — покличеш мене. Сторожу перевір навколо маєтку...

Магура. Так буде, ясновельможний.

Вистемпольський і Магура вийшли. Десь у покоях грає музика.

Магура вводить Оксану, відімкнув двері.

Оксана. Під замком тримаєте.

Магура. Бережемо дівчат вродливих... І тебе б сюди...
(Хоче обняти Оксану).

Оксана. Зась!

Магура. Це ж я пана просив, щоб тебе впустили...

Оксана відштовхнула Магуру і зайшла до кімнати,
причинивши за собою двері. Магура виходить.

Оксана (обняла подругу). Це я, Маринко.

Марина (підвелася з канапи). Ти, Оксано? Подруга моя вірна. Що там на селі, розкажи, як мати, що з Назаром, бо ось уже місяць у цій кам'яниці... Так тяжко, що й жити не хочу.

Оксана. І я тебе нічим не звеселю. Мати побиваються, зовсім посивіли... З ранку до ночі біля брами панської сидять, тебе виглядають та плачуть... А мій Андрій, тоді як Назара відправили до повіту, втік. Тільки на мить забіг, попрощався — і ні чутки, ні вістки...

Марина. А про батька твого не чути?

Оксана. Коли б спіймали — сюди привели б... і знову я сирота, Марино... А скільки люду постраждало тоді! Уланів прикликали пан. Катували за те, що батька не виказали... І в усьому я винна. Я! Я ж не знала, що не видали батька люди...

Марина. Добре, що хоч утік. А суд моему Назарові був, не знаєш?

Оксана. Хто нам скаже? Степан, коваль, з гайдуками до міста відвозив... Розказував, що Назар кайдани гриз... І просив передати тобі, що навіть мертвий буде мстити панам за тебе й долю свою безталанну.

Марина. Хіба тільки в нас така доля? Я не знаю такої хати, де б не було горя. Може, тому ще я терплю, Оксано... Я вже і плакати не можу. Якби Назар був на волі, він би визволив мене, а так... Я не переживу цього, Оксано... Пан уже двічі приходив після того, як я трохи одужала... вночі, з посинілими тремтячими руками, як утопленик... Я не знаю, де бралась у мене сила... Потім Магура... бив мене, посік сорочку на шмаття... а тепер ось золотом і вбранням задобрюють... Не знаю, що вони ще придумують, але краще смерть, ніж... Виплигну з вікна на брук... і все...

Оксана. Що ти говориш, Марино? Дасть бог, повернеться Назар, і ви...

Марина. Нічого мені бог не дасть! Він тільки забирає. Мої поклони і молитви не врятували ні батька від наглої

смерті, ні мого Назара, ні мого кохання. А я нічим не прогнівила його... Я проклинаю своє життя і...

Оксана. Що ти говориш, бійся бога, Марино!

Марина. Не боюся! Хай карає, як така його правда на землі! Чому він не заступиться за нас, за тих, що родяться і вмирають на панщині, чому не врятує отих наших дівчат хрещених, що в покоях голі танцюють перед панами... Я бачила! І я проклинаю цього бога.

Оксана. Ти, мабуть, нездужаєш, Марино. І голова пашисть, і очі блищать.

Марина. Мені тепер однаково. Тільки матері жаль.

Оксана. Попроси пана, може, пропустить до тебе.

Марина. Він сказав, коли пустить і матір, і волю дасть... Але я краще помру, ніж стану панською полюбовницею... А матері передай — хай не печалиться. Так, видно, мені на віку написано, бо ми не люди, ми — кріпаки.

До залу входить Магура, засвічує свічку.

Оркестр голосніше грає якийсь полонез.

Оксана. Батько розповідав, що на Дону і на Кубані живуть вільні козаки... Зовсім вільні...

Марина. Не дійшли ми з Назаром до тієї волі...

Магура (*відімкнув кімнату, увійшов*). Наговорились? Бачиш, Марина у нас, як паненка...

Оксана. А подавилися б ви цим добром.

Магура. Язик у тебе дуже гострий. Виходь.

Оксана. Ви хоча б матір пустили, нелюди!

Магура. Канчука хочеш?

Оксана. Погибелі на вас нема.

Магура (*виводить Оксану до залу*). Ну, ну, ти ти-хіше.

Оксана. Мариночко, ти ж...

Магура (*замкнув двері*). Потім, потім прийдеш. Я гайдукам скажу, щоб пустили, тільки ш-ш-ш... Я тебе давно примітив. (*Обняв Оксану*). Ти ж сама живеш, відчини двері... Прийду вночі, тільки скажи коли... Озолочу.

Оксана (*виривається з обіймів*). Ах ти ж, гаман старий!

Магура (*знову обнімає дівчину*). Панею зроблю, тільки скажи, скажи одне слово. (*Хоче поцілувати Оксану*).

Оксана б'є Магуру по ситій пиці.

В цей час входить пан Вистемпольський.

Оксана вибігла.

Вистемпольський. Що то є за герць? Здається, пан Магура дістав ляпаса по тважі?

Магура. Не хотіла з покоїв виходити вража дівка, то я мусив...

Вистемпольський. За єден цілунок такої кралі можна стерпіти, пане Магуро, але не в моєму маєтку.

Магура. Пшепрашам пана ясновельможного. (Вишов).

Входять гості. Все це підстаркуваті пани, вже добре напідпитку. Зразу ж підходять до столу, п'ють, закушують.

Лисецький. За здоров'я славного кавалера Вацлава Вистемпольського! Віват!

Пани. Віват!

Рило (ість). Коли ж пан Вацлав покаже тую красну паненку?

Вистемпольський. На все свій час, панове.

1-й пан. О, я знаю смаки пана Вацлава!

Лисецький. А я недавно виміняв у пана Гниди справжню Афродіту!

2-й пан. Я бачив, можу підтвердити: класичні форми.

Вистемпольський. Задоволені?

Лисецький. Вистрибнула з вікна... мої гайдуки спіймали її, поки довели до маєтку, спотворили нагаями обличчя.

Вистемпольський. Як то можна було? Варвари.

Лисецький. Я нікому нічого не прощаю, панове.

Рило (жує). Де ж тепер ваша Афродіта, пане Лисецький?

Лисецький. Я наказав її постригти і відправити до свиней.

Вистемпольський. Але це не наймудріший крок. До свиней її можна було відправити потім...

Лисецький. Я її віддав перед цим гайдукам.

1-й пан. То не є лицарський вчинок, пане полковник.

Лисецький. О, пан Шмига відомий ліберал! Ви скоро своїм дівкам будете дарувати квіти.

1-й пан. Я дарую квіти паненкам.

Лисецький. Нагай, прошу пана, вірніше... То як шановне панство ставиться до моєї думки?

Вистемпольський. Як ви гадаєте зібрати ці сотні, пане полковник?

Лисецький. Це дуже просто: кожний з вас найме гайдуків і віддасть під мою владу. Вони нестимуть охорону

наших маєтків, а в разі якогось хлопського розбою ми матимемо своє військо.

Рило (ість). Але щоб їх утримувати — треба мати гроші, а в мене їх ледве вистачає на гувернантку.

2-й пан. Не прибіднюйтесь, пане Рило.

Вистемпольський. Пан Лисецький має рацію. Треба мати своє військо.

Лисецький. Хоча б дві сотні. І тоді нам будуть не страшні ніякі хлопські розбої.

1-й пан. Але чому буде командувати ними пан Лисецький? Я теж умію вельми хвацько сидіти на коні.

Лисецький. Але, прошу пана, я є полковник!

Вистемпольський. Шановне панство, навіщо ці суперечки?

Лисецький. Але як пан Шмига сміє ображати мене? Коли по Україні підняв бунт Кармалюк, то пан Шмига втік до Любліна, а я, а я... захищав його миршавий маєток.

1-й пан. Не позвалям! (Кинувся до Лисецького). Ви, ви захищали? Ви, ви сиділи за сімома замками і тремтіли, як заєць. А тепер ви хочете лупити з нас гроші?

Вистемпольський (розбороняє їх). Заспокойтесь, панове.

Лисецький. Не позвалям!

1-й пан. Я, я, прошу пана, не полковник, але не дозволив, жеби мене якийсь лайдак Кармалюк відшмагав нагаями перед жінкою і гувернанткою. А вас відшмагали, і ви, пане полковник, без штанів бігли до Липовця.

Рило (п'є і закушує). То пан біг од злості, а не з ляку.

Лисецький. Але я, прошу пана, горджусь з того, що... що маю рани за отечество... Коли государ Микола Павлович височайше вручав перстень пану Рудковському за вбивство Кармалюка, то зволив сам запитати про мої рани...

1-й пан. Але у вас знаки на такому місці, прошу пана, що ви їх нікому не можете показати...

Сміх.

Вистемпольський. Панове, не будемо згадувати минуле.

2-й пан. Треба бути готовими, якщо ці хлопи знову піднімуть голови.

Лисецький. Я смію запевнити ясновельможне панство, що коли візьму під свою руку сотні, то жоден хлопець не посміє навіть подумати погано про нас. Настав час

діяти нам спільно; і поміщикам українським, і польським, і руським. І я доведу, пане Шмига, що в моїх жилах тече шляхетська кров.

2-й п а н. Дай боже, щоб мені не довелося знову їхати до Любліна... Та йдуть чутки, що у вашому маєтку неспокоїно, пане Вацлав. А воно вже десь як почнеться, то...

Вистемпольський й. Дурниці! Я своїх тримаю. Привів сотню козаків — два дні шомполи свистіли... Я їм не Пампушка! У мене економію не сплять. Внукам закажуть, пся кров!

Л и с е ц ь к и й. Я п'ю за хоробрість, панове!

2-й п а н. Нех жие вояцький дух! За єдність!

Входить Магура.

Магура. Ясновельможний пане, приїхав пристав, хоче мати з вами вельми конфіденціальну розмову.

Вистемпольський. Проси до кабінету. Пробачте, панове.

Вистемпольський і Магура вийшли.

Р и л о (ість). Чого б це він приїхав?

1-й п а н. Пристави даремно не приїжджають.

Р и л о. Як Вистемпольський захоче, то до нього й губернатор приїде... Бачите, який палац звів. Кажуть, у Варшаві в карти тисячі виграв... До мене не приїде, а до нього...

Л и с е ц ь к и й. Не прикидайтесь, пане Рило, бідним українським панком. Ви ж, здається, ливарний заводик будете.

Р и л о. Який там заводик! То брат жінчин, а я, я тільки місце йому виділив.

Л и с е ц ь к и й. Не брешіть, пане Рило. Ми знаємо, що ви книжки читаете і господарство по-німецьки ведете, але не брешіть...

Р и л о (ість). Та звідки в мене гроші? То в брата...

1-й п а н. Ви й з мертвого брата свого здерете, пане Рило, і самі в одній камізельці сто літ проходите...

Л и с е ц ь к и й. Ви ж тільки в гостях і наїдаєтесь.

Р и л о. То з бідності.

2-й п а н. Ой пане Рило, а хіба ви не просили пана каштеляна, щоб продав вам Устинівку? В заводчики рветесь, пане Рило?

Л и с е ц ь к и й. Поки ми будемо зі своїми хлопами дихатись, то пан Рило всім нам носа втре.

Рило (випив, закусив). Хи-хи-хи... З бідного всі сміються.

У кімнаті Марина встала з канапи, підійшла до вікна. Пани прислухаються. Лисецький підійшов до дверей, поторгав.

1-й пан. Хто там?
Лисецький. Замкнено. (Заглядає у щілину). Вона!

Пани позбігались до дверей, штовхаючись, заглядають у щілину, коментують.

Пани. Так ось кого пан Вацлав ховає!
— Дайте я гляну, панове!
— Йй-богу, двісті злотих не пошкодував би... Та не штовхайтесь, пане Рило.
— Але я нічого не бачу.

Входить Вистемпольський.

Вистемпольський. Е-е, панове, та ви вже, бачу, пронюхали.

1-й пан. Покажіть!

Рило. А я не роздивився. (Ість).

2-й пан. Ви не туди дивились, пане Рило.

Лисецький. То справжнє диво, пане Вацлав.

Вистемпольський. Зараз я вас ще раз здивую, панове. Вчора якісь розбійники спалили у Новогрудку маєток пана Вівсяниці.

1-й пан. Єзус-Марія!

2-й пан. Як вони посміли, хлопи!

Рило. Знову гайдамаки!

Лисецький. До спокою, панове. Поки я з вами, можете не турбуватись. Дайте мені сотню, і я їх порозганяю! На палю бидло хлопське! Я їм покажу!

Вистемпольський. Пан пристав просив тримати це в таємниці. Треба посилити охорону біля маєтків і затримувати всіх підозрілих.

1-й пан. Прошу пана, у мене всі підозрілі... Коли що, то я їду до Любліна... Я вже зараз мушу їхати додому.

Лисецький. Вам мусить бути соромно. Тікати від якихось лайдаків вельможному пану — то єсть недостойно.

Вистемпольський. Вночі їхати небезпечно, панове, залишайтеся у мене. Не турбуйтеся, сюди не поткнеться жоден пес.

Лисецький. Скільки верст до Новоградка?

1-й пан. Со-орок.

Вистемпольський. Кожна верства до мого маєтку буде для них могилою.

Лисецький. Ми не повинні допускати нової кармалюківщини, панове. Їх треба знищити тепер, поки їх мало, бо завтра знову збереться двадцять тисяч хлопів... До зброї, панове! Я перший їду!

Рило. Браво! Але у мене нема зброї.

Лисецький. Я вам дам! Не дозволяю! До зброї!

Вистемпольський. Поки що я пропоную вам взяти келихи.

Рило (ість). З радістю.

Вистемпольський тричі дзвонить. Магура відчиняє двері.
Лунає музика. До залу вбігають дівчата-русалки.

Вистемпольський. До ваших послуг, панове!

Дівчата танцюють. У них немов закам'янілі в скорботі обличчя.

Лисецький (підходить з келихом до дівчат). Щось невеселі ваші русалки, пане Вацлав!

Вистемпольський. Вина!

Пани з келихами кидаються до дівчат, подають вино. Дівчата не п'ють. Тоді розлючений Вистемпольський виплескує вино їм в обличчя. Ошарелі пани обливають дівчат вином. Голосніше грає оркестр. Немов злякані ягнята, збилися до купи русалки. Пан Вистемпольський розбиває люстру. В залі темно. Пани кинулись до дівчат. Крик, сміх — усе змішалось. Вистемпольський відчиняє двері Марининою кімнати, запалює свічку.

Марина. Не підходьте!

Вистемпольський. Марисю, моя крулевно... Все віддам... Ну, еден цілунок... На волю відпущу!

Марина відштовхує пана.

Ах, то ти так! (Гукає). Магуро! (До Марини). Ти ще проклінатимеш свою долю.

Марина. Я і так її проклинаю. Мамо! Мамо!

Входить Магура з нагаєм, засвічує другу люстру.

Пани повзають навколішках біля дівчат.

Магура заходить до кімнати Марини.

Вистемпольський. Приведи.

Магура вийшов. Вистемпольський виводить Марину в зал, махнув рукою — русалки щезли.

П а н и. Ось вона!

— Пан Вацлав має смак.

— За ваше здоров'я, пані Марино!

— Поздоровляю вас, пане Вацлав!

В и с т е м п о л ь с ь к и й. Покажись панам.

Марина навіть не поворухнулась.

Кому сказав?! Музики!

Заграв оркестр.

Танцюй! Танцюй, пся крив! (*Схопив зі столу нагай, оперезав тіло Марини*).

Л и с е ц ь к и й. Хлопський гонор!

Вистемпольський ще раз б'є Марину, а потім кидається і зриває з неї одяг. Марина пручається. Тоді на підмогу Вистемпольському поспішають панки, зриваючи одяг з Марини, намагаються бодай вщипнути.

1-й п а н. Що ви з нею панькаєтесь, пане Вацлав!

Л и с е ц ь к и й. Нагаєм її, нагаєм!

Марина, напівроздягнена, наче онімїла, стоїть перед панами.

Вистемпольський щось сказав Лисецькому, той засміявся.

В и с т е м п о л ь с ь к и й (*підійшов до Марини*). Чого вельможна пані така смутна? Хіба не весело грають? Чи вина нема у моїх льохах? Наливайте, панове! (*Підносить келих Марині*). Ти можеш випити за здоров'я хороброго пана полковника Яна Лисецького. Проси, щоб у нього добре жилось матері. Пане полковник, ваше здоров'я.

М а р и н а. Ви... ви це про що? Що з моєю матір'ю?

В и с т е м п о л ь с ь к и й. Я продаю її пану полковнику.

М а р и н а. Не треба! Не треба! Тоді і мене... і мене з нею!

Л и с е ц ь к и й. Я люблю слухняних дівчаток... Неслухняних я віддаю гайдукам.

М а р и н а. Вона стара, вона така нещасна, моя мати... Не забирайте її у мене. Ви й так забрали у мене все.

Л и с е ц ь к и й. Пан Вацлав має добре серце. Ти одна можеш змінити його гнів на ласку.

2-й п а н. Такий фаний кавалер пан Вацлав.

В и с т е м п о л ь с ь к и й. Пий, бо ще сьогодні твоя мати годуватиме собак пана полковника!

М а р и н а. Не продавайте її, вона така слаба... Я... я прошу вас.

Вистемпольський й. До дня, панове!

Марина не п'є.

Пий! Одне твоє слово — і ти... ти будеш вільна... І матір відпущу. Вина!

Пани знову наливають келихи.

А ні — гайдукам віддам на всю ніч.

Марина п'є.

Віват.

Пани. Віват!

— Браво!

Вистемпольський (цілує Марину). Музики!

Заграв оркестр. Пани підхопили Марину на руки, носять навколо столу. Потім поставили її на стіл.

Пани. Браво!

Вистемпольський й. Танцюй! Вина!

Пани. Вина! (П'ють, пожираючи очима Марину).

Вистемпольський й. Пане Лисецький, я не продам вам матір цієї крульови. Я... я дозволю вам цілувати її ноги. Вина!

Пани тягнуться з келихами до Марини.

Пани. Нех живе мілосць!

— Така пенкна паненка!

— Ну, поцілуй!

— Пане Рило, ви куди лізете!

Вистемпольський й. Танцюй!

Тремтячими руками пани намагаються стягнути з Марини залишки одержі. Несамовито грає оркестр.
Магура вводить матір.

Недоречно, пане Магуро.

Магура. Як було велено...

Марина (нічого не помічаючи, іде, переступаючи і скидаючи на долівку пляшки... іде до своєї матері).
Мамо...

Мати (впала навколішки). Пане! Маринко, дитино моя, за віщо карає нас отак тяжко господь... Лиця на тобі нема.

Марина впала в обійми матері.

Вистемпольський й. Марино, я прощаю тобі. Панове, у моєму кабінеті є добрі люльки і непогане вино.

Пани виходять. Вистемпольський сказав щось Магурі і вийшов.

Магура (до матері). Роби так, як сказав, бо інакше не жди добра. (Вийшов).

Мати. Ти вся тремтиш... Сядь.

Марина. Ходімо звідси, моторошно тут.

Марина і мати йдуть до кімнати. Стара сідає на ослінчик, Марина припала до материних колін.

Мати. А я вже всі сльози виплакала, безталанна дитино моя... і нічим не можу допомогти тобі... Може, вблагаєш пана, Марино, хай зглянеться на нашу долю сирітську.

Марина. Ждять... Він ще й вас продасть... Чуєте, мамо, нахвалявся сьогодні... Лисецькому продасть, і не побачу я вас більше ніколи.

Мати. А Магура казав мені, як до маєтку вів, що пан тобі волю обіцяв...

Марина. Обіцяв. Якщо забуду все: Назара, себе, якщо стану панською полюбовницею... Ви, ви, мамо, хочете такої волі, щоб блукала по світу покриткою ваша дочка?

Мати. Крий боже, дочко.

Марина. Тоді мовчять про волю, краще ви будете плати над моєю труною.

Мати. Схаменися, Марино, що ти оце говориш?

Марина. Не буде вже для мене життя. Ще один хрест з'явиться на нашій землі, ну й що? І ви не плачете, мамо.

Мати. Ой не думала ж я, що таке життя в тебе буде.

Пауза.

Марина. Мамо! А я втечу! Я втечу, мамо! Виплигну з вікна і втечу... (Звелась на ноги). Мені Назар тоді сказав... Назар! Мамо, я втечу! Я піду шукати Назара!

До залу увійшов Магура.

Я знайду його! Обійду весь світ і знайду.

Магура (увійшов до кімнати). Ну, стара, побачились... Панові дякуй. Сказала, все сказала? Чого мовчиш? Інша б руки панові цілувала, а твоя... Ну, іди.

М а т и (обняла дочку). Маринко, я... я... не сказала тобі... Не могла...

М а р и н а. Що, мамо?

М а т и. Може, скорися, доню... Не ти перша, не ти остання... І батюшка казав... Не по своїй же волі ти...

М а р и н а. Ідіть, ідіть від мене!

Магура веде матір. Марина впала на канапу.

М а т и. Прокляни мене, Марино, за ці слова, за те, що не дала тобі щастя... Прокляни!

Магура виштовхнув матір.

Голос матері за сценою: «Люди, ви чуєте, люди?»

На сцені нікого. Чутно музику і пісню дівчат-русалок. Сторожко оглядаючись, входить О к с а н а. Ступила кілька кроків, двері рвучко відчинились, і М а г у р а перепинив дівчині дорогу.

М а г у р а. Ти як сюди потрапила?! Хто пропустив?

О к с а н а. Ніхто. Я ж відьма, хіба не чули? Я на мітлі можу все село облетіти... (Розсміялась). Не бійтесь, пане Магуро, я вас не зачеплю.

М а г у р а. Щоб спіймали гайдуки, був би тобі кінець. (Підійшов до Оксани, схопив за плечі). Тепер не втечеш. Іди за мною.

О к с а н а. Я і прийшла до вас... І гайдукам сказала, що ви кликали...

М а г у р а. До мене... Ти ж моя...

О к с а н а. До вас... Я... я згодна. Приходьте. Завтра вночі приходьте, пане Магуро.

М а г у р а (обнімає дівчину). Прийду, прийду... Кульчики куплю, плахту і чоботи справлю... Ходімо, ходімо, бо пан побачить...

О к с а н а. Ні, перш до Марини пропустіть... На одне слово...

М а г у р а. Ну йди... Поцілуй же хоч раз.

О к с а н а (виривається з обіймів). Я вас як поцілую, то зразу очманієте, пане Магуро!

М а г у р а. Я вже й так очманів.

Оксана йде до Марининоі кімнати.

Тільки ж недовго, бо пани скоро сюди посповзаються... Я тобі знак подам. Іди, серденько моє.

Оксана зайшла до кімнати. Стурбовано дивиться на неї Марина.

Магура на радіощах випиває вина і виходить.

Марина. Оксано, як ти пробралась?

Оксана. Я все можу... Марино, прийшов Андрій.

Марина. Андрій?

Оксана. Тс-с-с. Він... він бачив Назара.

Марина. Де він? Оксано, де Назар?

Оксана. Є, є, живий... Він утік з тюрми...

Марина. Він тут?

Оксана. Він далеко звідси... На Колісниковому хуторі... Його шомполами били, Марино, а коли тікав — куля прострелила...

Марина. А може, він...

Оксана. Не хвилюйся, Марино. Андрій бачив його. Одужає... Андрій на хуторі зустрівся з моїм батьком... Тепер вони всі разом... Андрій прийшов, щоб забрати тебе й мене.

Марина. А як же я звідси... Не випустять мене... А тут високо...

Оксана. Коли зовсім стемніє, Андрій пробереться сюди і спустить тебе на віжках у сад... Ти відчини вікно.

Марина. Невже оце сьогодні скінчиться? Невже я побачу Назара?

Оксана. Ми підемо не на хутір, а до Холодного яру. Батько збирає надійних людей.

Марина. Коли б швидше! *(Відчиняє вікно, вдивляється в зоряну ніч)*. Високо.

До залу увійшов Вистемпольський.

Оксана. Хтось іде!

Марина. Ховайся.

Оксана ховається за штору.

Входить Вистемпольський.

Вистемпольський. Чому відчинено вікно? Не втечш. Звідси ще ніхто не тікав. *(Зачиняє вікно)*.

Марина. Душно... Мені душно, пане... А тікати я не буду.

Вистемпольський. Чую розумну річ... Як у тебе щічки палають. *(Обнімає Марину)*. Біля тебе я божеволію, такої краси ще не бачив... Моєю, моєю будеш... Я тебе до Варшави або в Париж відправлю і сам приїду... Чуєш, сина мені народиш, Марино... Ну, ну не відштовхуй мене. *(Повільно відступає, помітивши, як колихнулася штора)*.

Марина (розпростерши руки, перепинила пана і впа-
ла йому в обійми). Поїду, поїду на край світу.

Вистемпольський (цілує Марину). Моя! Моя!
Прийду, сьогодні прийду, чекай.

Марина (вирвавшись з обіймів). Як пан скаже. Хай
гості роз'їдуться.

Вистемпольський. Я їх швидко спроваджу.

Продунав гулкий постріл. Вистемпольський вибіг до залу.
Назустріч входить Магура. Виглянула з-за штори Оксана.

Оксана. Невже він?

Марина. Тихо.

Магура. Стріляють, прошу пана.

Вистемпольський. Хто стріляє, гушчвот?!

Магура. Пан полковник Лисецький вчить стріляти
пана Шмигу, а пан Рило палить у стелю, то я ось забрав
одного пістоля...

Вистемпольський. Пся крєв! Готуй вечерю вни-
зу. (Вийшов).

Магура. Слухам... (Заглядає до кімнати Марини).
А де Оксана?

Марина. Тут.

Оксана. Чого вам?

Магура. Іди, бо як побачить, то...

Оксана. Добраніч, Маринко, я ще прийду, пан Ма-
гура такий добрий...

Магура виводить Оксану, але в цей час лунає постріл,
ляскають шаблі...

Магура (штовхнувши Оксану в кімнату). Ховайся.
Служба собача... Ну, нічого, я ще... (Вийшов).

Оксана. Пани на шабляках б'ються.

Марина. Щоб вони вже на шибениці бились. (Одя-
гає сукню). Сьогодні пан до мене прийде, я ось сукню нову
одягну... Далеко до Холодного яру, Оксанко?

Оксана. Андрій сказав, що за тиждень доберемось.

Хтось стукає у вікно.

Марина. Це він! (Відчиняє вікно).

Андрій по підвіконню пробрався до кімнати.
В руках у нього віжки, з-під розстебнутої чумарки видніються
за поясом два пістолі.

А н д р і й. Добрий вечір вам у хаті!

М а р и н а (обняла Андрія). Андрію, яка я щаслива!

А н д р і й. Ти готова? Оксано, і ти ще не вибралась звідси?

О к с а н а. Пройти ніяк... Магура ще повернеться...

А н д р і й (виглядає у вікно). Понаставляли гайдуків, ледве добрався... Знову два пішло.

М а р и н а. Андрію, а як Назар, правду скажи.

А н д р і й. Баба Колісничиха травами йому рани гоїть... До весілля заживе... Нам баритись не можна. Ти, Марино, чекай на мене біля млина... До ранку нам треба добратись у Чепіженецькі ліси... Днів зо три пересидимо — і далі... Ти, Оксано, теж до млина йди. Додому не заходь.

Заграв оркестр. Входить Магура.
Марина і Оксана ховають Андрія за штори.

М а г у р а (до Марини). Велів пан, щоб ти вийшла до столу.

М а р и н а. Але ж я... Я нездужаю... Я...

М а г у р а. Велено привести. Ходімо!

Пауза.

М а р и н а (розгублено). Оксано, я... я швидко...

М а г у р а. Це вже як пан забажає. (До Оксани). А ти — ні пари з уст... Потім прийду.

Магура виводить Марину. Оксана відкриває штору.
Андрій стоїть з пістолями в руках.

О к с а н а. Ти бачиш, як на зло. А як не відпустить пан... хоч плач.

А н д р і й. Тепер про сльози забувай, Оксано.

О к с а н а. Я ніколи не буду плакати, ніколи... Боже мій, як тебе довго не було! Кожний день у чеканні — як рік...

А н д р і й. Дорога до тебе була довга... Я б зразу прийшов, та твій батько не пускав, щоб не спіймали.

О к с а н а. Батько на хуторі?

А н д р і й. Уже пішов, хлопців збирає... «Ще, — каже, — помщуся за Кармеля...» Вчора в Новогрудку...

О к с а н а. Кажали люди. Хто ж то?

А н д р і й. Ми... Борг повертав твій батько панові Вівсяниці... І пана Вистемпольського не обійдемо... Прийде час... А потім на Кубань. На волю, Оксано.

Оксана. І Назар та Марина з нами?

Андрій. І вони туди... У Назара гроші будуть — його батько скарб у Холодному яру закопав.

Оксана. Золото? Багато?

Андрій. Не знаю... Назар хоче хату велику собі поставити, коней купити...

Оксана. А у нас з тобою нічого нема.

Андрій. У мене є ти і буде ще воля. Це найбільше багатство, Оксанко. Руки у нас є, дасть бог, не пропадемо. Мені не золота треба, а щоб воля... Отак, щоб дихати вільно, щоб землю орати вільно, щоб любити... Я тебе дуже люблю, Оксано.

Оксана. І я...

Вбігає Марина.

Марина. Вони ідуть сюди... П'яні. Що ж буде, Андрію?

Андрій. Зараз. *(Розмотує віжки)*. Марино, ти перша, потім Оксана. *(Відчиняє вікно, обв'язує віжками Марину)*.

До залу входять вже добре п'яні пани,
Лисецький і Рило з пістолями, інші розмахують шаблями.

Лисецький. Ви справжні вояки, панове!

Рило. Віват пану полковнику!

2-й пан. Я хочу на війну!

1-й пан. Я хочу стріляти!

Входять Вистемпольський і Магура.

Вистемпольський. Я вам раджу, панове, заночувати: ніч темна...

Лисецький. Ще не вродився той, кого б боявся полковник Лисецький!

Рило. Віват! Вогонь! *(Розмахує пістолем)*.

1-й пан. Ідьмо, панове!

Лисецький. Прошу всіх у мою карету!

Рило. Пане Вацлав, у вас чудові дівчата.

2-й пан. Я хочу на війну.

Рило *(ість)*. Вип'ємо, панове.

Наливають келихи. Тим часом Марина стоїть на підвіконні.

Андрій. Йди вздовж паркана, Марино. У саду темно.

Марина. Я чекатиму біля млина. *(Спускається з вікна)*.

Андрій притримує однією рукою двері, а другою віжки.

Рило. Я не можу поїхати звідси, не попрощавшись з чарівною паненкою.

Внизу грає оркестр.

1-й пан. Я... я хочу на війну!

Лисецький. Я вам заздрю, пане Вацлав!

2-й пан. Я... я їй поцілую... ніжки...

Марина вже в саду.

Андрій (обв'язує Оксану). Оксано, швидко!

Оксана стає на підвіконня, але в цей час у кімнату ввалюються пани... Андрій прикрив собою Оксану. Пани від несподіванки відступили до залу.

Вистемпольський. Магуро, пістолі! Гунцвот! Сто-рожа!

Андрій (вихопив пістоль). Оксано, тікай!

Оксана. А ти?

Андрій (підпер плечима двері). Тікай! Я витримаю... (Однією рукою притримує віжки).

Оксана спускається в сад. А в цей час Магура рубає шаблею двері. Вистемпольський стріляє. Андрія поранено. Стріляють пани. Лише «хоробрий» пан Лисецький труситься, як в лихоманці, залізиши під стіл.

Вистемпольський. Гайдуків клич, пся крев!

Магура (кричить). Гей, сторожа!

Вистемпольський стріляє. Магура з панами навалюються на двері. Андрій відскакує від дверей — пани ввалюються в кімнату. Андрій стріляє — падає мертвий 1-й пан. Пани розгубились, відступили до залу. Андрій вскакує на підвіконня великого вікна у залі, стріляє, вибиває ногою раму, цільється у Вистемпольського, але пан стріляє перший... Андрій падає мертвий.

Вистемпольський (кричить). На шибеницю всіх, пся крев! Гайдуки!

Пани побігли за Вистемпольським.
З двору долітає відчайдушний крик Оксани: «Андрію!»

Повільно спадає завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ПЕРША

Вступом до цієї дії буде пісня. Хай пролунає могутнім хором «Реве та стогне Дніпр широкий».

До Холодного яру привів своїх побратимів Денис Варта. Недалеко від Богданового дуба і зупинились вони своїм куреном. Крізь віти дерев виблискують важкі, сірі хвилі Дніпра. Десь у гущавині іржуть коні. Горять багаття, козаки щось варять в казані. Вечоріє.

Козаки (співаючи, лаштують вози, гострять шаблі).

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма...

Входить Денис Варта.

Варта (одному козаку). Передай, Степане, Крайбіді, щоб змінив дозорних. Хай накаже, щоб пильно за шляхом дивились. Хто їде чи йде — до мене ведіть.

Козак вийшов.

1-й козак. Чи довго ще, отамане, в цьому Яру сидітимем?

Варта. Подасть Андрій знак — вирішимо.

2-й козак. Мене б пустили. Провідав би я свого пана — хай би люди погрілись...

Варта. Дійде черга й до твого. А ти чого зажурився, Охріме?

3-й козак. Та знову, Миколай-чудотворець снівся. Тільки засну — зразу й з'являється. Все пальцем махає.

Козаки розсміялися.

4-й козак. Ти диви...

3-й козак. А ви не смійтесь — покарає святий Миколай.

Варта. Чого це він до тебе пристав?

3-й козак. Ви ж знаєте, гріх тяжкий на мені, пане отаман.

Варта. Було б не йти — інші б кубло панське спалили.

3-й козак. То не гріх, Денисе, але разом з маєтком і церква згоріла... Виходить, що я божий храм спалив. От Миколай і з'являється щоночі... А я ж не хотів... Вітер.

Козаки. Та хіба тобі вінчатися, Охріме?

— Аби дзвін цілий лишився.

— На церкву й на в'язницю гроші знайдуться...

— Ще не бачив, як храм горить.

— За те, Охріме, тобі чорти відро горілки поставлять.

— Не журись, бог розбереться, що й до чого.

3-й козак. Верзете чортзна-що, бусурмани, а Миколай-чудотворець з мене питає. (Хреститься).

Варта. Ти його до мене посилай, Охріме. У мене вже тих гріхів — хоч греблю гати. І ще будуть...

Входить Крайбіда, він веде зв'язаного Івана Кореня.

Крайбіда. Стій, гаспидова твоя душа. Ось зловили, пане отаман... Злісу тікав.

4-й козак. Ти диви...

Варта. Та це ж Іван Корінь. У минулу суботу до нас у Бобрику пристав.

Корінь. Пристав, пане Варто. Помилуйте, пане Варто.

Варта. Який я тобі в біса пан? Куди тікав?

Корінь. Додому... Я хотів...

Варта. З'якався?

Корінь. Ні.

Крайбіда. Казав тобі, Денисе, перш ніж брати його до нашої ватаги — добре придивитись треба. А на чортову матір нам отакі слимаки?!

1-й козак. Гнати його в три шиї.

3-й козак. За жінкою сучив.

2-й козак. Хіба не знав, на яке діло йшов?

Корінь. Знав, панове козаки... На смерть ішов.

1-й козак. Сидів би вдома та панові п'яти лизав.

Крайбіда. Отак завжди: втелющиться погане ягня в отару...

Варта. Розв'язи.

Крайбіда розв'язав Кореня.

Кажі як перед богом: чого тікав?

Корінь. Додому... На три дні...

Крайбіда. Може, підіслали його? Дозволь, Денисе, я допитаю.

Корінь. Ніхто мене не посилав, хрест святий, ніхто... Я сам...

1-й козак. На дибу його — хай язик розв'яжеться.

Корінь. За що ж мене на дибу?

Крайбіда. А як це зрозуміти нам: прийшов, покрутився в курені тиждень і тікати, га?

2-й козак. А може, він лазутчик панський?

Корінь. Та побий мене сила божа, що ти говориш? Скажіть ви, пане отаман. Ви ж брата мого знали, він з вами два роки в Кармалюка був... Кіндрат Корінь, низенький такий був...

Варта. Брата знав, а тебе — не знаю.

Корінь. Я... я додому хотів на три дні, на три ночі.

Варта. Чого?

Корінь. Десятина землі у мене є... Одна десятина... Засіяти треба... Земля жде, пора вже, а Докія моя — хати не перейде, така замучена, і діти... Хто засіє? А в мене кілька гарнців жита припасено... Хай би росло жито...

Варта. Пустити його, Крайбідо. Та тебе ж, Іване, зразу в селі схоплять, як тільки з'явишся.

Корінь. Я б уночі сіяв... Ночі тепер місячні... Сіяти легко... Це ніби співати. Скородити довелося б важко, бо скільки я ту борону сам потягаю...

Крайбіда (*сумно похитав головою*). Земля його жде...

Корінь. Пустить, панове козаки... Засію і прийду... Докію лишив, дітей кинув, а землі не можу... Я повернусь, тоді з вами на все піду... На пана, на фортеці кинусь, на смерть, але щоб росло жито.

3-й козак. Не збагну я тебе, Іване.

Корінь (*зітхнув*). Земля...

Варта. Відпустимо, браття, Івана Кореня... Хай сіє.

Крайбіда. Хай посіє жито.

Корінь. Спасибі... Я дуже люблю сіяти... Я б весь світ засіяв, щоб тільки воля мені... Не спав би, не їв би, навіть богу не молився, аби лише мені сіяти, щоб росло, щоб колосилось жито та дзвеніло стиглим колосом...

3-й козак. А поки кров'ю землю кропимо та сльозами засіваємо.

Крайбіда. На крові рясно зародить колись.

Варта. Іди сій, Іване.

Корінь. Якщо ваша ласка, то ввечері я піду.

Варта. Поведіть, хлопці, коней до Дніпра та понапувайте.

Козаки виходять.

Крайбіда. Неспокійно чогось у мене на душі, Денисе. Пора б уже Андрієві бути. Хоча б не попались.

Варта. Андрій гарячий, правда твоя.

Крайбіда. Треба було з ним ще кількох хлопців послати.

Варта. Самому йому зручніше. Та й Оксана з Мариною — дівчата метиковані... Мали ще вчора прийти.

Крайбіда. Може, до Назара на хутір подались?

Варта. Такого наказу мого не було. Назар сам добереться.

Крайбіда. І тут нам засиджуватись не можна. На-траплять на слід — не витримаємо бою. Ех, зброї б нам.

Варта. Може, Підкова добуде.

Крайбіда. Грошей у нього мало.

Варта. Треба, Крайбідо, горно розпалювати. Хай хлопці списи роблять та шаблі — знадобляться.

Крайбіда. А де на зиму станемо, отамане?

Варта. Думка у мене така, Крайбідо: набрати сотень три козаків і пройти по Україні... Іти загонами невеликими, щоб кожної ночі по п'ять маєтків горіло... І піде луна по Україні. Думатимуть, що військо у нас нелічене... А на зиму подамось на Кубань чи на Дунай знову ж таки невеликими громадами.

Крайбіда. Що це виходить, отамане, полякаємо панів — і в кущі?

Варта. Коли зберемось силою — вернемось, щоб уже назавжди.

Крайбіда. Скільки ж ти думаєш на Кубані сидіти?

Варта. Може, рік, а може, й п'ять, тільки не сидіти, а сили набирати будемо. Потім клич дамо і підемо війною проти панів. З нами і руські люди стануть, як колись на Січі з козаками стояли, і поляки на підмогу прийдуть...

Крайбіда. П'ять років... Ні, Денисе, не витримаю я п'ять років... Ні, треба зараз вдарити на сполох, зібрати всіх, хто може тримати косу чи меча... І різати все, що паном зветься...

Варта. І щоб знову вдовж шляхів наставили шибениць? Щоб знову кров'ю нашою залили землю? Нас в Устима Кармалюка були тисячі, а скінчилось знаєш як?

Треба, щоб не дрібненькі загони діяли, а військо наше, і щоб під одним началом було, як у Богдана...

Пауза.

К р а й б і д а. Ти даруй мені, Варто, але я не підую з тобою... Не зможу я чекати. Закипіла кров, на горі людське дивлячись...

В а р т а. Не лише в тебе, Крайбідо.

К р а й б і д а. Моя мати стогнала під панськими канчуками у полі, моя сестра повісилась, збезчещена панським блюдолизом... П'ятсот шпіцрутенів рвали моє тіло, і я двічі вмирав під нагаями... А ти, ти мене тягнеш на Кубань, на волю... Ти хочеш, щоб я сидів, об'їдався галушками і чекав, а вони хай тут, у ярмі...

В а р т а. Хвалю, Крайбідо, за твоє серце гаряче, але треба мати голову.

К р а й б і д а. Хай зітнуть її, якщо вона думає тільки про себе.

В а р т а. Охолонь, козаче. Я тебе не кликав до свого загону — ти сам прийшов. Вільно тобі чинити свою волю. Я трохи більше за тебе прожив і, може, не двічі, а сто разів помирав... І теж не за себе... А Кармалюк що, за себе голову склав, а Шугай? Ні, Крайбідо, за тих, хто в ярмі... Можеш іти, Крайбідо.

Пауза.

К р а й б і д а. Прости, отамане.

В а р т а. Бог простить. Може, ще тисячі таких, як ми, загинуть, поки волю жадану здобуде наш народ... Ти подумай, Крайбідо. (Вийшов).

К о з а к и вводять переляканого шинкаря і дяка.

1-й к о з а к. Ось затримали, Крайбідо, як було велено.

К р а й б і д а. Хто будете?

Ш и н к а р. Це наш вільшанський дяк.

К р а й б і д а. А ти хто?

Ш и н к а р. Це ви питаєте мене?

К р а й б і д а. А якого ж біса?

Ш и н к а р. Всі знають, що я бідний шинкар Лейба.

4-й к о з а к. Ти диви...

Д я к. Істинно так.

К р а й б і д а. Звідки їдете?

Ш и н к а р. З города.

Д я к. Істинно так.

Ш и н к а р. Понесла мене нечиста сила, наче мені вдома погано було. З ярмарку їду.

К р а й б і д а. Що везеш?

Ш и н к а р. Горе своє везу і трохи горілки.

Д я к. Дві бочки...

Ш и н к а р. Трохи солі і тарані. Казала мені моя Двоїра — не їдь. Так ні, замандюрилось мені їхати, і ще й дяк впросився на позичені коні й воза. Ви вже мене, добрі люди, не тримайте, бо мені ще два дні додому добиватись, а я вже й так тиждень, як з села.

2-й к о з а к. Не поспішай, враже, чи ще й виберешся звідси.

Ш и н к а р. А чого ж не виберусь? Випийте, пани розбійники, по чарці моєї горілки, та й попрощаємось. Пан дяк може ще залишиться, а в мене дев'ятеро дітей, дай їм боже здоров'я. У вас своя справа, а в мене — мій гендель.

К р а й б і д а. Що в селі чути?

Ш и н к а р. Коли я вніжджав, то все було як було... Чи, може, вже спалили пана Вистемпольського, дай вам боже здоров'я?

3-й к о з а к. Сам спалив би, чого чекаєш?

Козаки засміялись.

Ш и н к а р. Я б таки спалив, як він з мене лупить таку оренду. То я вже поїду. Звеліть, пане старший, щоб коні віддали.

К р а й б і д а. Скільки грошей маєш? Викладай.

Ш и н к а р. Хіба в мене гроші? Діти я маю... Ось дяка запитайте.

Д я к. Істину рече Лейба. Дев'ять отроків світять страмними тілесами.

Ш и н к а р. А як у мене там крутиться яка копійка, то хіба ви без бога в серці, що заберете в мене?

3-й к о з а к. А сам дереш з нашого брата, знаю я вас!

Ш и н к а р. Щоб я до суботи не дожив, як я деру. Ледве кінці з кінцями зводжу, скажіть ви їм, дяче.

Д я к. Яко благ, яко наг Лейба.

Ш и н к а р. Я маю дев'ятеро дітей і повну голову клопоту. Вони всі хочуть їсти... А я ще жодного чоловіка не зобидив.

К р а й б і д а. Забирайте, хлопці, все з воза.

Два козаки вийшли.

А ти давай гроші.

Ш и н к а р (до дяка). Вам хоч снилося щось, пане дяк? Мені снилася теща...

К р а й б і д а. Повертайся швидше.

Ш и н к а р (довго шукає гаманця за пазухою, в кишенях і нарешті подає Крайбіді). Беріть, що я маю робити?

К р а й б і д а (порахував гроші). Оце і все?

Ш и н к а р. Хоч обшукайте. Скільки мав, то купив горілки, солі, тарані і дітям гостинці... Ви не тих зупиняєте, панове кармалюки, ви б васильківського корчмаря Шмуля потрусили, то мали б що рахувати... А я маю дев'ятеро дітей і латки на штанях.

Входять два козаки.

Висипають з мішка дев'ять пар дитячих чобіток і дев'ять шапок.

Виставили оце все на землі. Розсміялись козаки.

1-й козак. А окрім цього, є ще дві бочки горілки, шість мішків тарані і два — солі.

Ш и н к а р. Оце купив дітям чоботи, хай носять, щоб їм ноги не боліли, і шапки, хай розумні будуть... Якщо вам не жалко, то заберіть горілку і тараню, а мені віддайте коні, бо це не мої, та й ми поїдемо.

3-й козак про щось жваво розмовляє з дяком.

К р а й б і д а. Пошукайте, хлопці, грошей у возі, може, сховав хитрий.

Ш и н к а р. Легше вам буде знайти голку в цьому лісі, ніж у мене гроші.

Входить Варта.

О, кого я бачу! Пане Варто! Пане Варто, дай вам боже здоров'я! Ідіть сюди, пане Варто, рятуйте мою бідну голу. Здрастуйте.

В а р т а. О, це ви, Лейбо!

4-й козак. Ти диви...

Ш и н к а р. Оце я, а то наш дяк!

Дяк (обнявся з Вартою). Ти весі, господи, путі твої несповідимі. Не думав вас зустріти.

В а р т а. Як же це ви до нас завітали?

Шинка р. Це вони нас зтягнули, пане Варто. А тепер шукають у мене грошей. Скажіть ви їм, який я бідний. Я маю дев'ятеро дітей і діри в стрісі... І казали ж мені люди в городі, що знову Кармалюк об'явився... Я ж то чую: навкруги маєтки панські горять, щоб вони й не згасали, а я не вірю. То це ви, пане Варто, палите, дай вам боже здоров'я?

Варта. Люди палять.

Шинка р. Як будете палити пана Вистемпольського, то скажіть коли, по давній дружбі, то я зі своїм виводком до Зуся в Умань поїду або до швагера в Борщагівку, бо знову почнуть мене, бідного, тягати, як при Кармалюкові, по криміналах.

Варта. Заграву і в Умані побачите, а від пана не втечете... А вам за те, що не видали тоді мене, спасибі і вам, дяче.

Шинка р. А чого б це ми мали видавати вас, ніби ми пани чи душогубці? Я такий же бідний, як і ви, тільки маю якусь копійчину, купу дітей та іншу віру.

Козак. О, в отамана родич об'явився.

— То приставай до нас, пане Лейбо!

— Разом погуляємо на панських згарищах.

Шинка р. Якби в мене було трохи менше дітей, років і страху, то я б таки пішов. Дяка заберіть, а мене, якщо ваша ласка, пустіть з богом додому. Може, для вас що зробити, то я згоден, або передати щось.

Варта. Нічого не треба. А як треба буде, то скажемо. Можете їхати, пане Лейбо. Хлопці, повкочуйте бочки та мішки складіть на воза.

Козаки вийшли.

Край біда (повертає гаманець). Візьміть.

Шинка р. Гроші я візьму, а бочку горілки собі лишіть... Задумали ви, пане Варто, багато, а що з того вийде — не знаю, горе мені.

Варта. Поживемо — побачимо.

Шинка р. Їдьмо, пане дяк.

Пауза.

Дяк. Дозвольте мені, товариство, і ви, пане отаман, залишитись, якщо поручитесь за мене.

4-й козак. Ти диви...

Варта. За тебе — поручусь. Тільки життя наше, дяче,

не великдень, може, не тільки хреста доведеться тобі в руках тримати.

Дяк. За честь спасибі, а десницею людини голова править. Клянуся хрестом і трійцею святою, що достойний буду товариства і діла вашого.

Варта. Приймай, Крайбідо, дяка. Може, ближче нам до бога буде.

Крайбіда. Амінь.

Шинкар. Що ж я маю отцю Милентію сказати, горе мені?

Дяк. Скажете, що на прощу в Київ пішов гріхи замолювати, на тім світі стрінемось. Хай шукає мене отець Милентій або в раю, або в геєні огненній, в казанах зело бурлящих сатанинських.

Шинкар. Дай вам боже здоров'я.

Варта (проводжає шинкаря). У Вільшану тиждень тому Андрій пішов і ще не вернувся... Якщо трапилось щось, то скажіть Оксані...

Шинкар і Варта виходять.

Дяк (гукає). Пане Лейбо, хай більшу бочку залишають!

Крайбіда. Ось і послав нам господь чим душу покрити. Ходімо допоможемо, хлопці.

Усі виходять. З гущавини лісу з'являються Корінь і козак Стефан, вони підтримують зовсім знесиленого Назара.

Корінь. Отут і курінь пана отамана. Спочивайте, а я покличу зараз Варту.

Назар. Йому, напевно, вже сказали. (Довго н'є воду в ковша). Далеко ви забрались.

Корінь. Кажуть, місце давнє, козацьке. Ще Богдан колись під цим дубом сидів з старшиною... і Кармалюк...

Назар. Невже ніякої вістки не було від Андрія?

Корінь. Усі тривожимось.

Назар. Дай-но ще води, в грудях пече.

Корінь подає воду. Стефан намочує хустину, прикладає до Назарових грудей.

Стефан. Ці рубці не скоро заживуть.

Корінь. Ще й рани не загоїлись, а ти в дорогу.

Назар. Сил моїх не було більше на тому хуторі ле-

жати... Де ж це Варта? (З неймовірним зусиллям зводить-ся на ноги. Ступив кілька кроків і впав).

Корінь (поливає водою груди Назара). Що з тобою? Гей, люди!

Назар (марить). Тікати треба, тікати... Бийте, бийте, прокляті... Марино, Маринко!

Швидко входить Варта.

Варта (кинувся до Назара). Назаре! Назаре!

Стефан. Знову марить.

Варта. Це я, Варта. Принеси-но, Кореню, горілки.

Корінь побіг.

Назар. Це ви? Щось зробилось мені... Вогнем пече...

Варта. Полеж. Ну й посікли ж тебе, нелюди...

Назар. Андрій... вони прийшли?

Варта. Ні...

Входить Корінь, подає пляшку горілки.

Випий трохи.

Назар відпив. Входить Крайбіда.

Крайбіда. Рано ти, брате, з ніг звалився. (Цілує Назара).

Назар. Я ще зведуся, Крайбідо.

Крайбіда. Ми тебе зараз у курінь переведемо, є у мене трави цілющі. Заживе до весілля. Кореню, внеси сіна свіжого.

Корінь вийшов.

Назар (показує на Стефана). А це, це товариш мій.

Варта (придивляється до Стефана). Не впізнаю.

Стефан. Я здалека, пане отаман. Єстем поляк з-під Жешува — Стефан Моцієвський.

Варта. Як у наші краї попав?

Назар. Ми разом у в'язниці сиділи, отамане.

Крайбіда. За що ж тебе, Стефане?

Стефан. За правду... Пан землю забрав, вшистка забрав... Тоді ми з трьома хлопами майонтек пана підпалили...

Крайбіда. І добре зробили.

Назар. Ми разом зі Стефаном тікали, та не скоро стрілись... А тиждень тому він на хуторі об'явився, знайшов мене.

Входить Коринь.

Коринь. Намостив сіна свіжого... Несить Назара... Пахне сіно, цвітом і землею пахне.

Варта (до Стефана). Приймаємо тебе. Веди, Кореню, Стефана Моцієвського до козаків і скажи, щоб, як брата, стріли.

Стефан. Дзенькую бардзо.

Варта. Тобі спасибі, Стефане, що прийшов одне діло з нами робити.

Коринь і Стефан вийшли.

Назар. Каже Стефан, що як тільки клич дамо, то і поляки з нами підуть.

Варта. Бідні підуть. Зброї у нас мало.

Назар. Підкова обіцяв добути в Білій Церкві. Грошей просив передати.

Крайбіда. У нашій казні вітер свище.

Назар. На Вистемпольського треба загоном піти та потрусити. Дозволь мені, батьку.

Варта. Андрія почекаємо, розвідаємо усе, а там вирішимо. Іди спочинь.

Варта і Крайбіда виводять Назара.
Входять дяк і 3-й козак.

Дяк. Не нарікай мене святим отцем, позаяк непосвященний у сан єсьм.

3-й козак. Але ж ви з хрестом, отче...

Дяк. Не всяк, хто хрест на чреві носить, священний сан має... Аз знаю, во гресе родися і за житіє своє осквернив телеса і душу мою грехми многими і еже наречусь батюшкою, то все рівно врата райські переді мною не отверзуться.

3-й козак. Авжеж, авжеж.

Дяк. Який храм божий був? Дерев'яний чи мурований, з дзвіницею чи без оної?

3-й козак. Дерев'яний, святий отче, у маетку пана Вівсяниці стояв. Отак по праву руку псарня, по ліву руку конюшні, а так — храм божий.

Дяк. Ага. То, виходить, не людський храм, а панська церква?

3-й козак. Церква, святий отче, в Новогрудку на вигоні стоїть, а то в маєтку, але все одно з хрестом. Не хотів я брати гріха на душу, але вітер... Тільки я підпалив маєток з причілка, біжу до конюшні, дивлюсь, а храм божий уже й собі димом взявся. Кинувся я гасити — куди там! Відчинив двері, щоб хоч образи повиносити, — диму повно, а Миколай-чудотворець уже закоптився, як сатана, прости господи... З тієї ночі і сниться, святий отче.

Дяк. Умгу. Що то там у тебе в кишені?

3-й козак. Пляшка, святий отче.

Дяк. Наливай.

3-й козак налив у кварту горілки, подав.

(Випив). Так от: нині отпушаю і разрешаю от гріхов раба божого...

3-й козак. Охріма...

Дяк. Охріма... ставай на коліна.

3-й козак стає навколішки.

Позаяк то не храм людський, а каплиця панська, і дорога до неї хрещеним людом не втоптана, і молитви в ній возносилися до всевишнього устами нечестивими... Ще є? Наливай.

3-й козак виймає з кишені пляшку.

(Випускає з рук хреста і бере кварту. Випив). А з Миколаєм-чудотворцем ми договоримось. Возстань, гряди і паки сотвори врагам люду убогого геєну огненну. Амінь.

3-й козак. Вік не забуду, святий отче.

Дяк. Наливай. І собі. Дай боже.

Чутно гомін. Козаки вводять полковника Лисецького.

Хтось із козаків побіг у курінь.

Входять Варта і Крайбіда.

1-й козак (подає Варті два пістолі і якісь папери). Ледве зупинили, пане отаман. Коні — як звірі.

Лисецький. Хай пан отаман знає, що я не стріляв.

Варта (подає папери дяку). Прочитай, дяче. (До Лисецького). Хто будеш?

Лисецький. Ли-ли-лисецький... пан Лисецький.

3-й козак. Та це ж наш калинівський пан! Корінь, твій пан до тебе приїхав у гості.

4-й козак. Ти диви...

Козаки засміялись. Увійшов Корінь. Став як укопаний.

Корінь (*мимоволі поклонився*). Справді... пан полковник...

Варта. Ось і ти родича маєш, Кореню. (*До Лисецького*). Які вісті, пане полковник?

Лисецький. Нічого не чув і нічого не знаю... Я тихо живу, богу молюся...

Варта. Чув я ваші молитви, пане Лисецький! Не впізнаєте? А ми вже зустрічались...

Лисецький (*вдивляється в обличчя Варти*). Свят, свят...

Варта. Тоді ви клялись Устиму Кармалюку, що жоден ваш гайдук не піде проти нього. Згадали? А що робили потім?..

Лисецький. Підсвільний я государевому наказу, я тиха людина, добра... (*До Кореня*). Ось хай хлоп скаже...

Крайбіда. Чули ми про твою доброту!

Варта. Скількох закатавав, скількох посиротив, пане полковник?

Корінь. Кров, кров на його руках! Батька мого віддав у солдати... Сестру продав...

Лисецький. Помилуйте, богом прошу! У мене діти, у мене...

Корінь. А мої — не діти?

Лисецький. Каюсь, каюсь! (*Падає навколішки перед Вартою*).

Варта. Встань. Що там написано, дяче?

Дяк. Написано тут прошеніє до губернатора, щоб дав дозвіл пану Лисецькому на збір сотень поміщицьких для охорони маєтків від черні та (*читає*) «знищення озброєних хлопських ватаг, котрі іменують себе гайдамаками...».

Варта. Добре замірився, пане полковник.

Дяк (*читає*). «Ми, поміщики указаних сіл — Вистемпольський, Рило, Красуля, Здебський,— уклінно просимо ваше превосходительство дати нам дозвіл на формування козачих сотень під командуванням полковника Лисецького...»

Крайбіда. Чули, браття?

Лисецький. Я невільно, я не хотів, це все пан Вистемпольський... Присягаюсь... Все заберіть, все віддам... Кореню, я тобі землі дам, проси, проси...

Варта. Чули, хлопці? Він Кореню землі дасть! О, дасть, нагодує, клятий, землею.

Голоси. На палю його!

Варта. Не збереш сотні, пане Лисецький. Кореню, іди сюди.

Корінь підійшов.

Слухай, Кореню. За скільки пан Лисецький твою сестру продав?

Корінь. Не відаю. Пан знає.

Варта. До біса пана! Продаємо ми тобі, Кореню, твого пана.

4-й козак. Ти диви...

Козаки засміялись.

Варта. Скільки, хлопці, візьмемо за пана?

Голоси. Це дорогий пан!

— Карбованця хай дасть Корінь.

— Злотого!

Варта. Скільки в тебе грошей є, Кореню?

Корінь. Нема ні шеляга.

Варта. А що ж у тебе є, Кореню?

Корінь (*вивертає кишені*). Люлька є, кісет є і... (*виймає з-за халяви ножа*) і ось...

Крайбіда. За люльку пана продамо!

4-й козак. Ти диви...

Лисецький. Не губить!

Корінь. Не дам люльки...

Варта. Тоді кісета давай.

Корінь (*довго мне в руках кісета, потім нерішуче віддає Варті, висипавши в кишеню тютюн*). Берить. Жалко, але берить.

Варта. Тепер ти, Кореню, пан. Кріпака маєш. Роби з ним, що захочеш.

4-й козак. Ти диви...

Лисецький. Помилуйте! Не губить!

Варта (*показує на Кореня*). Ось твій пан, бидло, йому бий чолом.

4-й козак. Ти диви...

Лисецький. Пане Кореню! Богом молю... (*Повзає навколішках перед збентеженим Коренем*).

Крайбіда. Ось хто ти, Кореню! Бачиш, і пани перед тобою повзають!

4-й козак. Ти диви...

Корінь (*показав на пана Лисецького*). До ями!

Козаки вивели пана. Варта вдивляється в гущавину лісу.
Входить Назар.

Варта. Чого їх так довго нема?

Назар. Пустіть у Вільшану, бо як не пустите — сам піду... Я не можу більше чекати.

Варта. Ти повинен коритись нашим законам. Як вирішимо — так і буде. Не можу я на вірну смерть людей посилати.

Назар. Але ж там вона...

Варта. А якщо в селі війська багато?

Назар. Сам піду.

Варта. Іди. Тільки назад не вертайся.

Назар. Ну й не повернись!

Варта. Скарб забори і... йди. Комай. Он дуб Богданів... Може, й припас що старий Шугай для тебе... Забирай і йди, коли тобі дорожча своя шкура. (Гукає). Крайбідо, скликай на малу раду! (Вийшов).

Назар стоїть деякий час розгублений, потім вибіг і повернувся з дяком, Стефаном і кількома козаками. В руках у кого заступ, у кого коса. Назар відміряє кроками сажні.

Назар. Отут.

Копають козаки, вивертають каміння.

Дяк. Помагай, боже, з усенької сили...

1-й козак. Багачем будеш, Назаре.

3-й козак. З сріблом-золотом на Кубані паном станеш.

2-й козак. А мені батько й ложки не лишив.

Назар. Всіх обділю, мені багато не треба.

Дяк. Купиш мені, Назаре, підрясника і хреста, бо мій пощербився.

Назар. Я вам ризи справлю.

3-й козак. А я собі чоботи куплю... Ще не ходив у чоботях...

2-й козак. А мені, коли твоя ласка, Назаре, на коня дай...

Назар. І на коня дам. Мені не шкода... Хто захоче — зі мною ідуть... Марину визволю — і на Кубань... Там — воля. Останнім поділюсь, на господарство дам.

3-й козак. Може, там і того скарбу небагато.

1-й козак. Старий Шугай хрестиків не закопав би...

У цей час входять Варта і Крайбіда в оточенні козаків.

Корінь. Що ж це вони там шукають?

2-й козак. Скарб...

Корінь. А як же дізнались?

Варта. Перед смертю сказав мені Кирило Шугай, щоб син його (*Назар слухає*), коли тяжко йому буде,— відкопав і потім вчинив так, як звелить йому совість.

Назар. Я так і вчиню, пане отаман. Розділю...

Дяк. Є!

4-й козак. Ти диви...

Усі, крім Варти, кинулись до ями.
Козаки витягли довгу оковану скриню.

Голоси. Смолою обмащено!

— Відчиняй!

— Важка!

Крайбіда. Ну, чого не бачили, золота не бачили? Розступіться! Назарове добро.

Усі розступилися. Назар відчиняє скриню і виймає звідти мечі... Один, другий, третій, потім не витримує, перевертає скриню, і з неї випадають вороновані мечі, ножі й шаблі...

4-й козак. Ти диви...

Назар (*взяв один меч. Довго мовчки дивиться на нього*). Спасибі тобі, батьку, за скарб... Тепер я знаю, що мені робити... Беріть! Це найдорожче зараз.

Козаки розбирають мечі, Назар бере один меч, подає Стефану. Той взяв, поцілував, другий меч Назар урочисто подає Варті, той приймає вклонившись. Назар бере свій меч і знову підходить до Варти. Вбігає

козак.

Козак. Пане отаман, там якась жінка.

Варта. Де? Приведіть!

Входить Оксана.

Чого забарились? Де Андрій, розкажуй, дочко.

Назар. А де Марина?

Оксана. Нема... Андрія вбито, тату!

Варта. Як?

Крайбіда. Хто?

Оксана. Не знаю... В маєтку.

Назар. Товаришу мій!

Оксана. Він... він Марину визволив, а вона... їх багато було... Убили, тату, Андрія, мого Андрія! І завезли кудись... А мене до льоху кинули... Степан, коваль, замки відбив, і я втекла... А Марину... знову до пана...

Н а з а р. Страшною буде помста моя!

О к с а н а. Ідіть на Вільшану, бо знову людей катуватимуть. Андрій і мертвий чекатиме вас... А він так хотів на волю, тату...

Н а з а р. Веди, отамане!

В а р т а. По конях!

КАРТИНА ДРУГА

На сцені все так, як і в першій дії. Сутеніє. Входить Магура з нагаєм, за ним іде мати Марини.

Магура. Відчепися, стара, чого марою ходиш за мною?

Мати. Пустить її хоч на часинку до моєї хати. Хай ще раз побачу та й помру.

Магура. Не велено, стара.

Мати. Невже не дасте її перед смертю на дитину глянути. Бог прокляне вас.

Магура. Ти ще дякуй панові, що живу лишив, а то б і її теж, як отого лайдака: щоб і тіло собаки погані розтягли...

Мати. Хіба ще є гірші собаки?

Магура (вдарив стару нагаєм). Геть звідси!

Мати. Прокляті, прокляті! (Вийшла).

Магура нетерпляче стукає в шибку. З корчми виходить шинкарь.

Шинкарь. Хіба ви не знаєте, де двері, пане Магуро?

Магура. Я знаю, я все знаю, пся крив! Хто вчора був у тебе вночі?

Шинкарь. Хіба я пам'ятаю, я забуваю, як моїх дітей звати, пане Магуро.

Магура. Не хитруй, Лейбо! Дяк був у тебе?!

Шинкарь. І уві сні не бачив, що ви! Він же на прощу пішов...

Магура. Пішов на прощу, а опинився в гайдамаках?

Шинкарь. Не відаю, пане Магуро.

Магура. Лазутчиків гайдамацьких переховуєш? Якщо не скажеш, чого дяк приходив,— з села вижену з усім кодром!

Шинкарь. Пане Магуро, куди ж я з дітьми проти зими?

Магура. Хоч світ за очі.

Шинкарь. Але ж я оренду заплатив, усе, як має бути...

Магура. На чорта мені твоя оренда! Я передаю корчму Пинхасу Ферту.

Шинкар. Але ж той Пинхас має в містечку і лавки, і заїзди, і господин пристав з ним за руку вітається, а я бідний...

Магура. Якщо вранці застану тебе в корчмі — по етапу відправляю... Або приходь і розкажи все, що знаєш, пся крєв! (Вийшов).

Шинкар (щось роздумує). Так, так... Ні, ні... Щоб того Пинхаса на отакі шматочки розірвало, як йому мало... Як я піду в кармалюки, то моя Двойра помре ще сьогодні. То куди ж я піду? Куди я піду? (Вийшов).

Грає музика, в палатах гасне світло. В одному вікні, в другому. Стало темно. Чути голос старої матері. Вона квилить, як чайка: «Марино! Марино! Доню моя!»

Наростає людський гомін. Ближче, ближче.
Пробігає панський гайдук з криком.

Гайдук. Пане Магуро, пане Магуро! Гайдамаки на село йдуть! (Вибіг).

Десь далеко пролунав постріл.
За коном чути крики — вступили в село козаки Варти.
Тікає від помсти Магура.
Назустріч йому з корчми вибігає дяк.

Дяк. Стій, нечиста сила! (Замахується шаблею).

Магура. Не беріть гріха на душу, пане дяк!

Дяк (опустив шаблю). Не убієнний будеш шаблею, бо не підніму її проти безоружного... Я вас, пане Магуро, десницею... Якщо за три рази не віддасте богу душу, то хай вам господь суддею буде. Господи благослови. (Ударив кулаком Магуру). Ще раз благослови, божє. (Вдарив удруге).

Магура впав.

(Підводить його). Да завершиться твій суд праведний! (Ще раз вдарив Магуру).

Магура впав.

(Перехрестився). Упокой, господи, душу раба твого, а врага нашого. Амінь!

На сцену вбігають селяни.

Г о л о с и. Варта козаків привів!
— Маєток горить!
— Це Марина підпалила!
— Горить!
— Марина!
— Сюди йде!
— Марина!

Раптом усі принишкли. Входить божевільна М а р и н а з ножем у руці. Коси розпущені, одяг порваний.

М а р и н а. Чого музики не грають? А де ж мої подружки і світилки? Мамо, гостей приймайте. (*Співає*).

Хата на помості,
Наїхали гості,
Розплітали коси
Та стрічки знімали...
Бий, дзвоне, бий,
Хмару розбий...

Горять панські палати. Б'є на сполох дзвін.

С е л я н и. Збожеволіла!
— Нещасна!
— Вона пана зарізала!

М а р и н а. Ви, ви до мене прийшли? Коса розплетена, і Назар іде... Коні, коні воронії... А я... а я... Я... вбила пана! Ха-ха-ха! Кров, кров! Чорна кров! Мамо, любистку принесіть! Горить, горить!

Вбігла м а т и.

М а т и. Маринко, дитино моя! Що вони зробили з тобою? (*Обнімає дочку*).

М а р и н а (*виринається в обіймів, кидає ножа*). Не хочу до пана! (*Сміється*). Нема пана! Ха-ха-ха!

Чутно постріли.

Г о л о с и: Варта!
— Наші, козаки!
— Дивіться, Назар!

М а р и н а. Гори, гори ясно! Друзьки ідуть! Друзьки. (*Вибігла*).

Кинулась за нею мати, впала, її вивели. Входять В а р т а, К р а й б і д а, К о р і н ь, О к с а н а. Вбігає М а р и н а.

В а р т а (гукає). Назара зупиніть! Вона тут!

К р а й б і д а. Помстилася Марина за себе...

В а р т а. Жоден пан не втік. Отак, люди добрі, з панами треба...

О к с а н а (кинулась до Марини). Маринко! Сестро моя!

Входить Н а з а р.

Н а з а р. Де, де вона?

М а р и н а. А я літаю, а я літаю! Де ж мое весілля? Ха-ха-ха! (До Назара). А ти чого прийшов? Кров! Кров! Горить кров! Мамо!

Н а з а р. Маринко, це я, Назар. Дівчино моя, отямся, Марино. (Підходить до Марини).

М а р и н а (відступає від нього, прикриваючи обличчя руками). Ножа! Ножа! Не бийте мене! Пан приїхав...

Гиля, гиля!

Чи то не гуси, то пани,
Дивися, в ірій полетіли,—
Агу! Гиля! — до сатани...

Повертається м а т и.

Н а з а р. Марино, це я прийшов... Згадай мене.

М а р и н а. Мати! А де мати? Кличте в хату! А русалки не пускають! Ха-ха-ха! Кров, кров горить! (Ступила крок, безсило зупинилась перед Назаром. Перед смертю на якусь мить просвітлів її розум). Ти, ти, Назаре! Я... я... чекала... Візьми, візьми... на волю.

Це були останні слова Марини. Вона мертвою падає на землю. Селяни і козаки стають на коліна. Тільки мати стоїть, скам'яніла у своїй скорботі.

Н а з а р. Нещасна дівчино моя (Пауза). Кари панам, кари!

В а р т а (встає, підійшов до матері). Благослови, мати, на діло праведне, святе.

М а т и. Ідіть, сини, ідіть...

Встають козаки і селяни. Благословляє їх мати Україна.
Гучно б'є дзвін.

Повільно спадає завіса

ВІРНІСТЬ

Народна драма на 2 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Максим Богун, 28 років.
Мати.
Ярина, 22 роки.
Арсен Рай, 60 років.
Іван, 20 років.
Самійло, 20 років.
Ярема, 18 років.
Василь Чорба, 45 років.
Гарібальді, 28 років.
Раду, 26 років.
Таня, 25 років.
Галина, 20 років.
Стратон Журавель, 50 років.
Варвара, 45 років.
Ничипір Хміль, 50 років.
Очерет, 50 років.
Токарський, 45 років.
Циганка, 25 років.
Кирило Муха, 60 років.
Никодим Маковей, 25 років.
Представник ЦК

Котовці, селяни, хлопці, дівчата,
чекіст, міліціонер, діти.

Україна, рік 1923-й.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Весна 1923 року.
Подністрянська Україна.
Село Завадівка.

На сході жевріє небо — скоро світатиме. Коли зійде сонце, буде видно край села кузню з широкою брамою. На майдані перед кузнею лежать колеса, борони, плуги.

А зараз ще ніч, мерехтять зорі і все здається таємничим.

Проспівали півні, загавкали собаки, прокидаються пташки.

Входить Арсен Рай з синами Яремою і Самійлом. Відчинили браму кузні. Ярема роздуває горно. Арсен одягає шкіряний обпалений фартух і великими обценьками перевертає у горні шмат заліза.

Рай. Яремо, не куняй!

Ярема. Я, тату, не сплю.

Самійло. Хоч би в неділю дали виспатись. І бог на сьомий день спочивав, а ми...

Рай. Ми, Самійле, люди,— нам ніколи... Землю, сину, треба орати.

Самійло. А в усьому повіті плуга справного не знайдеш.

Ярема. Така ж війна була...

Рай. По всьому життю пройшла. Ну, сини мої соколи, як той казав, з богом!

Рай поклав на ковадло розпечене залізо. Ударив Ярема молотом, Самійло орудує меншим, а вже батько тільки підправляє молотком. Здіймається над кузнею мелодійний передзвін. Люба їм ця робота, світліють обличчя ковалів.

Ярема. Починати, тату?

Рай. Починай.

Ярема почав пісню, батько і Самійло підхопили.
Сторожко озираючись, входить Никодим.

Никодим. З неділею, ковалі!

Рай. Спасибі.

Никодим. Рано почали.

Рай. У нас так з діда-прадіда заведено, чоловіче добрий. Коваль мусить ударити молотом по першому промінчику сонця... Тоді залізо... співає. Здалеку сам?

Никодим. Та як вам сказати...

Самійло (*придивляється до Никодима*). Та це ж Никодим Маковеїв!

Рай немов скам'янів.

Рай. Никодим?!

Никодим. Якщо впізнали, то здрастуйте, дядьку Арсене.

Рай. Никодиме, де... де мій Іван?

Никодим. Кланявся, дядьку Арсене.

Рай. Живий?

Самійло. Де він?

Ярема. Говори!

Никодим. Ваш Іван тепер велике цабе... У Денікіна був...

Рай. У Денікіна? Ти що, мій Іван? (*Кинувся до Никодима*).

Никодим (*вирвався*). Я перед вами критись не буду, ми одним ланцюгом зв'язані. І ніколи мені. Сьогодні ввечері хай ваші хлопці запряжуть коней і під'їдуть до вітряка. Там під копицею сіна два кулемети. (*Звертається до Яреми і Самійла*). Заберете і привезете до Стрілецького лісу, з Бессарабського шляху заїдете. Тільки обережно, щоб на роз'їзди Котовського не натрапили. Там вас зустрінуть.

Рай. Нікуди вони не поїдуть!

Никодим. Я не прошу, а передаю наказ вашого сина!

Рай. Якщо Іван у банді, то він мені не син.

Никодим. У нас не банда. Ось побачите, як піднімемо повстання...

Рай. Хто підніме?

Никодим. Ми... і син ваш!

Рай. Брешеш!

Никодим (*відійшов*). Не підходьте краще!

Рай. Хлопці, кого воно лякає?!

Ярема і Самійло скрутили Никодимові руки.

Никодим. Пустіть!

Рай. Самійле, клич Богуна!

Ярема. Я його сам притримаю.

Никодим. Пустіть! Якщо зі мною, щось станеться, вашого Івана — розстріляють. А тепер кличте свого одно-

окого комісара. Хай почує, де Іван... Я вас усіх потягну у пекло за собою...

Мовчання.

Ярема мимоволі випустив руки Никодима.

Так воно краще буде, дядьку Арсене. Я ж казав, що ми на одному ланцюгу.

Рай. Падлюка... Не вірю... Іван...

Никодим. Ви ще будете гордитись своїм Іваном. І не тільки Іваном, а й ними. (Показав на хлопців). Нам люди потрібні.

Рай. Сини Арсена Рая?

Никодим. Підуть. Ваш Іван сказав...

Рай. Ніколи!

Самійло. Тату, можна, я його спеленаю (взяв залізний прут, зав'язав його вузлом) і занесу до Богуна?

Никодим. Ви не лякайте мене цими матросиками. Ваш Іван не одного такого на стовпах порозвішував.

Рай. Брешеш! Яремо, бери його!

Никодим тікає.

Рай, Самійло і Ярема кинулись за ним. Чути постріли, цокіт кінських копит, і стихло... Задзвонили дзвони до вранішньої служби. Входить хрестячись мати. Назустріч їй іде Варвара з порожніми відрами на коромислі.

Мати. І в неділю святу стріляють, щоб їм уже, господи прости, добра не було. Кого це вони, Варко, ловлять?

Варвара. А хвороба їх знає! Може, з банди хто зав'явся, а може, свій самогону напився та з обріза смалить... Два роки ніби й влада встановилася, а вони ще стріляють.

Мати. Казав мій Максим, що це все закордонний буржуй світом каламутить! Не хоче, щоб власть була робоча, і не дає миру ні нам, ні синам нашим. Мій Максим аж зчорнів бідолашний.

Варвара. І мій Стратон отак. Вдень оті нещасні мори волочить, а вночі з ружжом по селу ходить, як городовий... Хочу, тітко, вашого Максима просити, щоб нам землі трохи прирізав, бо такі злидні, що й кінців до купи не зведу.

Мати. Він у мене справедливий, Варко, бідних не зобидить, собі не візьме. Каже: «Я, мамо, комуніст, і мені нічого не треба, я комунію,— каже,— засную».

Варвара. І мій свою хоче комунію заснувати. «Хочу,— каже,— комунії і свободи». То я вже не проти, але ж

не забувай, що жінка при тобі і, значить, ще брови не злиняли... І не пішла б прахом уся твоя свобода, якби якийсь раз і обняв.

М а т и. Хіба в них це в голові? Кажу Максимові — одружися. І не слухає... Все на карточку якусь дивиться. З Одеси привіз. І Ярина вже звелась, свого Івана виглядаючи...

Входить Кирилло Муха.

М у х а. Дай боже здоров'я!

М а т и. Здоров був. Ходиш уже, Кириле?

М у х а. Вік не забуду. Попив тиждень вашої травички — як рукою зняло.

М а т и. Що це там скоїлось на селі?

М у х а. Та воно мені без вніманія... Кажуть, ніби Никодим Маковеїв у село прибився.

М а т и. Про Івана нічого не розказував?

М у х а. Та воно мені без вніманія... той Никодим...

М а т и. Чого ж ти, як-не-як — небіж.

М у х а. Після того, як ми з братом за межу косами різались, стосунку з ними не мав. Я від революції не тікав, я при своїй землі був, це й люди знають... І Совет мене не зобидить... Зараз Ленін непа об'явив, то я, поки ще сила є, похазяюю трохи... А решта — мені без вніманія.

Входять Арсен Рай, Стратон Журавель, Хміль та Максим Богун. На чорну пов'язку, що прикриває Максимове ліве око, спадає русявий чуб. Одягнений він у старий матроський бушлат і тільник.

Б о г у н (до Мухи). Утік ваш племінничок. Тепер розкажіть. Никодим до вас заходив?

М у х а. Та Никодим десятою дорогою мене обійде... Не було його в мене. Клянусь дітьми, церквою православною і... червоним прапором.

Р а й. Грамотний.

Б о г у н. Значить, не заходив?

М а т и. Та чуєш же, що клянеться чоловік.

Б о г у н. Мамо, не втручайтесь. (До Мухи). І не бачили його?

Пауза.

Ж у р а в е л ь. Кажі, Мухо, як на сповіді.

М у х а. Ти, Журавель, мені без вніманія. А Максимові я скажу.

В а р в а р а. А чого це мій Журавель тобі без вніманія?

Богун. Розкажіть.

Муха. Я хочу без свідків.

Богун. Громадянин Муха! *(На мить замислився)*.
Гаразд, вийдіть...

Усі виходять.

Мамо, ви теж ідіть...

Мати. Поки за спідницю тримався, то була потрібна, а як на ноги сп'ялося, то «ідіть». *(Вийшла)*.

Богун. Говоріть.

Муха. Ішов я ото від Грицька... Коли бачу, на греблі двоє стоять... Ну, воно мені без вніманія... Зрівнявся я з ними, а один — чирк сірником — прикурював. Дивлюсь — Іноким. Оце і все.

Богун. З ким стояв? Ну?

Муха *(пошепки)*. З твоєю сестрою... З Яриною. А що далі було, у неї запитай, бо воно мені без вніманія.

Богун. З Яриною?

Муха. З Яриною...

Богун. Не може бути!

Муха. Клянусь дітьми, церквою православною і червоним прапором.

Богун. Гаразд! *(Швидко вийшов)*.

У кузню заходить Арсен Рай, за ним Ничипір Хміль і Стратон Журавель.

Рай *(до Мухи)*. Секрети все розводиш? *(Роздуває горно)*.

Муха. Воно мені без вніманія... До мене, бач, не прийшов, а до тебе...

Рай. Прикуси, Кириле, язика. *(Кладє залізо на ковадло, зі злістю б'є молотом)*.

Муха. Не іла душа часнику — смердіти не буде.

Рай. Ти святий та божий.

Хміль. Годі вам!

Муха. Воно мені без вніманія. *(Виходить)*.

Рай занурив леміш у діжку з водою.
Підійшов Журавель, розглядає.

Журавель. Оце леміш так леміш!

Хміль *(теж розглядає)*. К-куди твоє діло!

Журавель. Великий ти майстер, Арсене. Такого лемеша я і в Лондоні не бачив, майне лібер.

Хміль. Почав уже.

Журавель. І в Парижі не бачив.

Рай. Те, що ти в Австрії в полоні був, то правда, а про Париж... Говорить бозна-що.

Журавель. Я оці Відні, Парижі та Берліни пішки сходив, майн лібер... І в Лондоні був... Сів колись у вагон на станції, заснув, прокидаюсь — Лондón.

Рай. А як же ти через море перебрався?

Журавель. Через яке?

Рай. Та Англія ж від усього світу морем відрізана.

Журавель. А я і не помітив, ти диви! Яюсь мене перенесло.

Хміль. Оце поспав... Ну й що?

Журавель. Пішов собі... На ярмарок завернув. Добрячий був ярмарок. Коні дешеві, упряж усяка, чоботи на рипах, мануфактури — завались, майне лібер. А ніхто не бере, бо все буржуї скуповують: сам бачив, як один три шапки смушеві купив, штани ластикові й самогонного апарата.

Хміль. Ця буржуазія всюди однакова. А кожухи були, Стратоне?

Журавель. Завались! Як руб — так кожух... романівський — зносу нема. Одне слово, Лондón. А в Парижі ціни вже інші, майне лібер, але теж ярмарки славні. Бачив машину таку, що сама косить, молотить, віє і... хліб пече. Зразу. О!

Рай. Хоч і не бачив, так до ладу брешеш.

Журавель. Бачив.

Хміль. А кожухи були?

Журавель. На кожухи ціна одна: як руб — так кожух, майне лібер.

Хміль. Отака життя... Вік на службах прожив, а на кожуха так і не заробив.

Журавель. Яке то життя? Жінка тут бідувала з дочкою, а ти панкам барахло до поїздів підносив.

Хміль. Було. А потім і в багажному служив, і при телефоні сидів... Кликали мене торік знову на станцію, на дрезину... Начальником, — дочка не пускає. А до поля я не звик, бо не мав його ніколи... Прокляв я цю землю, як по наймах ходив. Прокляв!..

Журавель. Отаке життя. (Пауза). А то яюсь було: іду собі з Берліна до Парижа навпрошки, іду, коли бачу — з яру виходить така собі фрау... Нічого молодичья...

Ярема і Самійло вкочують два кулемети, потім приносять ящики з кулеметними стрічками.

Р а й. Знайшли?!
С а м і й л о. У сіні були заховані.
Я р е м а. Справні, тільки на гашетки натискай.
С а м і й л о. Хтось привіз звечора — біля вітряка сліди свіжі.

Швидко входять м а т и і В а р в а р а.

М а т и. Що ж це воно робиться, що ж це воно коїться?

В а р в а р а. Біжіть за ним!

Р а й. Чого ви лементуєте?

М а т и. Втекла моя Ярина, а він за нею — верхи.

В а р в а р а. На коні з ліворвером, хрест святий, уб'є!

Ж у р а в е л ь. Чого втекла, куди?

М а т и. Ой не знаю, не відаю. Словечка не сказала — за вузлик та городами... Максим прийшов — та за нею.

В а р в а р а. Чого стоїте, як повкопувані? (До Стратона). Біжи та рятуй!

Ж у р а в е л ь. Я можу, а чого ж? Ми ось з Ничипором підемо.

М а т и. Їдьте, бо Максим же в мене пасійований.

Ж у р а в е л ь. Можна й поїхати.

Х м і л ь. Он коні стоять...

Ж у р а в е л ь. Ось закуримо та й поїдемо.

Р а й (до синів). Поїдьте ви, хлопці, бо Максим під гарячу руку може...

Цокіт кінських копит.

В а р в а р а. Максим. Їй-богу, неживу привіз!

М а т и. Ой донечко моя!

Входить Богун, з нагайкою. За руку тримає Яринну. Мати кинулася до дочки. Вона мовчки спідлоба стежить за кожним рухом брата.

Х м і л ь. Жива.

М а т и. Їй-богу, кохтину порвав на ній.

Б о г у н (оглядає кулемети). Я ще з нею поговорю.

В а р в а р а. Соромився б з дівчатами воювати.

Б о г у н. Варко, мовчіть, бо й вам перепаде.

В а р в а р а. А свобода?

Ж у р а в е л ь. Кожне тобі до свободи рветься!

М а т и (розв'язує вузлик). Куди ж це ти, доню, зібралася?

Ярина мовчить.

Богун. Зачиню в холодну, Ярино...

Мати. Рідну сестру в холодну! (До Ярини). Ходімо додому.

Ярина не рухається.

Богун. Що тобі говорив Никодим? Кажи перед людьми!

Рай. От затяте!

Богун. Ще раз дам...

Мати. Чого ти присікався до дитини?

Богун. Вона з бандитом півночі бродила, а я щоб мовчав? Не скажеш — відправлю в Чека.

Варвара. Бачите, чекою лякає.

Ярина. Никодим сказав, що Іван мене жде. Щоб я на виселок прийшла, і він мене відведе. Що вони з Іваном на шахти пойдуть...

Богун. На які шахти? (Показує на кулемети). Ось чого він приїжджав. Бачиш?

Ярина (скрикнула, побачивши кулемети). А він сказав, що на шахти... Від Івана... поклін... Я до Івана йшла... (Плаче).

Мати. А де ж той Іван, доню?

Богун. Чорт його знає, може, в банді...

Мати. Свят, свят...

Рай. Дожився!..

Ярина. Не вірю, не вірю!

Мати. Світ перевернувся.

Варвара. А такий же хлопець був...

Богун. Відведіть її, мамо, додому.

Мати. От напасть, ходімо, Ярино.

Мати і Варвара виводять Ярину.

Рай (бере гвинтівку). Я поїду шукати Никодима. Я мушу знати, де Іван... Краще був би не дожив.

Богун. Може, воно ще й не так.

Рай. Не втішай мене.

Журавель. Силою ж його тоді петлюрівці забрали, люди знають.

Рай. Як він міг проти своїх?..

Богун. Революція до вас, Арсене, претензій не має. Ви життя за неї не пошкодували.

Рай. А совість? Я сам зберу сход, хай судять мене за те, що ворога спородив.

Богун. Нікуди ви не поїдете! Я від імені революції вірю вам.

Хтось підїхав конем.
Входить Г а л и н а з нагайкою і книжками в руках.

Х м і л ь. Ще одна прилетіла. Де це ти блудиш, Галино?
Г а л и н а. Я, тату, не блуджу. Я була в окрузі. (Подає Максимові пакет).

Б о г у н. Чого забарилась?

Г а л и н а. Комсомольські збори були, а потім на станції суботник... Колії ремонтували.

Х м і л ь. А батько тиждень без борщу сидить?

Ж у р а в е л ь. Зовсім охляв.

Г а л и н а. Поїзди зупиняються, а ви борщ. Егоцентрист ви, тату.

Х м і л ь. Ти мені хати тримайся!

Г а л и н а. Тісно мені в хаті. (Відкликає Богуна, щось тихо говорить).

Х м і л ь. Йй уже в хаті тісно, чули?

Б о г у н. Де бачила?

Г а л и н а. Коней напували.

Б о г у н. Багато?

Г а л и н а. Мабуть.

Б о г у н. Напевне, розвідка. Яремо, скажи Степанові, щоб по тривозі підняв загін самооборони.

Г а л и н а. Я скличу всіх. (Виходить).

Б о г у н. Кулемети їм передайте.

Я р е м а. Зараз відвеземо.

Х м і л ь. Добре.

Ярема, Самійло і Хміль взяли кулемети, виходять.
Цокіт копит. Пролунав постріл.

Ж у р а в е л ь. Почалося.

Знову постріли.

Р а й. Невже банда?

Вбігає Г а л и н а.

Г а л и н а. Банда!

Кулеметна черга.

Б о г у н. Багато їх?

Г а л и н а. Не знаю.

Б о г у н (*вихопив з кишені маузер*). Ви тут тримайтеся!
(*Вибіг разом з Галиною*).

Цокіт копит.

Ж у р а в е л ь. А чим же я буду триматися?

Р а й. Ховайся, я сам.

Ж у р а в е л ь. Я за ружжом збігаю. (*Вийшов*).

Лунають постріли. Вбігла В а р в а р а, тягне С т р а т о н а.

В а р в а р а (*збила Стратона з ніг, прикрила собою*).
Куди-и ж тебе несе під кулі, нечиста сила?

Ж у р а в е л ь. Варко, задушиш!

Р а й. Пропав Журавель.

Рай вийшов.

Ж у р а в е л ь. Варко, відпусти, мені на пост треба, май-
не лібер.

В а р в а р а (*прислухалася*). Відігнали? Слава богу.
(*Відпускає Стратона*). Або ще полеж трохи. Кулі свистять,
а він біжить без пам'яті.

Ж у р а в е л ь. Мені ж на пост треба.

В а р в а р а. Що, у мене три чоловіки чи запасний є?

Цокіт кінських копит. Входить Б о г у н, за ним Р а й і Я р е м а.

Б о г у н. Ну й іроди! Я з того Степана шкуру спущу!
По своїх вогонь відкрив. (*До Яреми*). А ти ж куди дивився?

Я р е м а. Я по команді стріляв.

Р а й. А голова є на плечах?

Ж у р а в е л ь. Якби я був, то...

В а р в а р а. А хто ж то?

Б о г у н. Роз'їзд котовців. Тьху!

Підїхали вершники. Входять С а м і й л о, Х м і л ь, за ними —
ще два озброєних чоловіки, М у х а, Г а л и н а.

Х м і л ь. Якби ж то видно було. Бачимо, їдуть... Ми
вгору дали залпа... А вони по нас... Тоді Степан і...

Цокіт копит. Швидко входять котовці: Г а р і б а л ь д і, озброєний з
ніг до голови, Р а д у П о п е с к у і Т а н я у формі бійця, ще
кілька котовців.

Гарібальді. Ви що, уже й по своїх смалите?!
Раду. Вам що, повилазило?!
Варвара. А чого це ти розкричався? Ми на своїй території.

Гарібальді. Хто тут у вас старший, ну!
Богун. Я. Чого кричиш?

Таня придивляється до Богуна.

Гарібальді. Хіба це я кричу? Раду, розкажи їм, як я кричу.

Богун. Я тебе питаю.

Гарібальді. По якому такому праву ти можеш питати Гарібальді? Я зараз вас усіх роззброю і пущу в світ... у тому...

Богун. У чому?

Раду. Ні в чому, голими.

Гарібальді. Голими пущу.

Богун. Кажіть, чого приїхали або забирайтесь геть!

Гарібальді. Раду, постав цього матроса на позицію.

Раду кинувся виконувати наказ, але спіткнувся. Сміх.

Богун. Документи!

Гарібальді (*вихопив наган*). Котовців бить? Ах ти ж...

Раду теж вихопив наган. Схопились за зброю і товариші Богуна.
Богун спокійно підійшов до Гарібальді.

Богун. Сховай! Іграшку знайшов? Я — голова сільради Максим Богун.

Таня. Здрастуй, Богун.

Пауза.

Богун. Таня? Тетяно, звідки ти?!

Раду. Здрастуйте, зустрілись!

Гарібальді. Так би й зразу, а то з кулемета.

Таня. Не думала, що зустріну тебе... Знайомтесь.

Гарібальді (*подає руку Богуну*). Командир розвідзагону Гарібальді.

Раду. Раду Попеску.

Гарібальді. Героїчне дитя румунського народу. Мій друг.

Богун. Пробачте за таку зустріч, але у нас тут ще банди нишпорять.

Варвара. Спокою від них нема.

Гарібальді. Добре, що погано стріляєте, а то...

Ярема. Далеко було!

Раду. Дивись який!

Богун. Що було, то було. Ви проїздом чи...

Гарібальді. Ми зі штабу Котовського. (Подає пакет).

Муха. Мабуть, фуражу треба...

Богун читає.

Гарібальді. Нам нічого не треба. Ми просимо одне приміщення і конюшні.

Богун (читає). Комуна, значить, хочуть котовці заснувати? Треба передати котовцям маєток і частину земель. Наказ окружкомун.

Хміль. А покажи-но мені.

Хміль, Журавель та інші читають наказ.

Журавель. Ось тобі й маєш. Уже й комунія буде...

Гарібальді. Можна оглянути конюшні?

Богун. Арсене, проведіть.

Гарібальді, Раду, Рай, Хміль, Журавель, Варвара, Галина та ще кілька селян виходять.

(До Тані). Скільки ж це років минуло?

Таня. Чотири... Змінився ти.

Богун. Покремсали мене петлюрівці, але нічого — живу... Я шукав тебе. Після того, як ми потопили ескадру... всю Одесу обходив.

Таня. Мене перевели в бригаду Котовського. А зараз... відвоювалися... Багатьом котовцям і подітись нікуди — Бессарабію румуни зайняли, то вирішив Котовський заснувати для них комуна.

Богун. Це добре... Радий, що побачив тебе. Згадувала?

Таня. Згадувала...

Входять котовці й селяни. Гарібальді йде з Галиною.

Хміль. Галино, ти мені дивись...

Галина. Та я ж дивлюсь.

Гарібальді. Що ж, маєток хороший.

Раду. Підходить.

Журавель. Я думаю, майне лібер.

Гарібальді. Спасибі. Поїхали.

Таня. До зустрічі.

Раду. Тільки без кулеметів.

Богун. Коли ж вас чекати?

Гарібальді. Увечері будемо тут. (До Галини). Бувай здорова, Галинко!

Варвара. Швидкий!

Хміль. Галино, дивись мені!

Галина. Та я ж дивлюсь!

Гарібальді. По конях!

Котовці виходять. Цокіт копит.

Хміль (до Галини). Дивись мені, кажу.

Рай (до синів). Давайте до роботи, хлопці.

Журавель. Це ж землю заберуть...

Богун. Вам вистачить. Галино, скликай комсомолію на вечір.

Всі повільно розходяться.

Журавель. Дуже я цікавлюсь, яка у них комунія буде.

Муха. А мені воно без вніманія.

Галина (до Максима). А та, що була з ними, хто?

Пауза.

Богун. Вона...

Вийшли. Арсен Рай заходить з синами до кузні, беруться до роботи. Дзвенять молотки.

Рай. Давай, сину.

Ярема заспіває. Рай і Самійло підхопили пісню.

Завіса

КАРТИНА ДРУГА

Майдан, частина парку і кузня в іншому ракурсі. Дві дошки на пеньках — стіл, лави, старе ліжко, безліч якихось речей, сідала. У глибині сцени — великий казан, біля нього пораяється Раду, наспівуючи

якусь молдавську пісню. Кулеметна тачанка з упряжжю. Раду із шаблею, але у фартусі. Гвинтівка стоїть поруч. На тачанці — напівстертий напис: «Дайош Тамбов!» Влітає розлючений Гарібальді, підбігає до Раду і тричі оперіщує його нагайкою. Раду ошелешено мовчить.

Раду. За що?

Гарібальді. А хто коня комбригового дозволив запрягти?.. Бойового коня Котовського?! (Знову замахнувся нагаєм, та покірний вигляд Раду його зупиняє).

Раду. Хлопці попросили. Кінь застоявся.

Гарібальді. І хай стоїть. Він же комбрига в атаки носив! Краще б мене запрягли!

Сідає на тачанку. Мовчання.

Раду (набрав ополоником каші, подає Гарібальді). Покуштуй!

Гарібальді. Щезни!

Раду. Смачна.

Гарібальді. Кругом! І щоб я тебе не бачив на близькій дистанції.

Раду. Ти голодний, Гарібальді, а тому й злий, як чорт. У день свого народження ти посміхатися повинен.

Гарібальді. Колись у день народження на коні гуляв Гарібальді, а зараз... Хто я такий, питаю тебе?

Раду. Командир особливого розвідагону Котовського! Колишній.

Гарібальді. Раду!

Раду. Прибирай, бо як прийде Чорба...

Гарібальді. Що я, баба?

Раду. Сказав Котовський, щоб ми в комуна йшли, то, значить, треба.

Гарібальді. Не потрібна мені ніяка комуна. Я усю революцію і громадянську з коня не злазив... Я до сідла приріс, а Чорба хоче, щоб я підлоги мив.

Раду. Звикнеш.

Гарібальді. Розпрощаюсь я з вами, п'їду світ за очі і... пропаду. Тоді пошкодуєте. Приїде Григорій Іванович на мою могилу...

Раду. Заплаче Котовський...

Гарібальді. Заплаче Котовський і пошкодує, що вигнав з корпусу Кольку Гарібальді.

Раду. Ніхто тебе не виганяв. Списали, бо ти порубаний і тримаєшся на шпагатах.

Гарібальді. А як же я буду без свого загону жити, без ескадрону?

Раду. Відвоювались ми з тобою. (Пауза). А ти оженись, Гарібальді.

Гарібальді. Іди вари кашу.

Раду. Дівчина красива.

Гарібальді. Сам знаю. Піде вона за мене, Раду?

Раду. За тебе хто хочеш піде.

Гарібальді. Снитися вона мені почала... Раніше бої снились, Котовський, а зараз вона...

Раду. Значить, любиш... Мені теж сниться... (Пауза. Підходить до Гарібальді). Гарібальді, послухай... Я хочу втекти... Не назовсім, а так... Туди і назад... Заберу її і сюди...

Гарібальді. У Бессарабію? Через кордон? Збожеволів, Раду! Спіймають на румунських заставах — пропадеш.

Раду. Хай... А ти залишив би свою любов? Кажі!

Пауза.

Гарібальді. Ти з Чорбою говориш?

Раду (махнув рукою). Каже, під трибунал віддасть.

Швидко входить Галина, за нею біжить Хміль.

Хміль (показуючи тремтячою рукою на Гарібальді). Він?

Галина. Він.

Хміль (іде, натикаючись на якісь речі, хапає гвинтівку, цілиться в Гарібальді). Уб'ю!

Галина. Батьку!

До Хмеля підбіг Раду, вихопив гвинтівку.

Гарібальді. Вона не заряджена. За що ж це ви мене, Ничипоре Гнатовичу?

Хміль. За неї порішу, за ганьбу свою!

Галина. Годі вам! Ідіть додому.

Хміль. Відійди!

Гарібальді. Віддай гвинтівку! (Дістає з кишені патрона, подає Хмелеві). Візьміть!

Хміль узяв.

За яку ганьбу?

Хміль. Не знаєш? Думаєш, якщо ти котовець і в галіфі ходиш, то тобі все можна? А ми теж люди. Люди!

Тебе Котовський прислав сюди, щоб ти життя почав, а не хазяйських дочок зманював.

Гарібальді. Нічого не розумію, Ничипоре Гнатовичу!

Хміль. Сьогодні вночі мені ворота вимастили дьогтем... і написали, що моя дочка...

Галина. І хай мастять, дуже я злякалася!

Хміль. Це через тебе, Гарібальд!

Галина. То куркульня мені мстить, хіба ви сліпі?

Хміль. Краще б осліп, щоб мої очі того сорому не бачили. (До Гарібальді). Якщо хоч раз ще побачу з нею, то...

Гарібальді. Побачите.

Хміль. Не доводь до гріха... Одна ж вона у мене... нікого більше нема...

Галина. Ідть додому, тату, поговорили, і досить.

Хміль. Ти як зі мною говориш? Отак тебе зганьбили, а ти...

Галина. Хай малюють! Я, тату, комсомолка, і мені начхати на ті ворота. Бо я, як захочу, то під ручку з Гарібальді по селу піду... як з комуністом і героєм.

Хміль. Що?

Гарібальді. Ви що, своїй дочці не вірите?

Хміль. Йї вірю... Вона в мене чиста... Тобі, Гарібальд, не вірю. Не пара вона тобі. Ти — чоловік легкий: сьогодні тут, а завтра підхопить тебе вітром... А нам тут жити. Покаянись мені, Гарібальд, ось на цьому хресті, що і не підійдеш до неї.

Гарібальді. Не можу...

Хміль. Хіба не православний? Я ж то бачу — і прізвище в тебе не наше: Гарібальд. Тьху!..

Галина. Прізвище у нього Романов, тату.

Хміль. Ти там знаєш.

Гарібальді. Микола я, Романов.

Хміль. А чого ж у Гарібальда вихрестився?

Гарібальді. Не хотів царського носити: імператор вся Русі, маля і беляя... Микола Романов.

Хміль. А Гарібальда, це ж хто?

Раду. Герой такий був, італійський... Джузеппе Гарібальді. Революціонер. Народ підняв проти панів.

Хміль. Теж від Леніна посланий?

Гарібальді. Ні, це давно було.

Хміль. Ні, видать, від Леніна, якщо проти панів і за народ... Якщо ти православний, то клянися мені, Гарібальд.

Галина. Ми хрестів не визнаємо, тату.

Х м і л ь. Бузувiр ти, Гарібальд. Що з тебе взяти, коли ти те й робив, що шаблею махав. Галько, додому, і щоб я тебе з ним не бачив, бо ноги поперебиваю. (*Підійшов до Гарібальді, віддав патрон*). Не розкидайся смертями своїми, Гарібальд. Ходімо, Галино.

Г а л и н а. Приходь, Гарібальді. (*Іде*).

Х м і л ь. Не приходь, Гарібальд, бо я тебе по етапу відправлю.

Галина помахала рукою Гарібальді й вийшла з батьком.

Р а д у. Женись, Гарібальді! Така ж дівчина.

Входять Чорба і Богун.

Ч о р б а (*окинув поглядом майдан*). Що тут за ярмарок?

Р а д у. Дозвольте доповісти, я варив кашу, товаришу комекс.

Ч о р б а (*до Гарібальді*). Що за безпорядки, питаю? Гарібальді (*закурює*). Не знаю.

Ч о р б а. Я тобі що казав? Щоб усе було прибрано. Люди з самого ранку в полі, прийдуть, а тут, як...

Г а р і б а л ь д і. Хочеш, щоб Гарібальді у фартушку ходив?! Щоб ходив командир особливого розвідзагону з мітлою?

Ч о р б а. Струнко!

Гарібальді мимоволі виструнчився, але зразу ввійшов у свою роль.

Зараз же прибрати тут, або... або марш на гауптвахту! Зброю! Ну!

Г а р і б а л ь д і. Цю шаблю мені Котовський подарував. А це бери. (*Віддав наган, зняв пояс*). У підвал Гарібальді заганяєш?

Р а д у. Я приберу. Я сам, я швидко.

Ч о р б а. Відставити, Попеску! (*До Гарібальді*). Добу на роздуми. Не передумаєш — вижену, щоб ти нашої комуні не ганьбив.

Г а р і б а л ь д і. Оце, значить, така свобода? Оце я, значить, за це боровся?

Ч о р б а. Я тобі покажу свободу! Я Григорію Івановичу рапорт пошлю на тебе.

Пауза.

Гарібальді. Зразу Котовському... Розумієш ти, Чорба, що я людина військова і не можу принизити себе до мітли. *(До Раду)*. Скажи котовцям, що Гарібальді в підвалі гуляє... У свій день народження. *(Пішов)*.

Богун. Можна було б легше, Василю. Та ще й у день народження.

Чорба. Не можна. Люди світу не бачать, землю міряють, сіяти треба, а він два тижні на тачанці кисне. Я з нього це виб'ю! Сідай, Максиме.

Тим часом Раду насипав миску каші, іде.

Ти куди?

Раду. Йому...

Чорба. Ти правила комуні приймав?

Мовчання. Раду повертається.

Раду. Помре Гарібальді.

Чорба. Хто працює, той і їсть, а хто не працює, то хай вибачає.

Раду. Я йому свою порцію віднесу.

Чорба. Мені сестри-жалібниці в комуні не потрібні. *(Помітив пошматовану гімнастерку Раду)*. Хто це тебе так розмалював?

Раду. Це я сам... Зачепився. *(Пауза)*. Хіба Гарібальді за всю революцію і громадянську миски каші не заслужив?

Чорба. А хіба він за пшоняну кашу воював? За велику ідею, Раду, ми в бій ішли. І цій ідеї треба служити. Де б ти не був.

Раду. І біля казана?

Чорба. І біля казана служи. Ясно?

Раду. Ясно.

Чорба. Кругом!

Раду. Не ясно... Не можу я зараз повністю виконувати ідею.

Богун. Чому не можеш?

Раду. Бо я оці всі дні не про ідею думаю, а про неї...

Чорба. Про кого?

Раду. Про Терезу. *(Підсів до Чорби. Тихо)*. І я піду.

Чорба *(теж тихо)*. Під трибунал віддам!

Раду. Я без неї жити не буду.

Чорба. Що мені з тобою робити! А як я живу? Як?

Раду. Не знаю.

Пауза.

Чорба. Це ж кордон, розумієш? Попадеш їм у руки — розстріляють к чортовій матері... Герой!

Раду. Я проберусь.

Чорба. Раду, я б і сам пішов з тобою... Не можна...

Раду. Я вас не як командира ескадрону прошу, я вас як батька... Чи ви вже й забули, що вона там?

Чорба. Забороняю.

Раду виходить.

Богун. Це ж яка Тереза?

Чорба. Дочка моя... Там, у Бессарабії залишилась... Вони з Раду...

Входять Клим Очерет, Арсен Рай, Стратон Журавель, Кирило Муха, ще кілька котовців.

Богун. Закінчили?

Очерет. І стовпчики позабивали на комунівських межах.

Чорба (до Журавля і Мухи). А ви ж чого? Сідайте.

Муха. Воно мені без вніманія.

Чорба. Справедливо наміряли?

Журавель. Для комунії справедливо, а що нам буде — побачимо.

Богун (до Мухи). Сідайте.

Муха. Я не переробився.

Рай. Зате наговорився. Усіх жінок на леваді біля себе зібрав.

Муха. Вони самі позбігалися.

Богун (до Мухи). Були б хоч гармошку взяли, бо під язик, мабуть, не дуже виходило.

Муха. Та що ти, Максиме, воно мені...

Журавель. То баби зняли лемент, що комунія найкращу землю забирає, а Кирило збоку стояв та самосадам чадив.

Богун. Ви мені диму не напускайте.

Муха. Хіба я проти комунії? Накажете, то я і сам запишусь.

Чорба. Ми нікого силувати не будемо.

Муха. Звісно, свобода...

Журавель. Комуна, майне лібер, то ще діло темне. (Зустрівся поглядом з Богуним). Не зовсім темне, але темнуйте.

Муха. Окрім того, товариш Ленін дав непа... Розвивайся, як хто може... для народу і революції.

Рай. Ти не дуже, Кириле, тягни товариша Леніна до себе.

Журавель. А що, Ленін тільки твій? Ленін для кожної людини — однаковий.

Богун. Ні. Для трудящої людини, Стратоне Тихоновичу, один, а для ворогів наших — він інший.

Журавель. Ти, Максиме, за Леніна не розписуйся. Може, він там, у Москві, одне скаже, а поки до нас дійде, то... перекрутять, так що... Нема у мене про нову **жизнь** повної ясності, і поки мені не розвидниться,— не тягни ти мене у свою комунію. (*Пауза*). Я оце обсіюсь і сам піду до Леніна.

Рай. Ти? До Леніна?

Журавель. Піду. Я такий, що мене ніхто не спинить. Мені треба, щоб Володимир Ілліч, товариш Ленін, дорого вказав і внукам моїм і правнукам... О! Піду, хрест святий.

Рай. Сказав Ленін, що буде соціалізм.

Журавель. А що воно таке? Я тобі яке хочеш слово можу придумати, а ти мені розкажи, що воно таке.

Богун. Я ж вам сказав, що соціалізм — це світле царство свободи. Розумієте?

Журавель. Про царствіє зрозумів, а **жизнь** яка буде? Як я, к приміру, житиму? Скажи...

Богун (*раптово*). Як на великдень. Отак!

Журавель. Хм. А хто ж робитиме, майне лібер, якщо я з кумом щодня розговлятися буду та з молодицями христосуватись?

Богун. Дядьку Стратоне, ви мене розумійте політично, а не божественно. Кажу вам, що соціалізм — це сонце свободи над кожною хатою... А працювати так треба буде, щоб аж кістки тріщали, бо свобода на праці нашій **тримається!**..

Рай. Хіба цього Стратона переконаєш?

Журавель. Ти, майне лібер, помовч, бо ти далі Ямполя не був ніде, а я світ пройшов. І з закордонним пролетарієм про **жизнь** говорив, і... кохвій пив... І до Леніна я піду. Попрошу в Максима бамагу і піду. Даси мені, Максиме, документа?

Богун. А чого ж?

Десь далеко чути пісню.

Муха. Тебе й не пустять до нього.

Журавель. Мене пустять, бо я, Кириле, не просто собі Стратон Журавель, я, майне лібер, народ. Богун мене на сході народом назвав.

Очерет. Це правда. Ідїть, Стратоне.

Богун. Ленін зараз, Стратоне Тихоновичу, тяжко хворий.

Рай. Та ну?

Журавель. Сумну звістку сказав ти, Богуне.

Чорба. Будемо сподіватись, що одужає швидко.

За сценою голоси.

Богун. Наші з поля вертаються.

Чорба. Годуй хлопців, Раду.

Раду. Слухаю!

Раду й Очерет виносять казан. Проходять котовці, вітаються.

Муха. Що ж, Стратоне, хай люди полуднують. Ходімо.

Журавель. Так що пиши мені, Максиме, бамагу, бо іду я до Леніна на пораду.

Богун. Напишу.

Журавель і Муха виходять.

Рай. Піду, бо ще ж сівалку не справив. (Вийшов).

Входить Гарібальді, мовчки бере мітлу, замітає.

Чорба (переглянувся з Богом, посміхнувся). Тю-тюн є, Максиме?

Богун. Ні крихти.

Гарібальді підходить, подає кiset, усі троє мовчки закурюють.

Входить Таня, стомлено сіла на лаву.

Чорба. Стомилась, Таню?

Таня. Трохи. Дайте, будь ласка, води.

Богун вийшов, приніс кухлик води.

Гарібальді протягом дальшої сцени носить речі за лаштунки.

Входить Очерет, щось тихо сказав Чорбі.

Чорба. Де?

Очерет. Біля кузні.

Богун. Що там, Василю?

Ч о р б а. Нічого, Максиме.

Чорба й Очерет вийшли.

Б о г у н. Я все чекаю, Таню.

Т а н я. Не можу я, Максиме.

Б о г у н. Чому? Що сталось у тебе?

Т а н я. Багато чого... Після того, як нас направили в бригаду Котовського...

Б о г у н. Кого «нас»?

Т а н я. Мене і Петра.

Б о г у н. Я його не знаю?

Т а н я. Ні.

Б о г у н. Познайомиш?

Пауза.

Т а н я. Ні, його вже нема.

Б о г у н. Пробач... Загинув?

Т а н я. Недавно... Коля Гарібальді знайшов його після атаки...

Б о г у н. Я теж багатьох друзів поховав...

Т а н я. Він був для мене не тільки другом.

Б о г у н. Я розумію. (Пауза). І все ж я щасливий, що зустрів тебе знову.

Т а н я. Наше щастя, Максиме, розгублене у походах... і ковилем поросло.

Б о г у н. Я любив тебе, Тетяно...

Т а н я. Не треба про це, Максиме.

Б о г у н. Кому ж я скажу?

Т а н я. Комусь скажеш... Колись скажеш.

Б о г у н. Ні. Ці слова тільки для тебе. (Пауза). Переходь до мене.

Т а н я. Як?

Б о г у н. Назовсім.

Т а н я. Ні.

Б о г у н. Я вже матері сказав і Ярині.

Т а н я. Я не можу. Я не сама. (Пауза). У мене... скоро буде... дитина...

Пауза.

Б о г у н. Ну й що?

Т а н я. Навіщо я тобі така?

Б о г у н. Може, уся печаль землі в твоєму серці осіла і... радість...

Т а н я. Радості нема, Богуне!

Б о г у н. Буде.

Т а н я. Щедрий ти. Я її мала, коли була в підпіллі, і потім... коли з ескадроном ходила в атаки, і... коли з Петром зустрілися вперше... Він мене з бою виніс... Мене шаблею... через груди... Все здавалось у маренні, що молоком стікають мої груди... а то була кров...

Б о г у н (поцілував руку Тані). Ти, може, найбільша жінка у світі.

Входить циганка.

Під великою квітчастою хусткою стара гітара, вузлик у руді.

Ц и г а н к а (до Богуна). Покажи, серце, руку, всю правду скажу. Нічого, що одноокий, а бачиш далеко... Злий буваєш, але відходиш швидко.

Б о г у н. Буваю злий, ох і буваю...

Ц и г а н к а. Позолоти ручку — скажу, як звати.

Б о г у н. Не вгадаєш.

Ц и г а н к а (поклала гітару, взяла Богунову руку). Максимом звати, або правда, або щоб я до вечора не дожила.

Богун і Таня сміються. Увійшов Гарібальді.

Б о г у н. Вгадала, чортова молодиця!

Ц и г а н к а (до Гарібальді). О, ти лукавий, через річку перейдеш — ніг не замочиш... Дівки за тобою табунами бігали, та не спіймали. До ста років проживеш, дві жінки матимеш при собі й дві на стороні...

Усі сміються.

Г а р і б а л ь д і. Оце заживу!

Ц и г а н к а (до Тані). А ти, красавиця-розкрасавиця, серце своє даремно сушиш. (Простягає колоду карт). Візьми карту, не бійся.

Таня взяла карту.

Печальні дороги були у тебе, ще одну витягни. Чекає тебе переміна. У добрі купатися будеш, як у любистку...

Г а р і б а л ь д і. Ти звідки така мудра?

Ц и г а н к а. Від табору свого відбилася, шукаю... Ох ти, чорнявий, цілий день говоритимеш — правди не скажеш...

Б о г у н. Не знав, що ти такий.

Входять Раду і Галина.

Гарібальді. Та ну тебе! *(Показав на Раду)*. Йому погадай.

Циганка *(підійшла до Раду, вийняла дзеркальце)*. Дихни. Кінь під тобою падав, і ворони над тобою кружляли, а ти живучий. Серце в тебе добре, крихтою поділявся. А ту, що любиш,— скоро стрінеш...

Раду. Як по-писаному говорить!

Галина. Знайшли кого слухати! Це ж обман.

Циганка. Хто що має — не пошкодуйте.

Дехто дає циганці гроші.

Доброти вашої не забуду... аж до другого села... а то й довше. *(До Гарібальді)*. Проведи, чорнявий, снитися буду.

Раду. Проведи, Гарібальді.

Галина. Мені просто дивно, що ви різним забобонам вірите.

Циганка. Хоч вір, хоч не вір, а від своєї долі не втечеш.

Богун. Залишайся у нас, ми тебе заміж видамо.

Циганка. Якщо за тебе, то піду! *(Кокетуючи, пройшла перед Максимом)*. За мене, красивий, офіцери у Лондонській в Одесі стрілялись.

Богун. Мені ще жити треба.

Циганка. Зі мною не пропадеш. Порошинка не впаде на тебе. Від кохання на попід перетлієш. Ну, подивись, не бійся! *(Взяла кілька акордів)*.

Галина *(до Максима)*. Як тобі не соромно! Гарібальді, а ти чого очі витріщив, як безпартійний?

Гарібальді. Ну що ти, Галю! *(Підійшов до Галини)*.

Циганка. Що ж ви за козаки?! Дівки злякались! Є серед вас хоробрі чи вже перевелись? Хто мене перетанцює — віддам усе, що є і чого нема... *(До Раду)*. І ти злякався?

Раду. Я? Тебе?

Богун. Давай, Раду!

Гарібальді. Не підведи ескадрон!

Раду. Ех ти, молдаваночка, тримайся!

Циганка і Раду танцюють. Десь здалеку напливає гомін.

Богун відійшов, прислухається. Раптом Таня зойкнула.

Гарібальді встиг підхопити її. Підійшов Богун.

Богун. Води!

Кинулась Галина, принесла воду.

Гарібальді. Таню, що з тобою?

Богун. Галино, біжи до нас, хай мати прийде. Ні, я сам.

Таня. Нічого, нічого... Ой, мені погано...

Гомін усе ближче і ближче.

Входять Чорба, за ним Очерет і ще кілька котовців.

Богун (взяв на руки Таню, застиг у роздумі, потім поклав її на тачанку). Я зараз, я швидко відвезу... Я сам... я сам.

Ще підходять люди. Входять Рай з синами, Журавель з Варварою, Хміль, показався Муха і став осторонь. Циганка згодом підійшла до нього. Вони перекинулись кількома словами. А Богун тим часом запрягся у тачанку. Стало тихо. Богун повіз Таню. За сценою свист.

Голоси. Ревком бабу повіз!

— Оце-то хваєтон!

— І комісар уже в шлеї ходить!

— Ну й життя пішла, їдріт твою качалку.

— Ї в бричку, дурний!

Сміх.

Галина. Несвідома ви маса.

Гарібальді (крикнув). Ви люди чи ви звірі?

Свист, гомін.

Я тебе як свисну!

Чорба. Гарібальді!

Ще підходять селяни.

Варвара. Справді, люди добрі, чого це ви репетуете? Жінці погано!

І почалося.

Голоси. Нам усім погано!

— Понаїжджали сюди всякі на труди наші!

— Дуже ти перетрудилася!

— Іди к чортовій матері!

— Хай про землю нам скажуть!

— Собі кращу забрали, а нам дулю!

— Ну й життя пішла, їдріт твою качалку.

Чорба. Громадяни, я вас прошу...

Хміль. Дайте людині слово сказати!

Голоси. Говори!

— Ми вже наслухались їхніх казочок!

Рай. Тихо!

Чорба. Я вже вам говорив, що ми для своєї комуні землю не вибирали. Решту сільрада справедливо розділить...

Голоси. Горбочки та яруги нам ділити будете?

— Усім землі вистачить!

— Ми й без вашої комунії проживемо!

— Ідіть, звідки поприходили, мамалижники!

— Ах ти ж контра!

— Треба котовцям землі!

— У нас діти без хліба сидять!

— Освободителі..

— Ти вже скоро луснеш від жиру, гідра!

Рай. Люди, як ви так можете говорити?! Їхня земля не краща, ніж у вас! То все куркульчики брехні снують.

Голоси. Ти диви, який партейний!

— А твій синочок де? З петлюрами нас на хрестах розпинав?!

— Ти, Арсене, мовчи!

— А то вже й до комунії пристав, хитрий!

— Та женить його в три шиї!

Галина. Це все контрреволюційна агітація!

Голоси. Мало тобі ще дьогтем ворота мастили!

— Ще й обстрижуть!

Галина. Побачимо!

Голоси. Вони вже й стовпчики на комунівських мечах повкопували!

— Ну й життя пішла, їдріт твою...

Рай. Так, повкопували! Чуєте? Буде комуна!

Голоси. Як рак у полі свисне.

Свист. Сміх. Гомін.

Голоси. Хай у свою Бессарабію добиваються!

— А ми не дамо землі!

— І ми кров проливали!

— О, ти пролив! На печі всю революцію про-
сидів!

Журавель. Дайте я скажу.

Варвара. Скажи, скажи, Стратоне!

Г о л о с и. Про Лондон давай!
— Майне лібер, їдять його мухи!

Сміх.

Ж у р а в е л ь. Я був при тому, як землю комунія собі нарізала. По закону все.

Пауза.

Г о л о с. Бреше Журавель!

В а р в а р а. Що, це мій Журавель бреше? А щоб ти не діждала, хвойда!

Г о л о с и. Злякалась я тебе!

— Богуна сюди!

— Богуна!

— Чого репетуєш?!

— Поцілуй мене...

— Дурноверха!

— Сама відьма!

— Щоб у тебе корова здохла, як я відьма!

— Ну й життя пішла, ідріт твоєю...

— Не хочемо комунії!

— Свободу давай!

— А хрону не хочеш?!

— Гнати їх з нашого села!

— Спалити к чортовій матері!

За лаштунками хтось розбив шибку. Одну, другу...
Крики.

— Бий!

— Ой людоньки!

Ч о р б а. Громадяни, послушайте...

Але ніхто вже не слухає.

Г о л о с и. Богун іде!

— Сюди його!

— Тягніть!

— Бий комісарів!

— Це він продав нас разом із землею!

— Бий!

Г а л и н а (кинулася за лаштунки). Стріляй, Богуне!

Ч о р б а. Громадяни, послушайте!

Гомін. Там, за лаштунками,— розбурхане людське море.
Крики, свист, зойки.

Г а л и н а (до Чорби). Вони уб'ють його!
Ч о р б а. Котовці! (З кількома котовцями кидається на допомогу Богуну).

Г о л о с и. Бий запродавців!

Голос Чорби: «Стійте! Стріляти буду!»
Постріл. Крізь натовп пробирається м а т и.

М а т и. Стійте! Схаменіться, люди!

Г о л о с. Мати!

М а т и. Це ж мій син... Ваш син... Відступіться! Я не прошу, я — велю вам!

Входить Б о г у н. Сорочка на ньому пошматована, зі скроні стікає кров. Білою хустиною мати витирає синове чоло. Ще кілька каменів пролетіло над головою Богуну.

М а т и (собоя прикрила сина). Цільтесь у мене. Вбивайте, бо це я породила його... Ну! (Пауза). Темні ми, обдурені й злі від споконвічних нещасть... Я прощаю вам... Розступіться і дайте дорогу. Ходімо, сину.

Розступилися люди.

Б о г у н. Я, мамо, буду говорити.

М а т и. Скажи їм, сину...

Богун став на сходи, протягом усієї подальшої сцени біля нього стоїть мати, він спирається на її худеньке плече, і це надає йому сили.

Г о л о с и. Давай, Богун!

— Покатав уже баришню?

— Збив оскому!

— Ти б і мене покатав!

— Так у тебе ж самі ребра!

— Води йому дайте!

Галина виходить і повертається з кухлем води.
Богун жадібно п'є.

— Щоб він уже смоли напився!

— До трибуналу його!

— Щоб тобі заціпило!

Б о г у н. Тихо! Тут дехто цікавиться, чи відвіз я баришню? Відповідаю: відвіз. Тільки не баришню, а безстрашного бійця бригади Котовського Таню Маркову.

Г о л о с и. Я б її і сам покатав...
— Так ти ж порчений!

Сміх.

Б о г у н. І щоб з цим питанням покінчити, громадяни молодіці і дівчата, кажу вам привселюдно, що Таня буде моєю дружиною.

Г о л о с и. Ти хоч на весілля поклич!
— Ти про землю кажи!
— Комунії кращу, а нам дулю?!
— Хай у свою Бессарабію їдуть!
— Ну й життя пішла, їдріт твою качалку...

Гомін.

Б о г у н. Хотів би я знати, дорогі громадяни, яка це... падлюка розпустила чутки, що комуна забрала кращу землю? Хто? Мовчите? Варко, хто вам сказав?

В а р в а р а. Хіба я знаю?

Г о л о с. Люди кажуть.

Б о г у н. Не знаєте? Тоді я вам скажу. Ідїть-но сюди, громадянине Муха. Не ховайтеся.

М у х а. *(ступає кілька кроків)*. Воно мені без вніманія...

Б о г у н. Усі бачать Муху?

Г о л о с и. Бачимо!

Б о г у н. Так оцеї громадянин контрреволюціонер Муха і розпустив цю чутку.

М у х а. Я нічого, я збоку...

Б о г у н. А на леваді хіба не він вам говорив?

Г о л о с и. Він!

— Муха зі своїми друзками!

— А ти не бреш!

М у х а. Та що ж це робиться?!

Б о г у н. І ви слухаєте Муху? Де ж ваша совість, товариші завадівські революціонери і революціонерки?! Радянська влада і сам товариш Ленін дали вам землю і свободу... Одержали землю і свободу? Не чую!

Г о л о с и. Одержали!

— Хвалити бога, не в обиді!

— Малувато землі!

Б о г у н. І ще дамо! Слово даю вам комуніста і більшовика... А хто нам цю землю відвоював? Армія наша і народ. Так? То невже нам з вами шкода землі для наших славних котовців?!

Г о л о с и: Усім вистачить!
— Ми і в комунію підемо!
— Чорта лисого!
— Не заманять!
— Дати землі котовцям!

Б о г у н. І я так думаю. І ніколи не повірю, що хтось із вас проти котовців слово скаже, не повірю, хоч стріляйте. Ось перед вами голова комуні, героїчний командир ескадрону Василь Чорба, а ось Коля Гарібальді й Раду Попеску, а ось Клим Очерет... Вони прийшли з Бессарабії з Котовським, щоб гнати білі армії, банди і всяку антанту... Життя за вас не шкодували свого... Зараз їхню батьківщину зайняли румунські бояри. Куди ж їм іти, питаю вас, революційні громадяни села Завадівки? Куди їм іти, де подітися?

Стало тихо, хтось схлипнув.

У Василя Чорби дочка залишилася на тому боці, у Клима Очерета — дружина і шестеро дітей. У Раду — мати старенька...

Заплакала якась молодиця.

О черет. Позичте нам свого сонця і землі... Ми віддамо...

Б о г у н. Сонця не позичають. Воно для всіх світить. І земля ця ваша.

Г о л о с и. — Бідні вони та нещасні.
— Ой кумо...

У цей час Муха пробрався до циганки,
щось шепнув і вийшов.

— Та хіба ж ми проти них? Ми всі, як той казав, пролетарії.

— Хай живуть з нами.

— Помиримось...

Б о г у н. То хіба ми для них землі пошкодуємо?

В а р в а р а. Нічого ми для них не пошкодуємо.

Б о г у н. Усі чули, що сказала Варвара Журавель?

Г о л о с и. Чули!

— Правильно!

Б о г у н щось тихо сказав Гарібальді, той вийшов.

— Це Муха народ підбурював!

— Не бреші!

Журавель. Я ось до Леніна збираюсь... Хворий Ленін... Я хочу йому про радість розказати, а вам землі для котовців жалко...

Голоси. Не жалко нам, хай беруть!

— Ти Леніна не розстроюй, Журавель!

— Скажи, щоб одужував швидше...

— Дайош комунію!

— Тобі ще ця комунія боком вилізе!

— Прикуси язика, бо добалакаєшся!

— Ідь, Стратоне!

— Бідні всі рівні!

Богун. Правильно ви зробили, товариші свідомі завадівські революціонери і революціонерки, що не послухали куркульських шептунів, а прийшли сюди, щоб привітати славних котовців з комунією! І дозвольте мені від вас усіх обняти бойового командира ескадрону і першого голову комуни Василя Чорбу, як брата! (*Під оплески міцно обняв і поцілував Чорбу*).

Увійшов з чотирма музикантами-котовцями
Гарібальді.

Гарібальді. Давай!

Оркестр заграє польку.

Затемнення

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ТРЕТЯ

Частина кімнати в домі Мухи: стіна з невеликим вікном, ікони, стіл, лава, стільці. Десь далеко мелодія пісні. Потім оркестр. Муха вдивляється у вікно, говорить до людини, яку важко впізнати в темряві.
Згодом ми бачимо Никодима Маковея.

Муха. Пора.

Никодим. Боюся, дядьку Кириле. Не хочу! Не буду!

Муха. Будеш!

Никодим. Я збожеволю скоро... Все одно нам кінець.
Чуєте?

Муха. Цить! У чистеньких не ходитимеш!

Никодим. Проклятий я, проклятий...

Муха. Не скигли. Тобі одна дорога, а кулі — дві... Або їхня, або наша... Іди, бо як той з'явиться, то... не помилює... І за Ярину, і за Рая не простить.

Никодим. Я все зробив, як веліли.

Муха. Якби Ярина щезла з села, то Богун шовковим став би... Не відкрутився б од Чека... Ну йди, та не падиись.

Никодим. Боюсь, дядьку Кириле.

Муха. Не скигли.

Никодим. Я жити хочу, жити... Відпустіть мене, я на шахти поїду. Не посылайте, дядьку Кириле! (*Впав навколішки*). Я за вас богу буду молитись...

Муха. Встань! Ну!

Никодим. Не посылайте, я не зможу... Я не хочу більше крові. Не хочу! (*Цілує руку Мусі*). Пожалійте мене... Я сином вашим буду!

Муха. Розкис... Не виконаєш наказу — сам прикінчу...

Хтось стукає у вікно.

Туди! (*Вказує на інші двері*). І дивись мені...

Никодим. Будьте ви всі прокляті!

Муха (*виштовхує Никодима*). Геть! І пам'ятай, на дні моря знайду.

Увійшла циганка.

Циганка. Пішов?

Муха. Пішов...

Вона сідає за стіл перепочити. Вигляд у неї зосереджений, діловий.
Муха ставиться до неї як до поважної персони.

Циганка. Зібрали бабів, покричали, а прийшов матрос і полетів ваш бунт к чорту?..

Муха мовчить.

Муха. Коли ж почнеться?

Циганка. Про це думає центр.

Муха. А вистачить сили?

Циганка. Допоможуть. Кордон близько. Головний не з'являвся?

Муха. Ні.

Циганка. Прийде, передаси цього листа.

Муха. Але я не знаю його.
Циганка. Він сам знайде тебе.

Запинає хустку і виходить. Муха на самоті.
Підходить до кіота, стає навколішки.

Муха. Господи, отче наш всюдисущий, всесильний! Владико небесний! Зверни зір свій на муки і страждання рабів твоя. Пошли їм благословення своє, всели віру в душі їхні і покарай нечестивих вогнем, мечем і гнівом праведним своїм! Очисти, господи, нашу грішну землю від скверни більшовицької, покарай безбожне плем'я гнівом своїм, пошли глад і мор на голови їхні. Пошли, господи, благословення нам, нашому ділу і війську нашому!

Тривожні дзвони. Муха гасить лампу. Дивиться у вікно.
Небо у вогняній заграві. Падає знов навколішки, б'є поклони.

Горить комунія... Господи милосердний, хай славиться ім'я твоє і діла твої праведні вовік! Амінь!

Гудуть дзвони.

Затемнення

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Минув тиждень. Декорація другої картини. Видно сліди пожежі. Риштування. Просто неба старовинний «графський» столик, застелений червоною скатертиною, землянки.

За столом сидить Токарський. Перед ним у просмаленому фартусі стоїть Арсен Рай з синами Яремою і Самійлом.

Токарський. А може, ви мені все-таки скажете?

Рай. Я не знаю, хто підпалив конюшні і маєток, товаришу Токарський.

Ярема. Куркулів запитайте, а не нас.

Токарський. Ти помовч.

Рай. Ви звинувачуєте нас у підпалі і хочете, щоб ми мовчали?

Токарський. Але вас бачили того вечора з котовцями біля конюшень. Що ви робили?

Рай. У Миколи Гарібальді був день народження. Випили по склянці вина, за звичаєм, і розійшлись.

Токарський. А куди ви послали своїх синів?

Самійло. Нас ніхто нікуди не посилав. Ми пішли до дівчат.

Токарський. Гаразд. *(До Рая)*. Допускаю, що ви особисто не причетні до цієї пожежі, тоді, виходить, що підпалили самі котовці...

Рай. Де ви бачили?

Токарський. Можливо, не навмисне... П'яні люди...

Рай. Ніхто не був п'яний. І мої сини не підуть на чорне діло.

Токарський. Не підуть? Може, ви скажеге, де ще ваш один син, Іван? З недобитими бандами шляється по Україні, а ви тут...

До землянки, що її щойно закінчили копати поруч, входять погорільці. Йде жінка з дітьми. Їй допомагають занести врятовані речі. Допомагає і Токарський. Рай з синами стоять мов скам'янілі. Токарський виймає з речового мішка хліб, відрізає кілька шматків і роздає дітям, приховуючи від Раїв своє хвилювання.

Токарський *(по паузі. Повертається до перерваної розмови)*. Та нас усіх, комуністів, треба судити військовим трибуналом...

Рай. Хай судять!

Токарський *(до Яреми і Самійла)*. Ідїть, хлопці, додому.

Ті вийшли.

Прикро буде, якщо через якихось п'яниць з ескадрону Чорби постраждають безвинні, розпустять комуноу. Ідїть і подумайте... Вам є над чим подумати.

Рай *(іде)*. Це правда... *(Виходить)*.

Міліціонер вводить Гарібальді.

Токарський підійшов до міліціонера, щось сказав, той козирнув і вийшов.

Гарібальді. Ти кого приводиш під конвоєм? Ти знаєш, хто я?

Токарський. Не маю честі.

Гарібальді. Я — Гарібальді.

Токарський. Дуже приємно... Давно з Італії?

Гарібальді. Недавно. Як же ти, уповноважений окружкому, дозволяєш, щоб мене, комуніста, приводили під конвоєм?

Токарський. Як гулялось на іменинах?

Гарібальді. Добре.

Токарський. Ще одні такі іменини — і від села залишаться самі димарі?

Гарібальді. Як тебе зрозуміти, округом?

Токарський. Ти мене не питай. Ти спитай тих, що залишилися з дітьми в землянках... І дякують котовцям.

Гарібальді. І ти віриш цим брехням? Назви мені котовців, які це зробили, і я їх сам розстріляю. Ворогів шукаєш серед нас? Ех ти...

Токарський. Доводиться. Зараз нікому не можна довіряти.

Гарібальді. А як же без віри?

Пауза.

Токарський. Рай комуніст?

Гарібальді. Наш.

Токарський. А син його у петлюрівських військах. А Богун? Його сестра — дружина Івана Рая. Це що?

Гарібальді. Так знаєш, до чого можна дійти?

Пауза.

Токарський. У цій ситуації найкраще буде, коли ви всі... Роз'їдетесь звідси. Треба, щоб народ заспокоївся, бо як дійде до центру, нас усіх... Отак, Гарібальді. Іди і поговори зі своїми...

Пауза.

Гарібальді. Ти кого береш на бога?

Токарський (*різко*). Спокійно, сеньйор.

Гарібальді. Слухай, я — хворий, поранений разів дванадцять, і ти зі мною розмовляй пізно, бо я з тебе душу витрясу.

Розвертається і виходить. Міліціонер вводить Журавля, за ним іде Хміль.

Токарський (*вслід Гарібальді*). Гарібальді, я ще не закінчив розмови.

Гарібальді. Це твоє щастя!

Токарський нервово ходить.

Журавель. Ще довго будете ходити?

Токарський. Ви хто?

Журавель. Я — Стратон Журавель. А це мій кум — Хміль Ничипір.

Токарський. Я його не викликав. (До Хмеля). Ідїть звідси.

Хміль. Я постою... Я ще такого начальника, як ви, не бачив. Здрастуйте.

Журавель. Я вам зразу скажу, що ні Рай, ні його сини нічого не підпалювали.

Токарський. Я ще вас нічого не питаю.

Хміль. То будете. Якщо великий начальник викликає, то він питає, а не ти. Я ще коли при телеграфі був, то...

Входить Муха.

Токарський. Ага. А ось і громадянин Муха. (Подає їм листа). Прочитайте, що пишуть ваші односельчани.

Журавель, Хміль і Муха читають.

Хміль. Та невже? Їрунда.

Журавель. Хто б подумав?

Хміль (до Мухи). Йї-богу, брешуть.

Муха. Воно мені без вніманія.

Журавель. Оце так...

Токарський. На жаль...

Муха. А Богун говорив, що куркулі підпалили, а воно, значить, свої.

Журавель. Звісно, п'яний чоловік і на стіну полізе.

Хміль (повертає листа). І оце все правда?

Журавель (кивнув на Токарського). А чого їм брехати? (Пауза). Виходить, що комунію прикривають... Просив же, щоб у мою записувались... Не послушали... То буйте здорові. (Іде).

Токарський. А ви, Стратоне Тихоновичу, не хочете підписати цього листа?

Хміль. Це щоб котовців виселили? Я — ні.

Токарський. Я не вас питаю.

Муха. Я при своїй землі, а решта мені без вніманія.

Токарський (до Журавля). А ви?

Журавель. Воно можна і підписати... а можна і не підписувати.

Токарський. Як хочете. (Подає листа і олівця). Підпишіть.

Журавель (довго слинить олівця). Воно можна і підписати, якщо ви просите, а можна і...

Х м і л ь. Писар знайшовся. Тьху! (Іде).

За Хмелем іде Муха.

Журавель. Воно можна підписати, а можна і... (Підписується). Може, й підпалили, а може, і ні, вам воно видніше. (Вийшов).

Токарський дивиться на лист. Швидко входять Чорба і Богун.

Богун. Слухаю, товаришу Токарський. Це Василь Чорба — голова комуни.

Чорба. Я шкодую, що ви не знайшли часу, щоб поговорити зі мною.

Токарський. Я теж. (До Богуну). Я хотів би сьогодні скликати сход.

Богун. Читати того листа? Я не думаю, що ви візьмете на себе відповідальність так бездоказово звинуватити котівців у підпалі села і... фактично ліквідувати комуну.

Чорба. Це неможливо.

Токарський. За свої дії я буду відповідати перед партією... І ви теж...

Чорба. Лист сфабрикований.

Токарський. Ми не можемо не прислухатися до голосу народу. Сликайте сход.

Богун. Я відмовляюсь.

Токарський. Я маю особливі повноваження округі кому...
кому...

Богун. Ви нас не лякайте.

Токарський. Це не жарти, Богуне. Ви покладете партквиток!

Богун. Ми партквитки віддаємо разом з життям.

Токарський. Ти спочатку покладеш партквиток, а... там...

Чорба. Що, до стінки поставиш?

Пауза.

Богун. Я взавтра їду до Цека.

Токарський. Що?

Богун. Хочу попросити, щоб нам допомогли розібратись в усьому.

Пауза.

Токарський. Ви, звичайно, можете їхати, але... Мене дивує, що ви розцінили приїзд уповноваженого

окружкому як... Було б смішно, якби ви подумали, що я проти вашої комуні...

Богун. Тоді давайте діяти разом. Треба поставити крапки над «і».

Токарський. Ну що ж, може, ми ще знайдемо спільну мову. Але спершу ходімо, товариші, до погорільців.

Швидко входять Варвара, Журавель і Хміль.

Варвара (кличе Токарського). Ей, почекайте!

Токарський зупинився.

Давайте бамагу, ту, що мій Стратон підписав.

Журавель. Давай, давай.

Токарський дістав лист.

Варвара (до Журавля). Шукай, де ти підписався, щоб тебе писало вздовж і впоперек.

Хміль. Оце його карлючка.

Журавель (послинив пальця, тре). Звиняйте, товаришу начальник, але я себе витру...

Варвара. Три, три, щоб тебе на терниці терло.

Журавель. Воно можна було й підписатися, а можна і...

Варвара. Бач, він проти комунії.

Журавель. А можна і не підписуватися.

Хміль. Досить терти, бо вже дірка.

Варвара (подає листа Токарському). Ховайте і не показуйте нікому.

Усі рушають. Варвара зупиняє Журавля.

А ще до Леніна збираєшся. Ото знай, поки в комунію не запишешся, то я тебе не тільки до Москви не пушу, а й на вулицю. Хрест святий!

Журавель. Кожне тобою командує, а тут ще у хаті свій комісар!

Затемнення

КАРТИНА П'ЯТА

Перед обгорілою кузнею, в горні якої жевріє вогонь, сидять погорільці — жінка з дітьми, дівчата, чоловіки. Плач...

1 - а жінка. Ой доню моя безталанная, де ж я подіюся з тобою? Куди голову прихилю?

1 - а дівчина. Мамо, не чіпайте мене!..

2 - а жінка. Ой хатиночко моя, оселе моя, ти ж віконцями усміхалася, та мої ж ніженьки по тобі ходили, та мої ж рученьки тебе мастили, а тепер...

1 - й чоловік. Ганю, не плач, не в одних нас горе...

3 - я жінка. А в моїй хаті було як у віночку, а тепер пішло з димами чорними наше щастя, люди...

4 - а жінка. Ми вже не люди.

2 - й чоловік. Ми — погорільці... Кротами будемо жити в землянках...

Р а й. Не дасть комунія нам пропасти, люди...

3 - й чоловік. Довела вже нас комунія, з торбами по світу підемо...

Входить Г а л и н а з комсомольцями.

Г а л и н а. Не підемо! В гурті й біда не страшна. Хлопці, до роботи!

С а м і й л о. Кому сьогодні землянку копати будемо?

1 - а жінка. Мені, мені, комсомолята! Або могилу, або землянку викопайте! Ой доню моя, де ж ми нічку ночуватимем?

1 - а дівчина. Не піду я під землю! (Пауза). Я... Я до котовців піду... Хоч висплюся з хлопцями під кінськими попонами. Якщо все життя моє з димом пішло, то нехай і я згорю!

Г а л и н а з друзями збираються йти, беруть лопати, сокири. Плач.

Входять Богун, Токарський, Чорба, Журавель,
Барвара, Хміль, Муха.

Т о к а р с ь к и й. Невже більше ніде розмістити людей, Богун?

Б о г у н. Скрізь повно.

Т о к а р с ь к и й. Що ж робити? Адже тут діти...

М у х а. Я можу ще кілька сімей прийняти, товаришу начальник. Прошу, хто з дітками, до мене...

1 - а жінка. Ой спасибі вам! (Плаче).

Богун. Не плачте... Вогнем печуть мене ваші сльози...
Здається, що й душа моя згоріла...

Токарський. Ми розуміємо ваше горе і все зробимо,
щоб допомогти вам.

Голоси. Ви паліїв знайдіть!

— Шукай вітра в полі!

Токарський. Знайдемо, товариші. Ми доберемося
до них, і жорстким буде наш суд за ваші страждання.

Голоси. Куркульня спалила наше село!

— Котовці спалили!

— Брешеш!

Токарський. Ми все вяснимо, товариші.

Хміль (до Токарського). І котовців не зачіпайте, бо
вони ж наші.

Голоси. Куркульня палить, а він на котовців пише!

— І Журавель дурний свою руку приклав.

Варвара. Він себе витер!

Токарський. Товариші, ми все вяснимо...

Голоси. Ти вясниш!

— Чого ти на владу кричиш?!

— Бо вона наша!

— Хай скажуть нам, хто село палив!

Богун. Ми знайдемо.

Голоси. Чорта лисого!

— Котовці й спалили!

— А ти бачила?

— Куркульня палить добро наше!

Гомін.

— Рай зі своїми синочками нас по світу жеб-
раками пустив!

— Брешеш!

Гомін.

Богун. Хто сказав, що Рай з синами село підпалив?!
Хай вийде сюди.

Тиша.

Мовчите? Тоді скажіть мені, хто сіє між нами ворожнечу?
Хто пускає різні плітки?

Токарський. Наші спільні вороги, товариші!

Богун. Ми виходимо з одвічного мороку, до світла,
і ми повинні бути чистими, красивими, достойними нашої
революції.

В а р в а р а. Аякже! Щоб і любов була..

Гомін, сміх.

Г о л о с. Давай про любов, комісар!

Б о г у н (*когось побачив у натовпі, пильно вдивляється*). Нам без любові жити не можна... і без ненависті теж... до тих, хто несе горе в наші хати. Вони серед нас! Я бачу їх! Іменем правди я вимагаю зізнання! Виходьте!

Тиша. І раптом почувся голос: «Я!»
Крізь натовп пробирається Никодим Маковей.

Г о л о с и. Никодим...

— Маковей...

— З банди прийшов...

Н и к о д и м (*майже впав навколішки*). Це я... я... спалив... Я... не можу так більше жити... Простіть... Судіть мене... (*Повільно підвівся, іде до Мухи*).

Муха зробив крок і скам'янів.

Я не сам... Це він... наказав мені... Я проклинаю, прокли... (*Упав і забився в риданні*).

М у х а. Не вірте!.. Нема у мене гріха...

Н и к о д и м. Він! Вони повстання готують!

М у х а. Мені наказано було... Я... я... не сам... Не сам... Не сам... Не сам... Не сам... Не сам...

Постріл. Муха упав за лаштунки. Токарський ховає до кишені наган.
Тиша. Тільки якось по-вовчому виє Никодим

З а т е м н е н н я

КАРТИНА ШОСТА

Фрагмент кімнати в хаті Богуна. На стіні, в рушниках вишиваних,— портрети Леніна і Шевченка. Стіл, лава, етажерка з книгами, стільці. Вечір. Блимає гасова лампа. За вікном тужно завиває вітер. На лаві сидять Ярина і Галина. Таня гортає сторінки якоїсь книги.

Я р и н а. Снилось мені, Таню, наче ми з Іваном у полі... А навколо — маки. Червоні, аж горять... Я іду за Іваном, іду і ніяк не можу наздогнати...

Г а л и н а. У тебе і сни якісь не комсомольські. Маки червоні... А я тобі кажу — забудь, і все. Місяць з ним прожила, а чотири роки сохне, дурна.

Ярина. Він — мій чоловік.

Галина. Тьху!.. Викинь з голови того бандита.

Ярина. Я йому вірю, вірю! І ніхто не вб'є моєї віри... А якщо він зрадник, то... Хай мене люди прокленуть... Хай не буде для мене ні дороги, ні стежки, ні сонця, ні місяця наді мною, ні води в криниці, ні шматка хліба...

Галина. Навіжена, що ти говориш?

Таня. То її любов говорить.

Ярина. Я можу ждати його все життя...

Мовчання. Потім тихо — пісня «Кувала зозуля...».

Галина (*раптом*). У тебе є пролетарська свідомість? Нема. У тебе повно... дрібнобуржуазного... егоцентризму, твоя свідомість ще в ем...ембріональному стані.

Ярина. Що?

Галина. Треба книжки читати. Я, як начитаюсь, то мені різні маки і петлюрівці не сняться. Мені червоні прапори сняться. Правильно кажу, Таню?

Таня. Життя не можна ні в які рамки вмістити, дівчатка.

Галина. Можна. І взагалі, якщо ти комсомолка, то повинна любити комсомольця або партійного. От і все.

Ярина. Дуже ти вчена.

Галина. Неправда. Я ще мало знаю, але все чисто буду знати. Треба йти, бо Гарібальді жде. (*Встала, взяла з лави кашкет, наділа*).

Ярина. Навіщо ти цього кашкета носиш?

Галина. А що мені очіпка носити?! Я хочу, щоб зі мною Богун і Чорба як з рівною говорили. Ех, якби мені бушлат і тільняшку...

Таня. Дорога ти моя дівчинко, навіщо свою красу під бушлатами ховати?

Галина. А я тебе бачила в галіфе.

Таня. Так то ж не від добра... Жінка красивою повинна бути... Мені інколи дуже хочеться бути красивою.

Ярина (*замріяно*). І мені... для нього.

Таня. Ти дуже гарна, Яринко. Якби я була художником, я намалювала б тебе в житі... без одежі, щоб усі красу побачили. Ні, ти поглянь. Як свята...

Ярина. Була красивою...

Галина. Ви що, збожеволіли? Дивуюсь, Таню, хай вона — баба, але ти — боець.

Таня. Я хочу бути просто жінкою...

Г а л и н а. До такого договоритись: малювати Ярину голою в житі! Ніякої пролетарської свідомості!

Т а н я. Тобі не подобається? А дивитися на згорблених жінок, зігнутих від горя, запряжених в борони, ти можеш?! Не можна, дівчинко, вбивати красу. Ось ти заміж за Гарібальді вийдеш...

Г а л и н а. Годі вам...

Т а н я. Ні, ти скажи, тобі хочеться подібатись хлопцям?

Пауза.

Г а л и н а. Хочеться, але це неправильно.

Увіходить Гарібальді.

Гарібальді. Галино, я готовий. Хлопці ждуть.

Ярина. А куди це ви зібрались?

Гарібальді. Хай Галя скаже.

Галина. Котовці йдуть в атаку на мого батька.

Т а н я. Женишся, Гарібальді? Славну дівчину вибрав... Поздоровляю.

Г а л и н а. Це я його вибрала.

Гарібальді. Може, ще й не віддасть за мене Хміль.

Г а л и н а. Не журися, Гарібальді, з батьком ти справишся, а ось зі мною... Ходімо з нами, дівчата.

Ярина. Зараз я вберуся.

Входить Рад у. Привітався.

Т а н я. Ти Максима не бачив?

Р а д у. Ні.

Г а л и н а. Пішли, Тетяно.

Дівчата вийшли.

Р а д у. Я радий за тебе, Гарібальді. Пробач, що не буду з тобою. Я мушу йти. А на весіллі за мене чарку випий...

Гарібальді. Хіба тут мало дівчат?

Р а д у. Такої, як Тереза, нема.

Гарібальді. Та вона вже забула, який ти.

Р а д у. Як забула?

Гарібальді. Вірності захотів од баби.

Р а д у. Брешеш, Гарібальді!

Гарібальді. Підхопила вже твоя Тереза якогось і... прощай, Раду!..

Раду вдарив Гарібальді. Той остовпів, потім схопився за шаблю, але так і не витягнув її.

Раду. Не смій так про Терезу.

Пауза.

Гарібальді. Пробач, Раду, я сказав, щоб ти... Я боюсь за тебе... (Обняв товариша. Пауза). Коли ж ідеш?

Раду. Зараз. Уночі я мушу перепливати Дністер. (Мовчання). Дай мені свій наган.

Гарібальді (вийняв наган з кишені, віддав Раду). Бери. І коня бери.

Раду. Попадусь — згадаєш мене. Ну, живи, Гарібальді, дєвго живи...

Міцно обнялись друзі. Раду вийшов.
Увійшли Таня, Ярина, Галина.

Таня. А де Раду?

Ярина. Може, його теж хтось чекає...

Гарібальді. Чекає...

Галина. Пішли.

Усі виходять. Увійшла мати, засвітила лампу,
зав'язує щось у вузлики. Входить Богун.

Мати. Де це ти ходив, сину? І не обідав, і не вечеряв.

Богун. Ситого чоловіка, мамо, на сон тягне, а нам спати не можна.

Мати. Таня була.

Богун. Чого ж не почекала?

Мати. Пішли до Хмеля з Гарібальді дочку сватати.

Богун. Це добре діло, мамо.

Мати. А ти ж коли мені невістку приведеш?

Богун. Вважайте, мамо, що є у вас невістка.

Мати. Ти мені її явственно приведи... З музиками, з піснями.

Богун. Ось приїду і зразу — весілля.

Мати. А куди ж ти їдеш?

Богун. Викликають, мамо, в Цека. Так що покладіть сорочку чисту.

Мати. Чого ж це тебе викликають, по політиці чи по ділу?

Богун. По політиці, мамо. Це зараз найголовніше діло.

Мати. Все воюєш, все воюєш...

Богун. Правду нашу, мамо, відстояти треба. А що це у вас за вузлики?

М а т и. Та Журавель взавтра до Леніна збирається, то я оце трав наготувала, щоб передав... Як йому, не полегшало, сину?

Богун мовчить.

Мої трави допоможуть. Аби лиш Стратон розказав толком. Оце від жару, оце від серця...

Б о г у н. Там є лікарі, мамо...

М а т и. Вони того не знають, що я, сину. Секрети ці до мене ще від прапрадіда перейшли... Ці трави на сто років життя йому дадуть. Коли ж ти їдеш?

Б о г у н. Вдосвіта.

М а т и. То я зберу тебе. Хай би вже Таня проводжала, а то все я та я... (Вийшла).

Богун переглядає папери. Стук у двері.
Входить Т о к а р с ь к и й.

Т о к а р с ь к и й. Пробач, що турбую.

Б о г у н. Заходь.

Т о к а р с ь к и й. Ти ж сказав, що не поїдеш в Чека.

Б о г у н. Викликають.

Т о к а р с ь к и й. Ти писав туди?

Б о г у н. Так.

Т о к а р с ь к и й. Що ти писав?

Б о г у н. Все, що було.

Т о к а р с ь к и й. Гробиш?

Б о г у н. Шукаю правду. Бо твоя, хоч і прикрита високим мандатом, нам не підходить. Я вимагатиму, щоб тебе відкликали звідси.

Т о к а р с ь к и й. Поки не доведу до кінця справу Маковея, я звідси не поїду. Маковея і його спільників, розумієш?

Б о г у н. Думаю, що головного вже нема.

Т о к а р с ь к и й. Ти про кого?

Б о г у н. Муха знав багато.

Т о к а р с ь к и й. Я тоді погарячував. Нерви здали.

Б о г у н. Я помітив.

Т о к а р с ь к и й. Сьогодні Никодим розповів, що передавав інструкції з повстанського штабу через Ярину Раєву і... тобі... Ордер на арешт Рая уже є.

Б о г у н. Ти наволоч, Токарський, і провокатор.

Т о к а р с ь к и й. Никодим підписав протокол допиту, і я можу представити його до Чека.

Пауза.

Богун. Маковей буде вбитий при спробі втекти? Так?
Токарський. За кого ти мене вважаєш?

Богун. Ти передаси протокол у Чека тільки тоді, коли Маковей буде мертвий...

Токарський (спокійно). Взавтра у мене може бути ще один ордер... Але я не хочу крові, Богуне. Ми тут удвох... Домовляємось: ти в Чека про мене — жодного слова, а я все тут зроблю, щоб було тихо. Навіщо це? Життя і так коротке.

Богун. Відчалюй звідси, Токарський.

Токарський. Пошкодуєш. Поїзд о другій. (Спокійно). У тебе ще є час подумати... Я довго не сплю, матросе. (Вийшов).

Богун закурив, нервово ходить по хаті. Увійшла мати.

Мати. Я тобі, сину, ще й батькову сорочку покладу. Біда, вишивана...

Богун. Добре, мамо...

Мати. А той пішов? Хай був би повечеряв з нами, хто ж його нагодує?

Богун. Не можу я, мамо, сидіти з ним за одним столом і їсти хліб.

Входять Хміль, Журавель, Ярина, Таня,
Гарібальді і Галина в оточенні дівчат,
хлопців і котівців, вітаються.

Хміль. Так що я вже, Максиме, зятя маю, — Гарібальда.

Богун. Поздоровляю. (Потиснув руки молодим і Хмелеві). Від усього серця. Від себе і від сільради!

Хміль. Прийшли ми до тебе, Максиме, щоб ти їхній шлюб... благословив, значить, од революції, бо ні дочка, ні Гарібальд до церкви не хочуть... А мені треба, щоб було по закону. Правильно кажу, куме? Правильно!

Журавель. Напиши їм такого... декрета. Хай, майне лібер, живуть, розмножуються і свого роду не цураються.

Богун. Напишу. (Вирвав із зошита аркушик паперу, взяв ручку і чорнильницю, замислився). Жаль, що паперу гарного нема... От жаль. (Пише).

Мати. Щасливі будьте, онуків дочекайтеся та в мирі живіть.

Хміль. Онуків буде — скільки захочу...

Журавель. Казав же — не пий. Так ні, допався, як Мартин до мила, майне лібер...

Хміль. Я випив, бо Гарібальд до мене з уваженням і Галя. «Дозвольте,— каже,— вступити у вічний союз...» — «Дозволю»,— кажу. Правильно? Правильно! І ще тобі, Максиме, скажу, що вступаємо ми із Стратоном у комуно...

Богун. Це добре!

Журавель. Вступаємо з Варкою тому, що правду мені вашу видно... і тяжко вам зараз. Так і Леніну скажу...

Мати. Трав я вже приготувала. Дивись, Стратоне, не загуби та не переплутай.

Журавель. Матінко моя, та я їх біля серця триматиму...

Богун (*встав з-за столу, дістав з кишені печатку, читає*). «Пролетарі всіх країн, єднайтеся! Іменем і печаткою завадівської сільради стверджую любов і законний шлюб комсомолки Галини Хміль і героїчного котовця Миколи Гарібальді. Хай це посвідчення буде вашою присягою на вірність, любов і служіння народу. Крапка. Голова сільради Максим Богун».

Богун приклав печатку і подав посвідчення Гарібальді.

Хміль. Скажи, що об'являєш їх мужем і жоною.

Богун. Об'являю!

Дівчата заспівують величальну пісню.

Гарібальді. Запрошуємо вас на весілля.

Галина і Гарібальді вклоняються матері й Максимові.

Хміль. Приходьте в ту неділю. А тебе, Максиме, я поруч з Котовським посаджу. Казав Гарібальд, що самого комбрига на весілля запросить. Отак, по одну руку, я сидітиму, а по другу — ти. Правильно? Правильно!

Усі виходять. Богун і мати проводжають гостей.

Хтось заспіває пісню, її підхоплюють.

Пісня поступово віддаляється.

Мати. Співають... І ми колись з твоїм батьком любили цю... Люди старіють, а пісні завжди молодими зостаються. Сумна була б земля без пісень... ніби вічна осінь... А ти, сину, мабуть, пісні позабував...

Богун (*узев гармошку, витирає пил*). Та що ви, мамо. У мене цих пісень... повні груди, тільки співати ніколи.

Узев кілька акордів. Мати наче помолоділа, почувши музику. Тихо, душевно співають разом. Повертаються Ярина і Таня, зупинилися вражені.

Таня (тихо). Браво!

Ярина. Максиме, а я п'яна... І Таня п'яна...

Таня. Ярино, як тобі не соромно!

Ярина. Вона не хотіла йти до нас, а я привела!

Богун. Не хотіла?

Ярино. Мамо, дайте узвару, холодного-холодного.

Мати. Оце я в погріб піду?

Ярина. І я з вами! (Тягне матір). Ходімо.

Ярина і мати вийшли.

Богун (підійшов до Тані). Не хотіла йти? А я чекав...
І вдень не бачив.

Таня. Я в полі була, сіяла... Ти в одні гони, а я в дру-
гі... Земля — чорна-чорна... А зерно чисте, як перемите...

Богун. Таню...

Таня. Ідеш? Надовго?

Богун. Ні... Чекатимеш?

Таня. Умгу... (Іде, потім повернулася, пильно диви-
ться на Богуну). Ти всіх людей хочеш бачити... великими
і чистими, тому і я у твоїх очах... А я — звичайна... Бо-
гуне, милий... Якби можна, то я віддала б тобі свої очі
і серце своє... (Пауза). Я чекалиму тебе, Максиме.

Обняла Богуну, поцілувала і, не обертаючись, вийшла. Богун, якийсь
окришений і світлий пройшовся по кімнаті. Підійшов до вікна, відчинив.

Богун. Таню!..

І раптом пролунав постріл, другий. Похитнувся Богун, простягнув
руку, щоб утриматись, щоб не впасти в смерть. Рука на якусь мить
затрималась на вишиваному рушнику, що висів над портретом Леніна,
і потягнула його додолу. Упав рушник, немов китайкою накривши
Максимове чоло. А за вікном грає оркестр...

Затемнення

КАРТИНА СЪОМА

Декорація першої картини. Ранок. Зеленіють поля. У кузні — пере-
дзвін молотів: кують Рай, Ярема, Самійло. Ярема кинув мо-
лот, відійшов.

Рай. Чого ти, сину?

Ярема. Не можу, тату. Згадаю Богуну — і не можу.

Рай. А я можу?

С а м і й л о. Я б йому золоту зірку викував.

Р а й. Максим не любив золота. Берись, Яремо. Вклади в це залізо печаль свою і міць духу нашого.

Кують ковалі. Входить Ч о р б а, відкликав старого Рая.

Ч о р б а. Ви повинні негайно зникнути з села.

Р а й. Я? Чого?

Ч о р б а. У Токарського ордер на ваш арешт... Це дике непорозуміння, але зараз...

Р а й. Я нікуди не піду.

Ч о р б а. Ви мусите. Ось вам лист до Котовського...

Р а й. Я від своєї влади, від своєї партії тікати не буду.

Ч о р б а. Але він заарештує вас.

Р а й. Нехай... Хтось же мусить з нашого роду відповісти за зраду. Я готовий. Синам нічого не кажи... Спасибі, що віриш. (*Пішов у кузню*).

Видзвонюють молоти. Входить Т о к а р с ь к и й.

Т о к а р с ь к и й. Доброго ранку. Не спиться, товаришу Рай?

Р а й. Не спиться.

Т о к а р с ь к и й (*підійшов, взяв у руку зірку*). Колись пам'ятник йому поставимо. (*До Чорби*). Де Раду Попеску?

Ч о р б а. Напевне, в полі.

Т о к а р с ь к и й. Раду Попеску втік тієї ночі, коли вбили Богуна. Не чули?

Ч о р б а. Не може бути! (*Гукнув*). Очерет! Гарібальді до мене! Куди втік?

Т о к а р с ь к и й. Чотири дні нема вашого бійця, і ви не знаєте?

Ч о р б а. Мені було не до нього...

Входить Г а р і б а л ь д і.

Г а р і б а л ь д і. Слухаю, товаришу комеск!

Ч о р б а. Де Раду? Де Раду, питаю?

Г а р і б а л ь д і (*тихо*). Пішов... Тієї ночі... По Терезу...

Т о к а р с ь к и й. Ясно. Того вечора у нього бачили нагана... Чий наган?

Г а р і б а л ь д і. Мій. Я дав.

Т о к а р с ь к и й. А ми шукаємо вбивцю Богуна...

Ч о р б а. Це неможливо...

Г а р і б а л ь д і. Неправда! Брешеш!

Чорба його зупиняє.

Токарський. Спокійніше, сеньйор Гарібальді! Гарібальді. Він повернеться.

Токарський. Румунські шпигуни у пастку не лізуть. А де Тетяна Маркова?

Чорба. Поїхала в Цека.

Токарський. Сліди замітати? Пізно. (До Чорби). Здавайте документи комуни. Тікати не раджу. (Підійшов до кузні). Прошу, громадянине Рай. У мене ордер на ваш арешт. (Сказав комусь за лаштунки). Виведіть цих...

Рай скидає фартух, віддає синам.

Гарібальді (підходить до Токарського). Якщо ти їх заарештуєш, я підніму всіх котовців. Зрозумів?

Токарський (кричить). Заберіть їх! Що там за люди?

Входять Таня та Іван Рай. Він у напіввійськовому одязі, за ним два хлопці в цивільному.

Чорба. Таню!

Таня (до Рая). Не впізнаєте?

Рай іде до сина.

Рай. Іване! Ти?

Іван. Я, тату...

Старий Рай кинувся в обійми сина. Вийшли з кузні хлопці.

Рай. Прийшов, прийшов... Сини мої... Звідки ти?

Іван. Здалеку, тату.

Таня (показує на Токарського). Це він.

Іван. Знаю... (Підійшов до Токарського). Попрошу зброю.

Токарський (потягнувся рукою до кишені, хлопці в цивільному випередили його — забрали наган). В чому справа? Хто ви?

Представник ЦК (показує посвідчення). Уповноважений Цека, а це — товариш Рай з республіканської Чека.

Токарський. Вчасно прибули, товариші... (Рекомендується). Токарський.

Іван. Ми знайомі.

Токарський. Ви мене з кимось переплутали, товаришу Рай. Я вас вперше бачу.

І в а н. Чому вперше? А в штабі Денікіна? Ви ще мені не повернули борг за більярд... Забули, штабс-капітан Драган?

Т о к а р с ь к и й (скаміянів). Сотник Вольський?

І в а н. А кажете, що вперше бачите. Виведіть.

Токарського вивели. Іван підійшов до братів.

Здрастуйте, брати. Ось я і вдома.

Обнялись три брати. Мовчання.

Р а й. Вдома... Радість моя і мука... Стільки ми пережили за тебе... І Ярина...

С а м і й л о. Хоч би вістку подав.

І в а н. Не міг, не мав права...

Я р е м а. Де ж ти був ці роки?

І в а н. По тилах ворожих та по кублах бандитських... Треба було, брати мої. Аж тепер додому добрався...

Р а й. Тепер я жити хочу, сини...

І в а н. Життя тільки починається, батьку. (Підійшов до кузні). Кузня наша... молот мій...

Вбігає Я р и н а. Стала перед Іваном, наче вкопана, потім припала до його грудей.

Я р и н а. Прийшов, прийшов... Іване! Так довго йшов...

І в а н. Прийшов, Яринко... Не плач, Яринко, не плач, дружино моя...

Я р и н а. Не буду... Я вірила тобі... завжди вірила.

Р а й (дивиться на дорогу). Ідуть...

Я р и н а. Мати йдуть, ходімо.

Ярина та Іван ідуть назустріч. Наростає гомін...

Рай іде за ними.

Р а й. До Леніна Стратона люди проводжають...

На сцену урочисто виходять Стратон Журавель і мати, одягнуті в дорогу, з клунками за плечима. Стара мати з посохом, немов свята. Поруч них — Ярина, Таня, Іван, Хміль, Галина, Варвара, Чорба, Гарібальді, Очерет, котовці і селяни. Оркестр.

Г о л о с и. Ви ж про все розкажіть Леніну...

Журавель. Розкажемо.

Г о л о с и. Скажи, що комуна в нас...

— Що обсіялись... І що дощі перепадають...

— Так що хліб зародить...

Журавель. Скажемо...

Хміль. Хай одужує. Так і скажи: просимо, щоб одужав. І ще скажи, що Хміль дочку за Гарібальді видає...

Галина. Тату, що ви...

Варвара. Скажи, скажи...

Ярина. Така дорога далека, а ви старенькі, мамо. Дядько Стратон і самі передали б трави!..

Мати. Треба мені йти, бо Стратон не розкаже до ладу... яка трава від чого... А я усяких взяла... Я виходжу його... Я ж мати...

Журавель. Пора нам.

Мати. Прощайте, люди...

Журавель і мати вклоняються на всі боки.

Несу, люди, з собою не лише трави цілющі й хліб з нашого краю — несу до нього вірність нашу. Це, може, моя остання дорога, і я мушу пройти її, бо коли немає синів, то йдуть матері... Житиме Ленін...

Іван. Житиме, мамо, вічно житиме!

Під звуки оркестру мати і Журавель повільно йдуть.
Повертається до кузні Арсен Рай з трьома синами.

Рай. Ну, сини мої соколи! Як той казав, з богом!

Передзвін молотів. Кують ковалі.

Завіса

ВЕСЕЛКА

*Комедія на 3 дії,
4 картини*

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Антон Тимофійович Кряж, 57 років.
Ольга, 25 років.
Наташа, 20 років.
Світлана, 18 років.
Дмитро Шелест, 30 років.
Омелян Степанович Самопал, 57 років.
Роман, 19 років.
Сашко, 20 років.
Петро Петрович Косяк, 40 років.
Мефодій Софронівч Риндя, 35 років.

Дія відбувається в наші дні на Україні.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Весна. Чепурна хата стоїть у квітучому вишневому саду. Біля тину — квіти. Заходить сонце. Вдалині видніється село: красиві громадські будівлі, широкі зелені левади. Десь далеко-далеко лунає пісня. Слів не чути, а лише задушевна мелодія пливе над селом. З хати долинає гомін. Через відчинене вікно хтось жбурляє на подвір'я зв'язані у вузлах подушки, відра, рогачі... Легко перескочила через тин Наташа — струнка русява дівчина.

Наташа. Тату, тату! А рогачі брати?

З хати чути голос Кряжа: «Бери й рогачі!»
З вікна вилетіло і покотилось решето.

А решето брати?

Голос Кряжа: «Та відчепись ти, пристала, як муха у спасівку!» А з хати все вилітають нові й нові речі. Наташа збирає їх і вносить за паркан. Вийшов з хати з двома стільцями Антон Тимофійович Кряж — кремезний, широкоплечий. Тримається ще молодо, навіть чуб ще кучерявиться, хоч сивина посріблила голову і вуса.

Кряж (чукає). Світлано! (До Наташі). Наталко, а ти чого смієшся, як на весіллі? Мерщій повертайся!

З хати вийшла Світлана. Вона несе якісь вузлики, книги.
Зупинилась на ганку, витирає заплакані очі.

А ти чого плачеш?

Наташа. І сміятись не можна, і плакати не дають.

Кряж. Поговори, поговори ще! Складайте все на вулиці, поки Петро машину пришле. Та швидше! (Зайшов у хату).

Наташа (б'є в решето, як у барабан, підспівує). Вижджати — так з музикою!

Кряж (виглянув у вікно). Наталко! Ой Наталко!

Наташа. Музика нерви заспокоює. (Пауза). Здурів батько. Коли б хоч хату не спалив.

Світлана. Помовчала б, Наташо. Бачиш, який він став: чорний та темний... Всю ніч не спав... Прийшов, сіз під яблунею і до світанку просидів.

Наташа. Сам винен.

Світлана. Що ж тепер буде, Наташо?

Кряж тягне з хати скриню.

Кряж. Нема ще машини?

Світлана. Нема, тату.

Наташа. Встигнеш! Не сьогодні, то завтра виїдеш.

Кряж. Що?! Та я... та я пішки піду звідси, щоб очі мої не бачили і вуха не чули. Пішки!

Наташа. Добре, тату, добре.

Кряж. Що добре? Ти, Наталко, мовчи... Де ж той Петро запропастився? (Тягне скриню). Наче позмовлялися всі.

Світлана. Заспокойся, тату, не хвилюйся.

Кряж. Ну, чого ви хочете від мене? Я зовсім не хвилююсь і... і... не чіпайте мене. Світлано, сходи до Матвія. Скажи, хай зараз запряже коней в гарбу і одним духом їде сюди!

Світлана. Скажу, тату. (Вийшла).

Кряж нервово ходить по подвір'ю, і, як на зло, попадаються йому під ноги відра, вузли — відштовхує ногою і ходить, ходить Кряж.

Кряж. Ні машини, ні гарби. (Підійшов до воріт, дивиться на дорогу). О! О! (Гукає). Ванько! Ванько, сучий сину, зерно ж сиплеться. Всю дорогу всіяв. Жменями вибирай! Я ось тобі!.. (Іде, але вже у хвіртці зупинився). Тьху! Ой доведуть вони артіль, чує моє серце.

Наташа. То залишайся...

Кряж. Що?! Та щоб я... та щоб мене... (Пауза). Відробив я вже своє, дочко. (Показує на панораму села). Ось, ось воно все... Праця моя і молодість. В кожному камінчику, в кожному деревці... А тепер хай молодші, академіки хай господарюють.

Наташа. Правильно, тату.

Кряж. Що правильно? Та той академік нігтя мого не вартий. Побачиш, ще всі побачать...

Входить Ольга, молода ще жінка з блідим обличчям і сумними очима.

Ольга. Всю вулицю загородили, як після пожежі.

Кряж. Була пожежа, дочко. Отут (б'є себе в груди) усе на вугіль перетліло... Де Петро з машиною, Ольго?

Ольга. За годину приїде, тату. (До Наташі). Зібралися, сестричко?

Наташа. Велике переселення почалось.

Ольга (заглянула в хату через вікно). Пустка... Сумно... Повиростали тут, а тепер...

К р я ж. Повиростали, повиростали... Чого розкисла?
О л ь г а. Я нічого, так, згадала...

Увійшла С в і т л а н а.

С в і т л а н а. Здрастуй, Олю. Тату, сказав Матвій, що він без дозволу Дмитра Івановича не поїде.

К р я ж. Як? Як не поїде? Та що ж це робиться?! Коли я вже, значить, не... *(Пауза)*. Дмитро Іванович! А хто це такий Дмитро Іванович, ти не запитала?

С в і т л а н а. Шелест...

К р я ж. Митька, Митька він, а не Дмитро Іванович!
Митька!

Н а т а ш а. Митька, тату, Митька!

К р я ж. Наталко! Ну, добре! Пішки піду... З мішком за плечима з села піду. Хай всі бачать, яку славу Антон Кряж заслужив!

О л ь г а. Тату, чого ви? Зараз приїде Петро і...

К р я ж. Дожився! *(Пауза)*. Чого ви стоїте, як на цвинтарі?

С в і т л а н а. Тату!

К р я ж. Не говоріть зараз до мене! Мовчіть, усі мовчіть... *(Грюкнувши дверима, зайшов у хату)*.

Н а т а ш а. Оце як почав зранку, Олю, то ще й не спивнявся... Хоч з хати тікай.

С в і т л а н а. Яка ти, Наташо! Тяжко йому.

О л ь г а. Нам усім тяжко.

Н а т а ш а. Змарніла ти, Олю, зблідла.

О л ь г а. Ні, тобі здалося — не бачились давно.

С в і т л а н а. Тепер будемо разом жити... Хороше у вас на млині! Тиша, квіти...

О л ь г а *(після паузи)*. Хороше...

Н а т а ш а. А я не люблю тиші.

Сестри складають біля паркана речі.

О л ь г а. Біля нас залізницю будують, поїзди ходитимуть...

З одного вузлика виглядає край голубого плаття.

(Витягла його, розглядає). Моє... Моє весільне...

С в і т л а н а. Так і лежить, Олю... Ще тоді, як ти з Петром приїхала з загсу, скинула, так і лежить у нас...

Н а т а ш а. Красиве.

Світлана. Я теж його одягну, як заміж буду виходити... На щастя... Тільки оці оборочки розпушу, а тут шовком червоним... а рукави...

Ольга. Тобі Роман нове купить.

Світлана. Ні, я це одягну... Я хочу бути такою ж щасливою, як Оля.

Наташа. Забобони!

Світлана. Пхі! А я одягну!

Ольга. Ех ти, дівчинко ти моя...

Наташа. Якби щастя від плаття залежало, то жодної нещасливої жінки не було б на світі. Плаття!

Світлана. Колюча ти, Наташо.

Наташа. Така вродилась. *(До Світлани)*. Що ти в житті розумієш? Ти ще сліпе котеня.

Світлана. Стільки, як і ти. Я теж десять класів закінчила.

Ольга. Годі вам.

Наташа *(до Світлани)*. Ти в школі життя по книжках вивчала, а я після десятирічки два роки токарем у РТС відробила. От і рівняй... І зараз поїдеш з батьком на млин і будеш сидіти...

Світлана. Ти батька не зачіпай. Здається, і ти їдеш, Наташо?

Наташа. У мене своя дорога.

Ольга. Яюсь буде, дівчата.

Наташа. Не люблю таких слів — «яюсь буде»... Треба, щоб було так, як людина хоче, як вона мріє...

Ольга. Не завжди так виходить, сестро. Сховай це плаття, Світлано.

Світлана *(приміряє плаття до себе)*. Подаруєш мені, Олю?! Подаруєш?

Вийшов з хати Кряж.

Кряж. Нема Петра? *(До Світлани)*. Час вибрала! Горе мені з цими дівками! До хати йдіть, позамітайте, поскладайте, що там залишилось. Та швидше! Тут хоч на бантину вішайся, а вони плаття приміряють!

Сестри пішли до хати.

Кряж нетерпляче поглядає на дорогу. Входить Сашко у форменому залізничному кашкеті, в білій сорочці, приклав руку до козирка.

Сашко. Привіт!

Кряж. Що?

Сашко. Привіт, кажу.

К р я ж. Тобі чого?

С а ш к о. Я до... до...

К р я ж. Іди, хлопче, звідси...

С а ш к о. Але я мушу побачити, я повинен...

К р я ж. Ще й женихів чорти носять! Нема ї! Тьху!

Сашко знітився, приклав руку до козирка, здвигнув плечима і зник.
Входить Мефодій Софронівч Риндя.
Одягнений з претензією, розмовляє шанобливо.

Р и н д я (зняв кашкет). А я боявся, що й не застану вас, Антоне Тимофійовичу. Що ж це ви задумали? Говорять люди, а я не вірю. Зобидили вас, ой як зобидили. Майже тридцять років головою колгоспу були, а тепер...

К р я ж. Така, Риндя, діалектика.

Р и н д я. Якби не той Дмитро, то й ніякої діалектики не було б... Вихопився він на нашу голову. Самі ж його в люди вивели, самі ж і страждає... І я з вами. Ще коли той Дмитро з армії повернувся і взяла ви його бригадиром, то я сказав покійній мамаші: «Е-е-е...», а як в агрономічну академію ви послали його, то я сказав покійній...

К р я ж (вдавано байдуже). Що ж, тепер хай вчені показують, ми своє зробили. Тепер, значить, у відставку.

Р и н д я. На пенсію?

К р я ж. Іменно. До зятя на млин переїжджаю. Всіх дочок до купи зберу й доживу віку.

Р и н д я. А я не знаю, Антоне Тимофійовичу, як без вас на світі жити буду.

К р я ж. Так, як і жив. Бухгалтер ти справний, до тисячі рахувати вмієш...

Р и н д я. Не до сміху мені. Вся моя біографія може зараз колесом піти... Ви ж батьком рідним були для мене... Ой і зобидили ж вас, Антоне Тимофійовичу.

К р я ж (підійшов до воріт). Нема... Нічого, Мефодію, ми не зобиджаємось... Ще й наша гречка зацвіте... Думаєш, я шкодую, що мене не обрали головою? Ні капелінки. Або, гадаєш, що село мені жаль залишати? Іду — і в грудях не тьохне.

Р и н д я. Та за чим шкодувати, Антоне Тимофійовичу!

К р я ж. Поїду собі до зятя, з дітьми своїми... А чого мені ще треба?

Р и н д я. Та звісно, аби сім'я... То, може, Антоне Тимофійовичу, на дорогу по маленькій?.. На колеса, хе-хе.

К р я ж. Можна, бо в такому розстройстві... Ходім до хати.

Наташа і Світлана виносять ще якісь речі з хати.

Риндя. Здрастуйте. Здрастуйте, Наталіє Антонівно.
Наташа. Давно бачились.
Кряж. Наташо, внеси щось закусити.

Наташа іде. Риндя єс зводить з неї закоханих очей.
Зайшли в хату і Кряж з Риндею.
Входить Роман. Він, очевидно, з поля,
бо й комбінезон не встиг зняти.

Світлана. Романи! А я думала, що й не побачу тебе.

Роман. Всю дорогу біг, Світланко. *(Пауза)*. Ідеш?

Світлана *(сумно)*. Іду... Батько.

Роман. Не їдь, не треба, Світланко! Залишайся. Тут же ми... всі... хлопці, дівчата, друзі твої... Вчилися разом, мріяли, а тепер ти... І я...

Світлана. Важко мені буде без вас... Без цих полів. Звикла я... Кожна балочка знайома... А ти не забудеш, що говорив?

Роман. Я забуду? Та швидше... швидше Чорне море висохне... Лиш ти не забувай, Світланко...

Світлана. Я не забуду. Ніколи, ніколи...

Роман. Я буду приходити до тебе...

Світлана. Далеко.

Роман. Що для мене п'ятнадцять кілометрів? Ходитиму! А зароблю грошей — мотоцикл куплю... Тільки я, щоб міг, то не відпустив би тебе.

Світлана. Батько... Ти знаєш, який він у нас... А я люблю його, Романи. Він хороший... Я з ним і на край світу піду... Нам буде добре, ось побачиш!

Роман. Не знаю...

Світлана. Тільки ти приходь часто-часто. Я чекаю тебе... Тобі сподобається там...

З хати виходять Кряж і Риндя.
За ними Наташа і Ольга несуть пляшку, окраєць хліба, миски.

Кряж. Дожився, що в хаті гостя посадити ніде.

Наташа. Знову я винна.

Кряж. Наталко! Сідай, Мефодію.

Ольга і Наташа поставили миски на ослоні.

Кряж сів на сходах, Риндя — поруч.

(Побачивши Романа). А ти чого тут? Трактора, либонь, кинув, а сам суди мерщій?

Роман. Так я... я на хвилинку... Попрощатись прийшов.

К р я ж. Прощайся.

Роман подав руку Світлані.

От і все. Добивайся додому.

Роман неохоче вийшов.

Ну й парубки пішли.

Р и н д я. Що ви хочете — молоде, зелене, хіба в нього яка серйозність в голові є? (Наливає чарки). Ну, за процвітанню! (До Наташі й Ольги). А ви? Сідайте.

К р я ж (махнув рукою). Ну, будьмо!

Випили.

Р и н д я. От і їдете...

К р я ж. Ідемо... нове життя, діти, починаємо. Однією сім'єю заживемо, в тиші й радості.

Р и н д я. В тиші й радості.

К р я ж. Пасіку розведу. Вулики в саду поставлю, квіточок, Світлано, насадиш...

С в і т л а н а. Добре, тату.

К р я ж. Встану рано, подвір'я замету, прийде Омелян — по цигарці викуримо... Добрячий кавалерист був колись Омелян Самопал... Ми з ним у Григорія Івановича Котовського... Та-а-ак, так про що це я говорив?

Н а т а ш а. Підметеш подвір'я, з Самопалом по цигарці викурите...

К р я ж (не помічаючи іронії). Потім водички бджілкам винесу, сяду під деревом, сопілку вистружу...

Н а т а ш а. Тату, ти вмієш ойру грати?

К р я ж. Яку ойру? Дай боже. (Випив).

Н а т а ш а (наспівує). Вмієш?

К р я ж. Ні.

Н а т а ш а. Научись, то ми будемо танцювати.

О л ь г а. Наташо!

К р я ж. Значить...

Н а т а ш а. Сядеш під деревом, вистружеш сопілку...

К р я ж. Та замовчи ти! Нещастя моє.

Р и н д я. Наталіє Антонівно, дайте татові помріяти.

К р я ж. Вродять вишні, накачаю меду...

Н а т а ш а. Наваримо вареників та як наймося!

К р я ж. Наталко! От сорока. (Пауза). І ніяких тобі засідань, нарад...

Риндя. Ніяких тобі засідань і нарад...

Кряж. Весна, а в тебе й голова не болить, чи там сіють, чи ні... Літо, а ти й не відаєш, чи косять, чи молотять... Така радість у мене на серці, діти.

Наташа хитає головою: мовляв, знаємо, як тобі весело.

Наталко! (*Пауза*). Щось Петро бариться...

Риндя. Видно, роботи багато, затримується.

Кряж. Нічого, приїде... Петро у мене, Мефодію, як син рідний... Роботящий, розумний...

Ольга пішла до хати.

Наташа. Та ти ж його тільки по святах і бачиш.

Кряж. З тобою не говорять... Що, Мефодію, батькові треба? Щоб діти щасливі були.

Риндя. Звісно, звісно.

Десь здалека народжується пісня

Кряж. Та що я можу сказати, коли мій Петро для Олі земний рай створив? Іменно, рай. Якось я їздив, подивився — аж сльоза пройняла від радості. Сам розумієш — діти...

Світлана (*замріяно*). З поля дівчата повертаються.

Кряж. Чого стоїш на воротях? Ану до хати! Зерно в мішки понасіпайте. Наталко, кому говорю?

Наташа. Та йдемо, йдемо.

Наташа й Світлана пішли до хати.

Кряж. Ну, Риндя, спасибі, що зайшов.

Риндя. До кого ж мені ходити, Антоне Тимофійовичу? Я до вас і на млин завітаю.

Кряж. Приходь, приходь...

Риндя. Може, й вислухаєте мене...

Кряж. Ти про що?

Риндя. Таке діло маю, що й не скажу зразу... Душевне.

Входить Омелян Самопал, міцний дідок, одягнений у старе гач ліфе і фуфайку, припорошену борошном. Поглянув на розкидані по подвір'ю речі, привітався.

Самопал. Землетрус.

Кряж. Кого трясє, Омеляне, а кого й милує...

С а м о п а л. Бачу. (*Витирає чоло, сідає на ослін*). Поки добіг, то, соответственно, ледве не кончився.

К р я ж. Чого ж ти біг?

С а м о п а л. Тебе рятувати.

К р я ж. Спасибі, друже мій, на доброму слові, та нічим ти мені не допоможеш. Врощайся.

С а м о п а л. Спасибі. Мені, як сказав Дмитро, той... Косяк сказав, що ти задумав, то в мене аж у голові загуло. Та що ти, Антоне, здурів? Що тут у вас скоїлося?

Р и н д я. Вчора у нас в селі була революція... Їх вчора на зборах...

К р я ж. Відблагодарили, Омеляне, за всі труди відблагодарили...

С а м о п а л. Не обрали?

Р и н д я. За них тільки я і конох Спиридон руку піднімали...

С а м о п а л. За що ж тебе? Був ти колись, соответственно, на перших місцях у районі...

К р я ж. Був, та загув... Я вже, Омеляне, не Антон Кряж, а... а... той... дик... дикретор!

Р и н д я. Диктатор.

К р я ж. О! Чув? Це вже я, значить, дик... диктатор... Всю колгоспну демократію запер у шафу, запроторив за бемське скло і... і... Зняли, бо я зборів, бач, не скликав, щоб попросити Докію Плющиху на роботу ходити, а сам... І з правлінням не радився, і бригадири переді мною навияжку стояли, і з колгоспниками я грубий... і... і... нема в мене програми. О! Нема програми.

Р и н д я. А доярка Ганна Рибачка і собі: «Нам треба вченого, культурного голову!» Культурного, хе-хе, наче Антон Тимофійович некультурні... От люди!

К р я ж. Тепер уже буде культурний. При гальштуку, на гармонії грає... І вчений. Палітурки має — диплом. Таку демократію вчора розвели!

С а м о п а л. А ти що?

К р я ж. Я? А ось заберу все з хати, дітей, і... і будьте здорові. Ні, ти тільки послухай: виступає Галька, Пилипа Сторчака дочка... Таке горобеня, торік лише десять класів закінчило, і давай мене, Антона Кряжа, сповідати. «Ви,— каже,— не голова колгоспу, а економ». І це при всіх. Економ! А я ж у партії більше, ніж Гальці років! Одими руками все, своїм горбом, без дипломів, а з чотирма класами. І все сам, сам... Романів (*наголошує на першому складі*) не читав, але діло робив.

Риндя. Люди невдячні. Почали Антон Тимофійович виступати, то їх ще й лякають, що за різні душевні висловлювання можуть п'ятнадцять діб у міліції дати...

Самопал. Ясно. І всі проголосували?

Кряж. Всі.

Риндя. Тільки я і конюх Спиридон...

Самопал. Виїжджаєш?

Кряж. Хочу в іншу область. Зрозумій же, Омеляне, як зобидили! Колгосп організував, на дорогу вивів, а тепер, кажуть, без програми.

Риндя. Якої ще їм програми треба? По два кіла на трудовень мали, по п'ять карбованців... Та про таке життя Маркс писав — лектор один з району приїжджав, то говорив...

Кряж. О, чуєш?

Самопал. Лектор. (Пауза). Ти, Антоне, на свій бік товариша Маркса не перетянеш... Не вірю, щоб така програма була в Маркса — по два кіла... Від Маркса Ленінове вчення пішло, відповідно, а Ленін не учив, щоб ми на місці зупинялись і життя наше.

Кряж. Та я нічого, це ось він. (До Ринді). Вчений дуже! А програма, Омельку, в мене була. Я всі постанови партії на сто відсотків виконував. Сказано було, щоб оводів більше місту давати, — посіяв і цибулю, і моркву, і часник посіяв. Сказано було: більше молока — трохи добавив. Написали, щоб...

Самопал. Одним словом, скільки вб'єш, стільки і в'їдеш — оце твоя програма і є.

Кряж. Дуже ти, Омельку, політичним став.

Самопал. Соответственно. Так що на млині сидіти будеш?

Кряж. Буду. Спокою хочу...

Самопал. А колгосп же як?

Кряж. Не знаю.

Самопал. Ти б ще міг багато для людей, для артілі зробити. Тебе ж членом правління обрали?

Риндя. Обрали, обрали. Всі проголосували.

Самопал. Люди вірять тобі.

Риндя. Вірять, вірять!

Кряж (до Ринді). Замовчи.

Самопал. І секретар райкому просив.

Кряж. Просив.

Самопал. І Дмитро Шелест.

Кряж. А що мені Дмитро Шелест?!

Самопал. А те, що ти, відповідно, нікуди не поїдеш.

Кряж. Як не поїду?

Самопал. Не піде Антон Кряж в обоз, коли наступленіє іде. Обидився! А я ж тобі хіба не говорив, Антоне? Ще як ти агронома з колгоспу вигнав за критику і в газеті про тебе писали. Я тебе, Антоне, сорок років знаю... Ти як вийшов у передовики, так тобі, відповідно, і замакітірилась голова... Здалось тобі, що ти — пуп землі і...

Кряж. Хто пуп? Ти, Омеляне, не дуже...

Самопал. Ти слухай та думай... У колгоспі п'ять тисяч гектарів землі, машини, ферми... В артіль молодь з десятирічки прийшла, а ти... сам за все хапався... Щоб міг, то й баштан сам стеріг би... Та ще й свої чотири класи напоказ виставляєш, мовляв, який я безграмотний, а як працюю... А вчитись не захотів поїхати, як райком посилав...

Кряж. Ти чого прийшов, Омельку? Якщо з миром, то посидь, а як... досить з мене!

Самопал. Прийшов, бо душа за тебе болить... Я тобі правду кажу.

Кряж. Обійдуся без твоєї правди. Я мене своя... правда.

Самопал. У нас правда одна. Чи ні? Нею і жити треба, Антоне... Забирай оці скарби та за розум візьмись. Риндя. Візьміться, візьміться.

Кряж. Не тарабань, Риндя!

Самопал. Люди тобі правду сказали... Зараз такі часи настали, Антоне, що... літом саньми не поїдеш... З людьми по-людськи треба...

Кряж. Ти мене не вчи. Я хоч на партійному з'їзді персонально не був, але трохи читати вмію.

Самопал. Читати мало, треба, Антоне, щоб воно в душу ввійшло. В душу... Подумай, то воно і вляжеться. А як з Дмитром посварився, то помиритесь... Хлопець він хороший.

Кряж. Кобила з вовком мирилася, та додому не вернулася.

Самопал. Ти, відповідно, вернешся.

Риндя. Вернетесь, вернетесь, Антоне Тимофійовичу.

Кряж (до Ринді). Щезні! Адвокат!

Риндя. Я піду, піду... Я ж для вас... (Вийшов).

Кряж. Няньок мені не треба. Благодійники! Ще й ти... Дипломанти. Хоч зараз за границю. Умовляти прийшов чи послали? Не пропадау, не журіться.

С а м о п а л. Ех ти... Дивлюсь оце на тебе і думаю: де ж той Кряж, що колись, відповідно, проти вітру, проти бурі йшов не згинаючись?

К р я ж. А я що, зігнувся? Перед ким? Перед Дмитром на коліна став? Не дочекаєтесь!

С а м о п а л. Чого розкричався? (Пауза). Тепер говори, я слухаю.

К р я ж. Не буду я з тобою говорити. (Пауза). Чуєш, не буду! І бачити нікого не хочу. Сам буду жити. Не чіпайте мене.

С а м о п а л. Що ж, бувай. (Рвучко повернувся і ви-йшов).

Кряж мимоволі ступив крок за товаришем, але зупинився. Став біля воріт, слухає пісню «Налетіли журавлі...».

З хати виходять О л ь г а, Н а т а ш а, С в і т л а н а. Винесли ще якісь чемодани. Зупинились. Мовчать. Кожна думає про щось своє, а пісня все ближче і ближче. Світлана витирає кінчиком хустки очі. Раптом десь загуркотіла машина.

К р я ж. Нарешті! Дівчата, збирайтесь! Петре!

Входить П е т р о К о с я к, невисокий, худорлявий.

К о с я к (обняв Кряжа). Тату, драстуйте! (Окинув поглядом подвір'я). Ось воно, життя наше... Олю, і ти прийшла? Не дочекалась мене, стомилась? А я ж просив, Олю...

К р я ж. Всі на батькове горе злетілись.

О л ь г а. Нічого, Петре, я через ліс, через балку... Близько...

К р я ж. Ну, діти, ходім, перед дорогою в хаті посидіти годиться... Радий я, Петре, що ти прийшов... Давно не бачив тебе...

К о с я к. Все робота, робота... Олю, ти б одяглась.

О л ь г а. Мені не холодно.

Усі, крім Наташі, збираються йти до хати.

К о с я к. А як ти виросла, Наталко. Красуня.

Н а т а ш а. Завжди ви мені, Петре Петровичу, компліменти говорите.

К о с я к. Хіба не заслужила?

К р я ж. Наталко, ходім.

Н а т а ш а. Не хочу, там... моторошно... Пустка, наче вимерли всі.

О л ь г а. Наташо, не можна так.

Усі, крім Наташі, виходять.

Наташа сама. Знову над селом лине тужна розповідь про долю журавлину. Входить Дмитро Шелест у припорошеному костюмі, в чоботях.

Д м и т р о. Добрий вечір, Наташо.

Н а т а ш а. Здрастуй, Дмитре. Хоч би вмився, як до дівчат ідеш.

Д м и т р о. Даруй, з поля щойно... Косяк приїхав?

Н а т а ш а. Приїхав. І Ольга тут.

Д м и т р о. Ольга?

Н а т а ш а. Так, що ж тут дивного?

Д м и т р о. Нічого... Я... не гадав, що... Я, власне, до батька...

Н а т а ш а. Не треба, Дмитре. Знову почнеться... Сил уже нема слухати і терпіти. Таке задумав, аж страшно. Його не переконаєш.

Д м и т р о. Жаль мені його, Наташо... Боляче, що він зрозуміти не хоче...

На ганок вийшла Ольга.

О л ь г а. Наташо! (Побачила Дмитра і замовкла). Батько кличе. (До Дмитра). Добрий вечір...

Дмитро підійшов до ганку, але Ольга вже зачинила двері.

Н а т а ш а. Чого це вона? Всі якісь чудні сьогодні.

З хати вийшов К р я ж.

К р я ж. Наталко, батько кличе, не чула?

Н а т а ш а. Іду. (Пішла до хати).

Кряж пішов за нею.

Д м и т р о. Антоне Тимофійовичу!

Кряж зупинився.

Сьогодні у нас засідання.

К р я ж. А мені яке діло?

Д м и т р о. Вас же обрали членом правління...

К р я ж. Я не просив (підкреслено), товаришу голова, щоб мене обирали.

Дмитро. Даремно ви ображаєтесь, Антоне Тимофійовичу.

Кряж. А це хто тобі сказав? Я — на пенсію іду по правах і законах. Відробив своє, дик... дикретором став, колгосп розвалив.

Дмитро. Вам цього ніхто не говорив... Ви знаєте, чому так сталося.

Кряж. Докії ручку не цілував... Демократію — за бемське скло...

Дмитро. Не туди гнете, Антоне Тимофійовичу.

Кряж. Туди! Слава моя тобі поперек горла стала! Людей проти мене підбив... Віддячив за все, за все віддячив... Агроном!

Дмитро. Ви для мене багато зробили, спасибі, але...

Кряж. Обійдусь без твоєї подяки. Я разом з Котовським за нашу владу бився, колгосп організував, мене куркульські обрізи шість разів прорешетили...

Дмитро. Це всі знають, Антоне Тимофійовичу, а зараз ви...

Кряж. Знову про мою програму почнеш? Побачимо ще, яка твоя буде. Я все робив, як партія говорила, а ти що, попереду партії підеш?

Дмитро. Ні. На простір буду з людьми виходити — так, як партія вчить... на простір... Хочу, щоб і ви допомогли... ферми думаємо вам доручити...

Кряж. Мені ферми? (Пауза). Хочеш мене у свій візок запрягти? Не вийде! Антона Кряжа не загнуждаєш!

Дмитро. Спокійніше, я — не з лякливих, Антоне Тимофійовичу.

Кряж. Чого ти прийшов? (Пауза). Дайте мені спокій! Залиште мене! (Відчинив сінешні двері, гукає). Петре, їдьмо звідси швидше!

На ганок вийшли Косяк, Світлана, Наташа.

Косяк. Їдемо, тату, їдемо. (До Дмитра). Треба ж мати якийсь такт, Дмитре Івановичу.

Дмитро. До речі, машину не затримуйте, бо у нас пора гаряча.

Кряж. А-а, так для мене уже і машини нема?

Косяк. Я домовився з шофером... Я заплачу, будь ласка...

Кряж. Не поїду я на його машині. Не поїду!

Світлана. Тату!

Кряж. Не лїзь не в своє діло! Не поїду... Ось... ось у тачку запряжусь і через усе село...

Дмитро. Що ви, незручно, Антоне Тимофійовичу!

Кряж (складає якісь вузли на тачку). Хай усі дивляться! На зло тобі запряжусь.

Дмитро (допомагає складати речі на тачку). Може б, прив'язати, бо дорогою порозтрушуєте.

Косяк. Відійди!

Дмитро. Ну, до побачення, Антоне Тимофійовичу. (Подав руку).

Але Кряж відвернувся. Дмитро вийшов.

Косяк. Приятель!

Кряж. Щоб їх уже не бачити!

З хати вийшла Ольга, подала батькові замок.

Ольга. Замикайте хату.

Кряж. Сама замкни, дочко.

Петро. Олю, ти в кабіну сядеш, щоб не пройняло вітром.

Світлана (проходячи повз квітник). О, квіти зім'яли...

Наташа. Квіти знову зацвітуть...

Вносять речі. Ходить по подвір'ю Антон Кряж, немов прощається. Взяв дошку, молоток, підходить до хати, забиває вікна.

Наташа (кинулась до батька). Не забивай вікон! Не треба!

Косяк. Чому? Так безпечніше, Наташо.

Кряж. А це що за вигадки, відійди!

Наташа. Не забивай! Я... Я не поїду!

Кряж. Що?! Як не поїдеш?

Наташа. Не хочу виїжджати! Я тут залишусь.

Ольга. Наташо, що ти задумала?

Кряж. Буде так, як сказав я... Все забрали?

Косяк бере чемодан, той, що поставила біля ганку Наташа.

Косяк. Все, тату. Оленько, іди до машини.

Ольга і Косяк вийшли.

Кряж підбирає дошки. Наташа мовчки стоїть поруч.

Підійшла Світлана.

Світлана. Нам буде добре, Наташо. Я вірю... Батька пожалій...

Пауза.

Н а т а ш а (зірвала косинку з голови, немов цим жестом змахнула і біль з душі). Цю ж, по конях, тату?

Ввійшов К о с я к.

Ідемо?

К о с я к. Так би зразу, Наташо. Не до чужих їдете, а до своїх. Тату, що ви, справді тачку будете тягти?

К р я ж. Не ваше діло. Ви собі їдьте, а я... я на його машину не сяду. Не сяду!

Н а т а ш а (бере з тачки стільці). Тату!

К р я ж. Кому сказав? Не чіпай.

Винесли останні речі. Вийшли всі, лише Кряж стоїть, немов прощається... А на вулиці співають хлопці й дівчата. Кряж узявся за голубі й потягнув візок.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ДРУГА

Подвір'я біля хати Петра Косяка. З гушавини саду видніється лише ганок. Садиба обнесена високим муром — брили вже й мохом поросли. Хвіртка, кована залізом, відчиняється завжди зі скреготом. Вдалині видно старий млин. На воротях вивіска. «Держмлин № 3».

Вечоріє. Запізнілі промені сонця золотять ще верхів'ття дерев. Під яблуною — столик. Біля нього, прямо на землі, сидить Антон Кряж. Він у розхристаній вишитій сорочці, старому галіфе і сандалях на босу ногу. Сидить, вистругує сопілку. За кожним його рухом уважно стежить Омелян Самопал — мірошник, товариш і ровесник Кряжа. Кряж поклав ніж, витер рукавом сопілку і заграв. Просто дивно, як можуть линути такі чарівні звуки з дерев'яної палички. Раптом Антон Тимофійович обірвав тужню мелодію, труснув посивілим чубом, немов років тридцять скинув, і заграв веселої, підморгнувши Самопалу. Самопал спочатку відбивав такт старим чоботом, а потім пішов навприсядки по подвір'ю. З хати з цебром у руках вийшла Ольга. Не зупинилась, а лише з неприхованим жалем глянула на батька, похитала головою. Кряж вловив цей погляд, зірвався з місця і жбурнув сопілку в садок.

Самопал оторопіло дивиться на Антона Тимофійовича.

Самопал. Така ж сопілка була! Прямо тобі філармонія. Жаль...

Пауза.

К р я ж. Другу зроблю.

С а м о п а л. Наче пісню викинув.

К р я ж. Пісні не викинеш: вона в душі.

С а м о п а л (кивнув услід Ользі). А душа твоя зараз, відповідально, в п'ятах, Антоне.

К р я ж. Ну-ну, розумієш багато.

С а м о п а л. На світі довго живу. Дуже в мене, Антоне, око видноще стало, їй-богу... Ось дивлюсь на тебе, і вся твоя лючність переді мною, як на решеті.

К р я ж. На решеті, на решеті... (Встав).

С а м о п а л. Та посидь, покуримо. (Дістав кисет, частує Кряжа). Може, підемо линів ловити?

К р я ж. Хай їм біс.

С а м о п а л. Боїшся, що люди побачать, як Антон Кряж в нудьги в корчах лазить?

К р я ж. А що мені люди? Зараз до мене нікому нема ніякого діла і мені до них теж... Захочу — перескочу, не захочу — так перейду.

С а м о п а л. Ти своє відскавав, Антоне... А я ще років п'ять помірошникую — і теж до тебе, відповідально, на пасіку. (Пауза). Ні, не всиджу. Здається мені, Антоне, що як покину роботу, то зразу й помру. Отак складу руки і преставлюсь.

К р я ж. Балачки. А я живу, слава богу, й так. Хороше тут! Наче на світ народився. Душею і тілом спочиваю, Омельку. Не кожному таке щастя випадає на старості... з дітьми, в радості... Ні, ти лишень поглянь, краса яка! Рай.

С а м о п а л. Тільки архангелів нема, щоб на трубах грали.

К р я ж. Я собі й сам заграю. Ось нароблю пищиків... Це, Омельку, складна штука — зробити доброго свистка або сопілку.

С а м о п а л. Ну?

К р я ж. Треба знати, яке дерево підходить до якого тону, чи сушити його, чи парити... Ось, к приміру, калина. Я зразу її намочую, днів зо три вона...

С а м о п а л. Що свистки, аби ти навчився чуні шити! Прибильне діло — чуні. Ілько Бовтун колись «Москвича» за чуні купив, їй-богу.

К р я ж. Омельку!

Увійшла Ольга.

А яке тобі діло? Захочу, то й на ярмарок понесу... І понесу!

Ольга. Тату, чого ви?

Самопал. Та так, бесідуємо.

Кряж. Нічого, доню. (Встає, іде в сад). Чуні, чуні... (Вийшов).

Самопал. Слова сказати не можна... Ну, як ви живете тут?

Ольга. Звикаємо, Омеляне Степановичу. Добре, що ви почали заходити,— все батькові веселіше. А то місця собі знайти не міг.

Самопал. Не дивуйся, дочко. Не звик він так на світі жити. Без людей, без роботи.

Ольга. Сопілки робить... Світом нудить, тільки взнаки не дає.

Самопал. Хіба тими руками сопілки стругати? Гори ними, відповідально, можна перевертати.

Вийшла з хати Світлана з якимось вишиванням у руках.

Світлана. Що, сонце вже зайшло?

Ольга. Ще ні... Тільки не видно його з-за муру.

Світлана. А ти за мур вийди— побачиш.

Ольга. Все одно повертатися треба.

Із саду вийшов, наспівуючи, Кряж.

Кряж. Омельку, допоможи вулики переставити. Такий рій учора прибився! От підвезло!

Самопал вийшов з Кряжем у сад.

Світлана. Олю!

Ольга. Що?

Світлана. Можна тебе запитати?

Ольга насторожено подивилась на сестру.

Скажи, чого ти плакала вночі?

Ольга мовчить.

Я чула. І вчора...

Ольга. Що ти, Світланко... Ні, я не... Так... І сама не знаю... Поживеш— побачиш... Мені інколи здається, що я вже стара-стара... А ще недавно на виставку в Москву їздила, вчитись хотіла... Кожний день мені радість приносив... І я людям приносила її... А потім ці мури і...

Світлана. А я думала, що ти найщасливіша... Ти ж з Петром, а він...

Ольга. Петро... Світланко, а що ти вишиваєш?

Світлана. Олю, скажи, який Петро? Що він?

Ольга (*гірко посмінулась*). Не треба про це говорити, Світланко. Мені жаль, що ти... що і тебе забрали сюди.

Світлана. Я сама... Я з батьком. (*Вишиває. Тихо почала співати*).

Ольга підспівує їй. Раптом через мур перелетіла і важко впала кирка, якою забивають «костилі» в шпалах, і торбинка з хлібом. А згодом на позеленілих брилах муру з'явилась Наташа. Вона в синіх шароварах і голубій кофті з короткими рукавами. Наташа стоїть на мурі, голова її в проміннях сонця.

Наташа. Ловіть, бо полечу!

Світлана. Куди?

Наташа (*розставила руки, як крила*). До сонця! (*Зіскочила на землю*).

Ольга. Ой налякала! Хвіртка ж є.

Наташа (*підбігла до хвіртки, відчиняє і зачинає її зі страшним скреготом*). Душа моя не витримує цієї мелодії. Мені здається, що цю хвіртку зробив якийсь злющий-презлющий чоловік. На зло людям зробив. (*У тон скреготу*). На з-з-зло, на з-з-зло. Я її розіб'ю. (*Схопила кирку, замахнулась*). Або цей мур розіб'ю. Отак візьму і... (*З силою б'є по брилах*).

Глухо стогне кам'яна стіна. Упав верхній камінь.

Світлана. Не треба, Наташо! (*Виринає кирку з рук сестри*).

Наташа. Для вас краще хотіла зробити. Ех, ви. Ну, які новини в нашому барлозі? Батько сопілки робить?

Ольга. Струже.

Наташа. А твій де, меле? От ще фігура! Ні з губи мови, ні з носа вітру.

Світлана. Що тобі Петро поганого зробив? Кожного ти зачепиш.

Наташа. Треба ж комусь тут порядок наводити. А ти вишиваєш? І це робота. (*Захоплено*). А ми нову колію закінчили прокладати. Сьогодні перший поїзд пройшов... Ще місяць тому степ лежав... Мовчазний, жовтий... А сьогодні — гудок! Я на паровозі їхала з прапором. Йй-богу. І всі на мене дивились і аплодували... Наче я героїня.

Світлана. А ти що?

Наташа. Стою отак і вперед дивлюся... А біля мене — Сашко. І ми вдох... (Замріяно). Сашко... Він так закохався в мене!

Ольга. Всі в тебе закохуються.

Наташа. А що я можу зробити, коли я красива. Так хороше, коли в тебе закохуються! Зітхають, листи пишуть...

Світлана. Риндя теж тобі почав писати.

Наташа. Перо пише — папір терпить.

Світлана. Сьогодні знову, мабуть, прийде.

Наташа (з удаваним захопленням). Яке щастя! (Пауза). Той найщасливішим буде, кого я полюблю. Я буду хорошою, ласкавою...

Ольга. Уявляю.

Наташа. Ну, звичайно, як буде щось не по-моєму, то... Ні, завжди буде так, як я захочу! Я ж можу так подивитись на хлопця, що... що він мені з дна моря камінчики діставатиме і зірку в жмені принесе.

Світлана. Пропав Сашко, якщо він уже зараз хмелем в'ється.

Наташа. Значить, я вмю виховувати.

Світлана. А мій Роман не такий... Він у мене мрійливий. Оце стоїмо в садку, а Роман про зорі говорить. До ранку можна слухати.

Наташа. Про зорі до ранку? Та мій Сашко два дні може говорити, аж поки не спиню.

Ольга. Годі вам.

Наташа. Ні, знайшла, ким хвалитись! Романом!

Світлана. А що, може, хлопець поганий?

Наташа. Нічого особливого. Розумієш, Світланко, якби йому... крила. Дуже він земний, нема у нього якогось такого... пориву, зльоту...

Світлана. У Романа нема крил?

Наташа. А що, є?

Світлана. Є!

Наташа. Нема!

Світлана. Це в твого Сашка нема!

Наташа. У Сашка? Та ти знаєш, що у нього щодня нова мрія! Він... Він уже заяву написав, щоб його на ракету взяли, як на Місяць полетять.

Світлана. А Роман, думаєш, не мріє?

Ольга. Дівчата! (Посміхається). Ви б хоч познайомили їх між собою.

Н а т а ш а. Ніяк зустрінись вони не можуть. (До Світлани). А твій Роман на Місяць полетить?

С в і т л а н а. Зі мною він і на Марс може...

Н а т а ш а. А... а... Сашко може застрелитись, як я прошу. О!

С в і т л а н а. А Роман до мене через день пішки ходить... Тридцять кілометрів у два кінці... О! Пішки.

Н а т а ш а. Це правда, ходить, але якби йому ще...

Заскреготіла хвіртка, ввійшов Косяк. І зразу запанувала тиша.
Він скинув піджак, здуває з нього невидимі пилинки.

(Демонстративно). Здрастуйте.

К о с я к (хитнув головою). Я не заважаю?

Н а т а ш а. Посидьте з нами, поспіваємо.

К о с я к. Що ти? Ні, скажіть, може, я тут зайвий?

О л ь г а (зітхнула з болем). Ой...

К о с я к (ходить по подвір'ю, немов шукає щось. Підняв ножа). О, ножика залишили, ще загубиться. (Підняв моточок ниток). І ниточки валяються.

Н а т а ш а (підняла трісочку). А ось трісочка.

К о с я к. Все смієтесь? Не до добра, не до добра... Олю, може б, я повечеряв?

Ольга встала.

Не турбуйсь, не турбуйсь. Я картопельки з'їм, що від сніданку залишилась, та й вистачить з мене. (Пішов у хату).

Н а т а ш а. Картопельки, картопельки... Щоб ти вже макуху гриз.

С в і т л а н а. Не смій так говорити про Петра!

Н а т а ш а. Пробачаюсь.

Входить Кряж.

Втечу я звідси.

К р я ж. Що?

Н а т а ш а. Втечу.

К р я ж. Наталко!

О л ь г а. Вона жартує, тату.

К р я ж. Супроти батька не підеш... Ось помру — тоді робить, що хочете.

С в і т л а н а. Тату!

К р я ж (гладить Світлану по голові). Ну, чого ти? Не помру. Мені ще треба вас (притягнув до себе і Наташу) заміж повіддавати, онуків дочекатися... Та й заживемо*.

Ви тільки й залишилися у мене. А ти — «втечу». Не покинеш батька, ні... Я вас обома руками, серцем тримати буду. (Пауза). Найдорожче для людини — сім'я. Все минає, а це — втіха. (Пауза). Я перед вами, діти, винуватий... Ви її повиростали без мене... Всього себе колгоспові віддав... Ні дня не знав, ні ночі, ні свята... Не сповивав вас, по садочку не водив... Все сів та орав, косив та будував, всі постанови виконував... Не зоглядівся, як і зістарівся, і щастя не бачив.

Н а т а ш а. А може, то й було щастя, тату...

К р я ж. Ні... Оце аж тепер, дочко, щастя своє знайшов Антон Кряж... Тут воно... Тут. Мені більше нічого не треба, тільки б ви були зі мною, та бджоли гули, та дерева шуміли. Тут воно, наше щастя... За цих два місяці, що ми тут, то я аж той... ніби поздоровшав.

Н а т а ш а. Видно... Все стогнеш та ночами по двору ходиш.

К р я ж. Хто, я? І вигадася! Ні, інколи встанеш покурити...

О л ь г а. Це вона так, тату!

Вийшов з хати К о с я к з полумиском.

К о с я к. Вся сімечка зібралась, хе-хе... А я, тату, оце поросяткам лушпаечок зібрав та хлібця... І газетку районну приніс.

К р я ж. Зведення є? (Іде в хату).

К о с я к. Є. І про Риндю я вже поговорив.

К р я ж. Добре. (Зайшов у хату).

Косяк вийшов десь до хліва. Чути його голос: «Ви ж малесенькі, ви ж мої голопузенькі... Їжте, їжте та ростіть...»

Н а т а ш а. Чуєте, як примовляє? Поет. І навіщо такі люди на світ родяться? Черстві, скупі, боягузи.

О л ь г а. А ти хочеш, щоб усі лицарями були?

Н а т а ш а. Хочу! Щоб усі люди були достойні життя.

С в і т л а н а. Як тобі, Наташо, не соромно... Олю, ти повинна заборонити їй так говорити про Петра. Ми ж — сім'я... Ти, Наташо, завжди шукаєш в людях найгірше.

Н а т а ш а. Ні. Я люблю людей, а тому мені ненависні такі.

О л ь г а. Наташо, не треба.

Н а т а ш а. Більше не буду, Олю.

Увійшов К о с я к.

К о с я к. Оленько, а коритце перекинулось, висівки всі — по хліві... Треба ж було придивитись... Людей — повна хата, а добро на очах пропадає... І папірці ті, що я з контори приніс, порозкидані, а ними ж можна було розпалювати... Я вже визбирав, не турбуйся.

О л ь г а. Скільки там тих висівок — жменя.

К о с я к. Жменька до жменьки, та й мішечок назбирається.

Н а т а ш а. Можна подумати, що ви за ці висівки валютою платили!

С в і т л а н а. Наташо! Петре Петровичу...

К о с я к. А ти думаєш, що коли я завідуючий млином, то мені так дають? За грошики все, за грошики, Наташенько... А сіно ще не згребли в саду. Ходім, ходім. (До Наташі). Можемо обійтись і без тебе.

Н а т а ш а. Ні, я допоможу.

Усі вийшли в сад.

Увійшов збуджений К р я ж з газетою в руках.

К р я ж. Ой не витримає серце моє! Де ж їхні голови?! Сором на весь район! Пропав колгосп, як булька на воді. Вже, вже довели його академіки! До рішальної клямки довели! Уже на шостому місці наша «Зоря». Докотилась! Мабуть, комбайни стоять, роздільно не збирають... А куди ж Іван дивиться? Куди, я питаю, дивиться партійний секретар? Не витримаю! Гончаренко обігнав мій колгосп! Та такого ще не було! Ой не можу! Щоб мене обігнали на жнивах... Побіжу, сам побіжу. Я йому покажу програму! Наташко, винеси піджака! Наташко!

Увійшла Н а т а ш а з граблями.

Н а т а ш а. Що таке, тату, чого ти кричиш?

Пауза.

К р я ж (ховає газету в кишеню). Хто кричить?

Н а т а ш а. Та про якусь програму на весь сад репетуєш... Піджака принести?

К р я ж. Вчаділа дівка! Якого піджака?

Н а т а ш а. Щось у газеті вчитав?

К р я ж. Та відчепись ти. Нікого я не кликав. Здалось тобі.

Н а т а ш а. Дай газету.

Кряж мовчить.

Газету, кажу, дай.

Кряж неохоче подав газету Наташі. Вона розглядає її.

А-а. Зведення. Цікаво... На шостому місці... Підкреслив. Зрозуміло. (*Повернула газету батькові*).

Кряж. А мені що? Так, кажу, відстали... Я — людина стороння...

Наташа. Вірно! Ти — людина стороння, і хай там усе хоч в бік, хоч в сторону.

Кряж. Наталко, ти свого язика прикуси. (*Подивився у сад*). О! Риє, риє, щоб ти пропав... (*Виходить*).

За ним виходить Наташа.

Деякий час на сцені нікого нема. Згодом входить Роман з туфлями за плечима, в простеньких штанах. Підійшов до ганку, прислухається. Сів на колоду, взувається. Входить Сашко з гітарою, в білій сорочці, у форменому залізничному кашкеті. Хлопці оглядають один одного.

Роман. Ти звідки? Щось у нашому селі я таких не бачив.

Сашко. У вас такі не родяться.

Роман. Ого який!

Сашко. Як бачиш... Ти до кого прийшов?

Роман. Постарієш, як усе знатимеш... А ти до кого?

Сашко. Лисий будеш... Де населення цього замка?

Роман. Не цікавлюсь.

Сашко. Як же ти можеш спокійно сидіти? (*Підійшов, заглянув у вікно*). Почекаємо. (*Сів поруч з Романом*). Чого босий ходиш, туфлі шкодуєш?

Роман. Тиснуть. (*Взувається*). Кілометрів п'ять терпів, а потім у руках ніс... Нові, розумієш?

Сашко. А що тебе пригнало в цей тупик?

Роман. Не твоє діло.

Сашко. Ти зі мною розмовляй тенором! Чуєш?

Роман (*не підводячи голови*). Як тебе звати?

Сашко. Сашко.

Роман. Іди, Сашко, під три чорти.

Сашко. Слухай, я не люблю на запасних коліях стояти.

Роман. Доведеться звикати.

Сашко. Ну, розводь пари (*бренькнув на гітарі*), ось тобі дзвінок (*свиснув*), ось свисток, а ось (*показує на хвіртку*) зелена вулиця.

Роман. Ще одно слово, і ти мені будеш говорити «ви».

Сашко. Я тобі? Ех ти, стиляга.

Роман. Я двопудову гирю піднімаю тридцять один раз.

Сашко. Після нашої розмови ти не зможеш тримати й ложку.

Роман. Після нашої розмови у тебе не буде чим вкусити хліба, перейдеш на кисле молоко. (*Виймає портсигар*). Дай прикурити, теноре.

Сашко мимоволі виймає сірники, дає прикурити Романові. Роман чатує цигаркою Сашка. Мовчки курять. Інколи скоса поглядають один на одного.

Сашко. А чи не здається тобі... як тебе звати?

Роман. Роман.

Сашко. Чи не здається тобі, Романе, що ти не на тій станції зліз?

Роман. Ні, не здається. (*Пауза*). А тобі часом не здається, що ти не там борозну прокладаєш?

Сашко. Ні, не здається. (*Пауза*). Так ось що, можеш записувати: твоє діло — труба. Зрозумів? Тільки туюфлі нові порвеш.

Роман. У мене — лєнінградські...

Сашко (*із співчуттям*). Ех ти, мрійнику, жаль мені тебе.

Роман. Здоровий...

Сашко. Ну й що?

Роман. І вуса вже пробиваються...

Сашко. Пробиваються.

Роман. І кашкета з молоточками носиш...

Сашко. Ну й що?

Роман. А такий дурний... Я ще з восьмого класу дружу з нею. Розумієш? З вось-мо-го. За однією партою три роки сиділи. Три роки. Я за неї креслення п'ять разів робив... Сто вісімнадцять разів додому проводжав...

Сашко. І даремно... Ти що, десять класів закінчив?

Роман. Закінчив.

Сашко. І атестат маєш?

Роман. Маю.

Сашко. І три роки за однією партою з нею сидів?

Роман. Сидів, а що?

Сашко. І такий дурний... Все тече, все міняється... Ти проводжав її додому, а тепер я її проводжатиму. Я люблю її, а вона — мене.

Роман. Як у вашому селі називають тих, хто говорить неправду?

С а ш к о. Бре...

Р о м а н. Отже, воно і є — бре...

С а ш к о. Не віриш? Я правду кажу. Скидай туфлі і мандруй далі.

Р о м а н. Ось що, друже, забирай свою балалайку і газуй... Зрозумій, що я людина, а не інфузорія і що в мене є нерви.

С а ш к о. А я що, амеба?

Р о м а н. Ссавець. Вчив? По-російському «млекопитающеся». Ще й на губах не обсохло...

С а ш к о (*вигук губи*). Не повірю, що вона мені неправду сказала. Ті голубі очі не можуть брехати.

Р о м а н. Голубі очі... Ти ще й не знаєш, які в неї очі... (*Замріяно*). Чорні... як вишеньки, і з вогниками такими...

С а ш к о. Чорні?! Ой не витримаю! Голубі у неї, як... як... волошки... Такі голубі, аж сині...

Р о м а н. У Світлани сині очі? Гаплик ти, а не хлопець.

С а ш к о (*остовпів*). У Сві... Сві... (*Обняв Романа*). Світлана! Світлана!

Р о м а н. Здурів!

С а ш к о. Так ти... А я думав... Я думав, що ти до Наташі прийшов!

Р о м а н. Я — навпаки!

Розсміялися.

С а ш к о. Давай познайомимось!

Подали один одному руки.

Сашко.

Р о м а н. Роман. (*На radoшax хочеться йому зробити приємне, він шукає щось у кишенях і виймає портсигар*). Закурюй.

С а ш к о (*викинув свою цигарку, бере другу, дістає сірники*). Прикурюй!

З саду вийшла Наташа, хлопці кинулись до неї.

Н а т а ш а. Молодці, що прийшли! (*Бере за руки Романа і Сашка*). Знайомтесь.

С а ш к о. Ми вже...

Р о м а н. Ми вже...

Н а т а ш а. Романе, їсти хочеш? Ні? Зараз покличу Світлану! (*Гукає*). Світлано!

З саду виглянув К о с я к.

К о с я к. Тут не клуб і не хата-читальня... Прошу додержуватись тиші. (Зник).

Н а т а ш а. Але тут і не цвинтар! (Пританцьовує). Буде клуб! Світла-о-о! (До Сашка). Ну що?

С а ш к о. Телеграму послав.

Наташа поцілувала Сашка. Роман відвернувся.

Н а т а ш а. Чудово!

Увійшла С в і т л а н а. Сашко підходить до неї,
пильно вдивляється в очі.

С а ш к о. Як вишеньки... І вогники!

С в і т л а н а. Де вогники?

Р о м а н. В очах. (Пауза). Світланко, я прийшов...

С в і т л а н а (посміхнулась). Бачу.

Н а т а ш а. Ходім в садок! Як заспіваємо! Буде йому клуб і читальня.

Молодь збирається йти, назустріч їм виходить С а м о п а л.

С а м о п а л. Пішов і не розбудив. Заснув перед заходом сонця, голова болить... Драстуйте. Сплю, а мені, відповідно, сниться, сниться.

С а ш к о. Що ж вам снилось, Омеляне Степановичу?

С а м о п а л (сідає). Хіба запам'ятаєш? Млин, мабуть, бо досі у вухах гуде.

Н а т а ш а. Усе вам млин сниться.

С а м о п а л. Звісно. Весь свій вік на Гордієвому млині людям зерно мелю.

С в і т л а н а. Весь вік!

С а м о п а л. Щоб з того борошна, що я намов, та напекли хліба, то, мабуть, мільйон людей пообідало б.

З саду виходять К р я ж і О л ь г а
з незмінним цебром у руках.

К р я ж. А ти вже до молодих примостився, Омельку.

С а м о п а л. Соответственно. Сідай.

Кряж сів.

Ольга занесла цебро в хату і згодом повернулась.

С в і т л а н а. Дядьку Омеляне, а чого наш млин Гордієвим зветься?

К р я ж. А хто його там знає.

Самопал. Як хто? Люди знають. Я сам тобі можу, відповідально, розказати.

Сашко. Розкажіть!

Наташа. Розкажіть, розкажіть, Омеляне Степановичу!

Самопал. Діло давнє. Був тут колись ліс дрімучий, а поблизу нього — селище. І жив у ньому, відповідально, муляр Гордій. Золоті руки мав. Палаці і хати, церкви і мости мурував для людей... Слава про нього йшла в усі землі. Ну і загордився Гордій... Тоді, відповідально, критики не було... А тут, як на те, підріс Іван — муляр, якого вчив Гордій. І став Іван ще кращим майстром. Почали люди до Івана йти. Розсердився Гордій, забрав свої пожитки і в ліс пішов — так його, значить, за серце взяло... Вибрав він собі оце місце, змурував собі хату і височенний мур, щоб людей не бачити, — так думав жити. І жив. Худобу розвів, поле засіяв, млин поставив... Потім молодичю привів для розмов душевних... Все є в Гордія, тільки щастя нема... Чує Гордій, як у селі майстер Іван працює, як люди на полях жито жнуть, і ще важче йому стає. І почав Гордій ще вищий мур зводити. Кругом обгородився, уже й не чує нічого, і, відповідально, не бачить... А щастя нема.

Кряж (скрутив цигарку). Піду сірники візьму, а то...

Самопал (подав йому сірники). Посидь...

Кряж неохоче сів.

Значить, нема щастя. І от якось забрів до Гордія старий-старий чоловік. Повідав йому своє горе Гордій. Тоді йому дід і каже: «Виведу я тебе до щастя, навчу... Після грози, — говорить, — стане на небі веселка, райдуга, значить. От і будуть ворота до щастя... Як появиться веселка, то бери молот, і розбивай оці мури, і йди в ті ворота... А як вони щезнуть, то там спиняйся і живи. Там, відповідально, твоє щастя...» Насунули хмари, заgrimіло, загуло навколо. Сім днів, сім ночей буря по світу гуляла. А як вщухла гроза — засяяла на небі веселка — на півсвіту ворота. Взяв Гордій важкий молот і вдарив по брилах — розлетівся мур, і пішов Гордій...

Наташа. І молодичю свою взяв?

Самопал. Відповідально... І пішов Гордій. Тільки прийшов у село, межі люди, глядь — а веселки вже нема... Так і zostався Гордій з людьми. Працював з ними, веселився і тужив з ними. З ними і щастя своє знайшов...

А млин так і називають Гордієвим...

Світлана. Цікаво.

К р я ж. Байки.

С а м о п а л. Не я вигдав — люди розповідають.

О л ь г а (замріяно). Веселка.

Н а т а ш а. Хоча б гроза була.

Вийшов із саду К о с я к.

К о с я к. Омеляне Степановичу, ви ще тут? А мірошники самі хазяюють... Так, так... Мішок туди, мішок сюди, а питають з мене.

С а м о п а л. Навіщо так про людей говорити, Петре Петровичу?

К о с я к. Усі чесні, поки замок висить, хе-хе... Ідїть.

С а м о п а л. Піду... Тільки слова гіркі ваші... Злі. Я людам вірити звик. (Іде).

К о с я к. Не по євангелію живемо. (Засміявся).

Самопал вийшов.

І хвирточку зачинїть.

К р я ж. Даремно ти, Петре...

Н а т а ш а. Ходїмо в сад!

Усі шумно йдуть у сад. На подвір'ї залишились Косяк і Кряж.
Нїма сцена.

К о с я к. Ви вже говорили з нею? Скоро і Риндя приїде...

К р я ж. Ще ні... Воно-то і треба було б, обіцяв Ринді. (Гукає). Наталко!

Увійшла Н а т а ш а.

Н а т а ш а. Що, тату?

К р я ж. Ти справді цей клуб розпускай. Не маленька вже.

К о с я к. Співають! А як почує хто? Скажуть, гуляє Косяк, за державні грошики п'є. А я і в рот не беру.

Н а т а ш а. Чого ви сповідаєтесь? (До батька). Що ти хотів?

К р я ж. Дїло, Наташо, сімейне... Ось ми тут з Петром говорили, радились... Ти вже, значить, той... Ольга в твої роки теж вийшла...

Н а т а ш а. Це ви мене хочете заміж віддати?

К р я ж. Усіх вас хочу пристроїти.

Н а т а ш а. За Риндю?

К р я ж. Чоловік він смирний і з лиця гарний...

Н а т а ш а. Як Микитина свита навиворіт.

К р я ж. Не вередуй, Наталко.

К о с я к. Я вам половину хати відділю, Мефодія на млин бухгалтером візьму... Ставка хороша.

К р я ж. Я не жартую... Переїде сюди Мефодій, та й заживемо... Всі свої, при купі...

Н а т а ш а. Ви що, смієтесь? Та я про вас у газету напишу! Та що це вам, феодалізм чи імперіалізм? Вигадали — за Риндю! Та я краще в духовну семінарію піду! Ось уже одна вийшла...

К р я ж. Ти їй слово — вона тобі десять... Буде так, як я сказав.

Н а т а ш а. За Риндю так за Риндю. З богом, Парасю, як люди трапляються. *(Розсміялась і вийшла)*.

К р я ж. Я ще з нею поговорю! Я ще їй розкажу!

К о с я к. Поговоріть, поговоріть... І чого їй Риндя не подобається? Заробляє добре, тричі приходив і все в іншому костюмі... і розумний.

Заскреготіла хвіртка, входить Р и н д я.

Він у новому костюмі, при галстуку. Поклонився.

К р я ж. Здоров, Мефодію. Сідай та розкажуй.

Р и н д я. На фронті, хе-хе, без змін.

К о с я к. Розрахувався в колгоспі?

Р и н д я. Так що через місяць думаю і до вас перебраться... А де Наталія Антонівна? *(Прислухається до сміху, що чути в саду)*. У вас весело.

К о с я к *(сумно)*. Весело.

Р и н д я. То чим порадуєте, Антоне Тимофійовичу? Говорили?

К р я ж. Балакали... Час потрібний... Сам знаєш, дівчина. Трохи маніжитья, трохи соромиться... Вона у мене соромлива...

К о с я к. Дуже, дуже соромлива.

К р я ж. Ти б, може, сам поговорив з нею?

Р и н д я. Пробував. Не виходять у мене душевні розмови з нею... Я в усній формі, вибачте, інколи таке верзу, що самому страшно. А на письмову форму вона не відповідає... Що ж, спробую. *(Іде в сад, зняв капелюх)*. Наталіє Антонівно, дозвольте? *(Вийшов)*.

Голос Наташі: «А-а, жених прийшов! Сашко, грай марш»,
Сміх.

К р я ж. Піду полежу. (Іде). Ой діти, діти, поки доведеш вас до пугтя. (Зайшов у хату).

Косяк і собі підвівся, прислухається до сміху і пісень, хитає головою. З хати з цєбром вийшла О л ь г а. Косяк — поперед неї, заглядає у цєбро.

К о с я к. Треба було борошенця менше, Оленько, трошки менше... Ой розходи, розходи у нас. Як подивлюсь — серце ние, ние. Сім'я. Як були ми вдвох, то не так було, а зараз...

О л ь г а (поставила цєбро). Батько твого хліба не їсть, і Наташа з Світланою теж.

К о с я к. Та хіба мені жаль? Хай їдять на здоров'ячко... Ми ж рідня, свої люди... Там, я бачив, Наташа принесла три сотеньки новеньких, то ти обміняй. Зовсім новенькі, візьмеш в руку, а вони шелестять, шелестять...

О л ь г а. Сам міняй. Що хочеш роби, тільки не муч мене.

К о с я к. Оленько, кохана моя. Та я радий для тебе небо прихилити.

О л ь г а (опустившись на сходи, плаче). Відійди.

К о с я к. Ой, що ж я наробив? Вибач мені... Ну, не треба, не треба міняти... Хай будуть і ті, старенькі... Ось виконаємо план, премію одержу.

О л ь г а. Ой, який ти...

К о с я к. Одержу, Олю. Оце заїжджав інспектор з тресту — хвалив за роботу. Всі мене хвалять. (Пауза). Корівку ще не видоїла? Прибавляється молочка, прибавляється...

Ольга встала.

Почекай... Хочу запитати...

О л ь г а. Питай.

К о с я к. Коли перестане їздити сюди Дмитро?

О л ь г а. Не знаю.

К о с я к. Не знаєш? А я бачу, все бачу. Хто в неділю на греблі з ним стояв? Не до добра це, Оленько.

О л ь г а. Може, й так.

К о с я к. Ти ходиш до нього — над прірвою ходиш. Стару любов згадала?

О л ь г а. Нічого я тобі не скажу, не тривож...

К о с я к. Олю, не муч. Я ж люблю тебе... Ніхто нікого ще так не любив... Ти, ти одна в моему серці... Шість років ми з тобою, а ти — як чужа... А я ночами не сплю, стережу... боюсь, щоб не пішла... Щоб міг — прикував би...

Ольга. Ти вже мене прикував... скринями, цєбром...
Косяк. Олю, я все ж для нас, для тебе... Прийде час,
і я тебе шовком і золотом окутаю...

Ольга. Не треба мені твоїх шовків.

Косяк. А для кого я стараюсь, як тхір, у свою нору
зношу... (Пауза. Підійшов до Ольги, обняв за стан).

Ольга виривається.

Скажи, що любиш... Скажи це одне слово мені, і я... Я ще
не чув його від тебе! Скажи.

Ольга. Ні.

Косяк. Все одно не випущу. Не віддам йому тебе! Не
віддам!

Ольга презирливо подивилась на Косяка, взяла цєбро і вийшла.
За нею поплівся і він. З саду вийшли Роман і Світлана.

Роман. Мені вже час іти, Світланко.

Світлана. П'ятнадцять кілометрів, чи й доберешся до
півночі?

Роман. Доберуся. Я — бігом, і в село заходить не буду,
а зразу на поле, до трактора... Скучаю я за тобою... З того
часу, як виїхала ти,— місця знайти не можу. Біля вашої
хати пройду, на вікна забиті гляню — ніч не сплю... А квіти
зів'яли, бур'яном поросли...

Світлана. Зів'яли... А дівчата як, хлопці?

Роман. Працюємо. Вечорами в клубі збираємось, тіль-
ки тебе нема... Вчора медалі з виставки прислали... Батька
твого теж нагородили... Ой, треба йти, а не хочеться. Так
би і сидів тут.

Світлана. Тут — не всидів би, важко тут.

Роман. Бачу. Чому ж ти не підеш звідси, до нас? Вся
наша бригада чекає тебе.

Світлана. А батько? Не можу я залишити його. Ми
всі будемо з ним... Іди, Романе.

Роман поцілував Світлану.

Романе!

Роман (зупинився). Що?

Світлана. Знаєш що... Напиши... заяву.

Роман. До загсу?

Світлана. Ні... Напиши, щоб тебе на Місяць взяли,
як ракету пошлють...

Роман. На Місяць? А що я там не бачив? Я... я на Землі... на тракторі...

Світлана. А я хочу, щоб ти полетів на Місяць!

Роман (покірно). Ну, як ти бажаєш, то... я полечу... Не знаю тільки, чи бригадир відпустить, саме буряки культивуємо... Коли відлітає ракета? (Гірко). Полечу в космос... Прощай, Світлано...

Світлана. Чудний ти, такої ракети ще нема... Але буде... Наші ж супутники Землі вже полетіли! Сашко написав заяву, щоб його взяли на Місяць, ну, а Наташа каже, що ти...

Роман. Сашко написав? І я напишу! Напишу, щоб послали на ту зірку, що зліва від Чумацького Шляху. Я тому Сашкові доведу! (Пауза). Завтра я знову прийду.

Світлана. А на роботу?

Роман. На нічну зміну попрошусь.

Світлана. Дивись, щоб не попало тобі від Шелеста.

Роман. Мені від Шелеста? Та я з ним... та ми з ним... такі друзі, що й...

Світлана. Ти з Дмитром?

Роман. Він без мене жити не може... Коли у нього щось із механізацією не виходить чи неприємність яка, то він зразу до мене...

Світлана. До тебе?

Роман. А ти думаєш, що я собі просто Роман? То я вже йому, значить, розкажу все, пораджу...

Тихо увійшов Дмитро Шелест.

А це вчора ми з Дмитром до ранку просиділи... Він запросив мене на чай, щоб поговорити... Що мені Дмитро?

Дмитро. Добрий вечір.

Роман. Доб... доб... Здрастуйте, Дмитре Івановичу. А ми тут, я оце...

Світлана. Доброго здоров'я.

Роман. Світланко, то я вже піду...

Світлана. Почекай, я листа напишу Оксані. Я швидко. (Пішла в хату).

Пауза.

Роман. Я на зміну не запізнюсь, Дмитре Івановичу, я бігом...

Дмитро. Я скажу шоферові, щоб підвіз тебе.

Роман. Я пішки...

Дмитро. Це ж буде не по-товариськи. Що Світлана подумає про мене, ми ж з тобою друзі... Тільки чай ми з тобою пили, очевидно, не вчора, а позавчора... Вчора я в районі був...

Роман. Га? Який чай? Дмитре Івановичу, то я...

Дмитро. Нічого, нічого. А на чай ти справді заходь, Романе, і побесідуємо, хлопець ти з головою, може, й порадиш мені...

Роман. Вибачте, то я загнув... для... а... а... авторитету сказав їй.

Дмитро. Та я чув... Тільки авторитет у тебе, Романе, і без мого чаю є...

Роман. Є? Це ви офіційно говорите?

Дмитро. Офіційно.

Роман. Загнув я про чай... Я, Дмитре Івановичу, як розмовляю з Світланкою, то про все на світі забуваю... І хочеться мені лише... З вами можна говорити відверто?

Дмитро. Можна.

Роман (посувається ближче). Хочеться мені бути найкращим... Хоробрим таким... Розумієте? Я з вами зараз не як з головою колгоспу говорю, а як з Дмитром.

Дмитро. Розумію.

Роман. І хочеться мені зробити для неї щось незвичайне, таке, щоб аж...

Дмитро. Ну і зроби.

Роман. Що ж я можу зробити? (Пауза). Найстрашніше для мене, коли ми вдвох залишаємось... Треба щось говорити, а в мене язик терпне... З тобою, Дмитре, таке буває?

Дмитро. Буває. Хочеться сказати щось хороше-хороше...

Роман. А в роті пересохне...

Дмитро. В голові загуде.

Роман. А перед очима туман і кола жовті...

Дмитро. Сині, червоні...

Роман. Як в очах потемніє, то я зразу про природу починаю говорити. Ти говориш про місяць?

Дмитро. Говорю.

Роман. Світланка любить, коли я про природу...

Дмитро. Ти, мабуть, віршами?

Роман. Прозою.

Дмитро. І я прозою. Тільки моя Оля...

Роман. Хто? Оля?

Д м и т р о. Оля... (Пауза). З тобою, Романе, можна говорити відверто?

Р о м а н. Можна. (Пауза). А хіба ти...

Дмитро ствердно хитає головою.

Ну? Та-ак... І давно?

Д м и т р о. Давно... ще до армії зустрічався...

Р о м а н. Серйозне у тебе діло. А вона що?

Д м и т р о. Мучиться отут.

Р о м а н. А ти її забери. В машину і...

Д м и т р о. Це не так легко, Романе.

Р о м а н. Та-ак... Ну, а Оля тебе любить?

Д м и т р о. Може, й любить.

Р о м а н. Вона тобі офіційно говорила?

Д м и т р о. Колись говорила офіційно, а зараз...

Р о м а н. Ти, Дмитре, дізнайся негайно. Чув? Негайно.

Д м и т р о. Як?

Р о м а н. У тебе є якась фантазія в голові?

Д м и т р о. Інколи приходить.

Р о м а н. А гармошка є?

Д м и т р о. Є.

Р о м а н. Я тебе навчу. Признач десь побачення. Ввечері... Щоб нікого не було, і... чекай. А коли побачиш, що вона йде, заграй тихенько... Отак...

Д м и т р о. Це тільки в кіно під гармошку про любов говорять.

Р о м а н. І ти спробуй... Що не зможеш словами сказати — піснею доскажеш...

Д м и т р о. Ні, Романе, у нас не така стадія, щоб під гармошку.

Р о м а н. А яка ж у тебе стадія?

Д м и т р о. Така, що хоч грай, хоч не грай, а жити без Олі я не можу.

Р о м а н. І в мене така стадія!

Мовчання, потім Дмитро і Роман тихо почали співати.

Ну, нічого, Дмитре, ти заходь до мене. Чаю поп'ємо і побесідуємо... Я тебе в біді не залишу.

З хати вийшла С в і т л а н а, подала лист Романові.

С в і т л а н а. Передай Оксані.

Р о м а н. Добре. До побачення, Світланко. А ти, Дмитре, не журись. (Йде).

Дмитро. Так я скажу, щоб тебе Ванько до бригади підвіз. Батько вдома, Світлано?

Світлана. А де ж йому бути? А ви до нього?

Дмитро. До нього, зараз прийду.

Роман і Дмитро вийшли.

Світлана пішла до хати. Із саду виходять Наташа і Риндя.

Риндя. На хвилинку, на одну хвилинку, Наталіє Антонівно.

Наташа. Слухаю.

Риндя мовчить.

Чого ж ви мовчите?

Риндя (*нарешті відважився*). Наталіє Антонівно, минають роки і епохи... цвітуть сади і відцвітають... шумлять на полях зернові культури... (*Дістає з кишені блокнотик і намагається непомітно заглянути*). Зернові культури шумлять... і серце моє у печалі... І свічка догорає моя... Догорає...

Наташа. Яка свічка?

Риндя. Не перебивайте, Наталіє Антонівно... І свічка... Наталіє Антонівно! У житейській п'їтми світять мені ваші очі, ваші очі, і амур пронизує... внутрішні органи мої... О неповторні хвилини... Як янгол у тиші небесній...

Наташа. Та ви поет!

Риндя (*розгублено*). Га?

Наташа. Я ніколи не чула від вас таких слів.

Риндя. І янгол у тиші... Га? Це той... Покійні мамаша мої колись писали... для себе, то я оце знайшов... і свічка догорає...

Наташа розсміялась.

Смієтесь? (*Заховав блокнотик*). Наталіє Антонівно, ви думаєте, що у мене замість серця рахівниця? (*Знову стає у позу*). О діво, хай з твоїх вуст, що як... і... і...

Наташа. І янгол у тиші небесній...

Риндя. Все змішалось, як в інвентарній книзі: вози, борони, воли, підкови...

Наташа. Співчуваю.

Риндя. То що ви мені скажете? Мені говорив ваш батько...

Наташа. А я вам що говорила?

Риндя. Наташо... Наталіє Антонівно, ви мені сказали, щоб я забув сюди дорогу...

Н а т а ш а. У вас хороша пам'ять...

Р и н д я. Дуже хороша... Ще покійні мамаша говорили... Вони в мене були акушеркою по жіночій лінії, Наталіє Антонівно... То як зрозуміти ваші слова, чи є у вашому серці якась... сальдо для мене?

Наташа розсміялась.

Наталіє Антонівно, любов — це велика бухгалтерія! Кожна людина має свій активний чи пасивний рахунок.

Н а т а ш а. У вас — пасивний.

Р и н д я. А коли я збільшу дебет?

Н а т а ш а. Ревізор запротестує.

Р и н д я. Наталіє Антонівно, будьте ви моїм ревізором! Я розкрию перед вами всі графи своєї душі.

Н а т а ш а. Не цікавлюсь бухгалтерією. *(Розсміялась і вийшла)*.

Р и н д я *(заглядає в блокнотик)*. Як янгол у тиші... Збився... Все йшло на лад, а потім чогось про мамашу покійну згадав, тьху... І як ото важко женитись... *(Іде в сад)*. Наталіє Антонівно! Наталіє...

Входить Дмитро Шелест, назустріч йому — Ольга з дієницею.
Відсахнулась, побачивши.

Д м и т р о. Олю!

О л ь г а. Знову ти приїхав, а я ж просила.

Д м и т р о. Я.. я до батька... Медаль йому... доручив мені райком...

О л ь г а. Це могли зробити без тебе.

Д м и т р о. Я хотів тебе побачити... Учора чекав. Думав, прийдеш, а ти... *(Пауза)*. Я заберу тебе!

О л ь г а. Пізно. Треба було тоді, років сім тому, як ми з тобою... Ти після відпустки знову в армію поїхав, а мене обкрутили... Чому я тоді з тобою не пішла... Ой Дмитре, так тяжко.

Д м и т р о. А мені, думаєш, легко?

О л ь г а. Найстрашніше — коли батько дізнається... Він зараз тільки й живе моїм... нашим вигаданим щастям... А цього не приховаєш... Петро розкаже. Не сьогодні-завтра.

Д м и т р о. Петро. А він що? Кричить?

О л ь г а. Гірше — мовчить. Він любить мене. *(Пауза)*. Як гнітить мене його любов! Подумай, він знає, що ми вже давно зустрічаємось з тобою, і мовчить, тільки просить мене. Це страшно.

Дмитро. Олю, я заберу тебе, вирву звідси. Я мушу бачити тебе щодня, щогодини...

Ольга. Не піду я, Дмитре, не зможу.

Дмитро. І я не зможу.

Ольга. Я не зумію вирватися звідси, Дмитре... Нема в мене волі, сил нема, рішучості... Іди, коханий мій, іди. *(Заходить у хату).*

Дмитро. Олю!

Входить Косяк.

Косяк. Чим зобов'язаний, Дмитре Івановичу? Ви до батька чи... до... Якщо до батька, то прошу, а якщо... то... Я буду кусатись... Навіщо вам Ольга? Не чіпайте нас. Я по-доброму прошу.

Пауза.

Дмитро. Загрожуєте?

Косяк. Ні, я заявочку в райком напишу, як комуністи сім'ї руйнують. За це вас по голівці не поглядять... Опишу, все опишу. Я все знаю, тільки мовчу — галасу не люблю, в тиші кохаюся... Так що ви...

З хати вийшла Ольга.

Ольга. Зайди, Дмитре, батько чекає.

Дмитро *(до Косяка)*. Ну й пишіть! *(Зайшов у хату).*

Косяк *(затримує Ольгу)*. Олю!

Ольга. Що?

Косяк. Прошу, скажи, щоб він не приходив до нас, бо я...

Ольга. Сам скажи.

Косяк. Не хочеш? Я мовчати не буду. *(Пауза)*. Ти вся у моєму кулачку. Вся. Я ж тебе в люди вивів, коли батько на фронті був, від нужди врятував, і тебе, і сім'ї вашій дав притулок у своїй хаті... А потім від сапи з поля забрав... Не на трудодні у мене живеш... Так за любов мою віддячуєш? Мовчиш? Я батькові про все розкажу, як ти з ним... Розкажу!

Ольга. Не смій!

Косяк. Злякалась?

Ольга. Я нікого не боюсь. *(Пауза)*. Люблю його, давно люблю і... і буду. На простір хочу, вирватись хочу з цієї кам'яної в'язниці... А ти, як павук, обснував мене, душу мою. Павук. *(Затуливши руками обличчя, побігла в хату).*

К о с я к (кинувся за нею). Олю! Прости!

З хати виходять К р я ж і Д м и т р о. Косяк пішов у сад.

К р я ж. Не треба мені ніякої медалі.

Д м и т р о. Ви заслужили її, Антоне Тимофійовичу.

К р я ж. Я вже відслужив... І в райкомі теж скажи. Хай не турбуються про мене... І ти більше не приїжджай. (Іде до хати).

Д м и т р о. Антоне Тимофійовичу, я ще хотів...

К р я ж. Що хотів?

Д м и т р о. Ми вчора на правлінні... Одним словом, задумали на той рік площу кукурудзи збільшити, то...

К р я ж. Збільшуйте собі.

Д м и т р о. Я хочу на третьому полі площу відвести. Кормів треба багато.

К р я ж. На третьому полі? А в тебе є олія в голові? Таку площу — під кукурудзу! В Сухій долині посійте. Зоріть глибоко, добрив не пошкодуйте... А то вигадав! Думати треба. Та кормів більше заготовляйте, породу поліпшуйте. Ділом треба, Митько, ділом! А що в тебе в колгоспі робиться? На шостому місці опинились?! Та коли в тебе жнива, то ти повинен весь колгосп підняти! На шостому місці! А я ж тебе, бісового сина, вчив... Ідь швидко і той... (Змінює тон, згадав, очевидно, щось своє, болоче). А чого це ти розбалакався зі мною? Ти — хазяїн і роби, що знаєш. І дорогу сюди забудь. (Відвернувся).

Д м и т р о (поклав медаль на стіл, іде). Тут дороги нема, тільки стежка...

Кряж не відповів. Дмитро вийшов. Кряж повільно підійшов до столика, обережно взяв коробочку, вийняв медаль, довго дивиться. Турманиться його зір. Ні, Кряж не плаче... З саду чути задушевну пісню.

З а в і с а

Д І Я Т Р Е Т Я

КАРТИНА ТРЕТЯ

Минув ще місяць, а змін у новій садибі Кряжа не сталося.

Хіба що яблука почали дозрівати та мур більше мохом поріс. Наближається вечір. Кряж вистругує фуганком планки — робить

рамки для вуликів. У цій дії не такий уже Антон Тимофійович осунувся, постарів, запалі щокі поросли густою щетиною. Трохи віддалік Ольга пере в ночвах білизну. Мовчить. Кряж достругав планку, складає раму, натягує дротики.

Кряж. Чого мовчиш? Скажи, як далі жити збираєшся?

Ольга (не підводячи очей). Не знаю.

Кряж. Як себе не шкодуєш, то хоч мого імені не ганьби... Не думав, що доживу до такого страху... Колись таких, як ти... в ставку топили.

Ольга. Краще втопитись, ніж так жити.

Кряж (кинув раму). І з ким злигалась? З тим, що мене втопив, з ворогом моїм. Ольго, не мовчи! Скажи, що це неправда, заспокой.

Ольга (тихо). Правда.

Кряж. Невірна! (Пауза). А я на тебе надіявся. Найстарша ж ти в мене... До тебе і сім'ю звів, думав, заживемо щасливо.

Ольга. Я не стану на перешкоді вашому щастю. Я нікому не заважаю. Тихо живу.

Кряж. Тиха вода греблі рве... Як ти Петрові тепер в очі дивитись можеш?

Ольга. Я всім можу дивитись в очі, тату.

Кряж. Хай буде проклята година, коли той Дмитро на нашій дорозі став. (Пауза). Ось що, Ольго. Як я ще хоч раз почую, що ти десь здибаєшся з ним, то... то... не жди добра.

Ольга. Усе своє життя, тату, я робила тільки так, як комусь хотілось... Ніхто ніколи моєї згоди не питав. Покір-на я — тепер розплачуюсь... Навіть заміж за Петра ви-йшла, щоб вам догодити... А я теж людина... Мені щастя хочеться. Любити хочеться... І зараз я люблю...

Кряж. Любити, любити. А що це за така штука? Це все повигадували такі, як ти...

Ольга. А жити без неї важко, тату, ой як важко. А я хіба живу? Тільки подушка знає, вже й сліз нема. (Плаче).

Кряж. Ольго, ну, ти... той... перестань... Сліз не люблю.

Ольга. Я ніколи перед вами не плакала. Ніхто не знав про моє життя. Ні ви, ні сестри... Уперше перед вами плачу. Дивіться! Ви — батько, чи у вас уже серця нема? Ви, ви з Косяком загубили моє життя!

Кряж. Що ти говориш?! (Пауза). Дочко...

Ольга (втирає очі). Не буду.

Кряж. Любов. Безпрекословна їрунда — ось що таке любов.

Ольга. Може, для когось і так... А ви забули? Мені мама колись розказувала, як ви ще на фронті були, тату...

Тривала пауза.

Кряж. Що розказувала?

Ольга. Як ви в заметіль-хуртовину за сімдесят кілометрів за нею приїхали і забрали...

Кряж (пожвавішав). Було колись. Роки молоді. Та-ак. Батько її ніяк не хотів віддавати за мене, все пнувся за одного куркульчика виштовхнути, бо самі обідрані були, як липки... А я в них на квартирі стояв, з полком, у громадянську. Тоді й познайомились з матір'ю твоєю. Ну, а як прийшов з фронту, то позичив коней, сани і поїхав. Просив-просив її батька — не віддає. Каже, і так злидні обсіли, та ще й ти на чужих конях... То я тоді, як смеркло, запряг коней, викликав Ганю, закутав її в бурку і — по конях — алюр три хрести! Вискочив її батько, спустив собаку з ланцюга, схопив берданку і давай по мені смалити. А я прикрив грудьми дівчину і — вїю! А заметіль страшна була, а він з берданки... Хай би й з двадцятидюймової смалив, то я б не віддав йому Гані. Любов, дочко, не така штука... (Раптово). Гм. Та-ак... То щоб я того Дмитра не бачив, бо...

Ольга. Дмитро теж, тату, берданки не боїться...

Кряж. До погибелі, дочко, дійдеш. (Пауза). Думав, що скоріше мені Наталка клопоту завдасть, ніж ти, а вийшло...

Ольга. І над Наталкою вже вашої волі нема.

Кряж. Є!

Ольга. Думаєте, що вона за Риндю заміж вийде?

Кряж. Вийде. Сама сказала. Послухала батька.

Ольга. Наташа — не я.

Кряж. Не вигадуй. Сама сказала вчора, що розпишеться. Оце в район пішла, щоб паспорт узяти, платтів якихось накупляла... Ні, Наташа й Світлана не підуть проти моєї волі. Це тільки ти розбрат у сім'ю внесла. Опам'ятайся, Ольго!

Ольга (іде до хати). Е, тату, хіба повинь можна спити? (Вийшла).

Кряж сів, задумався. Входить Самопал. Він одягнений у військовий френч старого покрою і сине галіфе. На юхтових чоботях поздєнькують шпори. На френчі — орден Червоного Прапора і медалі.

Самопал. Здрівя желаю! (Приклав руку до кочирка, дзєнькнув шпорами).

К р я ж. Здоров. (*Підвів голову, посміхнувся*). Ти що, на парад зібрався чи на весілля?

С а м о п а л. Весілля — в тебе не за горами. А в мене, одним словом, іменини. Та оце моя стара випрасувала все і довела мене до такого положенія... П'ятдесят сім років по землі ходжу, Антоне. Прожив — як, відповідально, батогом ляснув.

К р я ж. Поздоровляю. (*Встав*).

Тричі поцілувались.

І мені ж стільки... Пішли літа, як вітер круг світу.

С а м о п а л (*вигер долонею ослін, сів*). Та-ак, плывуть літа, як вода.

К р я ж. Посивів ти, Омельку.

С а м о п а л. Вигадуєш... Та це ж борошно... Піввіку в млині, от і припорошило.

К р я ж (*милується другом*). Чистий парад, при всіх регаліях!

С а м о п а л. Відповідально! Оце як почеплю цього ордену, що Григорій Іванович вручав, то наче мені сорок літ з плечей. Йй-богу. Отак, щоб дали коня та шаблю! (*Дзенькнув шпорами*).

К р я ж. І шпори причепив, а сказився б ти!

С а м о п а л. Стара примусила. Почепи та почепи... Дуже вона любить, як вони дзвенять. Каже, нагадує йй, як вона, відповідально, дівкою була. Бо я, значить, як повернувся з громадянської, то при шпорах свататись приходив. (*Пауза*). Ось що, Антоне, не погребуй моїм хлібом-сіллю, ходім до мене, бо як тебе не буде за столом, то й чарка мені не піде, ні хліба шматок...

К р я ж. Ходім, Омеляне! До свого друга давнього та не піти. Олю! Олю!

Увійшла О л ь г а.

Принеси, дочко, мені піджака зі скрині та чоботи нові...

Ольга вийшла.

С а м о п а л. А я вже на весіллі у твоєї Наташі відтанцюю. Так, значить, настояв ти на своєму, за Риндю віддаєш?

К р я ж. За Риндю. Наташа в обиді на мене не буде. Риндя — в літах, бухгалтер, на руках її носитиме. А для мене головне, щоб вони всі при мені були... Умовив Наташу...

С а м о п а л. Дав тобі бог слухняних діточок! А моя меншенька й совіту не спитала.

К р я ж. О, в мене не такі діти.

Увійшла О л ь г а, подала батькові піджак, чоботи.
Кряж взувається.

С а м о п а л. А моя поїхала на цілину з комсомолом, значить, а через рік уже, соответственно, й заміж вийшла... Присилає фотографічний портрет. Глянув я і отетерів: у нього очі вузьенькі-вузьенькі, а носа так майже зовсім нема, так собі якась картоплина, і чорний-чорний. За ка-заха вийшла. Сидір, чи то пак Садир Турумбаєв — така його фамілія. Друга карточка вже краща була, а на третій мій Садир — як орел. Славний хлопець, бригадир трактор-ний. А тепер у них, соответственно, і синок знайшовся. Омеляном назвали. Омелян, значить, Сидорович, той... Са-дирович Турумбаєв. Тепер у моїй сім'ї повний інтернаціо-нал... Ходім, Антоне.

Кряж одягнув піджак, на лацкані три ордени і медалі.

Мені ще Дмитрові подзвонити треба, щоб пива не забув привезти.

К р я ж. А ти і Дмитра кличеш?

С а м о п а л. Соответственно. Син же нашого бойового побратима Івана Шелеста... Батька не буде, то хоч син його на моїх іменинах за столом сидітиме.

К р я ж. Тоді без мене гуляйте... Я з ним і на один поріг не стану. (Скинув піджак, сів на землю, роззувся).

С а м о п а л. Отаке! Ворога знайшов. Ех, Антоне, Анто-не, не в тій ополонці рибу ловиш.

К р я ж. То моє діло.

С а м о п а л. Даруй мені, але ти міркуєш не як партійний комуніст, а як... старорежимний есер або пережиток.

К р я ж. Я есер? Ах ти ж... А ти хто?

С а м о п а л. Сиди, сиди. Я з тобою зараз говорю офіцій-но, як, соответственно, депутат районної Ради. Ти за мене голосував, то вислухай... Разом з тобою ми Петлюру і нім-ців били, Денікіна, Зеленого, Тютюнника, Ангела, матері його ковінька, і був ти... бійцем був. А зараз... шабатуркою став. З сідла випав.

К р я ж. Ну, ти...

С а м о п а л. Попруги ослабли, розпустив, значить... і ви-летів з сідла... Усі — вперед, а ти... То який же з тебе командир?

К р я ж. Омельку!

С а м о п а л. Правду кажу тобі. Відгородився цими мурами від усього світу, як той Гордій...

К р я ж. Добре тебе Дмитро вимуштрував, але... Чого ви хочете від мене? Мені й тут добре. Чуєш, Омельку, і йди...

С а м о п а л. Йому добре! Брешеш ти, відповідно. Я піду, але скажу: рано ти в обоз пішов. Вірно тобі Дмитро говорив.

К р я ж. Що ти все — Дмитро та Дмитро! Без нього вік доживу... Мені, окрім сім'ї, нічого зараз не треба, аби лиш діти зі мною були.

С а м о п а л. З дітьми добре, але й без людей не проживеш, Антоне.

К р я ж. Проживу. Сиджу ось тут з дітьми своїми, як...

С а м о п а л. Як в раю і...

К р я ж. І не ходжу нікуди, й бачити нікого не хочу.

С а м о п а л. Сидиш?

К р я ж. Сиджу.

С а м о п а л. А це не ти, бува, вчора біля Сухої балки вдосвіта ходив?

К р я ж. Це там, де кукурудзу мають сіяти?

С а м о п а л. Там, там.

К р я ж. Ні, а що?

С а м о п а л. Та нічого... Що ж, заходь, радий буду. (Вийшов).

К р я ж. Попруги ослабли...

З саду вийшла С в і т л а н а.

С в і т л а н а. Не прийшла Наташа, тату?

К р я ж. Щось забарилася, а скоро ж і Мефодій прийде.

С в і т л а н а посміхнулась.

Чого посміхаєшся?

С в і т л а н а. Так. (Пауза). Тату, пусти мене в село, хоч на день.

К р я ж. Чого ти там не бачила?

С в і т л а н а. З дівчатами зустрінусь. На поле піду. Пусти.

К р я ж. Нема тобі вороття.

С в і т л а н а. Нема... В артіль хочеться, до друзів... Робити щось хочеться... Оце б вийти в поле. А воно лежить широке-широке... Трактори гудуть...

К р я ж (і собі замріяно). І стелиться за лемешами борозна... І зерно важке, як налите, падає в землю. (Раптово). А чого це ти розспівалася? Поля, поля. Що тобі поля? (Пішов до хати).

З-за хвіртки виглядає Р о м а н.

Р о м а н. Можна, Світланко?

С в і т л а н а. Прийшов?

Р о м а н (входить). Приїхав. Дмитро на іменини до Самопала приїхав та й мене підвіз.

С в і т л а н а. А як ти взимку добиратимешся? Замете, завіє хуртовина дороги...

Р о м а н. Я до тебе і в грозу, і в хуртовину доберусь, Світлано. А ми тебе чекали в неділю.

С в і т л а н а. Батько...

Р о м а н. Батько... О, Світланко! Я листа з Москви отримав. Не беруть на ракету.

С в і т л а н а (з досадою). Не беруть.

Р о м а н. Пишуть, що зараз ще нема набору. Біда... Почекаємо. Я поки на землі щось хороше зроблю, а потім уже полечу...

С в і т л а н а. Що ж, добре.

На подвір'я вбігає збуджений Сашко з пакунком у руках.

С а ш к о. Де Наташа?!

С в і т л а н а. Ще зранку не приходила.

С а ш к о (подає Світлані пакунок). Візьми і заховай в Наташин чемодан.

Світлана зайшла в хату.

Р о м а н. Весільний подарунок приніс?

С а ш к о. А ти звідки знаєш?

Р о м а н. У нашому селі всі знають, що Наташа заміж виходить. Учора мені сам Риндя говорив.

С а ш к о (заплющив очі). Води!

Роман заметушився.

Не треба, я і так пропаду... Нещасний я. Любив, кохав, а вона...

Р о м а н. Заспокойся, Сашо. Не ти перший...

С а ш к о. Прощай. Іду! Під поїзд іду.

Р о м а н. Сашко! Будь мужнім! Розумію, важко тобі, але... сам винен. Таку дівчину прогавив.

С а ш к о. Я прогавив? Погано ти ще мене знаєш, Романе. (Виймає з кишені паспорт, показує). Бачиш? Сьогодні розписались!

Р о м а н. З... з ким?

С а ш к о. З Наташею.

Р о м а н (дивиться то в паспорт, то на Сашка). Оце так, а Риндя.. Вона ж сказала батькові, що не сьогодні-завтра розпишеться...

С а ш к о. Ми ж сьогодні й розписались.

Р о м а н. З Риндею, говорила, розпишеться.

С а ш к о. То була тактика, розумієш? Старого Кряжа ти знаєш. Йому на мозоля не наступай... Ну от ми і вирішили з Наташею, що вона начебто дасть згоду, щоб її залишили у спокої, а ми тим часом розпишемось — і все. Маневр.

Р о м а н. Поздоровляю. Відважні ви люди з Наташею.

С а ш к о. Ти, Романе, теж не роздумуй. Розписуйся.

Р о м а н. Я — згодний, а ось Світлана.

З хати вийшла С в і т л а н а.

С в і т л а н а. Ти кому приніс костюм?

С а ш к о. Наташі.

Р о м а н. Вони вже розписались.

С в і т л а н а (механічно). Правильно. (Пауза). Як розписались?!

С а ш к о. Офіційно. І печатка в паспорті є.

С в і т л а н а (біжить до хати). Тату! Тату!

С а ш к о (затримує її). Ти що, хочеш сімейне щастя розбити? Ми самі скажемо.

С в і т л а н а. А я думала, що Наташа жартує.

С а ш к о. Ми ніколи не жартуємо. От ми з тобою і родичі.

С в і т л а н а. Що ж це буде? Батько ж... Ой, коли б хоч тихо було.

С а ш к о. Гарантую — сьогодні тихо не буде. (Пауза). Світлано, виходь заміж!

С в і т л а н а. Ти що, вчадів?

С а ш к о. А чого ти хлопця мучиш? Він ось уже третю пару тувель дориває. Ану розписуйсь!

С в і т л а н а. Не кричи!

С а ш к о. А скільки йому ходити? Ось Наташа зараз...

С в і т л а н а. Наташа — рішуча.

С а ш к о. А що ж? Я перед нею хлопець хоч і не дуже красивий, але симпатичний... Я її люблю, вона — мене...

Ми з Наташею таке задумали, що ви всі ахнете. Слово честі! Ти, Світлано, тікай звідси, послухай родича свого.

Р о м а н. Я їй давно говорю.

С а ш к о. А ти менше говори, а дій!

Вийшов з хати К р я ж, іде в садок.

К р я ж. Знову збори зібрали? (До Сашка). А ти чого ходиш сюди, що я тобі казав?

С а ш к о. Я... я... до...

К р я ж. Не доріс ще до неї.

С а ш к о. Ви не кричіть на мене, бо ми тепер з вами... (Виймає паспорт). Я ваш... ми вже... ось подивіться...

К р я ж. Що ти мені свого паспорта тикаєш? Не доріс, кажу... (До Романа). А ти?

Р о м а н. Я... я... до млина... Поки мелеться, то я...

К р я ж. Мели, мели... Ох! (Пішов у сад).

С а ш к о. Ну й тесть у мене... Пора мені... Світлано, як прийде моя... дружина, то скажи, що я зараз повернусь.

Р о м а н. Як це чарівно звучить: дружина!

С а ш к о. Романе! А ти, Світлано, подумай, може, і не чекай веселки, як той Гордій. (Вибіг).

С в і т л а н а. Ходім, Олі розкажемо! А я ж то думаю, чого це Наташа свої речі в чемодан склала?

Роман і Світлана пішли в хату.

Ідуть К о с я к і Р и н д я. Зупинились у хвіртці, даючи один одному дорогу.

К о с я к. Мефодію Софроневичу, швагре мій дорогий, ідіть ви перші.

Р и н д я. Ні, швагре, ідіть ви.

К о с я к. Не можу, прошу вас.

Р и н д я. Йй-богу, ідіть ви.

Нарешті протиснулись разом. Сіли за столик.

К о с я к. А ми чекаємо, цілий день на вас чекаємо.

Р и н д я. То ви кажете, що самі чули?

К о с я к. Батько її з тиждень умовляв. А одного разу вона не витерпіла і сказала, що розпишеться. І така рада ходить, як засватана.

Р и н д я. Дайте я вас, швагре, поцілую. (Поцілував Косяка). Як засватана. А зі мною все так суворо, суворо...

К о с я к. А ви, швагре, хотіли, щоб вам зразу на шию? То треба ж було вже й речі взяти, а то скинули в конторі.

Риндя. Хай уже з молодією поговорю... Не знаю, як і дякувати вам, шваг্রে... На мене зобиджатись не будете. Віддячу, віддячу.

Косьяк. І ви на мене, шваг্রে, не будете... Дам я вам кімнату, а там і хатину збудуєте в саду. В старого грошки є. Є! До нього підійти тільки вміло треба. Бо я недавно мав таку халепу, що й згадувати не хочу. (Пауза). Та й заживемо в мирі та злагоді, всі вкупці, родичі... Тиша, млин гуде, жаби квакають... Людей нема, начальство рідко приїжджає... План я виконую... Живемо...

Риндя. Благодать... А мені аж не віриться, що я вже жонатий. Давно, ой давно впала мені в око Наталія Антонівна. Ще як в десятому класі училась, то я знайомив їх з обліком у колгоспі. Підійшла вона до мене і питає таким голосочком (копіює): «А що таке дебет?» З того часу і закохався. Листи писав, рекомендовані, звичайні, доплатні... Чекав... Роки минали, а я чекав, шваг্রে.

Косьяк. Довго парубкували.

Риндя. Через мамашу покійну засидівся... Вони в мене були жінчиною з перебором... Усе хотіли мене на городській оженити і в місто виїхати...

Косьяк. А ви в місті жили?

Риндя. Перед війною в село переїхали, мама акушеркою по жіночій лінії були... Так я і залишився тут... Нема в мене, як говорили покійні мамаша, сопротивленія житні.

Косьяк. І в мене ніякого сопротивленія. Інший би на моєму місці вже б у міністрах ходив, а я ось млином завідую. Технікум закінчив, не п'ю, на окупованій території не був і тут сиджу, шваг্রে... А у мене ж така анкета, що, їй-богу, кристаль. В усіх графах: «ні», «не був», «нема»... Та я і не рвусь нікуди, люблю життя тихе, щоб самому хазяїном бути, без чужих очей.

Риндя. І я так, шваг্রে. Ви як брат мені. Ой і заживемо ми з вами! Рибку будемо ловити.

Косьяк. Карасиків, карасиків.

Риндя. Поки ми прийдемо, то жіночки наші любі й сніданок приготують...

Косьяк. Картопельки, картопельки з шкварочками.

Риндя. Шкварочки щоб були сухенькі... Отак сядемо під грушею...

Косьяк. Під яблункою.

Риндя. Сядемо під яблункою всі.. Поставимо одну з біленькою головкою...

К о с я к. Ні, швагре, не вживаю. Не дай бог, дійде до начальства... Де ви бачили! Нікого не боюсь, тільки начальства.

Р и н д я. Та начальство й само вживає... Ну, одну, швагре, одну.

К о с я к. Ні, ні, і не просить, швагре.

Р и н д я. Хоч півчарочки, по Марусин поясок.

К о с я к. І в рот не беру.

Р и н д я. Ну, як хочете, а я, грішний, люблю отак під огірочок... Хрум, хрум.

З саду вийшов К р я ж. Риндя кинувся до нього.

Р и н д я. Антоне Тимофійовичу, здрастуйте!

К р я ж. Здоров. А Наташа ще й не приходила.

Р и н д я. Почекаємо, почекаємо.

К о с я к. То, може, швагре, речі принесемо.

К р я ж. Як приїхав, то принось.

Р и н д я. Усі не заберу, а один чемоданчик треба взяти, там купив дещо. (*Вийшов*).

К о с я к. Радіє Мефодій. Ніхто не знає, де його щастя чекає.

К р я ж. Це правда.

К о с я к. Людині завжди чогось мало — таке життя.

К р я ж. І тобі мало?

К о с я к (*посміхнувся*). Мало, тату. Грішний, багатства хочу, життя теплого, ситого... Отак щоб міг, то брав би, брав... Тільки боюсь. Дуже я смирний... А інколи, тату, думаю, якби люди з усієї області та мені по карбованцю скинули... Їм карбованець — дурничка, а я б мільйони мав, хе-хе.

К р я ж. Тю, дурний. І жарти твої слухати гидко. Ти краще б про роботу думав, якесь би механізацію завів чи...

К о с я к. Робота. Ось ви — проробили вік, на всіх фронтах кров проливали, а що маєте? (*Підвів голову, обличчя враз стало серйозним*). Сидите в мене... А я війну пересидів за Уралом тихенько, з хлібом і в теплі, і зараз... Усі надриваються: плани, плани, державі треба... А що мені держава? Я — сам собі держава, маленька-маленька... А за моїм млином хай хоч вся земля провалиться, нам і тут добре, тату. Ось і ви плюнули на все, хе-хе-хе.

К р я ж (*рвучко встав*). На що плюнув? На що? На те, що кривавими мозолями, серцем зводили на своїй землі? (*Взяв Косяка за груди*). Ти за кого мене вважаєш?

К о с я к. Я жартував, тату, жартував, пустіть.

К р я ж (*відпустив Косяка, мимоволі витер руку об штани*). Чим жартуєш? Я грудьми захищав свою державу, артиль свою... друзів у братських могилах ховав, а ти... Блазень.

К о с я к. Тату!

К р я ж. Мовчи! (*Пауза*). Де мої очі були?

К о с я к. Я так собі сказав... Хіба я... А ви зразу... Я ж не хотів, так ляпнув язиком, хе-хе-хе... Ми ж свої люди, тату... І я рвався на фронт... І зараз плани виконую, їй-богу... (*Встав, відійшов убік*). Живете у мене, та ще й з кулаками... Якби не я... то прислужували б зараз Дмитрові разом з своєю... Хіба я вам добра мало зробив? А чим віддячили? Ольга... Та ще й ви...

К р я ж. Ти як зі мною розмовляєш?

К о с я к. Я тут хазяїн, а ваше діло... сопілки стругати... Без політики, тату, без політики... Не люблю політики... А то можна подумати, що ви бог зна хто... А ви такі, як і я, тату, хе-хе. Прощаю вам, хе-хе, старість. (*Вийшов*).

Кряж завмер на місці — правду сказав Косяк, правду, якої більш за все боявся він, навіть від себе приховував. Устав, якимось безцільно пройшовся по подвір'ю, зайшов у хату. Увійшла Ольга, знімає білизну. Входить Дмитро.

О л ь г а (*кинулась до Дмитра*). Чуло моє серце, що ти прийдеш. Ой, що було! Петро батькові усе розповів...

Д м и т р о. Цього слід було чекати, Олю... А тепер що?

О л ь г а. Мені вже все одно...

Д м и т р о. Треба щось вирішувати, Олю... Ми повинні бути разом.

О л ь г а. Як? Ні... А батько? Він не переживе цього...

Д м и т р о. Я сам поговорю з ним, він зрозуміє.

К р я ж відчинив вікно, побачив Дмитра, вийшов з хати, мовчки показав на хвіртку.

К р я ж. Іди звідси.

Д м и т р о. Антоне Тимофійовичу...

К р я ж. Іди, щоб мої очі не бачили тебе. Ти приносиш нам нещастя.

О л ь г а. Тату!

К р я ж. Захисниця? Марш до хати!

Ольга покірно пішла.

У залицяльники записався?

Д м и т р о. Вислухайте мене.

К р я ж. Нема про що мені говорити з тобою... Ти чорним круком залітаєш в мою оселю, і тільки горе залишається після тебе...

Д м и т р о. Антоне Тимофійовичу, ми давно з Олею... Я люблю її...

К р я ж. Геть, геть з очей... Я не віддам тобі нашого щастя...

Д м и т р о. Треба раніше мати його.

К р я ж. Ось воно, тут, тут моє щастя! І ти в душу мою не лізь... Не вірю я тобі, жодному слову твоєму не вірю.

Д м и т р о. Не вірите?

К р я ж. Ні.

Д м и т р о. А колись теж не вірили?

К р я ж. І колись...

Д м и т р о. Навіщо ж тоді неправду писали?

К р я ж. Яку неправду? Ніколи душею не кривив Антон Кряж.

Д м и т р о. Ну, а як рекомендацію мені давали... Поручались за мене перед усією партією...

К р я ж. Ти... ти... партійних справ не той... не змішуй... То одне, а це інше.

Д м и т р о. Це — все одне... Я не змінився, Антоне Тимофійовичу. (Пауза). Мовчати? Що ж, ідіть у райком, скажіть, що помилились, що недостойний я.

К р я ж. Ніколи я в людях не помилявся. І давав тобі рекомендацію, бо... Та я тебе, Митько, з пелюшок знаю, по нашій землі ходити вчив, світ бачити і... і... Чого ти причепився до мене?

Д м и т р о. Вчили ви мене, правда, а самі зробили інакше... Це я вам не від себе, а від імені батька кажу. Від імені свого батька.

К р я ж. Ти його пам'ять не тривож...

Д м и т р о. Я вам хочу лише нагадати, що мій батько рекомендував вас у партію.

К р я ж. Я не підвів його... Ніколи. У найважчі дні пам'ятав про це...

Д м и т р о. А тепер забули... Ви б могли йому зараз подивитись в очі? Так — прямо, щиро... Мовляв, у строю Антон Кряж, Іване. Змогли б?

К р я ж. Ти мені такого вопроса не підсовуй, ти ще мало зробив, щоб мене питати.

Д м и т р о. Ще мало, але зробимо багато, Антоне Тимофійовичу. Я вас авансом запитав... Повірте, багато зробимо...

Прийшли б подивились, як люди працюють, які ми ферми зводимо — фабрики! Які машини придбали! На широку дорогу виходимо... Тільки вам не видно звідси!.. Що ж, сидить, тільки пізніше вас уже не я питати буду, а совість ваша, совість.

Пауза.

К р я ж. Не по дорозі мені з тобою, Дмитре... Ти обходь мене... Нас обходь.

Д м и т р о. Ні, не обійду. Хоч би й хотів — не зможу... Ви Ольгу не тримайте... Погляньте навколо, придивіться... Це страшно, коли серце обростає мохом. (Іде). Ні, я не обійду вас. (Вийшов).

Кряж у тяжких роздумах повільно ходить по подвір'ю.
Увійшов К о с я к.

К о с я к. Вигнали? Спасибі, тату, спасибі вам, бо я з ним нічого не вдію.

Кряж мовчки пішов у хату. Косяк — на вулицю.
Десякний час на сцені нема нікого. Входять Н а т а ш а і С а ш к о.

Н а т а ш а. Ти постій тут, а я винесу речі.

С а ш к о. Добре, Наташечко... А коли ж ми батькові скажемо?

Н а т а ш а. Не лізь поперед батька в пекло.

С а ш к о. Добре, Наташенько.

Н а т а ш а. І запам'ятай, що ти мусиш завжди робити так, як скажу я.

С а ш к о. А я?

Н а т а ш а. Що ти?

С а ш к о. А коли я щось захочу сказати?

Н а т а ш а. З сьогоднішнього дня тебе нема.

С а ш к о. Як нема? Я ось... сам...

Н а т а ш а. Ти — був до загсу, а тепер ти — мій чоловік, записаний у паспорт.

С а ш к о. Значить, я отак є, а отак мене нема?

Н а т а ш а. Нема.

С а ш к о. Добре, Наташечко, але...

Н а т а ш а. У розмові зі мною, Сашо, ніяких «але» бути не може. І це запам'ятай.

С а ш к о. Запам'ятаю... Ну, а як тебе десь не буде, то хто мені підкаже...

Н а т а ш а. Любов. Моя любов. Її вистачить, Сашо, на все твоє життя, на всі твої подвиги... Ти обов'язково мусиш здійснити якийсь подвиг. Чуєш?

С а ш к о. Добре, Наташенько, буде зроблено!
Н а т а ш а. А тепер поцілуй мене і чекай.

Сашко цілує Наташу.

Наташа пішла до хати. Сашко ще раз дивиться у паспорт. Згодом
Н а т а ш а повернулася з чемоданом і пальтом. За нею ідуть С в і т-
л а н а, Р о м а н, О л ь г а.
З вікна виглянув К р я ж.

К р я ж. А куди це ти зібралась? (Зник).

Н а т а ш а. А тепер, Сашко, скажемо.

Увійшов К р я ж.

К р я ж. Ти куди зібралась? Що тут робиться?

С а ш к о. Ми... ми...

К р я ж. Що ви?

Н а т а ш а. Ми одружились. Це — мій чоловік.

К р я ж. Що-о? Оцей свистун — твій чоловік?

С а ш к о. Її... Ми вже й розписались.

К р я ж. Як? Та ви!.. Ой, що ж це діється?.. А я ж...
а ти ж... І Риндя... Коли ж ти?

Н а т а ш а. Що коли?

К р я ж. Коли заміж, питаю, вийшла?

С а ш к о. Вже сьогодні цілий день.

Н а т а ш а. Цілий день.

К р я ж. Господи, дай мені сили. Та я вас на порох, та
я вас...

Н а т а ш а. Я тобі, тату, все зразу скажу... Ми виїж-
джаємо.

К р я ж. Куди? З ким?

Н а т а ш а. З чоловіком, у Сибір.

К р я ж (до Сашка). Це ти її, каторжний, до Сибіру
довів!

С а ш к о. Ні... Це Наташа... Я хотів на Сахалін.

Н а т а ш а. Ми там будуватимемо нову залізницю, тату.
Довгу-довгу... Бувайте здорові. (Поцілувала остовпілого
батька). Вибачайте, що так швидко, але зараз відходить
наш ешелон. Приїдемо у відпустку, тоді й весілля відгу-
ляємо. Сашко, прощайся!

Наташа і Сашко прощаються. Десь пролунав гудок паровоза.

С а ш к о (підійшов до Кряжа). До побачення, тату.

К р я ж. Чорт тобі батько! (Підбіг до хвіртки, загородив
руками). Не пушу! Не пушу!

Н а т а ш а. Тату, любий мій, ти пустиш мене. Невже ти хочеш, щоб я зотліла тут? Я, тату, як пташка, народилась літати... Ці мури мене не втримають. І я веселки чекати не буду. Я жити хочу, працювати, творити, ходити хазяйкою по землі. Пусти нас. Не стій на дорозі. (*Поцілувала батька*).

Кряж мимоволі відійшов.

І ти йди звідси, тату, іди... І ти, Світлано, і ти, Олю... Хіба вас не кличе життя? Щастя вам! Сашко, за мною!

Наташа і Сашко вийшли.

Роман і Світлана махають їм руками. Ольга плаче.

К р я ж. Донечко моя! (*Ледве доплівся до столика, сів на ослін, обхопивши голову руками*). А я ж добра хотів... Добра вам хотів.

Входять Косяк і Риндя з чемоданами.

Р и н д я. А ось і ми, а ось і ми... дозвольте запитати, куди це Наталія Антонівна...

К р я ж. У світ... До людей...

К о с я к. Як, зовсім?

О л ь г а. Зовсім.

Р и н д я. А весілля, а я?

Р о м а н. Весілля не буде.

Р и н д я. Антоне Тимофійовичу!.. (*До Косяка*). Швагер!..

К о с я к. Який я тобі швагер?

Р и н д я. Я ж хату продав, телицю продав, усе втратив...

К р я ж (*гірко*). Телицю... А я дочку.

Риндя остовпів. Чути гудок паровоза. Іде поїзд.

Усі мимоволі прислухаються до перестуку коліс.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

І знову ми бачимо подвір'я Косяка. Ранок — теплий, похмурий, плывуть хмари по небу — буде дощ. Ще літо, але підкрадається вже осінь. За столиком плаче Світлана, схилившись над аркушем паперу. З тим же самим цебром іде до хліва Ольга.

Підійшла до Світлани.

О л ь г а. Плачеш?

С в і т л а н а. Ні, листа пишу Наташі.

О л ь г а. Про щось веселе, видно, пишеш.

С в і т л а н а. Про життя своє.

Ольга. Тільки не пиши, що батько хворіє.

Світлана. Хай би до лікаря поїхав.

Ольга. Лікарі йому не допоможуть.

Світлана. Сьогодні знову пішов, ще вдосвіта, щоб ми не бачили.

Ольга. Це для нього найкращі ліки. Він аж здоровішим стає, як походить по полях артілі, з людьми поговорить.

Світлана. Роман говорив, що батько в тракторній бригаді півдня просидів з хлопцями, порядок наводив... А в село не пішов...

Ольга. З Дмитром не хоче зустрічатись.

Світлана. Може, й так. *(Пауза)*. А мені здається, Олю, що він любить Дмитра... Зустрінеться з ним — кричить, а в очах злості нема.

Ольга. Дмитро хороший. Найкращий.

Світлана. Старої любові й іржа не їсть. Повір мені.

Ольга. Ой Світлано!

Світлана. Терпляча ти... А Наташа...

Ольга. Не в усіх така вдача, як у Наташі.

Світлана. Найлегше того бити, хто не борониться.

Ольга. А чого ж ти не боронишся? І ти така, як я... І тебе таке чекає, сестро.

Світлана. Мене?

Ольга. Видасть батько заміж за якогось Риндю... Ти послухаєш батька.

Світлана. Ні.

Ольга. Це ти зараз така хоробра, а як дійде до цього — ягням станеш.

Світлана. Не стану!

Ольга. А чому ти з села поїхала, роботу, друзів залишила, радість на ці мури проміняла?

Світлана. Я колись думала, що за цими мурами — щастя... Ніхто ж не знав, як ти живеш тут, який Петро... А як побачила...

З хати вийшов Косяк, ховає пляшку з молоком у портфель.

Косяк. Ти ще поросяток не годувала, Оленько? Самі вже й чайку попили, а поросятка так голодні...

Світлана. Не поздыхають ваші поросята. Оля погано почуває себе.

Косяк. З тобою не розмовляють... А як вона погано почуває себе, то хай менше ходить по греблях різних та...

Світлана. Як же вам не соромно? Оля ж... Та я вам зараз як скажу!

Ольга (перебила). Світлано! (Встала, взяла зебро, іде).

Косяк. Я поїду в район, скоро повернуся. Викликають у райком.

Ольга. Грошей залиш, мила треба купити.

Косяк. Що ви, істе його? Недавно ж купував. (Виймає гаманець, повільно дістає з нього гроші, дзенькає мідяками). Ось, візьми. Недавно ж купував. Не настачиш на всю сімейку.

Світлана. Ой гидко!

Косяк. Грошики рахунок люблять... Будеш мати свої, то хоч на горище викинеш, а поки в мене живеш...

Ольга. Вона не на твої гроші живе.

Косяк. Хтозна.

Ольга. Не слухай його, Світланко.

Косяк. Кого, мене не слухати? Хазяїна? Годую, одягаю і не слухати? Та ви на колінах повинні стояти переді мною.

Світлана. Не діждете.

Косяк (посміхається). Будете, будете... Оленько, я піду... Ячка визбирай, курчаток нагодуй. (Вийшов).

Світлана. Не витримаю... Душно, душно тут. Чому він при батькові цього не говорить?

Ольга. Боїться. Хитрий він, підлий. Ось він вийшов за мур і вже не таким буде... Нікого не зобидить. У млині від нього ніхто грубого слова не чув... У тресті не нахваляться ним — незамінний чоловік, а тут... Душу за гроші продасть і не попадеться. Такі люди все можуть продати ради свого миршавого щастячка.

Світлана. Тобі не хочеться його вдарити? Отак підійти і ляснути або плюнути в ті вузенькі підлі очі.

Ольга. Ой Світлано! Піду свиней нагодую. (Вийшла).

Входить Кряж, веселий, ніби помолодшав.

Кряж. Вже, вже, дочко, вже...

Світлана. Де ти ходиш, тату? Не можна ж тобі.

Кряж. Упоралися, дочко. Ще тільки солому заскирдувати — і все.

Світлана. Ти про що?

Кряж. Ну як же, весь хліб зібрали, з державою розраховувались. На першому місці наш колгосп! Я так і знав,

бо не було ще такого, щоб наша «Зоря» в хвості пленталась. І бурячки славні ростуть. Ходив по плантації: ну прямо тобі море. Ще разів зо два підкормити, і тоді — мільйони в касу. (Пауза). Знаєш, дочко, Цариця опоросилась. Зустрів я Ганну Кіндратівну, то говорила. Шістнадцять поросят привела. Чотири кабанчики, а то — льошки. Буде тепер своя порода, тільки б зберегли.. На поле електrolінію провели, двадцять сім моторів поставили, аж не віряться. Молодці.

Світлана. А ти ніби поздоровшав, тату. Веселий... Ти щодня ходи в артіль...

Кряж (зрозумів, що говорив не те). Гм... Я туди випадково зайшов... Треба було до одного чоловіка, ну і... Якраз через поля... Щодня ходити... Чого я там не бачив? Хай собі хазяюють... Я своє відробив. (Пауза). Дощик накрапає.

Світлана. На бурячки добре.

Кряж. І кукурудзі не завадить. (Пауза). Я кажу про ту, що на нашому городі...

Світлана. І я про ті бурячки.

Кряж. Ходімо поснідаємо, дочко.

Світлана. Я вже. (Пауза). Тату, давай виїдемо звідси!

Кряж. Що?! Куди?

Світлана. Додому, в артіль... Важко тут... Петро шматком хліба дорікає нам...

Кряж. Ти при своєму умі? Хто дорікає? Я ще можу сорок штук таких, як Косяк, прогородувати.

Світлана. Якби ти знав! Він просто знущається... Над Олею, наді мною.

Кряж. Я йому в'язи скручу! Та як він сміє! Я йому... Вигадала! Поїдемо! Он уже одна поїхала.

Світлана. Наташа щаслива. На машиніста вчиться... Працюють із Сашком, будують...

Кряж. Ти мені про неї не згадуй, знати нічого не хочу.

Світлана. Листа сьогодні одержали. (Подає лист).

Кряж (узяв і кинув на столик). Не цікавлюсь. (Сів біля столу). Ольга де?

Світлана. Де? Біля свиней... Завжди біля свиней. Тільки й бачить, тільки й знає... А мріяла колись агрономом стати.

Кряж. На віку, дочко, як на довгій ниві,— все зустрічається — і кукіль, і гречка. (Поглядає на небо). Бачиш,

який дощ пішов стороною. Якраз на наші поля. (Старається непомітно підсунути до себе лист Наташі, скосивши очі, читає).

Світлана. Може, окуляри винести?

Кряж. Та його й читати не хочу. На ось піджак, занеси в хату.

Світлана, посміхнувшись, взяла піджак, пішла в хату. Аж тепер старий Кряж читає лист. Ось він насупив брови, посміхнувся, схвально похитав головою. Входить Самопал.

Самопал. Доброго здоров'я, Тимофійовичу!

Кряж. Драстуй, драстуй.

Самопал. Що пишуть?

Кряж. Від Наташі лист.

Самопал. Як же вона там?

Кряж. На машиніста вчиться Наташа, а Сашко буде, він у мене беручкий. Ось Наташа пише (читає): «Вийшла я, тату, на магістраль, усі семафори переді мною відкриті...» Чуєш, Омельку, всі семафори.

Самопал. А чого ти зразу такий гвалт підняв?

Кряж. Я? Та що ти? Я нічого... Поїхала і... Хіба я проти? Ось тепер, значить, по магістралі... і семафори...

Самопал. Семафори — це добре. Переді мною оце теж один, відповідно, відкрився. Прийшов попрощатись. На цілих три місяці їду.

Кряж. Куди, Омельку?

Самопал. Вчитись їду.

Кряж. Бий тебе коцюба! Куди вчитись? Та ти уже скрипиш, як чумацький віз.

Самопал. Скрипуче колесо, відповідно, довго ходить. Іду, Антоне. Посилають мене на практичні курси, в комбінат, у Київ. Треба підучитись, бо до нас теж нові машини присилають. Вчитись треба.

Кряж. Отаке! На піч вже пора, а він на курси.

Самопал. Мені на піч? Я не з тих, що на печі сидять, як дехто.

Кряж. Ну, ну, почав.

Самопал. Бувай здоровий.

Кряж. Професором станеш, то не минай хати.

Самопал. Я людей не цураюсь, як... Я тобі листа напишу.

Кряж. Радий буду.

Самопал. Куди писати? Сюди чи...

К р я ж. Омельку, як прийшов прощатись, то прощайсь, а не агітацію розводь... Сюди пиши! Сюди! Як і три роки будеш вчитись, то теж сюди пиши!

С а м о п а л. Вже й запитати не можна... Піду з Олею попрощаюсь, де вона?

К р я ж. Та десь у садку.

Самопал вийшов. Входить Р о м а н.

Р о м а н. Доброго дня, Антоне Тимофійовичу...

К р я ж. Частий гість... Вона в хаті...

Роман іде.

Трактора справили?

Р о м а н. Справили.

К р я ж. Передай бригадирові, щоб Кіндрата самого на машину не пускав. Хай ще підучиться. Така пора гаряча, а він, сучий син, заповор машину. Так і передай, що я сказав.

Р о м а н. Передам, що ви сказали.

К р я ж. Та не я сказав, а так, одним словом, якось скажи.

Р о м а н. Добре. (Пішов у хату).

Вийшов з хати С а м о п а л з сопілкою в руці, заграв.

С а м о п а л. Грає ще. Стільки в бур'яні пролежала, а ще грає... Правда, трохи, відповідно, хрипить...

К р я ж. Розіграти треба, щоб вона, значить, в ділі була.

С а м о п а л. Іменно. Без діла все прахом стає... І чоловік, як отак сидить, то світом, відповідно, нудить, а дай йому діло — оживе.

К р я ж. Омельку! Бувай здоровий, і щасливої тобі дороги.

Обнялись, поцілувались.

С а м о п а л. І ще тобі скажу: ти Ольгу рятуй. Пропаде.

К р я ж. Не твоє діло.

С а м о п а л. І Світлану. Крил їй не підрізуй, старий, відповідно (цілує Кряжа), дурню.

К р я ж. Омельку, кругом арш.

С а м о п а л. Ти придивись, на що перевелися твої діти... Косяк серце вийме, і знаку не буде.

К р я ж. Ти в мою сім'ю не лізь.

Цілюються.

Самопал. Я з тобою говорю, як товариш з товаришем... Як... комуніст (*цілує Кряжа*) з комуністом.

Кряж. Комуніст знайшовся! Який же ти (*цілує Самопала*) комуніст?

Самопал. Безпартійний я комуніст... Зараз я, відповідально, партійніший за тебе в сто разів.

Кряж. Ти не дуже, бо дробалакаєшся.

Самопал. Можна з червоненькою книжечкою ходити, а бути...

Кряж. Омельку, іди, бо...

Самопал. Піду. А ти подумай: часу в тебе вільного багато. Сиди та, відповідально, думай. Бувай здоровий.

Обнялися.

То куди тобі писати?

Кряж. Сюди!

Самопал вийшов.

Сюди пиши!

Увійшли Світлана і Роман.

Кряж повільно зайшов у хату.

Роман. Ах ти ж, мухомор засушений. Ну, він тобі більше й слова не скаже, Світланко, я з ним поговорю!

Світлана. Не зв'язуйся.

Роман. Світланко, а що, коли я спляю оце все, га? Щоб і попіл вітром розвіяло, щоб і Ольга на волю вирвалась.

Світлана. Посадять.

Роман (*з жалем*). Посадять... А може, зрозуміють, що я не будинок спалив, а... в'язницю?

Світлана. Дурнику мій.

Роман. Так я приїду вночі... Ти щоб була готова і чекала мене. Якщо Косяк хвіртку на замок замкне, то ти відчини.

Світлана. Боюся... Батько... А чому вночі?

Роман. Наташа з Сашком написали мені цілу інструкцію, як діяти. Ось слухай. (*Вийняв з кишені лист, читає*). «Ти, Романе, не будь дурнем...» Ні, це не те. Ось. «Таких ослів, як ти...» Ні, ага, ось. «Візьми в Дмитра машину і приїдь уночі, а Світлана хай тебе чекає... Забирай її, і їдьте... Якщо ти, дурню, ще не будеш зараз розписуватись, то привези Світлану до тітки або в її хату... Повідбивай вікна...»

Світлана. Боюся.

Роман. Сьогодні — і все... Це, можна вважати, моє комсомольське доручення. У нас збори були, і ми постанову прийняли, щоб я тебе забрав звідси в село, в нашу бригаду.

Світлана. А батько? Це буде для нього страшним ударом.

Роман. Це єдиний вихід. А що робити, скажи?

Світлана. Ой Романе, якби ти знав, що на душі в мене... На роздоріжжі я.

З хати вийшов Кряж.

Роман. А ти за мною йди, за нами.

Кряж. Куди йти? Куди, куди її кличеш??

Роман. Думали... Збираємось... грибів хочемо назбирати, там, за Гордієвим млином, такі опеньки й печериці є, Антоне Тимофійовичу.

Кряж. Я тобі покажу опеньки й печериці! Не здавалось тобі ніколи, що ти надто почав учащати сюди?

Роман. Ні, а хіба що?

Кряж. А мені здавалось.

Роман. Оце й моему батькові часом як здається, то хоч возом переїдь...

Кряж. Мене не переїдеш. Світлано, допоможи Олі яблука визбирати.

Світлана. Зараз. Поспішай, Романе, бо дощ захопить.

Роман. Що для мене зараз дощ? Я і грози не боюсь! (Вийшов).

Кряж. Розумний вдався! Грози не боїться. Ну й діти пішли!

Світлана. Він і в школі таким був!

Кряж вийшов у сад. Світлана знімає якийсь одяг, щоб не намок.
Входить Риндя.

Риндя. Вітаю вас, Світланочко! Вітаю, Світлано Антонівно!

Світлана. А-а, Мефодій Софронович! А ви ж говорили, що виїжджаєте?

Риндя. Серцю не накажеш, Світлано Антонівно... Хотів було змінити територію, та... Світлано Антонівно! Ми нають роки і епохи...

Світлана. І свічка ваша догорає...

Риндя. У житейській п'їтмї світять мені ваші очі й амур...

Світлана. Як янгол у тиші небесній...

Риндя. Га? *(Пауза)*. А звідки ви знаєте?

Світлана. Ви ж про це уже говорили Наташі...

Риндя. Мене не зрозуміли... Я ще зразу, коли побачив вас, Світлано Антонівно...

Світлана. То зразу ж і закохалися?

Риндя. Не смійтеся... Вислухайте мене... Ще мої покійні мамаша говорили, що любов приходиться після загсу...

Увійшов Кряж. Риндя знітився.

Кряж *(до Ринді)*. А тобі що було сказано?!

Риндя. Антоне Тимофійовичу, я ж хату продав, телицю... Ви мені надію подавали, через вас моя біографія...

Кряж. Не доводь, Риндя, бо вона в тебе зараз закінчиться...

Раптом Світлана кинулася до Ринді, обняла його за шию.

Світлана. Тату! Він... до мене прийшов... Я... за нього заміж вийду!

Кряж. Ти що, блекоти наїлась?

Світлана. Вийду. Переїде сюди Мефодій...

Риндя. Переїду, переїду...

Світлана. Та й заживемо щасливо, всі разом... Ти ж сам хотів, тату... Я— для тебе, для нашого щастя...

Кряж *(до Ринді)*. Щезни! Я тебе ожению!

Риндя квапливо шмигнув у сад.

(До Світлани). Я тобі покажу щастя!

Світлана *(розсміялась)*. Чим не зять, тату?! І з лиця гарний, бухгалтер, на руках мене носитиме...

Кряж. Над батьком смієшся? *(Пауза)*. Смійся, дочко, смійся...

Світлана пішла до хати. Входить Косяк, блідий, злий, але, як завжди, тримає себе в руках.

Поклав портфель на стіл, схрестив руки на грудях. Гуркоче грім.

Косяк. Поздоровляю, тату, з новим зятем... Дожилися...

Кряж. Що ти говориш, бусурмане? Ольго! Ольго!

Косяк. Щира правда, таточку, я написав заяву в райком, то сьогодні розбирали... Шелест в усьому признався... У них, бачите, любов, хе-хе, любов.

Увійшла Ольга.

К р я ж. Ольго, скажи йому, бо я його... своїм судом...
(Рішуче пішов до хати).

К о с я к. Тепер, може, й бастрюка доведеться годувати...

О л ь г а. Неправда!

К о с я к. То як далі, дружинонько вірна жити будемо? Чоловік працює, ночей недосипає, копійчку до копійчки складає, а ти гуляночки, хихоньки... В ніжки падай, в ніжки, проси прощення.

О л ь г а. Відійди!

К о с я к. На ланцюг посаджу, на ланцюжок, як...

О л ь г а. Порву!

К о с я к. Ти?!

О л ь г а. Піду я звідси.

З хати вийшла С в і т л а н а.

К о с я к. Не підеш, тут тобі й віку доживати в слізеньках, щодня, щохвилини я нагадуватиму тобі...

О л ь г а. Ні, я буду щаслива! (Швидко побігла в хату).

Косяк кинувся за нею. Світлана перегородила йому дорогу.

С в і т л а н а. Не чіпайте її!

К о с я к. Захисниця? Ти теж по цій доріжці підеш?

С в і т л а н а. Мерзотник!

Вийшла з хати О л ь г а, в хустині, з невеличким вузликом у руках, за нею К р я ж. З саду виглянув Р и н д я.

К р я ж. Іди, дочко, іди!

К о с я к. З дому тікаєш?

О л ь г а. З пекла!

К о с я к (схопив кирку, кинувся до Ольги). Шльондра!

Увійшов Ш е л е с т, вихопив кирку.

К р я ж (виріс перед Косяком). Відійди! Колись таких, як ти, я шаблею рубав... Досить. Ходімо звідси.

Д м и т р о. Ходімо.

К о с я к. Ось він! Міліцію! Міліцію! (Став на хвиртці). Не віддам її тобі, не пушу!

Д м и т р о. Хто — ти чи оці мури? Не втримають!

Р и н д я (виходить з-за дерева). Не втримають.

К о с я к. Не пускайте її! Олю! Товаришу Риндя!

Р и н д я. Який я тобі товариш?

Гуркоче грім, плывуть хмари, але небо стає все яснішим.

К р я ж. Світлано, Олю, Дмитре, ходімо!

Р и н д я. І я з вами, і я з вами...

К р я ж (до Косяка, який хоче спинити його). Геть з дороги, контра! Ходімо, діти, до людей ходімо!

Гуркоче грім. І раптом на півнеба перевисла над землею веселка.

С в і т л а н а. Тату! Веселка! Дивись!

К р я ж. Веселка. Ходімо, там — наше щастя!

Кряж виходить з Ольгою. Поруч ідуть Шелест і Світлана, за ними, зігнувшись, поплівся Риндя. Зіщулився Косяк, немов до землі притискує його ця райдуга, чорним вороном сидить. Сяє веселка, і злітає до неї пісня — щира і проста, як правда.

Хороше співають дівчата!

З а в і с а

1958

ОСТРІВ ТВОЄЇ МРІЇ

Драма на 3 дії, 6 картин

ДИЙОВІ ОСОБИ:

Федір Морозенко, 24 роки.
Льонька, 18 років.
Святослав, 30 років.
Ольга Дмитрівна, 55 років.
Максим Роздольнов, 30 років.
Христина, 23 роки.
Зоя, 17 років.
Насіфа, 20 років.
Нелла, 25 років.
Кіндрат Іванович Покотило, 60 років.
Варвара Петрівна, 55 років.
Василь, 19 років.
Товстий, 60 років.
Худий, 55 років.
Молодиця, 50 років.

Україна — Казахстан.
Наші дні.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Це сталося одного вечора ранньої осені. Кафе на вокзалі. Широкі скляні двері ведуть прямо на перон. Чутно гудки маневрових паровозів, інколи простугонить по рейках стомлений товарняк. З репродуктора вилітають хрипкі звуки, які, зрештою, складаються в якусь джазову мелодію.

За одним із столиків сидить огрядна молодиця з кошиком і п'є з блюдця чай.

За другим столиком двоє: один товстий, низенький, другий худий, довговусий.

Худий (*випив чарку, продовжує говорити*). А він мені каже, що через мене вийде міжнародний конфуз, ні... конфлікт...

Товстий (*випив*). Не може бути.

Худий. І ще каже, що зніме з посади.

Товстий. Може бути.

Худий. Мене? Та я ж цей оркестр збирав по трубі... Я барабана з власної шкіри зробив.

Товстий. Не може бути...

Худий. Не з своєї, а із свого бичка.

Товстий. Чого ж він до тебе присікався, Гарасиме?

Худий. Усе почалося, Петре, з міжнародного вопроса.

Товстий. Може бути...

Худий. Стали в наш колгосп приїжджати іноземні делегації, бо у нас, правда, є що показати... То викликає мене голова і каже: «Збирай, Гарасиме, свій джаз, ось вам розклад приїзду делегацій, і кожную зустрічай їхнім іноземним гімном». Я тоді йому кажу: «Дай мені на кожную делегацію ноту». Він мовчить, і я мовчу... Ну, приїхала перша група. З Японії. Ми заграли (*наспівує*) «Варяга». Потім з Гвінеї прибилися. Ми заграли (*наспівує*) «Катюшу». Гвінейці підспівують, а голова кричить. Тоді ми перебудувались. Приїжджає американська буржуазія, а по-їхньому бізнесмени. Ми заграли (*наспівує*) «Інтернаціонал»... Буржуазія крутить носами, а голова знову кричить.

Товстий. Я думаю, що «Інтернаціонал» для всіх підходить.

Худий. А голова каже — конфлікт. Я до районного начальства: сказали — порадимось, бо ніяких вказівок нема. А раз нема вказівок, то я граю «Інтернаціонал».

Голос з репродуктора: «Громадяни пасажири, поїзд номер п'ятдесят другий прибув на першу колію третьої платформи. При вокзалі є готель, де ви можете зручно і культурно відпочити. Вхід через головний вестибюль. Місць вільних нема».

Музика.

Товстий. А я, Гарасиме, до сина їду, до Мишка.

Худий. Де ж він у тебе?

Товстий. По науковій лінії. Торік Героя дали.

Худий. Не може быть.

Товстий. Дали за... *(Нагнувся, щось сказав на вухо)*.

Худий. Може быть. І Гагаріна, і Поповича знає?

Товстий. Отак, як ми з тобою, сиділи.

Худий. Ну? Видать, їм не дають... *(Постукав нігтем по графинчику)*. А може, троньки-троньки...

Товстий. Може быть... Отака виходить у нас історія: я, к приміру, цілий вік біля горна простояв, а Мишко у космос рветься... Так що грай, Гарасиме, «Інтернаціонал».

Молодиця. Чоловіче добрий, а що син каже, війна буде?

Худий. Газети треба читати.

Молодиця. Ми районну виписуємо... То за одне число пишуть, наче не буде, а за друге — наче буде.

Товстий. Не буде.

Худий. А хто її хоче? Я уже з усіма народами в нашому колгоспі переговорив.

Товстий. А крім того, знають, що у нас є такі штучки... *(Знову щось сказав на вухо приятелеві)*.

Худий. Може быть.

Молодиця. Та бачила я ті ракети! А кума божилася, що бачила, як везли голобельну на тракторах...

Товстий. Не голобельну, а глобальну.

Молодиця. Ні, кума казала, що голобельну. А вона знає, бо її чоловік сторожем у сільраді служить при телефоні.

Худий. То, може, ще по одній, Петре, за могутність?

Товстий *(після паузи)*. Уговорив.

Урочисто випили.

Входить Христина з чемоданом і плащем на руці. Привіталась. Оглянула сторожко кафе, подивилась на годинник, стомлено сіла на стілець.

Худий. Тут самообслуговування, дівчино.

Товстий. Ловко придумали! Візьмеш, к приміру, миску борщу, руки тремтять, вилеш половину на штани, а тоді вже обідаєш. А кухар з дівчатами в карти грає.

Худий. Може быть.

Христина. Спасибі, але мені нічого не треба.

Молодиця. Далеко їдеш, дочко?

Христина. Далеко.

Голос з репродуктора: «Громадяни пасажери, пийте хлібний квас артілі номер двадцять сім дріб один імені Лопе де Веги «Міськдержпромхарчосмакторгу». І далі без паузи: «Книга скарг знаходиться у чергового по вокзалу».

Музика.

Товстий. Це хто ж такий був Лопе де Вега?

Молодиця. Мать, партизан.

Худий. Може быть.

Христина. Це іспанський драматург, дуже відомий письменник.

Молодиця. Ти дивись, аж з Іспанії добився.

Худий. Видать, любив квас чоловік, і на честь його назвали...

Товстий. Може быть.

Христина наливає з графина воду. Склянка випала з її рук. Кинулась до дівчини молодиця. Заметушились худий і товстий.

Молодиця. Що з тобою, ясочко?

Худий. Лікаря треба покликати.

Товстий. Може быть...

Христина. Не треба, мені вже краще. (*Витирає спит-ніле чоло*).

Молодиця (*щось запитала в дівчини*). Нічого, мнеться. Я дев'ятеро мала. Повиростали, як дубочки.

Худий. Це в неї по женському.

Товстий. Може быть...

Молодиця (*подає чай*). Ось випий чайку без солоду.

Христина п'є.

Худий. Може, тобі квитка взяти, то я збігаю.

Христина. У мене є, дякую.

Молодиця (*дістає з кошика яблука, кладе перед Христиною*). Оце винні, кисленькі, візьми на дорогу. Всі бери.

Голос з репродуктора (до речі, він завжди різко обриває музику): «Громадяни пасажери, поїзд номер п'ятдесят другий прибуває, виходь-

те на посадку. Не переходьте через колії. Пам'ятайте, що це смертельно. Страхуйте своє життя строком від одного до десяти років».

Музика.

Худий. Мені пора. *(Наливає чарки. До Христини)*. Зичимо тобі синочка.

Товстий. І дівчинку. Все може бути.

Молодиця. Рано ще за нього пити.

Худий. Ти, дочко, бережися, бо це діло государственне.

Христина *(посмінулась)*. Я буду...

Худий. Щастя вам, люди добрі.

Молодиця *(теж збирається)*. Спасибі. Ти, дочко, яблука візьми.

Христина. Спасибі, будьте здорові.

Худий *(на виході)*. Синові привіт від мене передавай, Петре... лічно.

Товстий. Передам. А ти, Гарасиме, голову не слухай, «Інтернаціонал» один, а гімнів багато. Так і грай.

Усі, крім Христини, вийшли.

Входить Нелла, пильно дивиться на Христину.

Нелла. Ви — Христина? Це ви писали Святославу?

Христина. Я.

Нелла. Ви дзвонили по телефону?

Христина. Я.

Нелла. Святослава нема, він у відрядженні.

Христина. Я його сьогодні бачила, він ішов з вами...

Нелла. Що вам від нього треба?

Христина. Нічого... Я їду додому.

Нелла. Чого ви приїжджали?

Христина. Не кричіть, бо я нічого не розумію, коли на мене кричать.

Нелла. Які ніжності! Святослав не прийде.

Христина. Я знаю.

Нелла. І не ждїть.

Христина. Я чекаю поїзда... Ось у мене квиток... до станції Кокчетав... Залишіть мене, не знаю, хто ви...

Нелла. Я — наречена Святослава.

Христина. Коли будете родити?

Нелла. Ви... ви не смійте! Ми... ми не випадкові знайомі, у нас... давня дружба...

Христина. Ідїть звідси.

Нелла. Я піду тоді, коли ви запевните мене, що залишите нас у спокої.

Христин а. Ви мені не потрібні.

Нелла. Це ви зараз так говорите, а потім почнеге писати йому, в міськком... аліменти... А Святослав вас не знає.

Христин а. Я не знала.

Нелла. Чого ж вішались на шию? Всі ви зараз такі.

Христин а. Замовкніть, будь ласка.

Нелла. О мораль, де ти? Хіба ви можете зрозуміти? Я два роки його чекала, поки він там у вас, на ціліпі, відробляв їм за диплом...

Христин а. Так він *(підкреслено)* їм і не відробив.

Нелла. Це не ваша справа.

Низький хрипкий голос натужно шепоче з репродуктора:

«Ей, мамбо італьяно, ей, мамбо...»

Гроші вам дати? Зараз це дуже просто і недорого коштує... Три дні — і все...

Христин а. Я зневажаю вас. Ідіть геть звідси!

Нелла. Як ви зі мною розмовляєте? Я покличу міліцію... Але навіщо скандал? Ви не знаєте, як я страждала... Я випадково прочитала ваші листи до нього... А коли сьогодні ви сказали, що чекатимете його тут,— я прийшла... Я така нещасна... Я чекала на нього п'ять років. Я б уже могла тричі вийти заміж, але я чекала... І раптом... ви. Це страшно! Минули кращі роки... Ви — жінка і зрозумієте мене. І, крім усього, я його люблю... Мене не цікавить матеріальний бік справи. Я — стенографістка, але є, зрештою, висока мораль, ідеал! *(Нервово закурила)*.

Христин а. Ось що, передайте, будь ласка, вашому ідеалу цей перстень. *(Подала)*.

Нелла. Він вам подарував перстень?! Яке міщанство! Я передам.

Голос з репродуктора: «Громадяни пасажери, скоро відправляється поїзд Київ — Волгоград. Виходьте на посадку».

Христин а збирається.

Входять збуджені Льонька і Зою. Льонька високий, худорлявий. Обличчя його обрамляє русява борідка.

Він тримає Зою за руку.

Льонька. Це ви? Зою, це — Христин а. Чому ви не зайшли до нас? Чому ви не дали йому ляпаса?

Христин а. Що ви?

Льонька. Чому ви не побили нам вікна, щоб збіглась уся вулиця?

Христина. Хай це зробить вона. (*Кивнула на Неллу*). Пробачте, я вже від'їжджаю... І я не знаю, хто ви.

Льонька. Я — Льонька. Рідний брат отого піжона, який два дні ховався від вас, як... як...

Зоя. Як заєць...

Льонька. Як заєць.

Нелла. Ти непристойно поводиш себе, Льонько.

Льонька. Мадам, я нервовий. (*До Христини*). Я червоною за свого брата і за цю... А вам можу поцілувати руку...

Христина. Що ви, не треба.

Льонька. Або плюньте мені в фізіономію... Я вас дуже прошу... замість нього.

Христина. Де ви бачили...

Льонька. Я вас дуже прошу, це мені потрібно.

Зоя (*дуже наївно*). Плюньте, будь ласка.

Христина (*посміхнувшись*). Ти хороший хлопець, Льоню.

Гудок.

Мені час іти.

Льонька. А яблука... це ваші?

Христина. Так... так, мої... (*Збирає яблука*).

У цей час знову пролунав гудок — відходить поїзд. Христина вибігла, розсипавши яблука по підлозі... Льонька підняв кілька яблук, відчинив двері на перон.

Зоя. Встигла?

Льонька. Поїхала...

Нелла. Яблука можна відіслати по пошті.

Льонька. Зойко, виведи мене звідси, бо я можу наговорити цій дамі неприємностей.

Нелла. У твоєму вихованні...

Зоя (*дуже безпосередньо*). Не чіпайте його, бо він наговорить вам неприємностей.

Льонька. Зою, я зараз принесу кави. У мене є ще сімдесят копійок. (*Вийшов*).

Нелла. У тебе не дуже чемний кавалер.

Зоя. Він не кавалер.

Нелла. А хто?

Зоя. Він просто Льонька, ми з ним дружимо. Коли він повертається з роботи, я його зустрічаю біля прохідної.

Нелла. А де ти працюєш?

З о я. Я тільки закінчила десять класів. Поступала в медичний, але завалила хімію. Зубрила, зубрила і... зрізалась на формулах.

Нелла. Жаль.

З о я. Я так плакала, а Льонька каже: не плач, бо ти ще мале дівчисько... А мені через чотири місяці буде сімнадцять.

Входить Льонька, несе дві склянки чаю і печиво.
Поставив на столик.

Льонька. Кави нема, є холодний чай. Іди, Зойко.

З о я (*сіла за столик*). А чого тільки дві склянки?

Льонька. Хай сама собі купляє. (*П'є чай*).

Нелла. А ще бороду відпустив... джентльмен.

Льонька. Сеньйорино, ви моєї бороди не чіпайте. Я, як джентльмен, можу вам принести чаю, але після цього перестану поважати себе.

Музика.

(*Вибиває рукою такт*). Бені Гудман. Сила!

Нелла. І це наше майбутнє! (*Вийшла*).

Чути, як промчав ешелон.

З о я. Гармати повезли... І танки.

Льонька. То трактори і комбайни.

З о я. Я не люблю гармат. А трактори люблю... Вони такі смирні.

Льонька. Роботяги. Хоча гармати — теж річ!

Пауза.

З о я. А що ти найбільше любиш?

Льонька. Найбільше?

З о я. Найбільше-найбільше.

Льонька. Чорт його знає.

З о я. Ну як ти можеш так!

Льонька. Люблю джаз і білі сорочки.

З о я. Ти гидкий, Льонько.

Пауза.

Льонька. І ще люблю нашу річку на світанку. Ти бачила коли-небудь нашу річку на світанку?

З о я. Ні. Я ще ніколи не ходила до ранку. Пізніше одиннадцятої я не приходжу додому — батько лається.

Льонька. А я зі своїм батьком... ходив... Він дуже любив світанки над рікою, коли небо жевріє і пливуть тумани... Ми колись обов'язково підемо вдосвіта на річку... Приїде Федір, і підемо разом... Накупимо ковбаси, помідорів...

Зоя. Цукерок... А твій тато...

Пауза.

Льонька. Помер... Мого батька весь завод ховав... Тисячі людей ішли...

Зоя. Як на демонстрації?

Льонька. Тільки вінки були і грали сумно.

Зоя. Твій тато був великим начальником?

Льонька (думаючи про своє). У нього завжди боліло серце... Мій тато після війни був парторгом заводу... Він дуже хотів повести мене... за руку в перший клас... а відвела мама... сама. (Пауза). Я дуже люблю свого батька і... Федора. Він тобі теж сподобається. Коли Федя приїде, ми підемо зустрічати його.

Зоя. А він скоро приїде?

Льонька. Він уже демобілізувався, а чогось не їде.

Зоя. Хоча б мені плаття встигли пошити.

Льонька. Ти й так красива.

Музика.

Зоя. Я хочу бути ще красивішою. Всі жінки хочуть бути красивими-прекрасивими.

Льонька. Я знаю. Давай потанцюємо.

Зоя. Тут не можна.

Льонька. А навіщо грають?

Танцюють.

Зоя. Мені дуже хороше з тобою, Льоню.

Льонька. І мені.

Зоя. Ти мене любиш?

Льонька. Більш за все на світі... Зоя — по-грецькому означає життя. Ось хто ти!

Зоя. Ми з тобою одружимося?

Льонька. Тобі ще треба підрости.

Зоя. Добре, я підросту.

Пауза.

Льонька. Я хотів би, щоб ми з тобою раптом опинились на далекому казковому острові. Щоб нас там чекали люди, щоб ми їм були дуже-дуже потрібні.

Зоя. Ти і я?

Гасне світло, і скромний зал вокзального кафе заграє сотнями різнобарвних вогнів, вони плывуть, як казкове марево. Льонька і Зоя стоять мов зачаровані в цьому сьайві.

Зоя. І щоб ми могли зробити для них щось надзвичайне, велике.

Льонька. Так. Щоб ми могли дати їм безсмертя або подарувати щастя.

Зоя. Ми б собі теж взяли трохи безсмертя і трохи щастя...

Льонька. І щоб не треба було мені вввв завтра свердли-ти дірки на верстаті, а робити щось велике і потрібне...

Зоя. Я теж хочу на острів з тобою. Візьмеш?

Льонька. Візьму... Там би мене не називали стилягою...

Зоя. А тебе називають стилягою?

Льонька. Одягнув чорні носки і червону сорочку, побачив Кость-бригадир і каже: «Скинь, бо виключимо з нашої бригади комуністичної праці».

Зоя. А ти що?

Льонька. Я відпустив бороду.

Зоя. Не виключили?

Прибув поїзд.

Льонька. Я сказав, що ношу бороду на честь Фіделя Кастро... Кость думає, що людина — це носки, сорочка і членські внески... Кину я цю бригаду... Я людина і хочу звучати гордо!

Зоя. А мені ваші хлоп'ята сподобались, і я заздрю тобі, що ти з ними.

Льонька. Звичайно, у нас хлопці законні. Кость інколи загинає, але... Зойко, ти дуже красива... Можна, я тебе поцілую?

Зоя. Можна. Тільки в щоку.

Льонька і Зоя цілються.
Входить солдат. Це Федір.

Федір. Ей, стиляги, де тут можна купити пляшку шампанського?

Світло.

Посеред кафе стоять зниковілі Льонька і Зоя.
Льонька кидається до Федора.

Льонька. Федю!

Федір. Здрастуй, Льоню!

Льонька. А це — Зоя. Знайомся.

Зоя. Зоя... А ми думали... ми хотіли вас зустріти...

Льонька. Чому ти не дав телеграми?

Федір. Не велика персона. Обійдусь без почесної варті. А я тебе не впізнав. Що за борода?

Льонька. Куба — сі, янкі — но! Звичайна. Я — людина самостійна і одержую зарплату.

Зоя. По вісімдесят карбованців на місяць.

Федір. Як мама?

Льонька. Тебе чекає.

Федір. А Святослав?

Льонька. Норма, командує Лопе де Веґою.

Федір. Працює в театрі?

Льонька. Це у нас є така артіль імені Лопе де Веґи, яка споює трудящих хлібним квасом.

Федір. Він давно повернувся?

Льонька. Давно. За освоєння цілини йому, як агроному, дали медаль. Він зайняв батькову кімнату, пошив собі модний костюм і розбиває серце бідної Неллочки на складові частини.

Федір. Якої Неллочки?

Льонька. Тієї, що лежала непритомною на пероні, коли ти їхав у армію. Ця сцена обійшлась їй дорого: вона порвала плаття.

Пауза.

Федір. А чому валяються яблука?

Зоя. Тут... була... одна...

Льонька. Так... Ми... ми не знаємо.

Федір. Які красиві яблука. Я давно не бачив таких...
(Збирає яблука).

Мовчки стоять Льонька і Зоя.

А невтомний репродуктор передає веселу музику. Йому що?

КАРТИНА ДРУГА

Веранда невеличкого будинку на робітничій околиці міста. Крізь кам'яні плити двору пробивається трава. Вдалині — місто і ріка. Чути дзвінки трамваїв. Сутеніє. На веранді біля магнітофона пореється

Льонька. Він шукає свою улюблену мелодію. І, перш ніж він знайде її, нам доведеться вислухати кілька уривків. Входить, одягаючи сорочку, Федір.

Федір. Льоню, як тобі не обридне оце слухати?

Льонька. Ти відстав на дві ери. Це грає джаз Бені Гудмана!

Федір. Якщо Беня Гудман — ера, то я дійсно відстав. Краще б натер підлогу в кімнаті, мама ж просила.

Льонька. Встигну. І взагалі — дайте мені спокій. Норму я перевиконую, гроші віддаю мамі й читаю «Комсомолку». Все.

Федір. Цілком сучасна людина.

Льонька. Можеш одягнути мій сірий костюм. Мені не шкода. Тільки скидай туфлі, бо не натягнеш штанів.

Федір. Не підійде.

Льонька. Святославів візьми.

Федір. Не хочу.

Льонька. Ясно. У мене більш пропозицій нема. Взувай свої кирзові й шуруй.

Федір. Зароблюю — пошую. Святослав так і не приходив?

Льонька. Сказала мама, що поїхав на свої точки. Державний діяч!

Федір. Розвелось їх.

Льонька. Треба ж комусь керувати виробництвом квасу. Я б сам пішов: давай керівні вказівки, пий квас і одержуй гроші. Артіль висить на Дошці пошани, на свята дають перепустку до трибуни... Захочеш — він і тебе влаштує. Будеш жити, як бог в Ізмаїлі: більше води — більше квасу.

Федір. Не хочу.

Льонька. Принцип?

Федір. Невже треба мати диплом агронома, щоб торгувати квасом?

Льонька. Цю проблему вже кілька років розв'язують наші газети. Після закінчення інституту Святослав виростив на ціліні стільки хліба, що йому вистачить на все життя і залишиться внукам на пампушки.

Федір. Логіка залізна.

Льонька. Логіка, логіка. Я вколюю на заводі по сім годин і заробляю менше, ніж інший перукар чи продавець квасу.

Федір. Зате ти їх заробляєш чесно.

Льонька. Ясно. Мені з тобою нудно розмовляти.

Федір. Тоді крути Беню.

Льонька. У нашій бригаді щоранку проводиться політінформація, і я вже живу за моральним кодексом: для мене всі брати, я не лаюсь і даю місце старим у тролейбусі.

Федір. Ти або дурень, або цинік.

Льонька. Я дурень. Розмову закінчено. Якщо можна, дай мені карбованця для задоволення власних потреб, бо зараз прийде Зоя і ми двинемо на культурний відпочинок.

Федір (дає гроші). Бахтіяров ще працює начальником цеху?

Льонька. Кашляє. Повернешся у свій ковальський? Там тепер встановили автоматичні молоти. Гупають, аж земля двигтить.

Федір. Я люблю, коли двигтить земля.

Льонька. А мені подобаються звуки джазу більше, ніж автоматичних молотів. Грішний, не розумію симфонії праці.

Федір. Ти ще багато дечого не розумієш.

Льонька. Треба, щоб усе було зрозумілим для всіх.

Федір. І треба ще мати бажання зрозуміти...

Льонька. Я не філософ, я просто людина.

Федір. Є різні люди.

Льонька. А якби всі були однакові, можна було б умерти з нудьги.

Федір. Світ був би набагато кращим без падлюк... Великих і дрібних.

Льонька. Федоре, тебе оберуть секретарем комсомольської організації.

Федір. Можливо.

Льонька. Ні, про падлюк ти сказав правильно. Це точно... Хочеться, щоб усе в житті було красивим... Ти знаєш, я інколи мрію, щоб потрапити на якийсь казковий острів щастя... із Зоєю, звичайно.

Федір. Повітряні замки будуєш?

Льонька. Просто мрію. (Довіриливо). Погано?

Федір. Ні. Я думаю, що людина без мрії жити не може, Льонько. І добре, що в тебе є ці острови. До них треба обов'язково дійти.

Льонька. Але ж вони казкові.

Федір. Їх треба шукати тут, Льонько, на нашій землі.

Льонька. Пошукаю... З Неллою бачився?

Федір. Ні.

Льонька. І не треба.

Федір. До чого тут Нелла?

Льонька. Привіт! Вона ж тобі подобалась... Ти їй листи з армії присилав?

Федір. Колись присилав.

Льонька. Тепер забудь безповоротно. Вона щодня порушує моральний кодекс... Особливо ввечері... З ким я її тільки не бачив! А це пришвартувалась до Святослава. Така любов — баланда!

Федір. Це мене не цікавить.

Льонька. А моя леді запізнюється.

Федір. Яка леді?

Льонька. Зоя. (Пауза). О — дівчина! Я, Федю, вирішив: оце закохався раз — і все, на все життя. А чого я буду перебирати? Ти не думай, до мене дівчата липнуть, але я — нуль уваги. Правильно? Правильно. Зойка, звичайно, ще дівчисько, але дуже розумна. Правда, хімію завалила, але це ерунда.

Федір. Куди ж ви збираєтесь іти?

Льонька. Спочатку на танці в парк, потім — морозиво, потім — кіно на літній естраді. Безкоштовно, бо перед цим буде лекція. На лекцію ми не підемо, а перед сеансом хлопці займуть місця. Отака програма. Асигновано з твоєю братерською допомогою півтора карбованця.

Федір. А яка лекція?

Льонька. Розвиток взуттєвої промисловості за семирічку. А я і так знаю, що босі ходити не будемо.

Входить з кошиком Ольга Дмитрівна.

Федір. Ти б сказала, мамо, я б допоміг.

Ольга Дмитрівна. Відпочивай, сину. Нема ще Славка?

Льонька. Виконує державної ваги доручення: перевіряє свої бочки й точки.

Ольга Дмитрівна. Помовчав би. Такий, Федю, наш Славко заклопотаний, що і вдома рідко буває.

Льонька. Я ж кажу: діяч!

Ольга Дмитрівна. Прикуси язика. Повернувся з цілини, то й не спочив — зразу на роботу послали.

Федір. Хто?

Ольга Дмитрівна. Райком.

Федір. А чого він приїхав звідти, говорив?

Ольга Дмитрівна. Здоров'я в нього, сину, нікудишне для тих степів. Хай ще інші попрацюють... На прощання грамоту йому дали, там такі проводи були! Дуже

його любили... Я оце думаю, Федю, в неділю гостей покликати. Із заводу, сусідів, товаришів батькових... Тепер ви уже всі зібрались у батьківському домі... А мені більшої радості й не треба. Якби батько був дожив та синів побачив...

Льонька. Не плач, мамо.

Ольга Дмитрівна. Усіх вас на ноги поставлено. Тепер — живіть... Вечеряти будемо?

Федір. Пізніше, мамо.

Льонька. О, іде!

Ольга Дмитрівна. Хто?

Льонька. Зоя.

Ольга Дмитрівна. Аж підскочив. Давай, Федю, оженимо цього боярина, бо він без неї і хвилини не може.

Федір. А чого ж, оженимо, збриємо бороду і відправимо обох у дитячий садок.

Льонька. Погоджуюсь.

Входить Зоя.

Зоя. Добрий вечір. Можете мене поздоровити!

Льонька. Поздоровляю! З чим?

Зоя. Мене прийняли ученицею на взуттєву фабрику. Тепер я буду ходити вранці на роботу разом з батьком і зароблятиму гроші... Мене навчать застрочувати ранти. Отакі ранти... Я тепер усім буду застрочувати ранти...

Федір. Чудово!

Льонька. Робітничий клас може гордитись новим поповненням! Уявляю собі ці ранти.

Зоя. Ольго Дмитрівно, чого він сміється! Сьогодні ми з тобою підемо на лекцію «Взуттєва промисловість за смирічку». Я все чисто запишу, всі машини і цифри...

Льонька. А танці?

Зоя. З сьогоднішнього дня ми будемо ходити на танці лише по суботах... Директор фабрики сказав, що я буду заробляти шістдесят карбованців на місяць... Я буду перевиконувати всі норми...

Льонька. Ну, «рант», ходімо.

Зоя. Ольго Дмитрівно, а та дівчина ледве не запізнилась на поїзд, а Нелла...

Льонька. Зою!

Ольга Дмитрівна. Яка дівчина?

Зоя. А та, що...

Федір. Це вони мене зустрічали, а одна дівчина ледве не запізнилась.

Ольга Дмитрівна. Буває.

Льонька (*шарпає Зою за косу*). А ще ранти хочеш застрочувати.

Зоя. Я забула.

Льонька. Ми скоро повернемось. Більше черевиків народу! Ходімо, «рант».

Льонька і Зоя вийшли.

Ольга Дмитрівна. Сходив би й ти, Федю, куди-небудь.

Федір. З друзями я вчора бачився, мамо... Вдома побуду.

Ольга Дмитрівна. Ти чогось стривожений? Я бачу.

Федір. Та ні, мамо.

Ольга Дмитрівна. На кладовище ходив?

Федір. Ходив.

Ольга Дмитрівна. Нічого не зробиш, Федю. (*Пауза*). У заводському селищі вулицю батьковим ім'ям назвали... Славна така... будинки високі, тополі ростуть... І завод видно... Вночі, як сталь розливають,— на півнеба заграва... всю вулицю освітлює... видно...

Федір. Те, що в світлі видно, мамо, в тіні не зразу побачиш...

Входить Нелла — втілення скромності й поезії.

Нелла. Здрастуйте. З приїздом, Федю!

Федір. Спасибі, Нелло.

Ольга Дмитрівна. А Славко ще не повернувся. (*Зайшла у кімнату*).

Нелла. Дослужився до генерала, Федю?

Федір. Еге ж, до сержанта.

Нелла. Я так і не бачила тебе у військовій формі.

Федір. Ми з тобою взагалі не бачились більше двох років.

Нелла. Як біжить час! Я дуже постаріла?

Федір. Здається, ні.

Нелла. Я стільки пережила!

Федір. Ти писала... Я довго беріг твої листи.

Нелла. Міняються часи і ми разом з ними... Ти ось уже два дні як приїхав і не зайшов. Чого ти посміхаєшся? Колись ти...

Федір. Даруй, але мені не хочеться говорити про це «колись».

Нелла. Я тебе не розумію.

Федір. Нелло, в житті все набагато складніше, ніж... Ти знаєш, що колись ти мені дуже подобалась... Перша зустріч з тобою була для мене... новим відкриттям світу... Я цим жив... Я чекав твоїх листів більше, ніж з дому... Потім вони почали приходити все рідше і рідше, а згодом...

Нелла. А що таке, власне, листи?

Федір. Як що?

Нелла. Ти надто примітивно розумієш любов... Листи, слова... Яке це має значення? Ми ж не гімназисти. Тисяча листів, сповнених найніжніших слів, не варта одного поцілунку.

Федір. Нова теорія? Ще не чув.

Нелла. Стара як світ, тільки людство сотні років соромилось її визнавати... Атомний вік зриває маски навіть з почуттів.

Федір. Які маски?

Нелла. Мій наївний солдатик... Найвищий прояв любові не в словесному блуді і не в букетиках конвалій, що їх дарують непорочним дівчаткам.

Федір. У чому ж цей «найвищий прояв»?

Нелла. Коли я відчиню тобі вікно... у свою спальню... Коли щезне для нас усе: день, ніч, земля, люди, коли тільки я і ти... Тоді забувають про листи, про дрібненькі образи, про все, що навігадували люди, щоб замаскувати свої справжні прагнення...

Пауза.

Федір. Мені жаль тебе, Нелко.

Нелла. А мені тебе. Блажен, хто вірує.

Федір. Я хочу дарувати конвалії...

Входить Святослав.

Святослав. Кого я бачу! З приїздом! (Обнімає Федора). Пробач, що так раптово поїхав, — служба. Неллочко, здрастуй. Ти, сподіваюсь, не давала сумувати славному сержанту ракетних військ?

Нелла. Ракетні війська мною не цікавились, Святославе.

Святослав (виймає з чемодана пляшки коньяку і шампанського). Нічого, браток, ми всі помилки випра-

вимо. Мамо! Накривай на стіл! А ми вже тебе чекали, чекали.

Входить Ольга Дмитрівна.

Ольга Дмитрівна. Нарешті об'явився.

Святослав. Істи хочу, як сто вовків. Забирай оце все, мамо, і на стіл.

Ольга Дмитрівна. Зараз, сину. Я в кімнаті накрию. Неллочко, допоможи.

Нелла. Я до ваших послуг.

Ольга Дмитрівна і Нелла вийшли.

Святослав. Ну, розкажуй, Федю.

Федір. Що розказувати? Відслужив. Прибув. У тебе, мабуть, більше новин.

Святослав. І я ж так: відслужив, прибув. З цього і життя складається... Весь час робота, робота. Віриш, ми з Неллою по тижню не ходимо в кіно.

Федір. Одружуватись збираєшся?

Святослав. Що ти! Може, десь під сорок... Ми ще з тобою попарубкуємо, Федю! Ну, а з Неллою у нас — дружба. По гамбурзькому рахунку... Двадцятье століття, що вдієш? Нічого дівка?

Федір. По гамбурзькому рахунку — нічого. (Пауза). А ти, значить, квас виробляєш?

Святослав. А що? (Сміється). Служу народу.

Входить Ольга Дмитрівна.

Ольга Дмитрівна. Ну, діти, можна вечеряти.

Федір. Треба Льоню почекати, і я ж недавно обідав, мамо.

Святослав. Ви як хочете, а я за стіл хоч на хвилинку. (Пішов у кімнату).

Ольга Дмитрівна. Що з тобою, Федю?

Засвітилися на вулицях ліхтарі.

Федір. Мені важко, мамо. Мені дуже боляче.

Ольга Дмитрівна. Що сталося, ти хворий?

Федір. Ні... Потім, мамо.

У дверях з'явився Святослав з курячою ніжкою в руці.

Святослав. А ви знаєте, що мені запропонував сьогодні мій бухгалтер? Феноменально! Каже: «Давай збу-

дуємо вдвох бомбосховище. Протиатомне». (Сміється). Ні, серйозно, Федю, Непогана ідея, га? Звичайно, його можна буде назвати льохом, щоб не писали анонімок... В землю на шість метрів залізобетон, фільтри. Ні чорта не візьме... За тисячу карбованців можна зліпити.

Ольга Дмитрівна. Дурний твій бухгалтер і ти з ним.

Святослав. Не вірите? Він підрахував. На шість чоловік.

Федір. Кротів. (Іде). Про що вони думають?

Ольга Дмитрівна. Федю, куди ти? Куди ти?

Федір. Пройдусь, цигарок куплю. (Вийшов).

Святослав. Сержанти хочуть філософствувати. Не будемо їм заважати.

Ольга Дмитрівна. Горе моє. Він, мабуть, хворий, Славо.

Святослав. Хворий?

Ольга Дмитрівна. Може, там, де він служив...

Святослав. Я догадуюсь! Його треба негайно до лікаря, ізолювати...

Ольга Дмитрівна. Чого ти кричиш, Славо? Ось він прийде, розпитаємо.

Входять Зоя і Льонька. На порозі з'явилася Нелла.

Льонька. Леді і джентльмени! Ви знаєте, що на кінець семирічки на кожного з вас буде виготовлятися по... Що за траур? З щасливим поверненням, сер! Нелло, клянусь бородою, ти чарівна!

Святослав. Замовчи ти, Федір хворий.

Льонька. Федір?

Зоя. Де він?

Нелла. А що з ним?

Святослав. У нього страшна хвороба...

Ольга Дмитрівна. Славо, ти не панікуй.

Нелла. Ти проведеш мене, Славо?

Святослав (одягає піджак). Звичайно.

Входить Федір.

Федір (до Святослава). Почекай. (До Нелли). Ти можеш іти.

Святослав. Сержанти теж повинні бути ввічливими.

Федір (до Нелли). Я хочу поговорити з братом.

Святослав. Вона може залишитись. У мене секретів нема.

Федір. Мамо, я довго думав... І я не можу не сказати...
Ольга Дмитрівна. Федю, ти щось приховуєш від нас.

Федір. Не я, а він. Він приховує від вас.

Святослав (розсміявся). Я? Що я приховую?

Федір. Мамо, Святослав утік з цілини.

Ольга Дмитрівна. Як утік?

Федір. Як останній боягуз. Весною, коли в степ ви-йшли люди, він забрав документи, обманувши старого бригадира, і втік.

Святослав. Неправда! Не вір йому, мамо, у мене медаль, у мене... грамота...

Льонька. Я вас поздоровляю, мілорд. Скільки коштує медаль?

Зоя. Льоню!

Ольга Дмитрівна. Славо, що він говорить?

Святослав. Це... це... провокація. За такі речі б'ють морду.

Федір. Я там був.

Святослав. Де?

Федір. У твоєму радгоспі.

Святослав. Коли?

Федір. Тиждень тому, коли повертався з армії... Я заїхав провідати брата, а мене зустріли ганьба і зневага... Люди вірили тобі, вони вручили тобі свою долю, долю своїх дітей і... землю. Ти зрадив їх.

Ольга Дмитрівна. А може, то неправда, сину?

Федір. Правда!

Святослав. Не один я поїхав... Я — хворий... був... у мене довідка...

Нелла. Справді, а якщо людина хвора...

Федір. Чому ти згадав про довідку, а не про... нашого батька?

Святослав. Ти... ти... про батька не згадуєш.

Федір. Буду! Він ненавидів боягузів.

Святослав. Ти обережніше вибирай слова.

Ольга Дмитрівна. Годі, Федю, заспокойтесь, діти... Ну, він не подумав, помилився...

Федір. Він помилився, він не подумав... і за це повинні інші розплачуватись своїм горем, так?

Ольга Дмитрівна. Яке там горе, Федю? Хліб зібрали, і врожай був добрий...

Федір. До чого тут урожай? Він збезчестив дівчину, мамо, якій клявся в коханні й обіцяв одружитись...

Нелла. Який жах!

Льонька. Мадам, ви пристойно граєте.

Ольга Дмитрівна. Ні, Славко не міг цього зробити... Він не такий! Він не тікав!

Федір. Мамо, чому ж ти боїшся правди? Ви ж з батьком навчали її нас. А хіба можна жити без правди, мамо? Не можна. Я не можу. Віднині там, у степах, прізвище нашого батька буде вкрите ганьбою.

Ольга Дмитрівна. Святославе, скажи, що це не так!

Льонька. Мамо, вона приїжджала сюди... Христина... звідти, а він ховався...

Святослав. Я не знаю ніякої Христини, мало їх там було. І взагалі не чіпайте мене.

Федір. Ось вона, суть кротів, мамо: не чіпайте мене. А як же можна мовчати? Якщо не чіпати вас, то ви будете, як хробаки, підточувати коріння. Для вас найдорожче — власна шкура. Мамо, якщо його не зупинити, то він завтра почне будувати власне бомбосховище... Він здатний залізи туди на все життя. (До Святослава). Ти мусиш негайно повернутися туди, просити людей і ту, забуту тобою, щоб простили.

Святослав. Спішу, вже їду.

Федір. Ти повинен поїхати, якщо не для себе, то для них. (Показує на Льоньку і Зою). Вони мусять вірити нам, старшим, щоб жити, щоб їм дорога була земля і Батьківщина... Щоб вони знали, що є обов'язок у тих, хто живе. Ти поїдеш!

Святослав. Сам їдь, якщо хочеш.

Федір. Ти колись пошкодуєш, та буде пізно.

Святослав. Подумаєш...

Нелла. Яке складне життя!

Льонька. Федір правду каже.

Святослав. Ти, піжон, молоко на губах обітри.

Зоя. Ви не маєте права, він не піжон!

Льонька. Жаль, що мама тут...

Святослав. Усе? Всі висловились?

Ольга Дмитрівна. Я не думала, що у вас така зустріч буде, діти мої. Болить моє серце...

Федір. Мамо, зрозумій, адже повинно щось бути священним для людини... Наш батько хотів, щоб ми всі були... чесними... Ми повинні хоч трохи бути схожими на нього... Льонько, і ти пам'ятай про це... Можеш носити бороду і картаті сорочки, але ніколи не забувай, що наш батько варив сталь і що його... любили люди.

Святослав. Батько, батько! Йому вже все одно. Сьогодні живемо ми... Він мені що, маєток залишив, гроші? Грамоти головнокомандуючого він мені залишив і...

Ольга Дмитрівна. Як ти можеш так, Святославе?!

Святослав. А що? Я вже до несходу ситий цими промовами. Обридло. Я хочу жити, розумієш, жити. Досить з мене!

Федір. На фронті таких розстрілювали.

Святослав. Скільки можна трубити про ті fronti? Ну стріляй, що ж ти? *(Розсміявся)*. Мамо, купи йому пістолета.

Федір. Падлюка! *(Вийшов)*.

Ольга Дмитрівна. Федю, сину!

Льонька і Зоя побігли за Федором.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ТРЕТЯ

Степ. Розкинувся він без краю під кришталевим осіннім небом, щедро нагородивши людей за їх працю зерном. На ціліні ще збирають хліб.

Остеронь стоїть вагончик трактористів і комбайнерів. На дощаних нарах хтось спить. На столику — кілька книг і рація. Біля вагончика теж довгий стіл і лави. На столі, на білому рушнику, лежить хліб і стоїть глечик з молоком.

Вечоріє. Десь далеко гуркочуть машини.

За рацією в навушниках сидить Кіндрат Іванович Покотило. Загорілий, сивовусий, у розхристаній вишиваній сорочці. Він говорить у мікрофон.

Покотило. Куме, любезний товаришу мій Азизбаю, що ти починаєш з різдва Христового? Ти мені давай машини. У мене двадцять сім тисяч тонн зерна під галактикою лежить. Заявляю тобі інтегрально... Інтегрально, кажу, заявляю, що настрою рацію на Москву і... Що? Та моя Варка більше в пелені принесе зерна, ніж той самоскид. Двадцять машин. Так би зразу. Варці привіт передам. Салам! Приїжджай на коржі з маком. *(Переводить рацію на іншу хвилю)*. Мацапура, Мацапура... Мацапура? Ни-

зенько кланяюсь, Іване Спиридоновичу. Як спалося-спочивалося після трудів праведних? Я, Покотило. Не впізнаєш? Як я доберусь до тебе, начальничку мій дорогий, то ти рідної мами не впізнаєш, інтегрально. Чому обід не вивезли на третю дільницю? Та я з тебе лемішку образу, лейборист ледачий! Що? Та моя Варка на сонечку зварила б... Ну, дивись мені.

Входить Максим Роздольнов у запарошеному комбінезоні, загорілий, високий.

Роздольнов. Прибув, Кіндрате Івановичу.

Покотило. Бачу. Чого захрип?

Роздольнов. Від пісень, Кіндрате Івановичу. (Відкашлюється).

Покотило. Значить, співали до хрипоти?

Роздольнов. Було.

Покотило. Розкажуй, що натворили?

Роздольнов. Так що вся моя бригада, вважайте, день прогуляла.

Покотило. Пробач за делікатний вопрос: а де ж ти був, гемонська твоя душа?!

Роздольнов. З бригадою.

Покотило. І горілку пили, інтегрально?

Роздольнов. Щоб дуже інтегрально, то ні, але випили. Самі розумієте — людина народилася. Син, значить, у Романа Кочумова. Перший цілінник у нашій бригаді... Ну, ми вирішили відзначити. Правильно? По закону треба хлопчика записати... Ми взяли трактора, причепили до нього колясочку і всією бригадою, як годиться, рушили до центральної садиби. І таким же маніром назад, щоб, значить, було видно, що трактористи мої йдуть.

Покотило. Але ж воно могло вчадіти від диму!

Роздольнов. Ми трактора бензином першокласним заправили, а потім колясочку на довгий трос... Гуркотіло здорово, але воно не плакало... Хай звикає. А коли прийшли і посадили деревце, то столи були вже накриті, і ми... не могли образити хазяйку. Видно, чарки були великі, бо наче і не довго сиділи, а сонце зайшло швидко...

Покотило. Щоб ви, Максиме, смоли понапивалися! (Пауза). А пиво було?

Роздольнов. Припасли. З льоху два ящики дістали, Кіндрате Івановичу, чистий тобі мед. Вам теж залишили.

Покотило. Так ось що: даю тобі сувору догану...

Роздольнов. Кіндрате Івановичу, але після хрестин ми всі в степ рушили. По дві норми хлопці за ніч дали, так що...

Покотило. Не перебивай. Значить, тобі сувору догану і ще чотири — хлопцям.

Роздольнов. Кому саме?

Покотило. Сам роздай, інтегрально.

Роздольнов. Добре.

Покотило. Тепер ідіть спочивайте. Де хлопці?

Роздольнов. На озеро пішли, Кіндрате Івановичу.

Пауза.

Покотило. Це ви добре придумали, на тракторі, чорти.

Роздольнов. Кіндрате Івановичу, а як Христина?

Покотило. А звідки я знаю?!

Роздольнов. Побачите — передайте ось що.. запи-сочку.

Покотило. Що я тобі, пошта?

Роздольнов. Тоді будьте здорові, Кіндрате Івановичу. (Вийшов).

Покотило іде, назустріч йому — Варвара Петрівна, оградна, красива молодиця.

Варвара Петрівна. Здибались! Де ж це тебе носить нечиста сила? Чотири доби, люди добрі, чоловіка в очі не бачила.

Покотило. Варко, сонечко моє, не репетуй на весь степ, бо я ж таки начальство, а тут... люди.

Варвара Петрівна. Кінчається життя моя! Куди ти завіз мене?!

Покотило. Інтегрально, на цілину. Уже сім років живемо тут, і щодня ти мене питаєш.

Варвара Петрівна. Хіба ж я тебе бачу? А ти ж мені обіцяв рай земний, як виїжджали з України! І чого я з тобою повіялась у ці степи? Що мені, в Ракитному погано було? Хата — як дзвіночок, до Дніпра — коромислом дістану, садочок, від людей шана. Ні, подався...

Покотило. Це діло інтегральне, Варко, політичеське. В Ракитному мені простору не було, а тут... і хату ж тобі поставив, і садочок посадили, і криницю викопав...

Варвара Петрівна. А я бачу ту хату? Як настане весна, то не злажу з машини. Сьогодні ось сто сорок три кілометри по спідометру з борщем та смаженою відміряла.

Покотило. Тебе ж ніхто не примушує, сиділа б удома...

Варвара Петрівна. Оце так, всі в степу, а я в бараболі сидітиму? Ні, чоловіче, я теж у вагончик до дівчат переберуся. Оце тобі і вся політика буде. Ще й на комбайнера вивчусь.

Покотило. Варочко, ти ж у нас найголовніша персона. Хто б же моїх хлопців годував та доглядав, якби не ти? Ось упораємося з хлібом, то я від тебе й на хвилинку не відійду. Хіба що там на якусь нараду поїду, а то все з тобою, все з тобою буду.

Варвара Петрівна. Видно, так мені на віку написано... Христини не бачив?

Покотило. Учора на фермі зустрів.

Варвара Петрівна. Що вона? Як тінь, ходить. Як забуду, то ще, Кіндрате, живу на світі, а як згадаю, то... ми ж його пригріли, як сина рідного. Щоб він добра не знав і щастя не мав. Щоб йому не їлось і не пилось, щоб йому не спалось і не ходилось, як він моїй дочці світ зав'язав. А ще з дипломом, з науками, щоб ти азбуку забув.

Покотило. Хіба підлості вчать? А Христині теж нема мого прощення.

Варвара Петрівна. Вона любила його... Собі на горе. Важко їй буде... самій...

Покотило. Краще бути самій у горі, ніж з таким... Поїду я, Варко.

Варвара Петрівна. І я... Ти, Кіндрате, Мацапурі скажи, щоб з продуктами мені затримки не було. Куховарки мої скаржаться.

Покотило. Я до нього заїду.

Варвара Петрівна. І ската дай хоч одного, бо мій фургон зовсім босий. Ось я тобі сорочку захопила.

Покотило взяв сорочку.

Негоже перед людьми в брудній ходити. Одягай.

Покотило. Спасибі, Варочко, пилюка ж у степу.

Варвара Петрівна. Як-не-як, а біля хліба треба чистому. (*Одягає на чоловіка сорочку, пригорнулась до грудей*).

З вагончика виходить Федір.

Федір. Здрастуйте, не заспав я?

Варвара Петрівна. Чого тобі? Ну й тіснота! З чоловіком ніде поговорити.

Покотило. Здоров, козаче, хто будеш?

Федір. Був у другій бригаді, корівник мурував, а вчора директор радгоспу мене зустрів і направив сюди... Я солону звозив від комбайнів усю ніч аж до обіду... Мене хлопці сюди привезли.

Покотило. А спеціальності путящої нема в тебе?

Федір. Я ковальське діло знаю. На заводі працював.

Покотило. Тебе сам господь послав! Золотко моє, мені ж коваля до зарізу треба! Солону без тебе звезуть. Їдь, янголе мій, на садибу та розпалюй горно. Мені ж вози зараз треба для хазяйства та сівалки ремонтувати. Борони, як баби беззубі, лежать.

Федір. Добре. Правда, цього мені не доводилось робити, але навчусь.

Покотило. Навчись, серденько моє, інтегрально, навчись.

Варвара Петрівна. А де живеш, хлопче?

Федір. Та ще ніде.

Покотило. Давно приїхав у наші краї?

Федір. Вже з місяць.

Покотило. То треба ж було зразу в мою бригаду.

Федір. Я просився до вас, але директор до Кочетова направив.

Покотило. Такого механіка примусили солону звозити! Та я ж тебе, інтегрально, на руках носитиму, як буду мати час, бо яке ж село без коваля! А село наше славне, сам побачиш. Назвали ми його Ракитне. У нас і садочки вже є. Я з України цілий вагон саджанців привіз. Минуло п'ять років — уже і вишеньки, і яблучка є. Збирай своє добро — і в дорогу.

Федір іде у вагончик, складає свої речі в чемодан.

Під'їхала машина.

Входять Христина і Насіфа.

Христина. Тату, ще труб не привезли для автопоїлок. Мамо, здрастуйте.

Варвара Петрівна (цилує Христину). Дай хоч подивлюсь на тебе.

Покотило. Сьогодні буду в директора, поговорю.

Христина. І Насіфа тебе вже тиждень розшукує.

Покотило. Салам директорові школи. Що в тебе, дочко?

Насіфа. Прошу фарби дістати, щоб парти були білі-білі.

Покотило (записує). Запишу. А що, воно так треба?
Насіфа. Треба.

Варвара Петрівна. Хвалити бога, вже й школа буде. Скільки ж у нас діточок набралось?

Насіфа. Дванадцять першокласників і вісім у другий клас підуть. Оце і вся школа... І я одна.

Покотило. Нічого, дочко, через десять років ми тут інститут відкриємо. Ну, мені пора.

Варвара Петрівна. То і я з тобою поїду, а коваля дівчата до села довезуть.

Покотило. Можна й так. Довезете, дівчата, коваля до села. (Кивнув у бік Федора). Нагодуєш його, Христіно, і кузню покажеш.

Христіна. Добре, тату.

Покотило вийшов.

Варвара Петрівна. Христіно, щось маю тебе запитати.

Варвара Петрівна і Христіна вийшли.
З вагончика виходить Федір, ставить чемодан.

Федір. Здрастуйте.

Пауза.

Насіфа. Здрастуйте. (Пильно дивиться на Федора). А я вас бачила... ще раніше. Ви... ви ніколи не були у нас?

Федір. Був. Місяців зо два тому...

Насіфа. Я вас бачила тоді у директора радгоспу. Ви брат Святослава?

Пауза.

Федір. Так.

Насіфа. Чого ви приїхали?

Федір. Так треба.

Насіфа. Це була вона.

Федір. Я догадався.

Насіфа. Краще б вам не їхати до нас.

Федір. Чому?

Насіфа. Люди такого не прощають... І вам буде трудно.

Федір. Ні, я поїду.

Насіфа. Важко бути навіть братом... боягуза і...

Федір. Важко.

Насіфа. Ви приїхали надовго?

Федір. Назавжди.

Насіфа. Такі слова не треба говорити зразу... Колись їх дуже необачно промовив ваш брат.

Входить Христина.

Христина. Нам доведеться трохи затриматись. Шофер поїде з батьком по труби на центральну садибу і повернеться. Тут недалеко. *(До Федора)*. Як вас звати?

Федір. Федір, Морозенко Федір.

Христина. А я — Христина.

Насіфа. Ось і познайомились.

Христина *(спохватилася)*. Морозенко?

Пауза.

Федір. Так. Я... приїхав...

Христина *(розв'язує вузлик на столі)*. Давайте я вас почастую пиріжками. І яблука є. Це вже наші... Раніше нам привозили. Насіфа, сідай.

Насіфа *(заглянула в умивальник)*. Я до озера сходжу, води принесу. *(Вийшла)*.

Христина. Чого ви так на мене дивитесь? Вам уже, напевне, встигли про мене наговорити усякого...

Федір. Дещо я знаю.

Христина. А ви не вірте. У нас кожна чутку як підхопить вітром! Так і про мене...

Федір. Але говорять не про вас, а про нього.

Христина. Поговорять і забудуть... Правда, не всі... Його прізвиське теж було Морозенко. Може, родичі?

Федір. Родичі.

Христина *(прийняла це як жарт, розсміялась)*. Тоді не говоріть про це нікому, а особливо...

Федір. Ви пробачте, Христино, що я почав цю розмову, але...

Христина. Ми її вже закінчили.

Федір. Ні.

Христина. Це залежить не лише від вас...

Федір. Я читав про нього статтю у вашій газеті...

Христина. То неправда.

Федір. Її підписала вся бригада Роздольнова.

Христина. Я його знала краще. Він зовсім не такий...

Федір. Ви мене дивуєте. Він утік уночі, як...

Христина. Він поїхав звідси тому, що я розлюбила його. Розумієте? Розлюбила. Зробили з мене якусь мученицю, і кожен лізе зі своїм співчуттям... Знаєте, коли я влітку

їхала від своїх родичів, то він мене... зустрів на вокзалі... Він мене два дні не випускав з міста... Мені було так смішно... Він... він... навколішках просив дозволу, щоб... поїхати зі мною. А я... я сказала: ні. І поїхала... навіть яблук не взяла... Він мені приніс красивих яблук. Я дуже люблю яблука, але я не взяла.

Пауза.

Федір. Я їх бачив, Христіно. У кафе, на підлозі...

Христіна. Ви?

Федір. Я саме приїхав тоді, коли Святослав проводжав вас...

Христіна. Ви справді його брат? (Пауза). Ви знаєте, ви все знаєте... Я вас прошу, нікому не говоріть, що ви його брат... І про те, що було там... Він не прийшов тоді... Я писала йому, дзвонила... два дні чекала, а він... (Плаче). Я вигадала цю зустріч, все, все вигадала, але інакше мені не можна... На кожному кроці мені згадують про нього... І я мушу захищатись... Федоре, він знав, що ви їдете сюди?

Федір. Знав.

Христіна. І він нічого не сказав? Жодного слова не передав?

Федір мовчить.

Чому, чому він такий, Федоре? Я так любила його! Коли ми зустрілись — для мене раптом стали красивішими цей степ і люди, було так легко і радісно... Коли він їздив у степ, я ночами просиджувала біля вікна і чекала, чекала... Потім йому стало нудно і він... поїхав... Узяв свій чемодан, матері заплатив за квартиру і... Він поїхав уночі, щоб не зустрітись зі мною, щоб не бачили його люди...

Федір. Не плачте, Христіно.

Христіна. Я не плачу, я зовсім не плачу... Мені тільки дуже боляче... Ви не можете зрозуміти цього... Мені хотілося, щоб він був найкращим, найчистішим... А тепер, коли говорять про нього, вимовляють його прізвище, наче мою душу топчуть... А тепер ви... Чого ви приїхали сюди? Вам теж скоро стане нудно в цих степах, і ви поїдете назад, туди, де асфальт, де легше...

Федір. Я приїхав сюди, бо хочу, щоб замість підлості... стверджувалось добро, Христіно.

Христіна. Чи не багато ви берете на себе?

Федір. Ні, стільки, скільки належить зробити кожній людині в житті.

Христинна. Хіба це можна визначити?

Федір. Кожний повинен визначити для себе.

Христинна. Ви вірите в це?

Федір. Вірю. А ви сумніваєтесь? Сюди, на цілину, приїхали сотні тисяч... Вони посіяли хліб... Дехто втік, але таких мало, Христинно. І не треба шкодувати. Хай тікають. Тільки вони не стануть кращими ніде, хоч ходитимуть не у ватяних фуфайках, а в модних костюмах... Це ті, що навіть виробили свою філософію, щоб виправдати себе. Як я ненавиджу оцих наших доморощених жовторотих «філософів», які ще ні чорта не зробили для народу, для своєї країни, а тільки щідають крізь прокурені сигаретним димом зуби: не так, не так, не так...

Христинна. Це ви про Святослава?

Федір. І про нього.

Входить Василь — невеличкий, сухорлявий хлопчина років вісімнадцяти. Він підійшов, поклонився Христині, подав їй записку.

Христинна. А де Максим?

Василь. Біля озера. Там і Насіфа. Дуже просив.

Христинна (до Федора). Пробачте, я зараз повернусь. (Вийшла).

Василь (підійшов до Федора). Ти — Морозенко?

Федір. Так.

Василь. Просив Максим Роздольнов передати: щоб через дві години тебе не було в радіусі ста кілометрів. Виконуй.

Федір. А що це за птиця така — Роздольнов?

Василь. Темнота. Це наш бригадир!

Федір. Передай своєму Роздольнову, щоб ішов під три чорти.

Василь. Роздольнов не любить повторювати двічі.

Федір. Я теж.

Василь. Я не раджу тобі з ним зустрічатись... Ми не встигли влаштувати проводи твоему братику, бо він утік уночі, але тобі ми їх організуємо.

Федір. Проводів не буде. Я не збираюся виїжджати.

Василь. Я передам, але мені жаль тебе.

Федір. Як пройти до Ракитного?

Василь. Для таких... туди дороги нема.

Федір. Ех ти. (Іде).

Вбігає Христинна, за нею ідуть Роздольнов і Насіфа.

Христина (до Федора). Ви куди?! Не слухайте їх, якщо ви справді...

Роздольнов. Давай, давай, курортники.

Василь. Давай, давай...

Федір. Я, Христино, іду в Ракитне.

Насіфа. Це далеко, ми поїдемо разом.

Роздольнов (підходить до Федора). Поки є хоч один тракторист із моєї бригади в цьому степу— нікого із твого роду не буде тут.

Василь. Не буде тут...

Федір. Я вже тут, як і ти...

Роздольнов. Ні, тут тільки твої сліди, які щезнуть ще сьогодні, а моє... наше тут... коріння. Роздольнов першим ступив на цю землю, мерз у палатках і харкав кров'ю, бо мені не давали дихати бурани... Я замерзав у степу ось з ними і... посадив перше деревце на цій землі... І я не хочу, ми не хочемо, щоб тут плодилася зрада.

Василь. Заспокойся, Максиме.

Роздольнов. Не буде мені спокою, поки будуть ходити по нашій землі різні Морозенки.

Василь. Не буде нам спокою.

Христина. Ти несправедливий, Роздольнов.

Роздольнов. І це говориш ти, Христино?! Що ж, збирай і цього в свою хату, як того... Пригрій. Такі люблять хникати в пазухи.

Христина. Не смій!

Роздольнов. Відійди, Христино.

Чути, як підїхала машина.

Насіфа. Христино, їдьмо, машина прийшла!

Христина. Ходімо. А ти, Роздольнов... мені соромно за тебе. Збирайтесь, Федоре.

Христина і Насіфа вийшли. Федір ховає в чемодан рушника, мило.
Взяв шинель.

Роздольнов. Не їдь, Морозенко!

Василь. Не їдь.

Федір. Ми ще з вами зустрінемося і поговоримо.

Роздольнов. Не хочу я з тобою зустрічатися. Розумієш, не хочу... не можу... Твій брат... а я... любив її... Вона для мене все... Хто ж вам дав право забрати у мене любов? Не їдь, Морозенко!

Федір узяв чемодан і вийшов. Слідом за ним пішли Роздольнов і Василь. Лунає голос Христини: «Тату! Тату!» За коном чути якісь

розмови, заревів мотор, і раптом на сцену вилетів чемодан Федора, розкрився, і з нього випали скромні пожитки: сорочка, книжка, окраєць хліба і рушник... Крикнула Насіфа... «Роздольнов!» — гукнув Покотило, і в цей час на сцену впав Федір.

Вбігли Роздольнов, Василь, Насіфа, Христина і Покотило. Важко підвівся Федір. Ступив крок, стиснувши кулаки, похитнувся.

Федір. За що?

Роздольнов. Я тебе просив. (Підійшов до Федора).

Насіфа (стала між ними). У Казахстані кажуть: люди не повинні бути шакалами.

Покотило (до Роздольнова). Я звільняю тебе з роботи... Можеш одержати рахунок в конторі і йди, йди звідси...

Роздольнов. Мене?

Покотило. Іди.

Пауза.

Роздольнов. Ну й піду. Васько, скликай бригаду! Всім скажи, що Роздольнова вигнали. Вигнали!

Роздольнов і Василь вийшли.

Христина. Тату!

Покотило. Ану в машину! Швидше! (До Насіфи).
І ти. Ну!

Христина і Насіфа, озираючись, вийшли.

А ти... Морозенко... до станції і на попутних доберешся... так буде краще... (Іде).

Федір. Я нікуди не поїду звідси.

Покотило. Світ широкий. (Вийшов).

Федір стоїть деякий час нерухомо, потім повільно складає свої речі в чемодан. Десь далеко гуркочуть машини і лунає пісня. Федір ліг, вп'явшись руками в землю, немов хотів струсонати її. Увійшла Насіфа.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Осінь, дрібно стугонить дощ по даху невеличкої кузні. Крізь шибки, вкриті кіптявою, видно мерехтливі вогники на селі. В кузні тьмяно горить лампочка. В кутку стоїть дерев'яний тапчан, накритий солдатською ковдрою. Далі — звалені на купу борони. Жервіє в горні. Входить Насіфа, обвела очима кузню, поклала вузлик на полицку, по-

правила ковдру на тапчані. Потім відійшла до горна, вийняла кілька картоплин і шарпнула за ключку — важко засопів міх, викидаючи тисячі іскор. Насіфа взяла молоток, вдарила ним по ковадлу... Входить хтось у брезентовому плащі. Насіфа кидається до порога, пришеелець скидає капюшон. **Це Василь.**

Василь. Ось я тебе і побачив, учительша!

Насіфа. Учителька.

Василь. Прийшла, щоб підкував?

Насіфа. Ти — грубіян.

Василь. Обсерваторій не кінчав.

Насіфа. Напевно, ти хотів сказати «консерваторій»...

Це така школа, де навчають музики і співу.

Василь. Чого ти сюди ходиш?

Насіфа. Я принесла йому вечерю.

Василь. Ти дивись!

Насіфа. Дуже страшно.

Василь. Ми тобі цього не простимо!

Насіфа. Хто це «ми»?

Василь. Бригада Роздольнова.

Насіфа. Зараз такої бригади нема.

Василь. Є! Через нього вигнали Роздольнова, а бригада є... Ліжко стоїть бригадирове в гуртожитку незаймане...

Насіфа. Ех ви, бригада, ліжко в гуртожитку незаймане, а він спить ось тут, на нарах...

Василь. Ми не просили, щоб він приїжджав сюди. Нам таких хлюпиків не треба... Ми йому оголосимо бойкот. Хай знає! Ніхто з ним у селищі не буде розмовляти.

Насіфа. Будуть.

Василь. Хто буде, ти?

Насіфа. І я, і ти...

Василь. Я? Та ніколи! Ми зуміємо постояти за свого бригадира. Я сам, я...

Насіфа. Який ти хоробрий! Ти, напевне, перш ніж зайти сюди, знав, що Федора нема.

Василь. Я його не боюся, я йому все у вічі скажу. Хай забирається звідси вслід за своїм братиком. Таких нам не треба.

Насіфа. Яких? *(Пауза).* Чому ж ти мовчиш?

Василь. Ну, таких... що через нього нашого Роздольнова...

Насіфа. А ви в своїй бригаді подумали, чого він сюди прийшов?

Василь. Чорт його знає... на хліб легкий.

Насіфа. А ви знаєте, що в нього нема і копійки грошей, сам ось пече картоплю в горні... До речі, тобі невідомо, хто в нього з ваших купив плаща?

Василь. Не знаю.

Насіфа. Мені розповідали дівчата. Грошей йому вистачило на тиждень, а тепер він знову не ходить до їдальні. Щого вас теж учив Роздольнов? Прославлена бригада! Та він... він, може, вартий вас усіх.

Василь. Ну, ну, вчительша, не забувай, ти не дуже, бо...

Насіфа. Мені бойкот оголосите? Та я рада буду, якщо не говоритиму з такими, як ви... Я всім розкажу, які ви, і Каті твоєї розкажу.

Василь. Як же так, ми... ми...

Насіфа. Що ви? Черстві душі ви, дрібненькі. Я не знаю, чи багато б з вас погодилось жити так, як він, а ви... «легкий хліб». Нема у нього хліба, чуєте? Нема. І грошей нема. Але він багатший за вас... А ви... плаща купили... Та той, хто це зробив, такий, як Святослав... Бригада Роздольнова!

Василь. Я не купляв, я не той... І ти не дуже...

Насіфа. І Роздольнов ваш теж...

Василь. Ти Роздольнова не чіпай! Ти знаєш, хто такий Роздольнов?!

Насіфа. Хам. А хамства нікому прощати не можна. Нікому.

Василь. Ой учительша, і язик у тебе... Але ми йому все одно не простимо за Роздольнова.

Насіфа. Герої...

Входить Федір з оберемком залізних прутів, кинув біля горна.

Федір. О, гостей не чекав. Здрастуйте. (Подав руку Насіфі, потім Василеві).

Василь подивився на дівчину і несміливо простягнув руку.

Насіфа. А ми оце з Василем зустрілись, а він і каже: «Давай провідаємо Федора».

Василь. Що?

Насіфа. Ось і зайшли... на вогник.

Василь. Ні, я вже піду. На мене чекають. (До Насіфи). Ну, вчительша... (Вийшов).

Насіфа. Василю! Чудний.

Федір. Не треба, Насіфа, хай іде... І вам не слід було приходити в такий дощ.

Насіфа. Я принесла вам вечерю.

Федір. Навіщо?

Насіфа. Я думаю, що й Прометееві хтось приносить їсти... Він теж не ходив до їдальні.

Федір. Він був прикутий.

Насіфа. І в нього теж не було грошей... Ви схудли, і у вас злі очі.

Федір. Це від того, що я весь час дивлюсь на розпечене залізо...

Насіфа. Але зараз ви дивитесь не на залізо.

Федір (посміхнувся). Мені приємно, що ви прийшли, Насіфа.

Насіфа. Приємно — і все?

Федір (посміхнувся). Я щасливий.

Насіфа. О, як вам мало треба!

Федір. Це не мало.

Насіфа. Тоді повечеряйте для повного щастя.

Федір. Не хочу. Я пік собі картоплю.

Насіфа. У горні?

Федір. Так. Можу почастувати, смачно. (Дістає кілька картоплин). Покуштуйте.

Насіфа бере картоплину, подає Федорові, другу — собі.

Насіфа. Пахне залізом... Ви що, і вночі працюєте? (Кивнула на залізне пруття).

Федір. Ночі тут довгі... І я люблю, коли горить горно.

Насіфа. Я теж люблю вогонь... Федоре, чому ви не підете до Покотила?

Федір. Навіщо?

Насіфа. Чому ви нікому не скажете, що працюєте голодні й спите в кузні?

Федір. Чому голодний?

Насіфа. Ви продали раніше плаща і вже чотири дні не ходите обідати...

Федір. Це вигадки, Насіфа. У мене повно грошей.

Насіфа. Покажіть.

Федір. Ви можете мені вірити.

Насіфа (кладає Федорові в кишеню гроші). Візьміть, будь ласка.

Федір. Мені не треба.

Насіфа. Неправда. Ви не думайте, це не мої гроші... Це... це Василь приніс... Каже, хлопці в бригаді зібрали.

Федір. Хлопці?

Насіфа. Василь попросив мене передати... Візьміть.

Пауза.

Федір. Насіфа... я уже місяць тут. Спочатку мені не хотіли давати ключів од кузні, зі мною не віталися люди... і зараз хлопці з бригади Роздольнова мовчки скидають борони, стягують плуги і йдуть, наче онімілі... Бувають дні, коли зі мною ніхто не перемовиться й словом... Я розумію, що для багатьох із них я в якійсь мірі уособлюю підлість Святослава, бо ми з ним... брати... Мене оточили стіною зневаги, але я витримав... І гроші це ваші, Насіфа. Вони мені не дадуть... І не треба...

Насіфа. Хочете їм довести?

Федір. Ні, я хочу, щоб вони вірили в людину.

Пауза.

Насіфа. Якби цим прагненням жили всі люди, яким би прекрасним був світ.

Пауза.

Федір. Ми повинні його робити, цей світ.

Насіфа. Робити?

Федір. Так, Насіфа. Як буденну, необхідну роботу.

Насіфа. Як роботу... (Дивиться на годинник). Мені пора, вечірня школа...

Федір. Не йдіть ще.

Насіфа. Я прийду... завтра прийду. (Вийшла, поклавши вузлик на горно).

Федір закурив, скинув фуфайку, погасив світло, ліг на тапчан. З села долинає лісня. Жевріє вогонь у горні, завиває вітер. Хтось стукає в двері. Гучніше. Голос Роздольнова: «Відчини!» Федір встав, відчинив двері. На порозі — Роздольнов. Відблиск горна тьмяно освітлює дві постаті.

Роздольнов. Впізнав?

Федір. Запам'ятав.

Роздольнов. Не думав, що зустріну...

Федір. Даремно. Через рік прийдеш, через десять — застанеш.

Роздольнов. Досить. Збирайся. Ну!

Федір (відводить руку Роздольнова). Відійди.

Роздольнов. Детка, тихіше. Забирай саквояж і двигай на Ташкент, там їздять тролейбусами і п'ють каву з дівчатками.

Федір. Ти чого з себе балаганного комедіанта корчиш, Роздольнов?!

Роздольнов. Це я комедіант?! (Схопив за груди Федора).

Рука Федора вп'ялася в комір фуфайки Роздольнова.
Так і стоять вони якусь мить.

Федір. Пусти!

Роздольнов опустил руку.

Отак. (Увімкнув світло).

Роздольнов (мружиться). Здрейфив?

Федір. Ні, просто хочу побачити, який ти.

Роздольнов. Ну, який же я? Страшний?

Федір. Нещасний... Вперше я тебе побачив не таким...

І фотографія біля контори висіла — не схожий...

Роздольнов. Не схожий... і фотографії нема... Здерли, щоб і сліду не лишилось... Нічого, ще згадають...

Федір. Тебе згадують.

Роздольнов. Хто?

Федір. Люди.

Роздольнов. Поминки справляють? Я не пропаду.

Я в цих степах свій... Проситись не буду, плювати я хотів...

Федір. Чого ж прийшов?

Роздольнов. Дорога привела.

Федір. А далі куди?

Роздольнов. Не твоє діло.

Федір. Мені все одно. Ти думав, що мене не застанеш? Так?

Роздольнов. Що ти для мене? Дивлюсь — і не бачу... Тільки образа мені на все життя, що через тебе мене вигнали.

Федір. Повертайся, я тобі прощаю.

Роздольнов. Ти мені прощаєш? Я тобі не прощу! Ні тобі, ні...

Федір. Так доведеться й жити мені непростеному.

Роздольнов. А я не можу жити з різними паразитами і падлюками, не можу!

Федір. Ти підбирай слова, Роздольнов.

Роздольнов. Та я б вас усіх триповерховим крив би...

Федір. Ну, розійшовся! Це одне слово — і я тебе виводжу звідси.

Роздольнов. Кого, Роздольнова? Та я тут...

Федір. Чув уже, що ти піднімав цілину і замерзав у палатках... Ти що, один такий герой? (Пауза). Хочеш, їж он картоплю, бо я лягаю спати, мені вставати рано.

Федір приліг на тапчан. Роздольнов виглядає когось у вікно.

Роздольнов. Ти вийдеш, як прийде вона?.. Мені поговорити треба.

Федір. Вийду... А чому не зайшов до неї?

Роздольнов. Перелази високі... Давно бачив її?

Федір. Недавно.

Роздольнов. Як вона?

Федір. Нічого.

Роздольнов. Мабуть, схудла... Період у неї такий... Щоб я зустрів твого брата, то зробив би з нього...

Пауза.

Федір. Ти щось сказав?

Роздольнов. Спи... Тільки мені сну немає... Все було... надія була, а зараз...

Хтось іде. Роздольнов підійшов до дверей.

Входить Василь. Підвівся Федір.

Василь. Був.

Роздольнов. Що сказала, прийде?

Василь. Ні.

Роздольнов. І більше ні слова?

Василь. Привіт, сказала, передай... І все.

Роздольнов. Привіт... Що вона робила?

Василь. Нічого не робила... Мабуть, думала.

Пауза.

Роздольнов. Про що?

Василь здвигнув плечима.

Василь. Я піду на хвилинку. Мене чекає... одна... чоловік один чекає. А ти прийдеш, Роздольнов? Ліжко твоє незаймане. Я буду чекати.

Роздольнов. Іди, Васю, якщо чекає тебе... один чоловік...

Василь. Там у тумбочці ковбаса і хліб. А я прийду, чаю тобі зігрію. Я швидко. (Вибіг).

Роздольнов (сів на колоду, важко схиливши голову). А я чотири доби йшов... ночував у скиртах... А ти, Морозенко, хочеш, щоб я простив... Це колись граф Толстой прощав, казала вчителька, а я ж не граф... Може, в нього п'ять графинь було, а в мене... одна дівчина... Ти б простив?

Федір. Ні.

Роздольнов. Бачиш... Він розбив її життя, моє — і нічого, живе, а я навіть не можу дати йому в морду — підшиють хуліганство або знову проженуть...

Федір. Ти просто не тим даєш по морді, Роздольнов.

Роздольнов. Можливо... Вас же одна мати народила?

Пауза.

Федір. Одна... Та не в цьому справа, Роздольнов.

Роздольнов. А в чому? Хто мені скаже, де отака наволоч взялася у нас? Піду я, Морозенко.

Федір. Залишайся, ніч темна.

Роздольнов. Для мене тепер завжди ніч... Я зовсім піду, бо пропаду або зап'ю на все життя.

Федір. Для цього багато розуму не треба.

Пауза.

Роздольнов. А може, забуду... Тільки Васька жаль... Звик до нього... Я його колись у поїзді підібрав... Він з дитячої колонії тікав... Ти, якщо не махнеш звідси... назирай за ним... Скажи, хай мої хромові чоботи носить... Як лист від моєї матері прийде — хай збереже... В книжку щоб поклав... (Одягається, йде). А сам іди звідси, Морозенко, іди... Нам з тобою зустрічатись не можна. (Ще хотів щось сказати, але тільки махнув рукою. Важко ви́йшов).

Федір встав, замислено пройшовся по кузні.

Роздув горно, кинув у нього залізу штабу. Входить Василь.

Василь. А де Роздольнов?

Федір. Пішов.

Василь. До мене?

Федір. Ні, зовсім.

Пауза.

Василь. Чому пішов, чому?

Федір. Так буває у житті.

Василь. Я поспішав, а він... Він через тебе пішов!

Федір. Чого вам треба від мене?

Василь. Як чого? Кому?

Федір. Тобі і твоїм...

Василь. Нам щоб тільки Роздольнов... (Різко). Нічого нам не треба.

Федір. Тоді залиште мене в спокої. Я проживу і без вас, так і передай своїм друзкам... А тепер іди!

Василь подивився на Федора, обвів поглядом незатишну кухню і вийшов.

Тихо увійшла Христина, кутаючись у велику хустку.

Христина. Ти сам?

Федір. Ти запізнилась...

Христина. Ні... Як ти тут живеш, холодно, вітер...

Рвучко відчинились двері — на порозі Покотило.

Покотило (до Христини). Чого тебе по кухнях носить?

Христина. Батьку!

Покотило. Ану додому!

Христина. Ти подивись, як він живе.

Покотило. Як хоче, так і живе, і тобі до цього нема ніякого діла.

Христина. Я тебе не впізнаю, батьку!

Покотило. Додому! Кому сказано!

Христина вийшла.

Сестри милосердні... Ось що, Морозенко, іди одержуй в конторі, що заробив, і, одним словом, щасливої тобі дороги.

Федір. Це ж по яких таких законах, Кіндрате Івановичу?

Покотило. На цей случай закони не писані... У кожного свій... на совість.

Федір. Це, значить, вам совість диктує?

Покотило. Ти моєї совісті не чіпай, Морозенко. Нам тут жити, а тобі... Сьогодні тут, завтра там...

Федір. Мое сьогодні і завтра тут.

Покотило. Чому ти думаєш тільки про себе? Я не можу з тобою зустрічатись... Досить, що вона тут очі мозолить і душу ятрить... Ти його гріхи не замолиш у цій кухні.

Федір. Я не приїхав бити поклони... У мене, крім нього, є ще мати і брат... і життя. Його мені прожити треба... Ви... ви можете це зрозуміти?

Покотило. А я батько... Я хочу забути все... І його, і тебе... і вас усіх... Забути. Іди, щоб і згадки не лишилось про вас, бо у мене кам'яніє серце від людської підлості... Іди звідси, Морозенко, чув?! (*Вийшов, грюкнувши дверима*).

Федір (*майже кричить*). Ні, не чув! Не чув! (*Виймає з горна розпечену залізну штабу і молотом вминає її грані*).

Входить Василь з плащем у руках.
Мовчки підходить, подає плащ.

Василь. Візьми.

Федір. Навіщо ти?

Василь. Так треба... Хлопці сказали... ти бери...

Важко гупає молот.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА П'ЯТА

Кімната Насіфи. Двоє дверей, широке вікно, столик, кілька стільців, тапчан, застелений килимом. На столі кілька книг, радіоприймач. На стіні — пучок пшеничних колосків і гітара.

А за вікном гуде, завиває хуртовина.

У кімнаті Федір і Насіфа.

Федір (*читає Гарсія Лорку*).

Схиливши лице до землі
і мрією линучи вгору,
дорогою часу
ішов я, ішов я невтомно.
Життя мое кидалось, цілі шукало.
Край курної дороги
я стежинку побачив у полі
і троянду п'янку,
повну світла, життя
і болю... *

* Вірші в перекладі С. Литвина.

Насіфа. Який вітер!

Федір. Тобі страшно?

Насіфа. З тобою ні. Читай, Федю.

Федір (читає).

Коли місяць великий зійде,
я поїду в Сантьяго, на Кубу,
я поїду в Сантьяго
в колісниці з тугої води,
я поїду в Сантьяго.
Під дахом із листя пальм
я поїду в Сантьяго...

Насіфа. Я теж хочу в Сантьяго.

Федір (читає).

Коли пальми змахнуть крилом,
я поїду в Сантьяго,
коли спілий банан упаде,
я поїду в Сантьяго...

Насіфа. Мені хочеться плакати...

Федір. Я хочу, щоб ти сміялась. (Читає).

Сміється море
вдалині.
Тут зуби піни.
Губи неба
тріпочуть на піску сумні...
— Що, діво, продаєш з ваганням?
(Відкриті груди, молода).
— Сеньйоре, все мое
надбання —
оця вода, морська вода...

Насіфа. Убили Гарсія Лорку... Федю, чому вбивають поетів?

Федір. Тому, що є на світі неправда.

Насіфа. Я хочу, щоб не було неправди.

Федір. І я.

Насіфа. Але що ми можемо зробити з тобою?

Федір. Ось ти навчиш правди своїх маленьких школярів, вони виростуть... І йтиме по землі правда, Насіфа...
У нас велика правда.

Насіфа. А мені ночами сняться вибухи атомних бомб...

І я тоді до ранку не сплю.

Федір. Дівчатам і дітям повинні снитися квіти.

Насіфа. Але так тривожно у світі...

Федір. Я вірю в нашу правду...

Насіфа. Якби я змогла, то вийшла б на високу-високу гору і крикнула б на весь світ: «Люди, я люблю, я хочу, щоб снилися квіти!» Не почують...

Федір. Повинні почути. Тобі снитимуться квіти, Насіфа. Ти мене ніколи не розлюбиш?

Насіфа. Ніколи-ніколи.

Федір. Я знаю, тільки мені просто хотілося ще раз почути.

Насіфа. Бачиш, яка я щаслива? Я не знаю, чому мені випало стільки щастя! А могло статись, що я не зустріла б тебе у наших степах...

Федір. Я б знайшов... Пройшов би всі степи, просив би орлів, щоб допомогли знайти мою Насіфу.

Насіфа. Коли степ зацвіте травами буйними, ми поїдемо у мій Каскелен... Вийде батько мій і мати, і вийдуть брати мої і сестри... і привітають нас... І я їм скажу, що ми... щасливі... Потім ми з тобою поїдемо в Алма-Ату, в інститут, і я... я привезу професорам зошити своїх учнів, перших учнів... Зошити будуть чистенькі, без жодної помилочки...

Федір. А весілля ми справимо тут, у нас, в Ракитному. Прийдуть мої друзі — трактористи... Може, прийде навіть Покотило в Варварою Петрівною...

Насіфа. А бухгалтера радгоспу не покличемо. Він скупий, поки випросиш для школи якусь копійку...

Федір. Не покличемо, хай знає.

Насіфа. Ні, Федю, покличемо. Ми не будемо з тобою злими.

Федір. Добре, Насіфа, покличемо. Що нам? Хай усі приходять, гуляють. Потім ми збудуємо свій дім. Світлий, високий.

Насіфа. А на весіллі буде грати музика. Проїжджатимуть люди і питатимуть: «Чие це весілля?» А їм відповідатимуть: «Хіба ви не знаєте, що Насіфа Турсунбаєва виходить заміж за Федора Морозенка?..»

Входить Покотило.

Покотило. Здрастуйте вам у хаті.

Насіфа. Заходьте, Кіндрате Івановичу.

Федір. Здрастуйте.

Покотило. А я оце в тебе у кузні був... Снігу намело.

Федір. Повідкидаю.

Насіфа. Увімкни світло, Федю, темно.

Федір (повернув вимикач). Нема. Невже щось на лінії?

Покотило. Десь кабель порвало, по рації передали.

Насіфа. Піду лампу пошукаю. (Вийшла).

Покотило. То оце, кажу, в кузні був... Хіба там можна жити?

Федір. Можна.

Покотило. Я оце, Морозенко, довго думав, довго думав... Я, Федоре, значить, супроти тебе нічого не маю, бо ти не такий... але, сам зрозумій... я теж живий, значить, чоловік... і, може, ночами не сплю... Одна ж вона у мене... і покритка... Хоча тепер їм інше звання дали — мати-одиночка... Через це саме, значить, не міг тобі в очі дивитись... І живеш ти у нашій бригаді, можна сказати, як вовк... Тільки не виеш ночами... Інший би завив або заяви почав би писати в Москву... Не писав на мене заяв?

Федір заперечливо похитав головою.

Бачиш? А я б сам на себе написав — так на душі гидко... Грошей тобі не давали, кутка не знайшли... А я ніби й не знаю... Отакий я, Федоре, значить, лейборист... Сьогодні вже мені люди в конторі сказали... І жінка вдома, і та... одиночка... Старію, Федоре... Так що зайди завтра до контори... все одержиш... (Іде). І ще сказала моя Варка, щоб ти до нас перебирався. Кімната вільна є, а ми тепер як-неяк — родичі... Стара наказала, щоб привів... Жінки, вони, знаєш, сердечні...

Федір. Дякую, Кіндрате Івановичу.

Покотило. Приходь, поживеш, а там колись і хату зведеш. (Вийшов).

Увійшла Насіфа з лампою.

Насіфа. Ось у нас і видно. Чого Покотило приходив, щось важливе?

Федір (посміхнувся). Важливе.

У коридорі почувалися кроки. Христина відчинила двері.

Христина. Федоре, а до тебе гості!

Федір (вибіг у коридор). Льонько! Звідки ви?!

Голос Льоньки: «Рятуйте мою леді!»

Входять Льонька і Зоя.

Федір і Насіфа допомагають їм роздягнутись.

Як ви добрались у таку заметіль? Знайомтесь. Це — Насіфа.

З о я. А я — Зоя.

Л ь о н ь к а. Дві доби добирались.

Х р и с т и н а. Роздягайтесь.

З о я. Так було страшно! А снігу-у! Я ще ніколи не бачила стільки снігу! А йому, може, погано, Льонько?

Ф е д і р. Кому?

З о я. Ми підібрали по дорозі одного тракториста. Він майже повз по снігу...

Х р и с т и н а. Куди?

Л ь о н ь к а. До Ракитного. Ми зустріли в степу аварійну бригаду з Тургана — вони їхали ремонтувати високовольтну лінію... Але в них зіпсувався трактор...

З о я. І цей чоловік добирався до села, щоб узяти інший і повернутися в степ... Він, напевне, відморозив ноги, бо кусав губи від болю і лаявся...

Ф е д і р. Хто ж він, його треба знайти.

Л ь о н ь к а. Він сказав, що його тут знають усі...

Х р и с т и н а. Це Роздольнов!

З о я. Правильно, Роздольнов... Він зіскочив з машини біля контори.

Х р и с т и н а. Знову він...

Л ь о н ь к а (до Федора). Він сказав, що знає тебе...

Ф е д і р. Ми зустрічались...

Тепер, коли розкутали гостей, ми бачимо Льоньку без бороди, а Зою в коротенькому платтячку і величезних валянках. Федір підняв її і буквально витяг з них.

З о я. А в Льоньки ніс побілів!

Н а с і ф а. Ідіть вмивайтесь холодною водою.

Л ь о н ь к а. Я підкоряюсь. Для мене головне, щоб моя леді не перетворилася в крижинку. Я несу за неї відповідальність перед суспільством і взуттєвою фабрикою.

Х р и с т и н а. Зою, ходімо.

Зоя, Насіфа і Христина вийшли.

Ф е д і р. Святослав знав, що ти їдеш до мене?

Л ь о н ь к а. Всі знали. Я спеціально відпустку взяв, щоб на Новий рік попасти. На цілий місяць. Зоюку теж відпустили. Ну й далеко ж ти забрався! Дорога дальша, ніж до моїх казкових островів. Скільки ми проїхали міст, річок! А заводів скільки бачили! Ніколи не думав, що така паша

країна. І в школі учив, по карті, а як сам побачив — зовсім не те. Здрóрово, Федю, слово честі! Ну, як ти живеш?

Феді р. Добре живу, Льонько. Як на твоїх островах... А як мама?

Льонька. Дуже хворіла після того, як ти поїхав. Серце... А Святославу я ніколи не забуду...

Феді р. А як у тебе із Зоєю?

Льонька. Порядок. Я ж тобі казав: нікого я не буду більше шукати... До мене почала було підсипатись Клавка із лабораторії. Все мене зустрічає, ніби випадково, а очима як поведе! Чисто тобі Елізабет Тейлор.

Феді р. А ти що?

Льонька. Кажу, графиня, «напрасны ваши совершенства». Хіба можна кого зрівняти із Зоєю? А як вона ще трошки підросте... На заводі у мене теж діла нічого. Розряд підвищили, тепер мама дає мені більшу дотацію. Ось костюм новий пошив. Як, га?

Феді р. Красивий.

Льонька. Фрачний матеріал. По благу замовляв.

Феді р. Чому по благу?

Льонька. Рулончик в ательє привезли, то ми з Валеркою по п'ятірці дамочці, що приймає замовлення, по десятці закройщику — і тепер ламаєм фасон.

Феді р. Паразити. Чому ж ти нікому не сказав?

Льонька. Батько Валерика ходив після того, як ми костюми забрали, а завідуючий ательє каже: «Не заважайте, громадяни, працювати, бо наше ательє бореться за звання колективу комуністичної праці і в нас на обліку кожна хвилина...» Ну, стривай, дам я їм іще хабара!

Феді р. А що робить Святослав?

Льонька. Живе... Пробив у свою кімнату окремішній хід... Нелла його кинула. Тепер він колекціонує сірникові коробочки і ріжеться в парку з пенсіонерами в доміно. Де ж це наші дами? Піду і я вмюсь. (Вийшов).

Феді р замислено розглядає смішні іграшки, що їх привіз Льонька. З'явилась Христинна, завмерла на порозі. Рвучко відчиняються двері. Входить Роздольнов у солдатському кожусі, без шапки, одна рука перебинтована. Кроки важкі, невпевнені, відчувається, що він тамує біль.

Роздольнов. Непогано влаштувався, Морозенко.

Феді р. Я прошу в цій хаті...

Роздольнов. Не буду.

Феді р. Роздягайся.

Роздольнов (бере в руки іграшки). Дешево відкупились... На одного зайчика, виходить, можна виміняти людське щастя. Ех ви...

Федір. Поклади.

Роздольнов (поклав іграшку). Бери, може, ще щось виміняєш...

Федір. Досить, Роздольнов!

Роздольнов. Ні, не досить... Бачиш, сходяться наші дороги... Дай мені жити, Морозенко, бо поки ти тут...

Входять Льонька, Насіфа і Зоя.
Вона вже переодягнулась.

Зоя (до Христини). А Льонька говорить, що мені це плаття не до лиця.

Льонька. Париж!

Христина. Мені подобається. (Вийшла).

Зоя (до Роздольнова). А чого ви такі сердиті?

Роздольнов. Посмішки в степу розгубив.

Зоя. Як це?

Льонька (до Роздольнова). Ви сядьте, у вас же ноги...
Треба обов'язково перев'язати.

Роздольнов. Нічого не треба.

Зоя. А ви мені подобаєтесь.

Льонька. Зойко!

Зоя (до Роздольнова). Бачите, як посміхнулись...

Льонька (до Федора). Ви з ним друзі?

Федір. Друзі...

Насіфа. Давайте повечеряємо і будемо слухати музику.

Зоя. А танцювати можна?

Федір. Хоч до ранку.

Зоя. Я ще ніколи не танцювала до ранку.

Входить Покотило.

Покотило. Що, курносі, відігрілись? Федоре, на хвилинку.

Федір вийшов за Покотилом.

Зоя. Завтра я вперше зустрічатиму Новий рік не вдома. А у вас ялинка є?

Насіфа. Хлопці дістали.

Увійшла Христина з ковдрою.

Христина. Прошу до столу.

Льонька. Пропозиція схвалюється одногосно.

Христина. А тут хай Роздольнов полежить.

Насіфа (до Роздольнова). Вам погано?

Христина. Хіба він скаже...

Христина і Насіфа стягують з Роздольнова чоботи.

Насіфа. Ноги відморожені, і температура, видно, висока.

Зоя. А як же ви доберетесь назад?

Христина. Добереться хтось інший... Ідіть вечеряти.

Роздольнов. Що ви з мене хворого робите?

Христина. Ти мені багато не говори... Лягай.

Насіфа. Зараз я вам зігрію молока.

Роздольнов. Ви мені дайте валянки... Мене чекають там, у степу...

Насіфа. Хіба ж можна вам у таку хуртовину?

Усі, крім Христини, вийшли.

Роздольнов. Мені все можна... І в хуртовину, і в бурю... (Встав, але скривився від болю і знову сів). Ч-чорт... Але вони не можуть чекати... Ніхто не може чекати. Зупинились електропоїзди... стали цехи на вісімдесят шостому й алюмінієвому... Степ у п'ятні... А я...

Входить Покотило.

Трактора підготували?

Покотило. Все готово: і тягач, і кабель... Передали по рації, щоб ми самі знайшли обрив по лінії і хоч тимчасово з'єднали кабель, поки прибуде аварійна...

Роздольнов. Я не можу сидіти тут, Кіндрате Івановичу, мене послали, і я мушу... Я не можу підвести тих... Що вони подумують про мене... Я на собі потягну той кабель і...

Покотило. Машину поведе Федір. Він уже пішов до хлопців.

Роздольнов. Морозенко?! Ні! Хай сидить біля пічки і...

Христина. Роздольнов, не думай, що тільки ти один усе можеш...

Покотило. Я йому вірю!

Роздольнов. Курортники...

Христина. Як ти не можеш зрозуміти, що він...

Роздольнов. Ти його теж просила?
Покотило. Його ніхто не просив. Чуєш? Він сам сказав, що поїде замість тебе. (Вийшов).

Пауза.

Роздольнов. Ти забираєш у мене останнє, Христіно.

Христіна. Що?

Роздольнов. Злість... Але дай же щось замість неї...

Христіна. Нас уже двоє... Нам з Галинкою спокій потрібен...

Роздольнов. Давай виїдемо звідси... Ніхто ніколи не дізнається, що вона не рідна мені... Чи ти не віриш?

Христіна. Максиме... Я нічого не можу сказати тобі зараз... Ти спочинь... Засни, ти зовсім хворий. (Вийшла).

Роздольнов устав, пробує йти, але це не так легко.
Входить Василь, кинувся до Роздольнова.

Василь. Де ти був, Роздольнов? Я тебе стільки чекав!

Роздольнов. Доріг багато, Васю... Ну що ти, як дівчина, годі.

Василь. Ти не підеш звідси? Не підеш?

Роздольнов. Де Федір?

Василь. Вони зараз вирушають у степ. Я просився — не взяв.

Роздольнов. Принеси мені чоботи. Там, за дверима, стоять...

Василь. Але Федір сказав, що...

Роздольнов. Що сказав Федір?! Який Федір?! Принеси чоботи!

Василь вибіг. Роздольнов знову встав. Василь приніс чоботи.

Василь. Федір сказав, що ти хворий, що тобі не можна...

Роздольнов (пробує взути чоботи. Це йому коштує неймовірних зусиль. Жбурнув чоботи в куток). Ч-чорт! Не хочу, щоб мене жаліли, не хочу! (Майже впав на ліжку, зібгавши руками подушку).

Василь. Ти плачеш, Роздольнов? Не треба...

Пауза.

Роздольнов. Роздольнов ніколи не плакав. Чуєш? І ти нічого не бачив.

Василь. Не бачив... Але він не такий, як той... Ми потоваришували з ним... Він мені про хімію розказував і вірші читав.

Роздольнов. Вірші читав?

Не жалею, не зову, не плачу,
Все пройдет, как с белых яблонь дым.
Увядання золотом охвачений,
Я не буду больше молодым...

Ці читав?

Василь. І ці, і Шевченка, і Гарсія Лорку...

Роздольнов. Вони вміють сюсюкати...

Василь. Він не такий...

Роздольнов. Досить. (Пауза). Щось ти схуд, Василю.

Василь. І ти.

Роздольнов. Ну, знаєш, у мене різні... переживання, і взагалі...

Василь. У мене теж.

Роздольнов. Що?

Василь. Взагалі. Катю Чубар знаєш? З Христиною працює...

Роздольнов. Доярку?

Василь. Умгу... Тільки ти нікому, бо це секрет.

Роздольнов. Закохався?

Василь. Баяна думаю купити... Катя пісні любить.

Роздольнов. А тебе?

Василь. Любить.

Роздольнов. Сказала?

Василь. Ні. Написала. Ми листуємось. Щодня по два листи їй пишу, а в клубі зустріну — віддаю. І вона мені.

Роздольнов. Що ж пише?

Василь. В останньому підтверджувала, що любить і... і... що знайшла у моєму листі сім помилок...

Роздольнов. Багатенько.

Василь. То я думаю оце Насіфу попросити, щоб диктанти мені давала... А потім у вечірню школу піду.

Роздольнов. Правильно, Васьок, давай у вечірню.

Василь. А потім в інститут... В хімічний. Знаєш, хімія — це дуже серйозна наука.

Роздольнов. Та-ак.

Василь. Тільки далеко до школи.

Роздольнов. А ми тобі мотоцикла, га?

Василь. Не вистачить. На баян вистачить, а на мо-
тоцикл...

Роздольнов. Я тобі куплю, Васьок. Учись. У мене,
знаєш, скільки грошей?! Тисяча двісті...

Василь. Ого! Але ж тобі треба...

Роздольнов. Заробимо, Васьок, на чорта мені ці
гроші... І ще Каті подарунок купимо.

Василь. Давай купимо їй гумові чоботи... або валянки
і всього Лермонтова... Вона любить.

Роздольнов. Давай Лермонтова.

Пауза.

Василь. А Христина свою дочку назвала Галею. Галя,
Галинка...

Роздольнов. Знаю.

Василь. Я твої хромові чоботи раз взув, нічого?

Роздольнов. Носи, Васьок... Я тобі ще й галстука
свого віддам.

Василь. Сірого?

Роздольнов. І сірого забирай. Я тебе таким фран-
том зроблю, що Катя тільки охне. Капелюх тобі купимо.
Йй-богу.

Василь. Ні, сірого ти собі залиш.

Роздольнов. Навіщо він мені?

Пауза.

Василь. А ти поговори з нею... Або давай я. Я їй
все чисто розкажу.

Роздольнов. Вона все знає, Васю.

Входить Федір, одягає кожушок.

Василь. Вже їдеш, Федю?

Федір. Ідемо. (До Роздольнова). Ну, як ти?

Роздольнов. Біля Уйгура дорогу замело — не про-
їдеш.

Федір. Ось порошки передали, пий і в теплі лежи.
(Кинув на столик порошки).

Роздольнов. Степом ідіть, прямо по лінії, там сніг
вітром змітає.

Входить з чашкою Насіфа, поставила біля Роздольнова.

Федір. Може, лікаря покликати?

Роздольнов. Обрив десь у нашому районі. Пере-
вірте дванадцятий кілометр... Ізолятори взяв?

Федір. Взяти.

Роздольнов. Дров не забудьте.

Входять Льонька і Зоя.

Федір. Знаємо.

Насіфа. Ти ж повертайся швидше, Федю.

Федір. Ми скоро.

Зоя. А ми танцювати будемо, а потім ялинку прикрасимо.

Федір. Правильно.

Льонька. Мене цей «рант» замучить скоро своїми танцями.

Федір. Останній вальс за мною! Ви ж чекайте, чорти! (Вийшов).

У відчинені двері війнуло вітром, погасла лампа.

А за вікном шаленіє буран.

Насіфа. Як темно!

Зоя. Як красиво?

Роздольнов (рвучко підвівся з тапчана). Рукавиці... Хай візьме рукавиці...

За вікном шаленіє буран.

КАРТИНА ШОСТА

Та ж кімната Насіфи. Під стіною — невеличкий святковий стіл. На ньому стоїть будильник і пучок пшеничних колосків, переплетений червоною стрічкою.

Посеред кімнати — ялинка. Тьмяно горить лампа.

Насіфа стоїть біля вікна, вдивляючись у сивий морок. На краєчку стола щось пише Василь. Льонька і Зоя вносять у кімнату ще якісь миски, вірніше, посить лише Зоя, а Льонька у фартушку ходить слідом за нею. Вони разів зо три то виходять, то повертаються.

За вікном шугає хуртовина.

Василь. Уже написав. Перевір, будь ласка, Насіфа.

Насіфа (бере листок, читає). «Катю, любов моя...» Після слова «Катю» треба кому. (Взяла ручку, виправила).

Василь. Забув.

Насіфа. Ти що, справді не спиш ночами?

Василь. Сплю як убитий. Натягаєшся залізяк у майстерні...

Насіфа. А для чого ж пишеш?

Василь. Для переживання.

Насіфа. Що це ти пишеш, Васю? (Читає). «Якщо ти розлюбиш мене, то поїду на край світу...»

Василь. Поїду. Хай знає. Сяду на поїзд і поїду. Я в цих ділах рішучий, як Роздольнов.

Насіфа (читає).

Пісня,

якої ніколи мені не співають,
на вустах моїх тихо заснула.

Пісня,

якої ніколи мені не співають...

Пауза.

Василь. О! Красиво?

Насіфа. «Пісня, якої ніколи мені не співають...» «Ніколи» пишеться разом.

Василь. Забув. Ну як?

Насіфа. Дві помилки... Але все це, що ти написав, можна просто сказати.

Василь. Ні, Насіфа. Написане можна кілька разів перечитати, подумати... Я дуже люблю одержувати листи... А мені за все моє життя ніхто не написав жодного листа... А тепер пише Катя.

Входять Зоя і Льонька. Насіфа знову вдивляється у вікно.

Льонька. Ми готові до прийому гостей.

Зоя. І чого їх так довго нема?

Василь. Напевне, в клубі... А Катя на фермі... Не добереться сюди.

Зоя. Який же ти мужчина? Я б, на твоєму місці, пробилася б через цей буран, закутала б її в бурку і принесла сюди.

Льонька. Попробуй сім кілометрів нести.

Василь. Я вже двічі збирався сьогодні йти. Вибрався за село — нічого не видно, а я йду. А мене потім вітром як підхопило, та як понесло, та як вдарило об щось... Придивився: сиджу на чийсь хаті. Слово честі.

Насіфа. Коли б хоч наші не заблукали в степу.

Василь. Вони прямо по лінії пішли. На полях сніг змітає, так що трактор пройде... І чого мене Федір не взяв?

Льонька. Мало ще каші з'їв. Тебе б вітром занесло аж на Братську ГЕС.

Зоя. А я б хотіла полетіти над землею... Літала б, літала...

Льонька. А хто б ранти строчив? Теж мені супутник. Щоб літати, Зойко, щоб піднятися в небо, треба навчитися спочатку ходити по землі ніжками...

Насіфа накинула шубку, іде.

Зоя. Ти куди, Насіфа?

Насіфа. Піду послухаю, може, їдуть. *(Вийшла)*.

Василь. Дістанеться хлопцям...

Льонька. Вже цілу добу в степу.

Зоя *(замріяно)*. У далеких містах і селах, у поїздах сидять у темряві люди і чекають... світла... Люди чекають світла, машини — струму... І вони не знають, що четверо хлопців зараз у степу... Давайте запалимо свічки на ялинці!

Спалахнули сірники, і заискрилась ялинка.

Яка вона красива! Ялиночко, ялиночко, ти моя хороша... А ви знаєте, є люди, які ніколи не бачили ялинки.

Льонька. Який багаж знань!

Зоя. Ти дуже багато знаєш.

Василь. А є люди, які ніколи не бачили слона. Ось я не бачив і... Катя, мабуть, не бачила.

Зоя. А я бачила. В зоопарку. Знаєш що, Васю, приїжджай з Катєю до нас... Слона побачите, і... взагалі... наше місто дуже красиве. А як зацвітуть каштани! Ти бачив, як цвітуть каштани?

Василь. Ні... і Катя, мабуть, не бачила.

Зоя. Стільки красивого є на світі, а не всі люди бачать.

Льонька. А я знаю таких людей, які прожили у нашому місті не один рік і не бачили, як цвітуть каштани... не бачили, як крига скресає на Дніпрі...

Василь. Сліпі.

Льонька. Вони дивляться в землю...

Зоя. Приїдете, Васю, до нас? Ми вам усе покажемо.

Василь. Якщо Катя погодиться... У нас тут теж красиво... Ти бачила коли-небудь таку хуртовину?

Зоя. Ні.

Василь. А бачила таке поле, що не видно йому краю? А бачила гори зерна? Високі-високі...

Зоя. Ні.

Василь. А ти ходила коли-небудь по росі боса? Рано-рано... краплинки блищать на траві, як маленькі... сонечка. А ти йдеш...

З о я. По сонечках? Льоню, я хочу ходити по сонечках!

Льонька. Я тебе поведу.

З о я. А з нашого будинку видно Дніпро. У нас дванадцять поверхів.

Василь. Ого!

З о я. І ще в нашому будинку живе поет.

Василь. Ну? Справжній?

З о я. Справжнісінький. Я сама читала його вірші у «Вечірці».

Льонька. Такий поет, як з мене турок.

З о я. Він сам моїй мамі показував книжечку. Зветься «Я прийшов».

Василь. Куди ж він прийшов?

З о я (дуже безпосередньо). Я не знаю.

Льонька. Він тільки ходить по редакціях і їздить на дачу.

З о я. Неправда, він їздив вивчати життя на селі. Цілий тиждень не було вдома. Двірничка казала... І ще в нашому домі живе футболіст. Лівий крайній... І директор найбільшого ресторану.

Василь. Ну?

З о я. Слово честі. У нього є дві собачки, один хлопчик і жінка.

Василь. А... а у нас в гуртожитку живе Максим Роздольнов. Бачили?

З о я. Бачила.

Василь. Він як сяде на трактор — бог.

Увійшла Насіфа.

Льонька. Не чути?

Насіфа. Ні... Тільки вітер, вітер...

З о я. Ти не хвилюйся, Насіфа.

Насіфа. Я зовсім не хвилююсь... Федя уже звук до наших вітрів.

Льонька. Він самого чорта не боїться. В Заполяр'ї знаєш, які зими?!

Василь (все ще думає про своє). І його нагородили орденом.

З о я. Кого?

Василь. Роздольнова. Тільки він його не носить... Зараз чогось ніхто не носить орденів... А я б носив. Не щодня, а по неділях... Або в суботу ще...

Насіфа. Заслужиш — і тебе нагородять.

З о я. У мого тата теж два ордени.

Л ь о н ь к а. А в мого не було.

В а с и л ь. А я читав у газеті, що в одного Героя забрали Зірку.

З о я. Чому забрали?

В а с и л ь. Він був головою колгоспу і все брехав, брехав і навіть з людьми не розмовляв, такий був паразит. Хтось написав, і його вигнали з партії.

Л ь о н ь к а. Правильно зробили.

Зоя поставила пластинку. Шаляпін співає «Елегію» Масне. Всі притихли, слухають як зачаровані. І раптом спалахнуло світло. Яскраве і різке. Знову погасло.

Н а с і ф а. Федю!

Знову світло.

Л ь о н ь к а. Да будет свет! Ура-а!

Н а с і ф а (*дивиться на електричну лампочку*). Ну ось ти і засвітилася, а то була холодна і темна... і нам було трохи сумно у цю новорічну ніч...

Л ь о н ь к а. Що ця лампочка може зрозуміти, Насіфа? А яка ти красива зараз!

Н а с і ф а. Це від світла...

З о я (*ставить іншу пластинку, танго*). Я хочу танцювати! Васю, іди!

Льонька танцює з Насіфою.

В а с и л ь. Не обучений.

З о я. Я навчу!

Танцюють.

Чути, як в сінях грюкнули двері: хтось прийшов.

Кинулась Насіфа, відчинила двері.

Н а с і ф а. Федю!

Входить Роздольнов.

Р о з д о л ь н о в. Це я. Приймаєте?

Л ь о н ь к а. З радістю!

Н а с і ф а. А я думала — Федя... Як ви? Заходьте.

Р о з д о л ь н о в. Ходжу... Тепер уже доберуться. Видно, довго шукали обірваний кабель. (*Роздягається*). Можна?

Н а с і ф а. Звичайно.

В а с и л ь. Я думав, ти не прийдеш.

Р о з д о л ь н о в. Хочу з вами за Новий рік... за все нове.

Льонька. А Покотило прийде?
Роздольнов. Обіцяли. Що ж, за стіл запрошуйте.

Задзвонив будильник.

Насіфа. Сідайте, сідайте, бо запізнимось.

Усі підняли чарки.

Василь. З новим щастям!

Льонька. Зоєчко, з новим щастям!

Зоя. У мене багато щастя, Льоню.

Льонька. Леді і джентльмени, пробачте. *(Цілує Зою)*.

Зоя. Як тобі не соромно?!

Льонька *(показав на всіх)*. Тільки обставини заважають їм зробити те ж саме. Але на правах майбутнього родича я маю право поцілувати Насіфу. *(Цілує)*. Бачиш, Насіфа мовчить... Ну, а Вася цілує Катю в думках і на пері. Максим... Я нічого не знаю про вас...

Роздольнов. Ви на мене не звертайте уваги. Давай-те вип'ємо за тих, кого нема з нами.

Насіфа. За Федю! І за тих, хто з ним. Хай їм легкою буде дорога до рідного дому.

Роздольнов. Їх ждуть... Це добре, коли ждуть...

Насіфа. Здається, вітер вщухає... Ні...

Зоя. Максиме, я хочу з вами потанцювати! *(Дрібно вибиває каблучками)*.

Василь поставив пластинку. Музика.

Роздольнов. З радістю, але...

Зоя. Я і забула! Васю!

Василь і Зоя танцюють, до них приєднуються Насіфа і Льонька. Входять Кіндрат Іванович, Варвара Петрівна і Христина, вітають з Новим роком. Їм відповідають.

Василь допомагає роздягнутись Варварі Петрівні й Христині, а Кіндрат Іванович — прямо в танець.

Покотило. Гуляй, душа без кунтуша! *(Танцюючи, скидає кожуха)*.

Варвара Петрівна. Очманів старий!

Покотило. Варочко, не затискуй!

Зоя. Втомилась.

Насіфа. А я ні.

Покотило. А я ще один захід. Інтегрально.

Льонька. Просимо вас до столу.

Покотило. А чого ж, хіба хто за поли тримає?

Варвара Петрівна. Та тільки ж з-за столу. Перепочинь, Кіндрате.

Покотило. Я ще не чув, щоб хто стомився від чарки або від ложки.

Насіфа, Зоя і Льонька підносять гостям чарки.

Варвара Петрівна (до Христини). Тобі ж, доню, не можна.

Христинна. Я трошки.

Покотило. Чарка малій не завадить. Тоді давайте вип'ємо. Добра вам зичу, діти мої, щоб стрічали ви роки щасливі в мирі та радості, щоб руки ваші не боліли від трудів, а спини не гнулися... Бо нічого нема страшнішого, ніж людина, зігнута в покорі...

Христинна. Або в горі...

Покотило. А ви не гніться і в горі.

Варвара Петрівна. Досить тобі вже балакати.

Покотило. Варочко, не затискуй. Будьмо.

Дзенькнули чарки.

Крізь вітер десь зі степу почувся ледве вловимий гуркіт.

Насіфа (кинулась до вікна). Ідуть! Ідуть!

Усі підійшли до вікна, прислухаються.

Зоя. Ідуть.

Роздольнов. Нарешті!

Насіфа. Я піду!

Льонька. Куди в таку заметіль?

Василь. Занесе в степ, і не знайде Федір.

Роздольнов. Я піду.

Христинна. Куди?

Роздольнов. Мазут у бочці запалю, щоб їм було видно.

Покотило. Іди, Максиме.

Роздольнов одягається.

Христинна (підійшла до Максима). Я тебе і не поздоровила, Роздольнов... Бажаю щастя...

Роздольнов. Воно все у тебе... моє щастя. (Вийшов).

Насіфа. А зараз я все приготую для Феді й для хлопців. Зюечко, подай чисті тарілки, Христинко, постав яблука... Федя любить.

Льонька. А ось чарки для них...

Заметушилися всі, готуючи зустріч тим, кого чекали. А Кіндрат Іванович, обнявши Варвару Петрівну, з'ягнув свою улюблену. Підхопила і Варвара Петрівна. Скаржаться два голоси, що за туманом нічого не видно... Згадали роки молодії. На якусь мить усі припинили свою роботу, заслухались.

Покотило. Чули? Мою Варочку чули? Скільки я не бачив жінок у нас і за кордоном, і в кіно різні форми бачив, а такої, як моя Варочка, не стрічав.

Варвара Петрівна. Годі тобі, старий.

Покотило. Та й сам я був хлопець... Інтегральний. Ну, ще по одній...

Льонька. Скоро зустрінуть Новий рік і в нас...

Зоя. А ми вже зустріли. Ой як здорово!

Льонька. Сеньйорино, вам має бути відомо, що земля кругла.

Христина. До нас раніше прийде день.

Зоя. А щоб весь час бігти за сонцем! Був би день і день!

Василь. За сонцем не встигнеш...

Насіфа. Чуєте, їдуть!

Всі дивляться у вікно.

За ним уже здійснюється в небо кошлатий вогненний стовп.

Христина. Це Максим запалив.

Льонька (підійшов до Христини). Христино, ви... мені дуже не хочеться, щоб ви погано думали про нас...

Христина. Про кого?

Льонька. Про мене... про Федора... про маму...

Христина. А я і не думала про вас погано, Льоню.

Льонька. Мені дуже боляче... але... може, він ще...

Христина. Ні... Ніколи. Пізно... пізно, Льоню.

Все ближче і ближче гуркіт трактора.

Насіфа накинула велику хустку і вийшла.

Варвара Петрівна. Застудишся.

Покотило. Приїхали.

Стих гуркіт мотора. Всі вийшли у коридор. Двері відчинені навстіж. Чути голоси і сердите завивання вітру. Всі повільно відступають від дверей. Входить засніжений, без шапки Роздольнов. Двері відчинені.

Насіфа. Що таке? Чого ти мовчиш? Де, де вони, де Федір?

Льонька. Що сталося, Максиме?

Христина. Вони приїхали?

Роздольнов. Приїхали... Тільки... Федір... Нема Федора... Нема.

Насіфа. Як? А де ж він? Де він?

Льонька. Що з ним?

Насіфа. Я піду, я...

Німа сцена.

(Потім кинулась до дверей). Федю! (Падає).

Покотило. Підніміть її... Що з ним?

Льонька. Як же це?

Барвара Петрівна. Її треба покласти.

Василь, Христина і Барвара Петрівна підводять Насіфу. Її зір шукає когось у цій кімнаті, вона прислухається до заметілі.

Роздольнов. Він... поліз на мачту... Його двічі скидало у сніг, але він вставав і знову ліз... Він з'єднував лінію... Це були останні сили... Вітром кинуло його з тросом на кабель, і він... згорів...

Насіфа. Приїхали? Чого всі стоять?! (І згадала). Федю!

Христина та Барвара Петрівна вивели Насіфу в другу кімнату.

А тут у важкій скорботі стоять Льонька, Зоя, Покотило,

Роздольнов і Василь.

Василь. Краще б я... Чому він мене не взяв? Чому не пустив?

Покотило. А я думав йому хату поставити...

Роздольнов. Я не прошу собі... ніколи...

Льонька. Було два брати, а тепер... Що ж робити, Роздольнов?

Увійшла Христина.

Христина. Ідіть сюди, їй погано.

Покотило і Роздольнов вийшли.

Льонька стоїть посеред кімнати.

Тихо.

Зоя. Льоню, що ж буде, Льоню?! Чому ти мовчиш?

Пауза.

Льонька. Я... я... думаю про наші острови. Федір знав, де вони.

Пауза.

Зоя. А ти?

Пауза.

Льонька. Острів моєї мрії... Він всюди, Зою, скрізь,
де ми будемо жити, де ми потрібні людям...

Зоя. Я теж хочу з тобою на цей острів, на все життя
з тобою, Льоню.

Льонька. На все життя... Бачиш, горить і не гасне.

Зоя. І не згасне...

Льонька. Я... я... залишаюсь тут!

Шалений порив вітру високо в небо підняв полум'я факела.

І влітається в хуртовину ніжна мелодія кохання.

Завіса

1963

НІЧ І ПОЛУМ'Я

Героїчна драма на 4 дії, 6 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Степан Петрович Крутояр, 60 років.

Надія Іванівна, його дружина, 55 років.

Тарас, 32 років

Григорій, 30 років } сини Крутояра.

Марина, дружина Тараса, 25 років.

Василь Орлов, 40 років.

Кирило Скибка, 60 років.

Андрій, його син, 25 років.

Микола Доля, 18 років.

Катерина, 20 років.

Іван Очкур, 45 років.

Фросина, його дружина, 40 років.

Микита, 35 років.

Дмитро, 30 років.

Петро, 35 років.

Матвій, 20 років.

Машиніст, 55 років.

Свирид, 45 років.

Бодня, 40 років.

Мандрика, 50 років.

Вурст, 50 років.

Козолуп, 50 років.

Комендант Гнида, 40 років.

Нонель.

Начальник станції.

Бійці повстанських загонів, робітники,
петлюрівці, козаки, гайдамаки, німець.

Україна, рік 1918-й.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Простора кімната в будинку Степана Петровича Крутояра. Біля столу і під стінами — важкі різьблені крісла, диван, шафи з книгами. Із золочених рам дивляться вусаті й чубаті предки роду Крутоярів.

Крізь велике вікно пробиваються сутінки весняного надвечір'я. Десять здалека лине церковний передзвін. За невеличким столиком сидить Степан Петрович Крутояр. Він у халаті, курить люльку. На вигляд йому років шістдесят, сивина посріблила голову, торкнулася вусів.

Навпроти Крутояра стоїть Мандрика.

Крутояр. Ковалю, Семилозу, Тарасюка — розстріляйте. Пошли карателів у село, — хати спалить, щоб і кодла більшовицького не зосталося.

Мандрика. Слухаю. (Вийшов).

Тихо, немов тїнь, ввійшла Надія Іванівна, повновида, з сумними очима жінка.

Надія Іванівна. Чого ти встав, Степане? Лікар же...

Крутояр. Григорій не приходив?

Надія Іванівна. Ні.

Крутояр (нервово ходить по кімнаті). Накажи, щоб подали виїзд.

Надія Іванівна. Я тебе нікуди не пушу.

Крутояр. Треба, матінко, час такий, не сидиться, не лежиться.

Надія Іванівна. Розор прийшов на землю. Другий день повішені на шибениці. Скажи, хай знімуть... Місто немов у мороку.

Крутояр. У цьому мороку народжується день... Нова Україна... А ті — хай висять. Це меч правосуддя. Вони принесли чвари на нашу землю, де завжди панували братерство, мир і спокій... Хай висять...

Надія Іванівна. Ой, Степане, яким ти став.

Крутояр. Я таким і був, Надю. (Скинув халат, одягає піджак). Не дано тобі всього зрозуміти.

Надія Іванівна. Я знаю одне: колись у моєму домі були спокій і щастя... Ти мав славу, славу професора

словесності... Ти вирощував квіти і читав «Кобзаря»... А тепер ти... вішаєш... І сини... Мої сини!

Крутояр. Я не можу бавитись з квітами, коли на карту поставлено майбутнє нашої єдиної, соборної... Ми зробили революцію не для того, щоб замість миколаївського орла над нами розп'ялась більшовицька зірка... (Підійшов до дружини, поцілував у чоло). Накажи, щоб подали виїзд... Я здоровий, Надю.

Надія Іванівна зітхнула і вийшла. Ввійшов Григорій, високий, худорлявий, горбоносий. На ньому офіцерський френч без погонів, сині шаровари з лампасами, заправлені в блискучі чоботи, в руках стек, яким він раз по раз ляскає по халяві.

Крутояр. Ну, що там? Розповідай.

Григорій. Одержано телеграму. Від Центральної ради.

Крутояр. Читай.

Григорій (читає). «Всім головам комітетів оборони. Зобов'язуємо негайно створювати частини вільних козаків для захисту України від більшовиків. Надійшли відомості, що на Україну послано агентів для організації повстанських загонів. Крапка. Пильність і ще раз пильність. Рішуче карайте більшовицьких агітаторів та агентів. Ні в якому разі не можна допустити формування більшовицьких загонів. Крапка. Детальні інструкції додатково. Слава Україні. Крапка. 12 квітня 1918 року».

Крутояр (ходить по кімнаті). Крапка. А більшовики наступають.

Григорій. Ми розгромимо їх, батьку. Нам допоможуть німецькі війська. Бодня повернувся з Житомира, розповідає, що прибули нові ешелони німців.

Крутояр. Німці... Ми повинні самі підняти народ і розгромити більшовиків. Самі.

Григорій. Центральна рада з тобою не буде радитись, батьку.

Крутояр. Якщо прийшли німці, Григорію, то Україні самостійній не бути... А Скоропадського, думаєш, вони так собі привезли? Розженуть і Центральну раду.

Григорій. Треба вибирати менше зло, батьку.

Крутояр. Ні, я буду протестувати... Я сам зберу полки і поведу їх проти всіх чужинців... Я...

Григорій. У нас мало війська, батьку... Ми — як на вулкані. Сьогодні знову появились листівки в місті. Сурмач закликає робітників іти в повстанські загони.

Крутойр. Як заарештовані?

Григорій (*ляснув стеком по халеві*). Мовчать... Всі.

Крутойр. Ганьба! Невже ми, влада, безсилі проти якогось Сурмача?

Григорій. Ми втратили його слід, батьку.

Крутойр. Втратили, втратили. Вже два місяці діє під вашим носом цей Сурмач, а ви... Дочекаєтесь, що він справді тут дивізії сформує і передусить нас, як мишей. Боєприпаси доставили?

Григорій. Уже на складах.

Крутойр. Поставте кулемети і надійних людей.

Входить Надія Іванівна.

Григорій. Не турбуйся, Сурмач до складів не дотягнеться.

Крутойр. Ти запам'ятай, що він не один. Їх багато. У місті діє сильна більшовицька група.

Григорій. Ми куль шкодувати не будемо. (*Підійшов до матері, поцілував руку*). Добрий вечір, мамо.

Надія Іванівна. Стьопо, знову прийшла вона... Килина. Єдиний же син... Випусти його.

Григорій відвернувся від матері, став біля вікна.

Не винен він.

Крутойр. Не я його заарештував... І нічого зробити не можу. У нього знайшли зброю, багато зброї.

Григорій. Кулемети...

Надія Іванівна. Він же такий хороший... вчився разом з нашим Тарасиком... В ім'я сина випусти його, в ім'я нашого сина.

Крутойр. Прізвище Петренко?

Надія Іванівна. Петренко... Василь Петренко, з депо, токар.

Крутойр. Гаразд... Іди, матінко.

Надія Іванівна. Бог не забуде доброту твою... Спасибі, Стьопо. (*Вийшла*).

Крутойр. Цього Петренка — розстріляйте, Григорію.

Григорій (*не повертаючись від вікна*). Його вже бог взяв під свій нагляд... Сьогодні вночі... (*Махнув стеком*).

Крутойр вийшов. Григорій підійшов до шафи, налив з карафки горілки, випив. Ввійшла Марина, красива, молода ще жінка, з важкою косою.

Марина. Григорію!

Григорій (*кинувся до Марини, обняв, цілує*). Марино, хороша моя! Я тебе вічність не бачив. (*Цілує*).

Марина. Облиш. Який ти в мене. Облиш! А я тебе чекала... Всю ніч і день...

Григорій. Скучала?

Марина. Скучала.

Григорій. І Козолуп не розвеселив? Щось цей старий казначей дуже часто почав заходити до нас.

Марина. Ревнуєш?

Григорій. Ні, просто мені бридко, коли він цілує тобі руку.

Марина. Якщо не цілуєш ти... У тебе ніколи нема вільного часу для мене...

Григорій. Сьогодні я буду з тобою, Марино. Я зацілюю тебе насмерть.

Марина. Ні, я жити хочу... Я, здається, тільки починаю жити. Ти блідий, стомлений. Де ти був?

Григорій. Не питай, така ніч була... Сам одного...

Марина. Що одного?

Григорій (*немов опам'ятавшись*). Про що ти питаєш?

Марина. Я питаю, де ти був цілу добу. Вигляд у тебе якийсь... А це що? Чому в тебе на рукаві кров?

Григорій (*посміхнувся*). Кажу ж тобі, що їздив з полковником Шиманським... на полювання... Вовка одного вбив... Ну, от і... Я справді втомився, Маринко.

Григорій випив ще одну чарку, сів на дивані.

Марина притулилась до нього.

Марина. Треба тікати звідси, Григорію, з цього пекла, з цієї ночі... Душать мене ці пожежі й тіні шибениць... Я боюся людей... Учора бачила, як ішли з депо робітники... Пальці стиснуті в чорні, важкі кулаки... І жодної посмішки... Здається, візьмуть оці руки, обхоплять усе місто, всю землю і... Я хочу в Париж! Григорію, їдьмо в Париж або в Лондон!

Григорій. Чудненька ти... Ми і тут, на нашій Україні, влаштуємо рай... Для нас буде рай. Почекай, ще недовго.

Марина. А що, коли прийдуть сюди більшовики? І знову протягнуть на вулицях червоні полотнища: «Вся власть Советам!»

Григорій. Дурниці... Ми їх задушимо... Нам допоможуть.

Марина. Хто?

Григорій. Всі, хто боїться цього червоного полотнища... Хто не хоче, щоб воно протягнулось через материки... Наші друзі з Парижа, Лондона... На Україні — німці... Німці... І ти ще побачиш мене... Міністром ти ще побачиш мене. (Знову наливає горілку з карафки в чарку). Міністр незалежної, самостійної України! Гм. Непогано, правда? (Випив).

Марина. Доки сонце зійде, роса очі виїсть. Ви тут, а більшовики в Харкові створили уряд і оголосили Україну радянською республікою... Доберуться й сюди...

Григорій. Ха-ха! У нас своя армія, сила... Як не Центральна рада, то гетьман Скоропадський збере під свої священні корогви весь український народ. Ми не здамося, Марино. Ще з'являться на Україні славні гетьмани, заграє ще козацька кров. (Знову наливає горілку). Україна буде само-мо...

Марина. Ти так багато п'єш, Гришо.

Григорій. Душа горить... Робота... Сурмач... Скрутити б йому шию і тоді...

Марина. Який Сурмач? Що ти говориш?

Григорій. Пробач... У мене свої думки... Розумієш, у наше місто прислали одного... більшовика... Сурмач його кличка... Ось і сурмить... Листівки... Зброю збирають, формують повстанські загони в лісах... Ловимо, вже з ніг збились, в'язницю, підвали забили... Нема.

Марина. Страшно. І ти?

Григорій. І я... Треба...

Марина. Я боюсь за тебе, Григорію... Я не можу так жити... Тікаймо звідси... Мені страшно в цьому домі... Все тут нагадує мені про нього... Все тут докоряє мені... Клятвовідступниця я... А що, коли повернеться Тарас? Боже мій!

Григорій. Починається. Сходи в церкву на сповідь. Чи, може, переді мною висповідатися? (Схопив в обійми Марину, звалив на диван, цілує).

Марина (вирвалась з обіймів). Ти поводишся зі мною, як з покоївкою.

Григорій. Але я не можу стримати себе...

Марина. Чому ж ми тоді повинні ховатись... Від батьків, від людей? Чому ти, як переляканий кіт, пробираєшся вночі до мого ліжка, а не заходиш, як...

Григорій. Ну, знаєш, етика, закони... Я не можу.

Марина. Етика, закони! Які закони? Ти боїшься? А я ні. Можу зараз всім сказати, що зрадила свого чоловіка, твого брата. *(Істерично сміється)*. Закони! Ха-ха-ха! Етика! Брат спить з дружиною брата, засланого в Сибір! Ха-ха-ха! Ось ваша етика! Боягуз ти!

Григорій. Замовчи! Чуєш?

Марина. Отака і ваша держава буде, пане міністре. Ти підліший за останню повію!

Григорій. Як ти смієш?

Марина *(забилась в риданні)*. Забери мене звідси, забери! Мені страшно.

Григорій. Ну годі... Не треба, заспокойсь, Марино.

Пауза.

Марина *(втирає сльози)*. Не буду... Я не хотіла, само вирвалось... Важко. *(Підійшла до вікна)*. Ну, скажи, як далі жити? Навчи... *(Пауза)*. Мовчиш? Шість років минуло... Шість. І тоді, як забирали його, була весна... Кидав вітер в обличчя цвіт і сліди замітав... Його вивели з суду жандарми... Я навіть гордилася тоді Тарасом... Ні, не треба було мені після того виїжджати з Петербурга сюди... А все батько...

Григорій. Твій батько зробив правильно... Командиріві його величності лейб-гусарського полку було не дуже зручно тримати в своєму домі дочку — дружину політичного злочинця... Твій батько — дипломат...

Марина. Всі думають тільки про себе.

Григорій. Чому ж ти не подумала?

Марина. А я спочатку не шкодувала, що вийшла заміж за Тараса, що залишила батьківський дім, розкіш і поселилась за Нарвською заставою у двох маленьких кімнатах...

Від спогадів світлішає обличчя Марини,
а Григорій дремає на дивані, він зовсім не слухає її.

Тарас приходив з заводу, з роботи, я поливала йому на руки, а потім ми обідали... Я не вміла готувати. Тарас сміявся з мене... Потім він читав — мене не цікавило що, кудись ходив, до нього приходили якісь люди, а я нічого не знала... Не хотіла знати... Я була щаслива... З суду його виводили в кайданах. Ступить крок, а вони — дзень... Він ще, мабуть, ішов Сибірським трактом, а я... я уже танцюю

вала на балах... Мене не осудили знайомі — мені було вісімнадцять років. Я була дуже красива... Всі офіцери батьківського полку...

Григорій (крізь сон). Розстрілять. Усіх в...

Марина. Григорій! Ти спиш?

Григорій (схопився). Ні... Що?

Марина. А я думала, що ти слухаєш.

Григорій. Слухаю... Тільки ти знаєш, що я не люблю, коли ти згадуєш минуле... і...

Марина. Але ж він твій брат.

Григорій. Тим гірше... Він був мені братом, коли ми гралися в саду і писали гімназисткам цидулки, а потім... Петербург забрав у мене брата, більшовики... (Наливає з карафки горілку в чарку). Продався. (Дивиться на годинник).

Марина. Знову підеш на... полювання?

Григорій. Ні. Сьогодні я — твій... Ти рада, скажи, ти рада? (Хтось стукає в двері). Ввійдіть.

Входить Бодня, чоловік середніх років, з чорною пов'язкою на оці, в цивільному, стукнув закаблуками, виструнчився по-військовому.

Григорій. Ну, що, Бодня?

Бодня кивнув у бік Марини.

Можеш говорити.

Бодня. Не знайшли.

Григорій. Перекупок вам ловити на ярмарку, а не... Сурмача.

Бодня. Стараємось, пане Крутояр!

Григорій. Іди і запам'ятай: не піймаєте — шкуру спущу.

Бодня. Будемо старатись...

Григорій. Переодягни своїх головорізів і межі людей пусти, сам іди, шукайте!

Бодня. Слухаю!

Григорій. Якубчук нічого не передавав?

Бодня. Йому ще не доводилось зустрічатися з Сурмачем... Але він обіцяв, як тільки...

Григорій. Діждешся! Та самогону менше хлищіть. Біля складу охорону збільшіть, очей не спускайте.

Бодня. Будемо старатись.

Григорій. Іди. Вночі влаштуємо облаву. Я буду сам.

Бодня вийшов. Григорій наливає з карафки горілку.

У нього тремтять руки, дрібно видзвонює чарка.

Марина. Чого ти тремтиш? Боїшся?

Григорій. Я? Ні! У мене рука тверда.

Марина. Ти вже йдеш?

Григорій. Ні, я буду в себе... Мені треба подумати.
(Поділував Марину, вийшов).

Марина дивиться у вікно.
Входить Надія Іванівна.

Надія Іванівна. Виглядаєш?

Марина. Вже ні, мамо.

Надія Іванівна. За гріхи наші карає господь.
Важко карає... Чому до церкви не пішла? Хвора?

Марина (сіла на диван, кутається в шаль). Болить.
Душа болить.

Надія Іванівна. Терпи, дочко, хай вселить всевишній надію в твоє серце.

Марина. Яку надію? На що надіятись? Нема надії, нічого нема. (Пауза). Я, мабуть, піду від вас.

Надія Іванівна. Бога бійся. Куди підеш? Хіба не бачиш, що на світі робиться?

Марина. Я до своїх хочу.

Надія Іванівна. До своїх? А де вони? Батько з матір'ю вже давно десь за морем... Ми для тебе свої..
Може, вернеться Тарас...

За вікном уривчасто, несміливо дзенькнули дзвіночки.
Марина насторожилась.

Марина. Що там, мамо? Дзвенить...

Надія Іванівна (виглядає у вікно). Нічого... Трійка з дзвіночками стоїть. Мабуть, за Гришею приїхали з комендатури...

Марина. Страшно... дзвенять, як кайдани. (Пауза).
Мамо, рятуйте Григорія!

Надія Іванівна (підійшла до Марини). Що з тобою, Марино, що з тобою?

Марина. Ублагайте його, накажіть... Хай він кине комендатуру... Він убиває людей, я знаю. Рятуйте його!

Надія Іванівна (хреститься). Заступись, пресвята діво Маріє... Що ти говориш? Мій Гриша? Не повірю, нікому не повірю. Батько — і той винних милує, а він перед усіма в одвіті... Мій Гриша не такий. Я знаю своїх дітей, я...

Марина. А Тараса теж знали?

Надія Іванівна (після паузи). Ні... Той — відрізана скибка. Проводжала його в Петербург учитись після гімназії, дванадцять років тому, а він... у Сибіру опинився... Спокою нема, і серце кров'ю обливається... Сину мій!

Марина. Мамо, послухайте мене... Відішліть Григорія звідси. Хай над його головою буде блакитне небо, а не хмари і зловісні тіні. Я боюсь за нього... Скажіть йому, ви ж мати... Дайте нам грошей, і ми виїдемо звідси, коли ви хочете, щоб він був ваш...

Надія Іванівна. Ти поїдеш з ним?

Марина. Я! Я люблю його... Люблю над усе!

Надія Іванівна. Господи праведний! Марино, у тебе ж чоловік...

Марина. Де? Де? Нема і не буде... Відрізана скибка... Шість років, як забрали його... Знівечили моє життя.

Надія Іванівна. Хто? Бійся бога.

Марина. Всі. Всі нівечили... І Тарас, який вліз у політику, і жандарми, що забрали його, і мій батько, який, боячись за свою кар'єру, відіслав мене до вас з Петербурга... І тут... П'ять років я прожила у вас... Одна... В цих ненависних монастирських кімнатках... Не осуджуйте мене, що я полюбила Григорія! Він теж ваш син... І ви нічого не зробите, бо ви тільки мати, а я жінка! Молода, красива... Моя любов сильніша!

Надія Іванівна (все ще не може отямитись). Що ти говориш? Схаменися! Бог покарає тебе, невірну.

Марина. Я не боюся ні бога, ні чорта! Я люблю — і хай все тут стане пеклом...

Надія Іванівна. А Тарас? Ти перед богом клятву давала?

Марина. Я живу на землі, а не там. На землі... І з Тарасом, якщо він навіть колись прийде, ходити по ній не буду. Хай живе в своїй комуні чи знову дзвонить кайданами в Сибіру, а я... я народжена для іншого життя. Я хочу багатства, музики, любові.

Надія Іванівна (повільно відступає від Марини). Ні, ти не матимеш щастя. Сльози матері, моя молитва дійдуть до бога. (Вийшла з кімнати).

Марина провела її неспокійним поглядом, сіла на диван. Десь далеко гуркочуть вибухи. Деренчать вікна, і в п'яті ночі зриваються багряні заграви. Марина підбігла до вікна. Одягаючи на ходу френч, вбіг Григорій, блідий, з хижими очима. Він відштовхнув од вікна Марину, вдивляється,

Григорій. Склади!..

Знову лунають вибухи.

Там — боеприпаси!

Марина. Не йди! Не йди!

Григорій відштовхнув Марину, вибіг. Гуркочуть вибухи.

Завіса

КАРТИНА ДРУГА

Міський сад. На помості, під розлогою липою, столики. За одним сидять кілька петлюрівців, випивають, співають. Серед них Іван Очкур, Мандрика, начальник станції, Нонель. За столиком прислужує Катя. По алеї зрідка проходять пари. Мандрика дістає з широких штанів четверть самогону, ставить на стіл.

Мандрика. Боже благослови на другу! *(Наливає)*.

Очкур. Вип'ємо за упокій рабів божих... Ой і шарахнуло вчора! Хоча б тобі тріска від складів зосталася.

Свирид. І хто їх ото підпалив?

Очкур. Хто, хто... Знайшлися такі.

Начальник станції. По секрету скажу — більшовики. Да!

Нонель. Чесній баришні по місту страшно ходити.

Мандрика. Кого страшно? Більшовиків? Плювають, усіх виловимо.

Очкур. Не ловляться, пане осавуле... Казали хлопці, що об'явився тут один... Сурмач. З самої Москви приславий. Між людьми ходить та супроти нас підбиває... Куля його не бере і в огні не горить — заворожений. Ййбогу.

Свирид. Кажуть, що він з нашими козаками горілку п'є і всілякі секрети вивідує.

Нонель. Ах!

Мандрика. Попався б він мені. Я б його і в попівській рясі пізнав... Попадеться! Во здравіє!

Очкур. За упокій! За тих, що преставились учора. Від пана сотника тільки мідна пряжка залишилась.

Свирид *(плаче)*. А я ж просив його.

Очкур. Не плач, другий сотник буде.

Начальник станції. Я схилию голову перед цими праведними сльозами... Є ще братерство на землі!

Свирид плаче ще дужче.

Це чудово, Нонель, хоробрий вояк плаче за своїм бойовим ватажком.

Свирид. Щоб той сотник без вогню згорів... Не за ним я плачу, а за чобітьми... Такі ж чоботи були, на рантах, з рипом... Взяв у мене сотник, щоб його за пупа взяло, на тиждень поносити і...

Очкур. Не плач. Усі там будемо.

Мандрика. Не желаю.

Нонель. За ваше здоров'я, лицарі України! Віват!

Очкур. За упокій.

Мандрика. Очкур, струнко!

Очкур виструнчився.

Ти ш-шо, морда, панахиду справляєш! Де ми скоро будемо?

Очкур показує на небо.

Пр-равильно, у Москві.

Очкур. Я ж і кажу, що як зірвуть ще кілька складів та як налетять з усіх боків, то зразу будемо... у Москві.

Мандрика. Вра! (Цілує Нонель). А ти не бійся... Нічого не бійся, поки я тут... Я всіх Сурмачів отак в кулак — і тьху... Вра! (До начальника станції). Пий!

Начальник станції (тоненьким голосом). Вра!

Мандрика (до Очкура). Чого трусишся?

Очкур. Це ще я від учора... Так злякався, що... Нічого, здається, не боявся на світі, тільки своєї Фросини... А от учора...

Свирид. Від страху треба на поліні настояну пити... Помагає.

Очкур. Де вже там. Сиділи ото ми вчора біля складів, курили... Підійшли пан сотник і послали мене за самогоном до сліпої Бондарихи... Пішов я... Тільки добрався до містка, а воно я-а-ак і... а потім знов я-а-ак... і пішло... Ліг я на землю і встати не можу, неначе мене хто, їдрі його корінь, ухналями прибив... А як стихло — прийшов, нема вже наших, а від пана сотника тільки пряжка.

Свирид. Чоботи! Чоботи на рантах... (Наспівує).

Ой чоботи, чоботи ви мої!
Наробили клопоту ви мені...

Мандрика. Вра! (Цілує Нонель).

Нонель. Панове!

Свирид (пританцювує). Ех чоботи, чоботи на рантах!

Нонель. Воїни, налейте мені в бокал... самогону!

Їй наливають.

Свирид (танцює). «Ой чоботи, чоботи ви мої...» Ех!

Нонель (взяла пляшку). Пардон.

Очкур. Що?

Нонель. Воїни, я провела з вами незабутні хвилини свого життя! (Випила).

Очкур подав Нінель цибулину.

Начальник станції. Ні, це ви ошчасливили нас!
Дайте я вас поцілую. О жінчини! (Цілує).

Мандрика. Танцюй, Нінель! Ги-ги... Танцюй! Самогон пила? Тараню їла? Танцюй. Грай!

Нонель. Для вас я готова на все. (Танцює приспівуючи).

До столу підходять ще кілька петлюрівців,
один з великим вузлом і ночвами.

Мандрика. О, Гнида! Сідай, де бував?

Гнида (сів). Не питай! (До Катерини). На всі давай!

Нонель перестала танцювати.

Начальник станції. Маю честь запросити вас на свою станцію. (Виходить з Нонель).

Мандрика. А я вже думав, що Гнида в ченці пішов.

Гнида. Вже тиждень як пси нишпоримо (оглянувся).
Сурмача шукаємо.

Очкур. Знайшли?

Гнида. Чорта лисого. Якби ж то він на місці сидів.

Свирид. Не сидить? Хе.

Гнида. Ходить. От як ми, ходить і ніби дражниться.

Катя приносить горілку, закуску. В саду грає музика.

Розговіємось, Никодиме. (До Каті). Сідай з нами, кра-
лечко, хоч з тобою... (Потягнув Катю до себе).

Катя сіла.

Пий, хлопці, бо, може, й не побачимось.

К а т е р и н а. В дорогу зібрались?

Г н и д а (*випив*). Нам одна дорога.

О ч к у р. І я так кажу.

М а н д р и к а (*підливає в чарки*). Куди ж зібрались?

Г н и д а (*таємниче оглянувся*). На Чигирі йдемо... Більшовиків там... будемо... всіх... (*Випив*).

К а т е р и н а. Де вони там взялися?

Г н и д а. Знаємо... Там цілий загін стоїть... Від нас не сховається.

Входить Б о д н я, окинув гострим поглядом присутніх,
підійшов до столу.

Б о д н я. Ви не дуже заливайте.

О ч к у р. О, це ви, пане Бодня? Переодяглися? Дивлюсь, по амуніції наче не ви, а по пиці — ви...

Б о д н я. Ну, ну, ти...

М а н д р и к а. Сідайте з нами.

Б о д н я. Рада б душа в рай... Пізніше прийду. Ви тут придивляйтесь...

М а н д р и к а. Пане Бодня, поки я тут — не бійтеся, не пропущу... гик... Пече клята. (*Випив*).

Б о д н я. Дивіться мені! (*Вийшов*).

С в и р и д (*співає*). Зібралися всі бурлаки...

М а н д р и к а. Веселої давай! Очкур, скажи, щоб грали веселої.

Очкур вийшов.

Г н и д а (*обнімає Катерину*). Тебе б поцілувати і вмерти можна.

К а т е р и н а (*вирвалась із обіймів, сміється*). Навіщо ж поспішати. Іншим разом приходь.

Г н и д а. Пташ-щечко! (*Нагнувся до Катерини*). Вранці ж виступаємо. Ш-ш-ш.

Катерина встала, прибирає зі столу.

М а н д р и к а. Чого ж вони не грають?

Повернувся О ч к у р. Заграла музика. Входить Т а р а с. Він у легкій синій чумарці, з башликом. Через плече — маузер. Кинув шапку на стіл, розгладжує вуса, іде до петлюрівців. Назустріч йому вийшла Катерина, жартуючи, перепинила дорогу, сміється.

К а т е р и н а. А-а! Давненько не були.

Т а р а с. Заскучала, чорнява? (*Обняв рукою дівчину*).

К а т е р и н а (*тихо*). Вас шукають. Ідїть звідси.

Мандрика (танцює). Ех, гуляй хлопці! (До Тараса). Танцюй!

Тарас. Іди під три чорти.

Очкур сів на стілець біля крайнього столика, перевзувається.

Катерина (сміється). У нас весело... (Тихо). Ідїть звідси.

Тарас. Спокійніше, Катю. (Голосно). Давай-но півпляшки та якогось оселедця.

Катя вийшла. Тарас іде до свого столика.

Тарас (до Очкура). Що, мозолі натер?

Очкур. Вєсь у мозолях, їдрі його корінь. Колись були від плуга та від коси, а зараз від муштри. Під грудьми коле, поперека ламає.

Тарас. Служиш?

Очкур. Служу, їдрі його корінь. (Витрушує солому з чобота). Оце вчора натер. Як почали снаряди рватися, то я як біг, то всю устілку змервив, так тікав. Страх божий. (Взувся).

Музика стихла. Мандрика підходить до Тараса.

Мандрика. Ти куди мене послав? Ти кого послав? Ти знаєш, хто я? Я — Мандрика. У мене таких голодранців, як ти, півсотні на полях робило. Встань, коли з тобою сам Мандрика горо-во... говорить.

Тарас. Відчепись! (До Каті). Чорнява, сюди неси.

Катя принесла горілку і закуску.

Мандрика. Хто будеш? (Замахнувся).

Тарас (встав). Я з сотні отамана Сома.

Мандрика. Плювать мені на тебе і на твого Сома! (Знову замахнувся).

Тарас. Що ти сказав про батька Сома? (Вдарив петлюривця в зуби). Тепер виплюнь.

Гнида. Оце наш!

Очкур. Їдрі його корінь.

Всі засміялись.

Мандрика (прийшов до пам'яті). Слава отаману Сому! (До Тараса). Я ж бачу, наче ти мені знайомий. Хлопці, наливайте! Ну й кулак у тебе.

О ч к у р (до Тараса). Дай вам боже здоров'я.
Т а р а с (випив з усіма). Спасибі чесній кумпанії.
К а т е р и н а (До Тараса). Я вже вам принесла.
М а н д р и к а. З нами посидь.

Входить Б о д н я.

Б о д н я. Що у вас тут було?

М а н д р и к а. Та ось приятеля зустрів, пане Бодня.

Б о д н я (До Тараса). З якого куреня?

Т а р а с. Постарієш скоро, як усе знатимеш.

Б о д н я. Ти... ти кинь, не жартуй. Говори, коли питаю.
Хто будеш?

Т а р а с. Я з сотні отамана Сома. Ішов та й забрів ось...

Б о д н я. Так ти від Сома? Як же ти попав сюди?

Т а р а с. Скоро й отаман тут буде. До вас пристаємо.

Б о д н я. До нас? (Пауза). Чув про це, чув.

Т а р а с. Як чув, то чого питаєш? (Хоче йти).

Б о д н я. Почекай. А ти скажи мені, які очі в отамана
Сома?

Т а р а с. Одне, як у kota — зелене, а друге яке було —
не відаю, бо нема...

Усі сміються.

Б о д н я. Хе-хе, знаєш!

С в и р и д (співає). «Ой чоботи, чоботи ви мої...»

М а н д р и к а. Сідайте, пане Бодня, та чарку випийте.

Б о д н я. Хіба що одну. (Випив). Так ти, значить, від
Сома... Добре.

Тарас сів за свій столик. Бодня вийшов.

К а т е р и н а (підійшла до Тараса). Вранці в Чигирі
вирушає каральний загін. Треба попередити Скибку... Всі
ви однакові, ха-ха!

Т а р а с (обнімає Катю). Всю губернію сходив, а такої
не бачив!

Ввійшов О р л о в, скромно одягнений,
у форменому залізничному кашкеті.

О р л о в (до Тараса). Можна сісти? (До Каті). Пива
принеси.

Т а р а с. Сідай, якщо хочеш.

Грає музика, вибігли дві шансонетки, танцюють.

Мандрика. Люблю дівчат!

Свирид (і собі вийшов до дівчат, підтанцьовує). «Ой чоботи, чоботи ви мої!»

Свирида відтягують за поли.

Розмова Тараса й Орлова відбувається на фоні музики.

Орлов. Ти не повинен тут появлятися. Вони нишпорять всюди... Весело тут, музика і дами зустрічаються... Про те, що склади зірвані, я передав у центр...

Тарас (наливає). Вип'ємо. Добряча! (Кивнув на дівчат, що танцюють). Славні дівчатка... Сьогодні вночі відправ когось з надійних хлопців до Скибки в Чигирі. На них вранці вирушають карателі... Хай зустрінуть... краще біля балки.

Танці закінчились.

Орлов. Пошлю обов'язково... Ми так учора перехвилювались за тебе, коли ти на склади пішов...

Свирид. «Ой чоботи, чоботи...»

Тарас. Все обійшлося добре... Ну, ще по одній... Напевне, сьогодні ввійдуть німці.

Випили, закушують.

Є вказівка з Цека готувати повстання в місті... Треба звільнити залізничний вузол.

Очкур (до Свирида). За своєю Фросиною скучаю. Ой і жінка ж у мене! Така тиха та лагідна... Ще як діувала, то, бувало, візьме мене на коліна... Ех, їдрі його корінь...

Тарас (до Орлова). Листівки надрукували?

Орлов. Сьогодні розклеїмо по місту і на села відправимо.

Грає музика, з'являються танцюючі пари, повільно розходяться петлюрівці.

Мандрика (підійшов до Тараса). Ой і люблю я тебе, заходь до мене. Ми в гімназії стоїмо.

Тарас. Зайду, зайду.

Очкур (дивиться в сад). Ти дивись, чого це Бодня козаків привів?

Гнида. Сурмача на деревах шукати будуть. (Розсміявся).

Мандрика. Пішли, гвардія.

Свирид. «Ой чоботи, чоботи ви мої...»

Петлюрівці, співаючи, виходять.

Орлов. Виходь, Тарасе.
Тарас. Ти перший. Ні, почекай, бачиш, обшукують цивільних.

Підійшла Катя.

Катя. Тарасе, вийдете через нашу кухню. Чуєте? (*Відійшла*).

Входять Марина і Козолуп, він обережно тримає її за лікоть. Тарас ледве стримав себе, щоб не зірватися з місця і не підійти до неї. Марина і Козолуп сіли за окремий столик.

Орлов. Що таке, хто це?

Тарас. Вона.

Орлов. Марина?

Тарас. Так.

Орлов. Відвернись, вона може впізнати.

Козолуп (*замовляє щось Каті*). Пані Марино, вам не холодно?

Марина. Ні. (*Оглядається на сад*). Чого це вони влаштовують якісь обшуки, і де? В саду? Гидко.

Орлов. Ти про все дізнався?

Тарас. Про все... Тепер ми — чужі... Бачиш, з ким волочиться? Її з того болота не витягнеш.

Козолуп (*витягнув цигарку, шукає сірники*). Пробачте (*підходить до Тараса*). Дозвольте? (*Прикурює*).

Марина поглянула на Тараса раз, другий.

Дякую. (*Повернувся на своє місце*).

Катя принесла їм пляшку, чарки. Козолуп частує Марину.
Вона знову пильно дивиться на Тараса.

Орлов. Вона дивиться на тебе. Іди.

Грає музика вальс, танцюють кілька пар.
На мить показався Бодня і знову вийшов.

Тарас. Спокійніше, Васю... Іди перший. Зустріч завтра о десятій годині вечора в тебе... Сьогодні переправте зброю в депо.

Козолуп танцює з Мариною. Вона весь час дивиться на Тараса. Орлов подає гроші Каті і, ледь помітно похитуючись, виходить.
Тарас розраховується з Катериною.

К а т е р и н а. Пройдете через чорний хід...

Т а р а с (сміється). До зустрічі, чорнява! (Пауза).
Завтра о десятій в Орлова. Вознесенська, шість.

Катя пішла, збирається йти і Тарас. Ось він надів уже шапку, йде, але біля входу в парк появився якийсь петлюрівець, і Тарас змушений повернути в інший бік. Тут його зупиняє Марина.

М а р и н а. Ти?.. Ти!

Т а р а с (відводить її руку, сміється). Пані помилилась... Не маю честі...

М а р и н а. Сій! Чому ти... Я стільки років! О Тарасе...

К о з о л у п. Пані Марино!

М а р и н а. Відійдіть! (До Тараса). Це жорстоко! Що ти тут робиш? Ти... (Опустилась на стілець).

Т а р а с (до Козолупа). Принесіть води.

Козолуп вийшов.

Без паніки. Чуєш? Ех ти... Мовчи! (Вийшов).

Ввійшов Козолуп, подає воду Марині.

М а р и н а. Він! Зупиніть! Він!

Входить Григорій.

Г р и г о р і й. Що таке?

К о з о л у п. Ні-не знаю... Пані Марина зустріла якогось козака...

М а р и н а (напилась води, немов крізь сон). Де він? Де він?

Г р и г о р і й. Хто? Тобі погано? (До Козолупа). Скажіть, хай подадуть коней.

Козолуп вийшов.

М а р и н а (встала). Це жахливо!

Г р и г о р і й. Що з тобою?

М а р и н а. Нічого... нічого... Ти знаєш, хто тут був? Знаєш?

Г р и г о р і й. Хто?

М а р и н а. Тут був він... Ти нікому не скажеш? Ні?

Г р и г о р і й. Говори!

М а р и н а. Тарас.

Г р и г о р і й. Ти збожеволіла! Не може бути!

М а р и н а. Він... Мовчи! Благаю.

Входить Б о д н я, таємниче нахилився до Григорія.

Б о д н я. Пане Крутояр! Доповідаю... Повідомив Якубчук, що Сурмач буде завтра вночі на квартирі машиніста Орлова... Вознесенська, шість... І ще... Він ходить у синій чумарці з башликом. Його звуть Тарасом...

Г р и г о р і й. Влаштовуйте облаву тут! Швидко!

Бодня вибіг.

М а р и н а (обняла Григорія). Не треба, не треба, Григорію!

Г р и г о р і й (вирвався з обіймів). Так ось хто Сурмач... Не втечеш! (Зі злістю вдарив стеком по чоботу).

Деся пролунали постріли. Григорій вибіг,
за ним знесилено попелася Марина.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ПЕРША

Невелика затишна кімната Василя Орлова, двоє дверей. Меблі прості: стіл, кілька стільців, залізне ліжко, на столі — фотографії, годинник, на покуті — ікона. М и к о л а Д о л я чистить револьвер. Устав, підійшов до вікна, відхилив фіранку, вдивляється. Поглянув на годинник, нервово ходить по кімнаті. Входить К а т е р и н а.

М и к о л а. Ну що, Катю, розкажуй.

К а т е р и н а. Нема. З учорашнього вечора його ніхто з наших не бачив.

М и к о л а. Невже його...

К а т е р и н а. Ні, не може бути. Сурмач обережний.

М и к о л а. Обережний! Ходить по місту, в казарми до петлюрівців... Ех! А зараз ще й німці появились... Катю, я піду, може, зустріну чи дізнаюсь...

К а т е р и н а. Ні, Миколо, Орлов наказав...

М и к о л а. Наказав, наказав. Усі щось роблять, тільки я один сиджу, як... Навіть листівки заборонив Сурмач розклеювати.

Катерина. Для тебе він важливіші справи знайде...
Чому його нема?

Микола. Отак просиджу, поки й революція закінчиться... А потім запитають мене, а що ти робив, а я...

Катерина. І хто тебе, Колю, питати буде?

Микола. Хто? Ну... може... Син мене запитає. А що ти робив, тату, в революцію? Сидів, синку, скажу...

Катерина (розсміялась). Таке вигадав! Син.

Микола. Ще й сміється! На зло тобі — п'ять синів буде. Побачиш!

Катерина. Галю давно зустрічав? (Підійшла до вікна, дивиться).

Микола. Давно, ще перед тим, як склади йшли з Сурмачем підривати... Нікого не видно?

Катерина. Нікого... Говорив?

Микола. Нічого я не говорив.

Катерина. Чудний.

Микола. Думаєш, про любов так легко сказати?

Катерина (мрійливо). Ні... Ні, Колю, не легко.

Микола. От бачиш! І ти ж не сказала.

Катерина. Миколо, не смій! Я тобі як товаришеві, а ти...

Микола. Мовчу. (Пауза). А я б на твоєму місці сказав, їй-богу. Отак взяв би та й: «Товаришу Сурмач, а я вас люблю!» — і в двері...

Катерина. Миколо, якщо ти хоч раз про це згадаєш, то я тебе... (Наступає на Миколу).

Микола. Катю, Катериночко! Не буду!

Катерина. Яка ти ще дитина.

Микола. Хто дитина? Я? (Встає, гордо випрямився перед дівчиною). Ти кого ображаєш? Дитина! А хто чотири рази через фронт до центру пробирався? Хто два ешелони і склади з Сурмачем...

Катерина. Хвались, хвались. Усі знають, що ти дуже хоробрий...

Микола. Дитина! Ось попрошу Сурмача, щоб дали мені загін. І як піду по тилах... Вуса відпущу.

Катерина. Вуса! У тебе ж не ростуть. (Пауза). Не гнівайся, Колю.

Микола. Та візьми ще перед Галею отак назви мене... Не ростуть. Виростуть. (Пауза. Прислухається). Хтось іде.

Насторожились.

Входить Кирило Скибка.

К а т е р и н а. Кириле Івановичу, нема?

С к и б к а. Я був у Лимаря... Він не заходив. Може, Андрій щось узнає.

М и к о л а. Дядьку Скибка, і Орлова не бачили?

С к и б к а. Бачив...

К а т е р и н а. Я так боюсь за Тараса...

С к и б к а (дістає з кишені наган, а потім уже кисет, закурює). Прийде.

К а т е р и н а. Кириле Івановичу, не болить плече, може, перев'язати?

С к и б к а. Засохне. Я, дочко, після бою зразу порохом присипав і подорожника приклав. Це вірне средство — порохом з патрона. Вже й рука згинається.

М и к о л а. Не було мене з вами...

С к и б к а. Та ми й без тебе, Миколо, справились. Якби не попередили про карателів, то довелось б важенькес, а так... зустріли. Тільки вони спустились в Круту балку, а ми їх з кулеметів з усіх боків. А потім уже вручну пішло. Катю, поклади-но, дочко, нам хліба в торбину на дорогу.

М и к о л а. Хіба сьогодні підете?

С к и б к а. Почекаю Орлова і в дорогу.

М и к о л а. Візьміть і мене в свій загін, дядьку Скибка. Не пошкодуєте, я сам можу що хочете зробити.

С к и б к а. Бачив я таких. Як балакати, то його і в п'ять мішків не вбереш, а як до діла, то його усього в торбину скласти можна, ще й мотузочком перев'язати.

М и к о л а. Дядьку, я вже два ешелони...

С к и б к а. Знаю, знаю. Прийде час — візьму.

Хтось іде. Катя вийшла в коридор, повернулася з Андрієм, високим, міцним хлопцем.

К а т е р и н а. Де він, Андрію?

А н д р і й (п'є воду). Нічого не дізнався... Орлов у депо пішов... Кажуть, що вчора уночі козаки перестрілялись... Може, п'яні були, а може...

С к и б к а. Ти що, з вечорниць прийшов? Порядку не знаєш?

А н д р і й. Знаю, батьку. (Виструнчився). Боєць Андрій Скибка повернувся з бойового завдання.

С к и б к а. Отож. Сідай. Штани сухі?

А н д р і й. Тату...

С к и б к а. Розкажуй.

Андрій. Ми патрони поклали в мішки з кукурудзою... За місто нас провів Кравчук з комендатури... Ніхто не зупинив. Вожа в лісі поставили, там Дмитро з Матвієм залишились... Ну, а я сюди, як було наказано.

Скибка. Молодець. Звідси ми, сину, вийдемо разом, а потім ти на Яблунівку підеш, до загону Киселя.

Андрій. Добре, тату... А може, додому зайти? Хоч на часинку. Мати ж сама...

Скибка. Сама старенька... Чекає вона нас з тобою... сину, чекає.

Андрій. Тату, я хоч у віконце загляну... Вона ж, мабуть, і ночей не спить — все виглядає... Прийшов би я та хоч трохи їй допоміг.

Скибка. Ех, сину, дорога нам туди зараз перекопана, та й ти не в гості в Яблунівку йдеш.

Андрій. Знаю, що не в гості, тату...

Скибка. Ми, сину, до нашої матері цілим полком в гості заїдемо.

Тихо ввійшов Орлов. Усі зразу оточили його.

Микола. Що чути?

Катерина. Де Сурмач?

Скибка. Пора ж нам в дорогу, Василю. Де він?

Орлов. Знаю, що ночував учора в козаків, у гімназії.

Катерина. Боже мій.

Орлов. Вранці був на базарі, коли вступали німці, ну а потім... Знову облава була...

Микола. Облава?!

Скибка. Не береже себе хлопець. Хоч і по своїй землі ходиш, але...

Орлов. Треба про це на ревкомі поговорити, і серйозно.

За вікном чути стукіт підків. Микола дивиться у вікно.

Микола. Козаки.

Катерина. Він усіх оберігає, тільки не себе.

В кімнату входить Тарас в чумарці з башликом.
Усі полеглино зіткнули.

Орлов. Тарасе, я повинен тобі сказати...

Тарас. Знаю, знаю, Василю. (Скидає з себе чумарку, одягає піджак). Так трапилось. З козаками забалакався... Ну, а у нас гості, знаєте? Німецький полк. Вісім гармат,

двадцять чотири кулемети... Командує полковник Вурст. Миколо, про це передай Новикову, хай повідомлять у Київ. (До Скибки). Вирушайте негайно. Андрію, передай Киселю, щоб виводив загін у Буднівські ліси в розпорядження Кирила Скибки.

А н д р і й. Буде зроблено.

Т а р а с. Зброю переправимо через два дні. Зараз головне: піднімайте людей.

О р л о в. Ясно.

Т а р а с. На цю квартиру більш нікого не посылайте.

К а т е р и н а. Чому?

Т а р а с. Знайшли зручнішу. Тут ми засиділись... Ідіть, друзі. Миколо, проведеш Кирила Івановича і Андрія через вугільні склади, зайдеш до Новикова і повертайся сюди.

М и к о л а. Слухаю.

С к и б к а (обнімає Тараса). Бувай здоровий і... і... не сумнівайся за моїх бійців... Можеш самому Леніну передати, що Кирило Скибка зі своїм полком уже на конях... Не віддамо Україну панам. Всі села піднімемо... А за те, що Орлова комісаром до нас посилаєте, спасибі.

Т а р а с. Щасливо вам... Скоро і я у вас буду... Місто ми звільнимо.

Микола, Скибка і Андрій виходять.

О р л о в. Чекайте мене за мостом. (Знімає зі стіни фотографію, ховає в кишеню).

Т а р а с. Ти, Василю, стримуй Кирила Івановича, гарячий дід. Нам треба берегти кожного бійця.

О р л о в. Ти і про себе подумай.

Т а р а с. Не турбуйсь. Ну, до зустрічі, друже!

Обнялись.

О р л о в. До зустрічі. Катю, ти вже, будь ласка, дивись.

К а т е р и н а. Якби ж то моя воля.

О р л о в (окинув поглядом кімнату). Ми тебе чекати мемо, Тарасе.

Т а р а с. Рушай, товаришу комісар.

Орлов вийшов.

Катю, забирай листівки і йди. Сюди не приходь.

К а т е р и н а (дістає з-під ліжка корзину, виймає листівки). Ми разом підемо?

Тарас. Ні. *(Рве якісь папери і спалює в пічці-буржуйці)*. Я повинен дочекатись Кравчука. Він має передати мені важливі документи... Я ще затримаюсь на півгодини.

Катерина. Я боюсь за вас, Тарасе... Хто ще знає, що ви тут?

Тарас. Якубчук, ну і двірник Петро... Він чергує біля будинку.

Катерина *(зібралась іти)*. Де ми з вами зустрінемося?

Тарас. У Новикова. Завтра. Я влаштовуюсь на роботу в депо... Будемо, Катю, готувати повстання в місті... Є вказівка Цека. Ну а Скибка зі своїми загонами нас підтримає.

Катерина. Що ж, мені треба йти.

Тарас. Треба, Катю.

Катерина. Треба... А так би я ніколи не пішла... Мені... мені так хороше... з вами... Тільки не думайте про мене погано... Я...

Тарас. Що ти, Катю! Про тебе не можна думати погано...

Пауза.

Катерина. Ні, я вас не залишу... Тарасе Степановичу... Мені завжди хочеться бути разом з вами...

Тарас. Ми ж разом, Катю.

Катерина. Разом...

Тарас. Пора тобі, Катю. Ніч.

Входить Микола.

Микола. Новикову я все передав.

Тарас. Добре, Миколо. Збирайся.

Катя. До побачення.

Тарас. На все краще, Катю.

Катерина. Тільки не затримуйтесь тут. *(Вийшла)*.

Тарас. Забирай зброю, Миколо.

Микола *(відсуває скриню і з-під підлоги дістає кілька наганів і патрони)*. Знову квартиру міняємо.

Тарас. Така вже наша доля. Щось Кравчука довго нема.

Микола *(думаючи про щось своє)*. Тарасе Степановичу, правда, що ви Леніна бачили?

Тарас. Леніна? Доводилось, Миколо, і не раз... Я був у нього і перед тим, як мене послали сюди, на Україну.

Микола. А не говорив він, коли по всій нашій країні Радянська влада настане?

Тарас (посміхнувся). Говорив... Як переможемо, так і буде Радянська влада. Щастя, Миколо, завойовувати треба.

Микола. Це так... Вся буржуазія на нас іде. А що, коли вони з усіх боків на Україну і...

Тарас. Вони і так з усіх боків, друже, але ми переможемо, бо ми не самі. Нам Пітер і Москва подадуть руку, Миколо, а разом ми — скеля гранітна... Ось прислала партія Орлова... залишив у Тулі дружину і доньку і прийшов допомагати нам визволяти Україну.

Микола. В загін пішов, у бої...

Тарас. У бої... Таким будь, Миколо.

Пауза.

Микола. Темний я ще чоловік, Тарасе Степановичу... Серцем усе розумію, а тут (стукає пальцем по лобі) порожньо. До школи не ходив, сам тільки читати навчився... От як розгромимо всю контру і скаже Ленін чи напише, що кругом і повністю Радянська влада в країні,— тоді вчитись піду... Дуже хочу вчитись, Тарасе Степановичу. Щоб усе чисто знати... Все мене цікавить: машини і скільки зірок на небі, як аероплани літають і що робити, щоб хліб добре родив. (Пауза). Усе мені хочеться зробити .. для людей.

Тарас. Зробиш, Миколо, багато зробиш. Ти тільки починаєш жити. Закінчимо війну, вчитись тебе, Миколо, пошлемо в Київ або в Петроград, поїдеш?

Микола (замріяно). Поїду. (Пауза). Тарасе Степановичу, а вдвох можна?

Тарас. З ким?

Микола. Дівчина у мене є... Це тільки вам відкриваюсь. Галею звати... Хороша.

Тарас. Хороша?

Микола. Як намальована. В депо працює. І люблю її, Тарасе Степановичу, так, що більше не можна, бо як ще трохи більше, то серце розірветься, як бомба... Я вам правду кажу.

Тарас. А вона тебе любить?

Микола. Не знаю... Ще не питав... Я, Тарасе Степановичу, її ще й не поцілував, їй-богу. Така вона гарна, що тільки і дивився б на неї... Оце, мабуть, попрошу Катю, щоб поговорила за мене, бо самому боязко. І що воно таке?

З Катєю я всілякі розмови душевні веду, а з Галею — язик терпне... Це, видно, коли любиш, то завжди так... Ось і Катя. Вона теж любить, а сказати не може...

Т а р а с. Тоді хай Катя скаже Галі, а ти замість Каті поговори з ким там треба.

М и к о л а. Я? Замість Каті? Щоб я вам про це сказав — ніколи.

Т а р а с. Мені?

М и к о л а. Я, х-хіба я що?.. Я вам нічого не говорю... Бо якби я вам сказав, то мені — не жити... Я Катю знаю... Я вам нічого не говорив...

Т а р а с (ходить по кімнаті). Ні, не говорив...

М и к о л а. А Катя хороша дівчина, правда?

Т а р а с. Що? А-а, ти про Катю... (Посміхнувся, згадав). «Я б ніколи не пішла...»

З вулиці долінув пронизливий свист.

Тарас і Микола насторожилися. Хтось стукає в двері.

М и к о л а. Я сам піду.

Т а р а с. Це не Кравчук. Стій. (Вийшов у коридор).

З коридора чути голос Тараса: «Вам до кого?» — і відповідь: «Мені сюди! До тебе». Тарас повертається з М а р и н о ю.

Т а р а с. Марина? Як ти потрапила сюди? Чого ти прийшла?

М а р и н а. До тебе... Не чекав?

Т а р а с. Не чекав... Скажи, що тобі потрібно? (Кивнув Миколі).

Микола вийшов у другу кімнату.

Як ти потрапила сюди?

М а р и н а. Жінка, якщо захоче, — може зробити все... Я тебе... там зразу впізнала. Ти залишився вірним собі.

Т а р а с. Хто тобі дав адресу? Що тобі потрібно?

М а р и н а. Я благородніша за тебе... Я прийшла врятувати тебе. Чуєш? Тебе розшукують.

Т а р а с. Це я знаю.

М а р и н а. Григорію відомо, що ти — Сурмач.

Т а р а с. Що?

М а р и н а. Він знає, де ти... Ми з твоєю матір'ю на колінах випросили, щоб він тебе не схопив сьогодні. Чуєш? Він дав слово. Іди звідси. Іди, куди хочеш. В банду, в Пітер, але щоб тебе не було тут. Це — наказ Григорія.

Т а р а с. Наказам бандитів я не підкоряюсь.

Марина. Ти можеш бути кращої думки про свого брата. За твій арешт йому пообіцяли чин полковника! Іди звідси.

Тарас. Що ж, спасибі. *(Збирається йти)*. Тільки чого це раптом такі почуття з'явилися у тебе?

Марина. Я знала, що ти мені не повіриш, але прийшла і виправдуватись перед тобою не збираюсь.

Тарас. Та й даремно було б. Пізно, Марино.

Марина. Сам винен... Я колись любила тебе, а ти розгубив нашу любов по сибірських шляхах. Що тобі дали більшовики? Ваша революція? Знову ховаєшся, живеш, як загнаний звір!

Тарас. Тобі, Марино, цього не зрозуміти.

Знову чути пронизливий свист, постріли. Тарас кинувся до дверей. З другої кімнати вибіг Микола з наганом у руці. Вилетіла рама з вікна, в кімнату вскочив Мандрика, за ним ще козак. Микола вистрелив, козак упав. З дверей висунулась гвинтівка, ввійшли Бодня, козаки. Марина зойкнула. Тарас кинувся до вікна. Бодня цілиться в нього.

Бодня. Сій, Сурмач! *(Стріляє)*.

Микола грудьми прикрив Тараса і впав, скошений кулею.

Тарас. Колю, рідний! *(Кинувся до нього)*.

Козаки скрутили руки Тарасові. Входить Григорій.

Григорій. Тарас? Неприємна зустріч... Здрастуй, брате. *(До Марини)*. А-а, і ти тут... Порив душі... яке благородство!

Тарас. Зустрілись...

Григорій. Тільки в чужій хаті, бо свою минаєш.

Тарас. Тісно нам в одній хаті.

Григорій. Тоді в окремій поживеш...

Марина. Григорію, ти не посмієш!

Григорій. Ведіть!

Тарас. Падлюка.

Тараса ведуть на вулицю.

(На якусь мить затримався, глянув на Миколу). Прощай, Колю.

Тараса виводять. Козаки обшуковують квартиру,

Марина (до Григорія). Це твоє слово?
Григорій. Я служу Україні.
Марина. Іуда!

Завіса

КАРТИНА ДРУГА

Кабінет начальника контррозвідки Григорія Крутояра. Велика кімната з важкими шторами на заготованих вікнах, письмовий стіл, крісла, осторонь менший круглий столик, шафа. На стіні висить телефон. Крізь грати несміло заглядають у кімнату гілки черешні.

Очкур і Свирид натирають підлогу.

Очкур (втирає спітніле чоло). Наче копу змолотив.

Свирид. Служба...

Очкур. Краще натирати підлогу, ніж біля тих камер стояти... За день такого надивишся, що й жити не хочеться, їдрі його корінь.

Свирид. То правда... А як той, Іване, заговорив?

Очкур. Не з того тіста він, щоб їм розказувати... От чоловік! Зроду-віку такого не бачив... Вже ось місяць з ним наш Гришка і німець мучаться, а він — ні пари з вуст.

Свирид. Одне слово — більшовик. Били?

Очкур. Не питай... І братова рука сліди залишає... Антихрист, рідного брата в ланцюги закував...

Свирид. І мовчить?

Очкур. Мовчить.

Свирид. Да-а.

Очкур. А то принесуть харчів усяких, цигарок, це значить, щоб по-доброму, а він Григорію: «Ти падлюка і зрадник народу і не показуйся мені на очі».

Свирид. Хе-хе-хе, так і каже?

Очкур. І ще каже: «Ви, самостійники, — німецькі запроданці». О! (Пауза). Нічого я, Свириде, не можу втямити в цій еографії.

Свирид. В якій еографії?

Очкур. Ну як тобі сказати?.. В ліворущії.

Свирид. Не нашого ума діло. Не наше засипалось, не наше й мелеться.

Очкур (закурює, частує козака). Думав я, що коли скинуть царя, то вже злидні хату покинуть, землі дадуть. А воно, їдрі його корінь, на переміну й не хилить.

С в и р и д. На землі — горя море, а радощів і в ложку не вбереш. (Пауза). Прийшов я з германської, думав конячину купити, — поле засіяти... Був би й засіяв, та більшовиків розігнали. Вилупилась якась Центральна рада, забрали — служи.

О ч к у р. Бідному все вітер в очі... А я, дурний, сам пішов до петлюрівців, їдрі його корінь... Батюшка у нас в селі є, то прийшов та й каже: «Іди, Іване, до Петлюри, то землі тобі дадуть, коня, як більшовиків виженуть». Пішов, сам знаєш — земля... Дали мені ружжо, їдрі його корінь, якихось керенок повну шапку... А кому служу — чорти його батька знають.

С в и р и д. Кажуть, що буде тепер Україна сама. Повиганяємо всіх москалів і більшовиків та й будемо панувати.

О ч к у р. Як рак у полі свисне. Он уже німці раду розігнали. Скоропадського посадили... А що мені москалі поганого зробили? Нічого. Бідні — всі рівні.

С в и р и д. Це правда. Мені теж, що українець, що руський — однаково. Хвалити бога, з ними і діди, й прадіди наші в злагоді та мирі жили. А це хіба власть?

О ч к у р. Банда, їдрі його корінь. Німців присогласили на Україну. Продадуть. Правду той Сурмач каже...

С в и р и д. Тс-с.

О ч к у р. Правда, як шило, в мішку не сховаєш... Не виходять в мене з голови його слова. Говорить їм, а мене за душу бере. Не бачити нам ні землі, ні свободи, їдрі його корінь, Свириде. Хіба тобі Мандрика чи Бодня свою землю віддадуть? Дулю... От і виходить, що ми з тобою, їдрі його корінь, боронимо свою землю від себе.

С в и р и д. Як від себе, Іване?

О ч к у р. Отак. Тобі треба землі й мені треба. А де її взяти? В тебе я не візьму, бо нема. І виходить, що треба брати її в Мандрики і в Бодні. У куркулів та в панів. А як ти її візьмеш, коли ми боронимо їх. Пойняв?

С в и р и д. Пойняв.

О ч к у р. Не в Гришки Крутояра наша правда... Оце ще побуду трохи та й утечу, хрест святий.

С в и р и д. Куди? Зловлять, то буде так, як з тим... В більшовики запишешся?

О ч к у р. Правду шукати піду.

С в и р и д. Води принесу. (Взяв графин, вийшов).

Входить Степан Крутояр.

Очкур (виструнчився і завмер). Здравія желаю!

Крутояр. Пан Вурст не приходили?

Очкур. Ще ні. Вони ще, мабуть, після вчорашнього до пам'яті прийти не можуть. До ранку пили.

Крутояр. На допит не приволили?

Очкур. Скоро приведуть. Не забувають про нього.

Крутояр. Смута на землю прийшла... А ти чого це тягнешся переді мною?

Очкур. Така еографія, пане Крутояр.

Крутояр. Пане, пане, який я тобі пан?

Очкур. Звичайнісінький... Я, к приміру, народився Очкуром, а ви паном, то...

Крутояр. Не пан я тобі, а брат.

Очкур. А я і не знав, що ми родичі, пане Крутояр.

Крутояр. Всі ми діти однієї неньки — України.

Очкур. Кому ненька, а кому й мачуха...

Крутояр. Усі перед богом рівні.

Очкур. Перед богом, може, й рівні, а на землі...

Крутояр. І на землі.

Очкур. То виходить, що й Бодня мені брат?

Крутояр. Брат.

Очкур. Доброго братика маю, ідрі його корінь. Батько мій на нього спину гнув, а я... Брате Крутояр, а скажіть, скільки у вас земельки?

Крутояр. Ну, триста десятин, а хіба що?

Очкур. Та нічого... Хотів просити вас, щоб відрізати мені по-братньому десятин десять.

Крутояр. Ну, ну! Земля — вона від бога... Щось ти багато говорити почав. Дивись мені! (Вийшов).

Очкур. Ідрі його корінь з такими родичами.

Ввійшов Свирид, поставив графин. Входить Григорій.

Григорій. Накадили махрою. Геть звідси!

Очкур. Куримо, що маємо, пане полковнику. Німецького не видають.

Григорій. Ідіть! Бодню покличте.

Очкур і Свирид вийшли. Входить Бодня.

Бодня. Слухаю, пане полковник.

Григорій. Постав на стіл і приводь.

Бодня виймає з шафи пляшку коньяку, закуску, ставить на круглий столик. Вийшов. Григорій повісив на гвіздок свій стек. Входить Вурст.

Вурст (кивнув на столик). Брата будете частувати? Це вірно, але... ес іст фергебенс... даремно. Німецький командування має всі підстави бути стурбованими. Ви майже місяць возитеся з Сурмач, а результат ми не бачимо... Повстанські загони діють, міста і села засипають листівками, а ви навіть не дізнались, де типографій, де явки, тойфель нох маль! А в його руках всі дані, полковнику.

Григорій. Він мовчить.

Вурст. Швайгт ер? Тоді нічого з ним панькатись. Я думав, що два брати... кьоннен іберайнкоммен... можуть домовитись між собою. Ви мутер пропускайт до нього?

Григорій. Ні.

Вурст. Даремно. Пустіть. Вона може більше зробити, ніж ми з вами.

Григорій. Гаразд.

Вурст. Тільки ви скажіть, що вона мусить говорити... Невже ми такі немічні? Треба проявити ентшлосенхайт — рішучість... Буде мовчайт — розстріляйт. Негайно. Надрукуйте вирок, розклейте по місто... Треба сіяти страх. Страх і смерть. Це єдине, що може стримувати народ. У місті десятки підпільних організацій, напльоджених вашим... гм... Сурмачем, а ми боїмося його розстріляйт. Парадокс!

Григорій. Ми не боїмося, пане Вурст... Ми хочемо дізнатись...

Вурст. Я вже це чую місяць. У вас не розвідка, а, пробачте, айне шеньке — шиньок! Ви навіть не зуміли замаскувати Якубчука. Він видав Сурмач, а на другий день його повісили. Ось ваші...

Григорій. Якубчук був дешевий провокатор і дурень.

Вурст. Зараз у вас нема і такого.

Григорій. Будуть.

Вурст. Ви, гер полковник, оптиміст. Іх лобе, дас іст лобенсверт — хвалю.

Григорій. Я трохи знаю свої обов'язки.

Вурст. Колего, що за розмови? Я вам даю лише поради, ферштеен зі?

Григорій. Спасибі.

Бодня вводить Тараса. Він у спідній порваній сорочці, на обличчі шрам.

Вурст. Зніміть наручники.

Бодня зняв ланцюги.

Григорій (до Бодні). Іди.

Бодня виходить.

Сідай, Тарасе.

Вурст і Григорій сіли за столик. Григорій наливає в чарки коньяк.
Тарас не зводить очей із графина з водою.

Вурст. Ви, напевно, хотів вода? Трінкен зі біте.
Пийте.

Тарас жадібно п'є.

Невже вам не давали вода? Це не гуманно... Сідайт. Ми хочемо поговорити з вами ще раз... Все залежай від вас...

Григорій (подає чарку Тарасові). Ну, Тарасе, вип'єм за мир... між нами.

Тарас. Для чого цей маскарад?

Григорій. Послухай мене, Тарасе... Давай поговоримо відверто, як брат з братом.

Тарас. Ну, що ж, давай спробуємо... От тільки чи вийде, не знаю.

Вурст. О, два брати найдуть спільний мову.

Григорій. Сідай. Не хочеш? Жаль. А я до тебе з усією щирістю... Бачить бог, що я в цьому не винен.

Тарас. Навіщо ця гра? Нічого у вас не вийде.

Вурст. Ми хочемо, щоб ви тільки назвали членів підпільного комітету. І ви єсть вільні.

Григорій. Я тобі даю слово честі, що ми помилюємо тебе.

Тарас. Слово честі? Ти свою честь продав. І не тільки честь, а й душу.

Григорій. Я тобі не раджу розмовляти зі мною таким тоном. Ми хотіли подарувати тобі життя, а ти не цїниш цього.

Тарас. Мерці живим не дарують життя.

Григорій. Замовчи! Розстріляю, як собаку!

Тарас. З цього б і починав, а то маскарад затіяв. Усіх не розстріляєш, пане полковнику.

Вурст. Ви подумайте про матір, про дружина... Ви ще молоді, вам ще жити і жити... Одне ваш слово, і завтра ви будете пив коньяк з вашою... е-е... дружиною.

Григорій. Я питаю востаннє! (Пауза). Мовчиш? (Кинувся до Тараса).

Тарас. Відійди.

Григорій (відступив, гукає). Бодня!

Ввійшов Бодня.

Закувати!

Бодня надіває наручники на Тараса.

В карцер!

Входить Крутояр.

Тарас. Ех, ви, мерці!

Крутояр (зупинивсь біля Тараса, зміряв поглядом Григорія, сів на стілець). Мерці.

Вурст прямує до дверей.

Григорій (до Вурста). Куди ви?

Вурст. О, я не хочу заважати родинній розмові. (Вийшов).

Крутояр. Невесела розмова... Краще мені було б не дожити до цього... (Підходить до Тараса). Діти мої, я вже однією ногою в могилі стою... Ви... про себе подумайте... Ніколи в роду Крутоярів не було кривавих чвар... Заклинаю вас! Подайте один одному руки. Тарасе! Григорію!

Григорій. Я готовий, батьку.

Тарас. Нас не примирити, батьку.

Крутояр. Не такими я мріяв бачити своїх синів... Не цього вчив.

Тарас. Ти учив нас лицемірства... Проголошував брехливі промови про любов до народу. Писав проповіді попам і роздавав на паску срібні гривеники жебракам... А коли настав час звільнення... ти... зводиш шибениці... Ось вони і стоять між нами, батьку.

Крутояр. Забудьте все! У ваших жилах тече одна кров.

Григорій. Ти подумай, Тарасе... (Відійшов до вікна).

Крутояр. Я прошу тебе.

Тарас. Найстрашніше в житті — бути зрадником, батьку. Ними стали ти і він, а я — не буду!

Григорій (не повертаючи голови). Виведи!

Бодня виводить Тараса. Панує гнітюча тиша
Після тривалої паузи Крутояр підвів голову.

Крутояр. Сини...

Григорій. Брати.

Крутояр. Чом вас мати маленькими в купелі не залляла?!

Григорій. Обох?

Крутояр. Не смійсь, поганцю!

Григорій. Я, батьку, з тобою...

Крутояр. Зі мною... що зі мною?

Григорій (спокійно). Захищаю Україну від більшовиків... Ти нас обох з дитинства учив любити Україну...

Крутояр. Яку?

Григорій. Нашу, самостійну.

Крутояр. Нема її не буде. Он більшовики наступать. А я мріяв...

Григорій. Плюнь на мрії, батьку. Життя є життя.

Крутояр (стукнув кулаком по столу). Замовчи, щеня! Мрія всього життя гине... Тобі не зрозуміти цього... Нічого нема... Тепер буде командувати на нашій землі Вурст, а може, і більшовики прийдуть... Я вже бачу... А мене — вигнали... Посадять на мое місце Маслюка — блюдолиза Скоропадського...

Входить Вурст.

Вурст. Я не заважаю?

Крутояр уклонився і вийшов.

Григорій. Ні.

Вурст. Ну що?

Григорій. Нічого. Це диявол, а не людина.

Вурст. Приведіть маман. Можливо, нам ще вдасться...

Григорій. Добре. (Вийшов).

Вурст п'є коньяк. Входить Марина.

Вурст. Що з вами, Марі? Траурен зі? Але вам до лиця цей наряд.

Марина. Зараз усі в траурі, хоч і не всім до лиця. Де Григорій?

Вурст. У нього багато справ. Сідайте, випийте. (Налив коньяку).

Марина випила.

Марина. Накажіть, щоб мене пропустили до Сурмача.

Вурст. Але це не входить в мою компетенцію.

Марина. А якщо я вас дуже попрошу.

Вурст. Я подумаю.

Марина. Вам потрібно багато часу?

В у р с т. Це залежатиме від вас, Марі.

М а р и н а. Я вас не зовсім розумію.

В у р с т. Я хочу вас бачити, нарешті, у своєму домі. Ви ж обіцяли зайти.

М а р и н а. Пустіть мене до Тараса, допоможіть мені виїхати до Парижа, і я... прийду.

В у р с т. Що ви задумали, Марі? Невже ви любите його?

М а р и н а. Це не любов, а страх... Тарас думає, що це я виказала його... Він сниться мені ночами, переслідує мене на кожному кроці. Переді мною завжди його погляд, повний презирства і докору... Ні, так не можна жити... Я збожеволію... Я на все готова, тільки б позбутися цього... Страх, страх важкою, чорною примарою наді мною, над всіма...

В у р с т. Не треба так похмуро дивитись на життя, Марі.

М а р и н а. Страшно.

В у р с т. Чого ви боїтесь, Марі?

М а р и н а (показує на стіну). Там він... Мені здається, що там, за цією стіною... моя совість... Я не хочу вбивати!

В у р с т. Заспокойтесь, Марі, вам треба лікувати нерви.

М а р и н а. Допоможіть мені! Я виїду звідси.

В у р с т. Навіщо вам виїжджати з України, коли ми не збираємось цього робити... Не бійтесь, Марі, ми будемо оберегати вашу... як це... самостійну Україну... Ви сьогодні прийдете до мене?

М а р и н а. Прийду... Тільки скажіть, щоб його привели.

В у р с т. Я скажу.

Входить Г р и г о р і й.

Г р и г о р і й. Привезли. Пустити в камеру?

В у р с т. Треба бути дипломатом... Навіщо в камеру? Матері не слід бачити його камери. До речі, хай Марі теж зустрінеється... з ним зараз. Я накажу, щоб його привели.

Г р и г о р і й. Якщо це потрібно...

В у р с т. Потрібно... Марі, я вас чекатиму. (Вийшов).

Г р и г о р і й. Будеш виправдуватись?

М а р и н а. Буду. Він повинен знати, що я чесна...

Г р и г о р і й (розсміявся). Чесна! Ха-ха-ха!

М а р и н а. Не смійся, мерзотнику! Ненавиджу тебе... І я тебе любила!

Г р и г о р і й. Яка жертва! Нічого, ти можеш дещо у Вурста виторгувати. Йому подобаються твої ніжки.

Марина. Ти ще цілуватимеш мої сліди!

Григорій. Ну, ти! Погрожуєш?

Марина. Побачиш! Вурст — сила, а ти — слуга, пане міністр.

Григорій. А може, помиримось? (*Наливає коньяк в чарки*). Вип'ємо, Марино. Ми ж з тобою однакові... (*Сміється*). Я ж знаю... Ти ненавидиш мене за те, що я не втік з тобою до Парижа... Що ж, винен... Вип'ємо. Помиримось... Нам з тобою по одній стежці йти. По одній... Ти вже не гніваєшся? (*Підійшов, обняв за плечі Марину*). Ти тримайся мене. Вурст пограється і вижене, а я... Я люблю тебе.

Марина. Не треба мені твоєї любові... Ти мені — брідкий.

Ввійшов Бодня.

Бодня. Куди накажете привести пані?

Григорій. Сюди.

Бодня ввійшов.

Бажаю успіху. (*Вийшов*).

Бодня ввів Тараса, ввійшов.

Марина. Я... Я повинна тобі сказати... Я не винна! Він обіцяв мені, а потім вони...

Тарас дивиться у вікно.

Ти... ти навіть не слухаєш мене... Яка зневага. Я не заслужила.

Тарас. Ти все сказала.

Марина. Хоч раз подивись на мене і скажи, що ти простив... Скажи. (*Пауза*). Розкажи їм, розкажи про все, і тебе випустять... Скільки ти пережив! Ти бачив тільки грати і кайдани... Але є інше життя. (*Пауза*). Пам'ятаєш, як ми з тобою на човні... Була чудова ніч. Купались зорі у Неві... В ім'я нашого втраченого щастя, скажи!

Тарас. Ти згадуєш Неву і зорі... А тебе пестять руки вбивць, які пролили ріки крові народної.

Марина. Тарасе, прости! Так, я підла... Але... Я... я ж любила тебе! Я не винна... Якби ти був зі мною...

Тарас. З тобою... Коли я був у Сибіру, до мого товариша приїхала дружина... В заслання, в сніги... Її привела велика любов... А ти... Залиш мене, Марино.

Бодня вводить Надію Іванівну, ввійшов.

Надія Іванівна. Сину! Тарасе! (Обняла сина).
Що з тобою зробили! Дитино моя!

Тарас. Мамо! (Посадив матір на стілець). Як я давно бачив вас... Зовсім посивіли.

Надія Іванівна. Боже праведний... Сину мій! (Пауза). Я не віддам їм тебе. Ти будеш жити... Сину, розкажи їм все... Тебе випустять...

Марина. Мамо, вблагайте його.

Надія Іванівна. Розкажи їм, Тарасе... І мир, і спокій повернуться в наш дім.

Тарас. Ніколи, мамо, вони не повернуться.

Надія Іванівна. Не повернуться...

Марина. Вони можуть повернутися...

Тарас. І це говориш ти, Марино? Що ж ти зберегла для мене? Любов? Вірність?

Надія Іванівна. Сину. Не треба... Вона так страждає...

Тарас. Я знаю все, мамо... Залиш нас, Марино. Я не хочу бачити тебе.

Надія Іванівна. Іди, дочко.

Марина (виходить). Так, я тут... чужа. (Вийшла).

Надія Іванівна. Горе мое... Схаменіться! Ви ж кровні брати.

Тарас. Тепер ми кровні вороги, мамо. Нас примирити не можна, як день і ніч, як воду і вогонь.

Надія Іванівна. Ні, ти будеш жити! Ти мусиш розповісти їм...

Тарас. Невже, мамо, ви хочете, щоб і другий ваш син став зрадником?

Надія Іванівна. Я ж мати...

Тарас. Багато матерів є на Україні.

Надія Іванівна. Багато. (Пауза). І я... я не хочу, щоб ти став зрадником, сину... Не хочу... Я... мати... благословляю тебе... О, як би я хотіла, щоб хоч часинку ти зі мною в рідній оселі побув.

Тарас. Нічого, мамо. Прийде час, і ми з вами знову черешні саджати будемо... І цвістимуть вони так, як і та, що біля вікна я посадив... Адже ж і зараз цвіте, мамо?

Надія Іванівна. Не бачу, сину, ні цвіту, ні світу.

Входить Свирид, з'являється Бодня.

Свирид. Наказано, щоб ви вже йшли.

Бодня (виводить Тараса). Іди.

Надія Іванівна. Безсердечний. Син своїй рідній матері не дає з сином посидіти.

Тараса виводять. Він прощається з матір'ю.

Тарас. Прощайте, мамо... (Вийшов).

Надія Іванівна. Ой сину мій, сину! (Повільно вийшла).

Деякий час сцена порожня.

Входить Вурст, за ним Мандрика.

Вурст. Поклич полковника. Шнель! Це чортзна-що! Мандрика. Слухаю! (Вийшов).

Вурст. Чорт забирай, нікому вірити не можна. Тойфель аух!

Входить Григорій.

Григорій. Без паніки, гер полковник.

Вурст. У вас скоро всі повтікають. Ким цей Кравчук працював?

Григорій. Писарем при штабі. Забрав секретні документи і втік, прокляття!

Вурст. Знайти, повісити!

Григорій. Бодня!

Входить Бодня.

Хто чергував біля штабу після обіду?

Бодня. Очкур.

Григорій. Поклич.

Бодня вийшов.

Вурст. Розбишаки, а не зольдати... Про що він говорив з матір'ю?

Григорій (махнув рукою). Все марно. Його ніхто не переконає.

Вурст. Розстріляйт! Я доповім сьогодні про наш рішення в ставку.

Входить Іван Очкур.

Очкур. Так що з'явився, пани полковники.

Григорій. Ти стояв на посту, коли Кравчук утік?

Очкур. Я вартував біля штабу, а Бодня наказав, щоб я ще й на казначейство поглядав, бо у нас такий набрід, що й чоботи на ходу можуть зняти, їдрі його корінь... Ось у мене самого спідні штани, звиняйте, вкрали... Повісив...

Григорій. Не патякай! Відповідай коротко. Ти бачив, як він виходив?

Очкур. Бачив, вашесковородія.

Вурст. А куди він пішов, в який напрямку?

Очкур. Він не пішов, а поїхав. Верхи. Кінь такий буланий... Задня нога у нього трохи підсічена, а так нічого коник... У нашому селі був такий кінь у Хоми Борща... в того, що жив на висілку, як їхати...

Вурст. Дурень!

Григорій. Куди поїхав, питають тебе, морда?

Очкур. На греблю, вашесковородія, а далі куди — не знаю... Як поверне гаття, то попаде в Ометинці, а як соб, то не минути йому Телепеньок, а як прямо, то виведе його в Яри.

Вурст. В який Яри?

Очкур. В ті, де наша карательна дивізія всіх корів і свиней той... у дядьків... той... їрквізірувала...

Вурст. Коли це був, о котрій годині?

Очкур. Недавно... Як налетіли та як шаснули по хлівах... Ваші більше гусей та качок ловили, а наша дивізія по...

Григорій. Замовчи! Коли Кравчук, питають, втік?

Очкур. А-а! Та сонце було ще від землі на зо два роґачі... А точно не скажу, бо часів нам не видавали. Ружжо видали, шапку ось дали, а часів...

Григорій. Иди, дурню.

Очкур знизав плечима і вийшов.

Вурст. Ось вони, ваші зольдати.

Григорій. Ви ще побачите моїх солдатів.

Вурст. Вирок підготували?

Григорій. Так.

Вурст. Хай надрукують в типографія. Батька покличте.

Григорій. Але не обов'язково, щоб він підписував вирок. (*Відчинив двері*). Бодня, поклич пана Крутояра! Він не підпише.

Вурст. Я попрошу його!

Шанобливо вклоняючись, входить Крутояр.

Крутояр. Я до ваших послуг, пане Вурст.

Вурст (*подає аркуш паперу*). Підпишіть вирок тим чотири робітникам з депо.

Крутояр підписує.

Треба провчати тих саботажників!

Крутояр. Їх потрібно було давно розстріляти, пане Вурст. Більше ніяких наказів не буде?

Вурст (між іншим). Підпишіть ще одна вирок.

Крутояр (читає, кинув вирок). Н-не можу... син же... Помилуйте, пане Вурст!

Вурст. Підписуйте! Ви поки що єсть голова!

Крутояр. Що хочете зроблю для вас, але це ж... син...

Григорій. Без лірики, батьку.

Крутояр. Не можу.

Вурст. Геть звідси! Ми вам даремно платити гроші не буду!

Крутояр (плазує перед німцем). Не виганяйте мене. Благаю вас... Я вам буду вірою і правдою служити...

Григорій. Встань. Гидко. Ти сотні вироків підписував, за твоїми наказами вішали, палили, розстрілювали, а тепер ти... Іди, ти вже своє зробив... Іди. (Виштовхує батька з кабінету).

Вурст. Геть звідси!

Крутояр (встав). Стріляйте... брат брата, батько сина... (Вийшов).

Вурст. О, він у вас єсть патріот.

Григорій. Старий зовсім з глузду з'їхав. (Пауза). Вирок підпишу я.

У коридорі пролунав постріл. Григорій вибіг.
Вурст схопився за револьвер. Повернувся Григорій.

Вурст. Вас іст дас?

Григорій. Батько... Сам... прямо в серце...

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Увлісся. Шумлять дерева зеленим листям. У глибині сцени — землянка. На почорнілих від часу пеньках сидять повстанці: хто чистить зброю, хто лає одягу. Тихо співають: «Ой гаю, гаю, зелен розмаю». З землянки вийшов Орлов, виглядає когось.

Увійшов Скібка.

Орлов. Не повернувся Андрій, Кириле Івановичу?

Скібка. Ні... Два дні, як пішов, — і нема.

Орлов. Два дні, а наче роки. (Сів на пеньок). Хоча б слово про Тараса почути.

Скибка. Не вберегли... А може, вдаримо по місту, га, Василю?

Орлов (заперечливо похитав головою). А якщо Новиков не підготував повстання? (Пауза). Я б і сам за нього на смерть пішов, але ми не можемо ставити під удар робітничі загони. Треба чекати сигналу від Новикова.

Скибка. Чекати, а Тараса, може, і...

Із землянки вийшла Катя.

Катерина. Нема? Не прийшов Андрій? Кириле Івановичу, я піду, може, що почую, скажу Новикову, щоб вони напали на в'язницю чи...

Орлов. Появлятися тобі у місті не можна... І взагалі, Катю, треба мати більше витримки.

Катерина. Про яку витримку можна говорити? Стоять під містом озброєні загони, і він там... І ми... безсилі чи... боягузи.

Скибка. Катерино!

Катерина. Не пускаєте? Я сама піду, я врятую його! Чуєте? (До бійців). Хто зі мною піде рятувати Сурмача?!

Бійці посхоплювалися з місць.

Голоси. Хлопці, до Сурмача! Всі підемо!

Скибка (підвівся з пенька, скомандував). Тихо! Сідайте!

Бійці сіли.

(До Катерини). Ти що? Як ти стоїш перед командиром?

Катерина виструнчилась.

За порушення дисципліни даю тобі догану і попереджую: якщо повториться — відішлю додому на піч. Кругом!

Орлов. Ти що ж, Катерино? Знаєш, як це зветься? Анархія. Подумаєш. Жанна д'Арк знайшлась.

Катерина похнюпившись пішла в землянку.

Скибка. Накричав, а тепер жаль. Дівчина... Вона ж його...

Орлов. Нічого, не завадить. Якщо ми виступимо без сигналу Новикова — нас змінуть. І в місті тисячі робітни-

ків загинуть. Ми не виконаємо наказу Центрального Комітету. А для нас цей наказ — святиня, товаришу Скибка. Поки залізничний вузол і місто в їхніх руках — наступ Червоної Армії затримується.

Скибка. Це так, Василю... Замок до гармати справили?

Орлов. Хлопці зранку ремонтують.

Скибка. Ходімо, подивимось.

Вийшли.

Матвій. Жаль Сурмача.

Петро. Що зробиш?

Микита. Дорого вони заплатять за його життя. Ех, тільки б мені добратися туди.

Дмитро. І дівчини жаль. Сама на себе не схожа стала.

Матвій. Любить... Ех, і додому хочеться.

Петро. Рано ще додому, хлопці. Я ось сам уже четвертий годок у своїх краях не був...

Дмитро. Тягне?

Петро. Ваш край хороший, багатий, і з вами зріднився, а додому тягне... Ех, не бачив ти, Микито, наш Байкал! Недарма, брат, про нього в піснях співають.

Матвій. Душевна пісня. Як це вона... «Славнеє море...»

Петро. «Священний Байкал...» (Починає співати «Славнеє море — священний Байкал»).

Пісню підхоплюють бійці.

Входять Скибка і Орлов, сіли коло бійців, співають. За лаштунками чути гомін. У супроводі бійця входить Фросина, очі у неї зав'язані.

Фросина. Куди ж ти мене ведеш, господи! Ой пропала я!

Боєць. Товаришу командир, ось затримали.

Скибка. Розв'яжіть очі.

Боєць розв'язує Фросині очі. Вона здивовано оглядається навкруги.

Фросина. Ой, куди ж це мене приведено, люди добрі! Лишенько моє, горенько моє! А я ж не винна...

Скибка. Хто будеш і куди йдеш?

Фросина. Фросина я... Очкуриха... З Горобієвки...

Орлов. Куди йдете?

Фросина. В місто добираюсь, бідна моя голівонько!

Скибка. А чого, молодець, лісом ідеш? Як попала сюди?

Фросина. Навпрошки. Не буду я ж двадцять верстов кругу давати. Відпускайте, люди добрі, бо ніколи мені... Щоб я ж була знала, то обійшла б десятою дорогою... А то йду собі просікою, а він (показує на бійця) з ружжом на мене. Очі зав'язав та й веде...

Орлов. А чого до міста йдете?

Фросина. Ой люди добрі, біда жене: чоловіка шукаю...

Дмитро. Не встерегла? Та, може, він до куми якоїсь забіг?

Бійці розсміялись.

Сидить біля макітри з варениками, а ти по лісі блудиш.

Фросина. Хай би вже й до куми ходив, аби лиш вдома був. А так пропав чоловік, на війну пішов.

Скибка. А де служить, в гайдамаках чи в червоних?

Фросина. Аби ж то я знала... Пішов та й нема, а хата валиться... Бідні ж ми, аж світимось... А він повівся кудись... Люди кажуть, що прийдуть більшовики та землю будуть ділити. А хто ж мені наділить, як його не буде? (Пауза). А ви ж хто будете?

Орлов. Землеміри... Землю збираємось ділити...

Фросина. Ви? (Пауза). Хіба ви більшовики?

Скибка. Більшовики.

Фросина (хреститься). Пресвята діво Маріє... Більшовики. (Придивляється). А казали, що на них печатя антихрстова...

Бійці сміються.

Орлов. А ви й повірили?

Фросина. Повірила, а оце дивлюся... Люди. Справжні люди.

Орлов. Справжні.

Фросина. То приходьте в наше село та землі наділіть... Я і дорогу покажу.

Скибка. Прийдемо, тільки пізніше.

Фросина. Та й чого?

Орлов. Руки у нас зайняті. Бачите гвинтівки... А однією рукою сажня і чепіг не втримаєш.

Фросина. То розбивайте вже швидше ті банди та німців, бо нема життя... Всі розбрелися по світу... Ось і мій кудись запропастився, луципер,— не знаю... Може, побачите, то скажіть, щоб додому вертався... Іваном його звати, Филімоновичем.

Орлов. Скажемо. (До бійців). Проведіть.
Фросина. Ви ж нашого села не минайте...

Боець виводить Фросину.

Скибка. Ну, землеміри, давайте вози змашувати. По місцях! Микито, видай по півгарнця вівса коням.

Бійці розходяться.

Орлов. Кириле Івановичу, як зберете командирів рот, покличете мене, будь ласка.

Скибка. Добре... Може, й Андрій прибіється. (Вийшов).

Орлов пройшовся, сів, задумався.
З землянки вийшла Катерина.

Катерина. Василю Петровичу.

Орлов підвів голову.

Ви... ви пробачте мені... Я не подумала.

Орлов. Сідай, Катю.

Катерина сіла поруч.

Ти гадаєш, мені легко? (Пауза). Так важко, що, здається, серце скаміяло... Не товариша, а брата втратив... Брата...

Катерина. Андрія так довго нема. А може, Тараса уже... розстріляли?

Орлов. Був у Пітері в підпіллі, в засланні, на фронтах, козачі сотні втихомирював, загони у нас сформував — усе пройшов, а тепер так по-дурному загинути.

Катерина тихо плаче.

Ти не плач, Катю...

Катерина. Я так люблю його, Василю Петровичу! (Пауза). І не сказала йому... Не сказала...

Орлов. І все ж відпустити тебе не можемо. Ти, Катю, нічого не зробиш... Якщо Новиков не зміг врятувати його, то... Ти, Катю, зараз займись нашою медициною, допоможи Павлові Володимировичу. Треба бути готовими до виступу.

Катерина. Я допоможу. (Вийшла).

У супроводі бійців входить Іван Очкур.
Він у старій свиті, в шапці.

Микита. Ще одного привели, до вас прислав Скибка, щоб поговорили.

Орлов. Звідкіля? Де служив?

Очкур. Каратель я, їдрі його корінь... Іван Очкур... у Гришки Крутояра служив.

Микита. Ну й каратель!

Орлов. Втік?

Очкур. Втік... У нас багато повтікало... Я правду шукаю.

Орлов. Сідай.

Очкур. Спасибі.

Орлов. Значить, правду шукаєш?

Очкур. Шукаю.

Микита. Знайшов?

Очкур. Нема, їдрі його корінь.

Орлов. А в петлюрівці сам пішов?

Очкур. Пішов, щоб мені ноги покорчило. Батюшка, їдрі його корінь, мене збив. Хіба я знав, що то за петлюрівці? Казав батюшка, що вони за Україну і за всіх... Мовляв, для них що бідний, що багатий — все одно, аби українець... Ну й пішов... А воно — банда. Людей грабують, вбивають, а про землю бідним — і не згадуй... І Україну німцям продали... Нема правди... А Кравчук, він теж до червоних утік, каже якось мені: «Ти, Очкур, їдрі його корінь, як тріска. Несе тебе вода, крутить між берегами, а до якого пристати — не маєш ти поняття». *(Пауза)*. У них там, в комендатурі, один ваш сидить... Сурмач...

Орлов. Сурмач?! Що з ним, живий?

Очкур. Не знаю... Мали розстріляти...

Бійці кинулись до Очкура.

Микита. Ех, досиділись.

Орлов. Невже розстріляли? І Андрія нема... Дмитре, сідай коня і — миттю назустріч Кравчуку до Крутої балки.

Дмитро. Слухаю! *(Вибіг)*.

Орлов. Військ багато в місті?

Очкур. Багато. Бронепоезд з гайдамаками прийшов. Біля комендатури пушку поставили... А я втік... Ось від ружжа затвор взяв і втік... Думав — до Леніна йти, щоб сказав, як мені, Іванові Очкуру, ліворучію пережити... Та, мабуть, не доберусь... Одна мені дорога — в більшовики... Стою перед вами, прийміть.

Орлов. Ну що, хлопці, приймемо Очкура?

Дмитро. А може, він шпійон?

Очкур. Я шпійон? Та щоб я світа не бачив, щоб мені землі ніколи не орати.

Микита. Та ні, видать, не шпійон.

Орлов. Прийємо Очкура.

Очкур. Прийємо. Мене треба прийняти, бо я, значить, правду шукаю. От тільки ружжа не взяв.

Орлов. Дамо тобі ружжо... Ти можеш показати на карті, де в місті розташовані війська, де стоять кулемети?

Очкур. На карті? Неписьменний я... Я так вам розкажу.

Орлов. Добре. Розберемось. Микито, проведи Очкура в землянку та нагодуй.

Микита і Очкур ідуть в землянку.
Розходяться бійці. Входить Катерина.

Катерина. Кажуть, що хтось із міста прийшов? Де він, Василю Петровичу? Сурмач живий?

Орлов. Ех, Катю. Ходім.

Зайшли в землянку.
Входить Скибка, за ним іде боєць з ополоником в руді.

Матвій. Дозвольте, товаришу командир! Хоч один раз піду до міста.

Скибка. На ярмарок?

Матвій. Сурмача піду з біди виручати.

Скибка (*сів на пенюк, закурив*). Сам підеш чи ще когось візьмеш?

Матвій. Сам... Тільки хай мені бомб дадуть.

Скибка. Тут уже одна збиралась. (*Пауза*). Великий ти, Матвію, і голова на в'язах теліпається, а дурний. Що ж ти, сучий сину, сам проти них вдієш?

Матвій. А може, проб'юсь... Вона дівчина, а я ж...

Скибка. Іди, Матвію, та куліш на вечерю готуй.

Матвій. Куліш, куліш. Кашоваром і Наталка може бути... Свого Андрія ви до котлів не ставите, а все в розвідку та в бої, а з мене хлопці сміються.

Скибка. Скажи їм, що без каші й гармата не стріляє. А вернеться Андрій — тобі на зміну пришлю.

Матвій вийшов, із землянки виходить Микита.

Микита. Товаришу Скибка, вас просить Орлов.

Скибка іде, із землянки, витираючи полою свити ложку,
виходить Очкур.

О ч к у р. Тепер і воювати можна.

М и к и т а. Бачиш, який ти — гвинтівку не взяв, а ложку прихопив.

О ч к у р. Як же без ложки можна в дорогу? Не на тиждень зібрався.

М и к и т а. Да-а, видно, доведеться нам ще не один казанок, обратно, каші з'їсти до повної свободи.

О ч к у р. Тільки б дожити.

М и к и т а. Як в пелюшках не вмер, то в ряднині не загинеш.

О ч к у р. Якби оце, Микито, дерево таке знайти високе-високе, щоб вилізти на нього і всю нашу землю побачити, як на ній ліворуція іде... Де білі, де, їдрі його корінь, німці, а де банди.

М и к и т а. Я тобі й так розкажу. Ось дивись. (*Витягнув з халяви Очкура ложку, креслить нею по землі*). Оце, значить, Україна... Тут, обратно, німці, петлюрівці, гайдамаки та інша нечисть. Бачиш? Ставимо хрест... Ось тут Росія — там, обратно, наші... А звідси, гаспид, пре Денікін, Каледін і всяка Антанта.

О ч к у р. Став хрест, їдрі його корінь.

М и к и т а. З усіх, значить, боків. Але бере, бере вовк, та й вовка, обратно, візьмуть... Бачить Ленін, що можуть нашу Радянську владу, обратно, знистожити, та й каже: «Збирайте, більшовики, народ, будемо боронити нашу свободу і землю від панів».

О ч к у р. Так і каже?

М и к и т а. Еге. І пішли робочі, а з ними селяни, зайняли позиції біля Петербурга аж сюди.

О ч к у р. А на Україні?

М и к и т а. І у нас більшовики підняли народ, як Ленін сказав. Це тільки зверху наче німці і, обратно, Скоропадський, а всередині... повстанці... (*Водить ложкою по землі*). Ось, к приміру, тут загін Скибки, трохи далі Тарана, тут стоїть Гнат Неїжкаша...

О ч к у р. Єографія!

М и к и т а. Потім усі загони збираються, обратно, в один. Р-раз.

О ч к у р. Ложку зламаєш.

М и к и т а. Збираються — і виходить армія. Попереду іде Скибка, а отут десь ти і, обратно, я... І підемо ми сюди... Займаємо фронт і...

О ч к у р. І вперьод.

Микита. І вперьод. Як ударимо разом з руськими, білорусами, і всі банди — в дим... Ставимо армію, обратно, на кордонах, щоб не заважали нам, а потім Ленін питає: «Ти, Очкур, селянин?»

Очкур. Селянин.

Микита. Іди, бери землю, каже Ленін, і розвивайся. Сій пшеницю, овес, дамо тобі, обратно, машину. Тепер ти — хазяїн.

Очкур. Спасибі.

Микита. От тобі й спасибі.

Очкур. Як ти, Микито, все оце знаєш?

Микита. Я ж у партію записався... А туди не кожно приймають. Бо як ти вже партейний більшовик, то мушиш все знати, щоб народові, обратно, розказати, а як у бою — то першим іди на буржуазію, життя не шкодує за Радянську владу. У нас, брате, так. Мене перед строем Сурмач у партію приймав. Я клятву давав.

Очкур. Скажи мені, Микито, ну а партейним комунистам, як уже наша влада буде, більше землі даватимуть чи всім порівну?

Микита. Дурний ти, Іване, як дірявий чобіт. Та для нас, комуністів, — пайголовише народ. Скажемо, ось я комуніст і є в мене, обратно, дві пари чобіт. (*Критично оглядає свій вкрай порваний чобіт*). Так я повинен одну пару віддати тобі, босому, бо ти, обратно, є пролетаріат.

Очкур. Ага. Ну, це чоботи, а як із землею?

Микита. Обратно, так. Всю землю — селянам, заводи, обратно, — робітникам. Пойняв?

Очкур. Пойняв. Значить, землю порівну ділитимуть?

Микита. Порівну.

Очкур. Це, видать, наша партія... І я за таку партію. Ложку, Микито, віддай... Спасибі тобі, що розказав. Усе ти знаєш!

Микита. Ну, аякже, — партейний.

Очкур. Знаєш що, Микито, приїжджай після ліворуцїї до мене в гості.

Микита. А чого ж, приїду.

Очкур. І я буду радий, і Фросина моя.

Микита. О! Почекай! То це ж тебе, мабуть, сьогодні жінка шукала? Очкура Івана Филімоновича... У місто йшла і до нас потрапила.

Очкур. Та ну? А яка вона?

Микита. Нічого собі жєнщина... Кругленька, обратно... (*Показує*). Голосочок у неї такий, що...

О ч к у р (хитає головою). Кругленька, а на лобі така маленька дяточка. Моя. Так і не здибався...

Почулися голоси. Микита вдивляється в ліс, підбіг до землянки.

М и к и т а. Дмитро повернувся, чого це він так швидко?

Із землянки вийшли С к и б к а, О р л о в і К а т я.
Бійці вводять людину, на голову якої накинуто мішок.

Д м и т р о. Ось хлопці привезли. Я їх біля балки зустрів.
С к и б к а. Розпеленайте.

Бійці знімають мішок. Це В у р с т.

Славна птиця.

О р л о в. Гер полковник!

Дмитро подав йому пакет.

(Подивився). Катю, розшифруй!

Катя пішла в землянку.

О ч к у р. Здравія желаю!

С к и б к а. Вийміть у нього клоччя з рота.

О ч к у р. Давайте, вашесковородія, я вам чопа вийму...

В у р с т. Це нахабство! Я — німецький офіцер!

О р л о в. Ми знаємо, хто ви.

В у р с т. Я — іноземець.

С к и б к а. А хто просив тебе на нашу землю? Де Сур-мач, що з ним?

В у р с т. Я не буду відповідат. Мене викрали в моєму домі, я... я...

С к и б к а. Васю, поговори з паном полковником.

Бійці виводять Вурста, за ним іде Орлов.

М и к и т а. Викрали полковника. Здорово!

С к и б к а (до Дмитра). Чому не повернувся Андрій?
(Пауза). Де Андрій?

Д м и т р о. Там... Ось Кравчук, він... все... він... розкаже.

С к и б к а. Де Андрій?

Пауза.

Д м и т р о. Він... у бою... Вурст його... Поховали Андрія.

Бійці скидають шапки. Тиша.

Скибка. Сину! (*Забився в риданні*). Сину мій! Андрію! (*Пауза*). Осиротив ти нас... Сину! (*Важко підвівся, сльози котяться по його обличчю*). Де поховали?

Дмитро. Над Хрещатим Яром, під тополею.

Пауза.

Скибка. Знайшов собі паняночку — в чистім полі земляночку... Андрію! Хто ж звеселить нас із матір'ю, дитино моя! (*Пауза*). Віку мого не вистачить і ворогів, щоб за смерть помститись твою! (*Опустився на пеньок, обхопив голову руками*).

Із землянки вийшов Орлов.

Орлов. Микито, збирай ескадрон!

Микита вибіг.

Ведіть німця.

Бійці зайшли в землянку.

Кириле Івановичу, треба виступати. Новиков уночі піднімає повстання...

Скибка. Нарешті...

Орлов. Що з вами? Ви плачете?

Скибка. Плаче старий Скибка, Василю... Вперше в житті плаче... Андрія мого, єдиного сина...

Орлов. Хто, коли?

Дмитро. Вурст... у бою.

Орлов. О, жорстока розплата буде...

Скибка. Ні, мало мені зараз одного життя, мало мені однієї шаблі. (*Пауза*). Хай буде чудо! Хай стане в мене двадцять рук... або хай горе старого Скибки поселиться у ваших серцях, щоб могли ми за горе всього народу, землі нашої карати ворогів... За Андрія... Тараса...

Із землянки бійці виводять Вурста.

Катерина підійшла до Скибки, схилила голову на його плече.

Вурст. Я все сказав... Я... прошу... Я надіюсь на вашу гуманність.

Скибка. Ти прийшов на нашу землю вбивати, грабувати і ще й милості просиш? Не буде пощади ворогам!

Орлов. Виведіть!

Бійці виводять Вурста.

Вурст. О, ви не смієте... Я — полковник...

Входить Микита.

Микита. Ескадрон готовий до виступу.

Скибка. Микито, підводь, сину, коня.

Микита вийшов.

Орлов. Ви поведете самі ескадрон?

Скибка. Я... Ми підемо прямо на місто, а ти наступай з Хрещатого.

Катерина. Кириле Івановичу, може, врятуєте... тоді скажіть йому...

Скибка. Свого життя, дочко, Скибка не пошкодує.

Ввійшов Микита. Орлов одягає шкірянку, маузер,
бійці забивають двері землянки.

Микита. Осідлав коня, батьку.

Скибка. Спасибі, сину. Грай збір.

Микита вийшов. Орлов накинув на плечі Скибки бурку.

Що ж, хлопці, завтра погуляємо. (Став на пеньок, глянув кудись у гущавину лісу, немов і через хащі побачив простори рідної землі). По конях!

Грає сурма, через сцену пробігають бійці.

А сурма ще грає — кличе до бою.

Повільно іде завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ніч. Перон вокзалу. Десь здалека чути відгомін бою. З стіни вокзалу звисає жовто-блакитна заяложена ганчірка — прапор. Пробігли по платформі гайдамаки, німець. З вокзалу кулею вилетів начальник станції, за ним комендант Гнида напідпитку і Григорій. Він розмахує револьвером перед носом начальника станції, той трясеться як у лихоманці.

Григорій. Розстріляю, як собаку! Знайдіть машиністів, і щоб через годину бронепоезд вийшов на лінію вогню!

Начальник станції. В-во-ни... в-всі порозбігались...

Григорій. Я нічого знати не хочу! Тут повстання, до міста рвуться червоні, а ви... Розстріляю!

Комендант. Пр-правильно!

Григорій. А ти чого тут, п'яна мордо, вештаєшся?

Комендант. Не пив, їй-богу, не пив... Ще вчора...

Григорій. Як ти смієш! Розстріляю!

Комендант. Пане полкєвнику, я ж для бодрості духу, одну краплину...

Вбігає Свирид.

Свирид. Робітники зайняли міст!

Григорій. Чорт забирай! Переправте гармату від гімназії. Швидко!

Свирид вибіг.

Шукайте залізничників, щоб негайно справили паровоз! Та придивіться, може, цей машиніст сам його зіпсував. Ідіть!

Начальник станції вийшов.

(До Гниди). А ти дрезину підготуй! Гнида! Опудало! На запасну колію постав!

Комендант. Слухаю пана полковника. Я ту дрєзину... Пр-правильно.

Вбіг Бодня.

Бодня. Загін червоних прорвавсь на околицю міста! Боєи можуть з'єднатися з робітниками! Німці відступили!

Григорій. Що? Не витримали! Падлюки! Негайно пошли туди сотню Мандрики.

Бодня. Вона ще... ще не вернулась.

Григорій. Як? Ти ж мені сам говорив, що Мандрика прибув.

Бодня. Мандрика то є, а... а сотні нема... Налетіли на них... Я боявся вам говорити тоді.

Григорій. Що?! А Сурмач?! Його привезли в ставку?

Бодня. Відбили його... Цілий полк напав на Мандрику... І полковника Вурста нема...

Григорій (вдарив рукояткою нагана Бодню). На шибеницю!

Комендант. Пр-правильно.

Григорій. Що ж ви наробили?! Що ж ви наробили?! Я з вас шкуру поздираю за Сурмача! Мандрику до мене! Мандрику!

Григорій вибіг, за ним Бодня.

Входить начальник станції.

Начальник станції. Погибаю. Нікого нема.

Комендант. А машиніст що?

Начальник станції. Копирсається там... Пропав я!

Комендант. Пр-правильно. Слухай, плюнь ти на цей бро...не-поїзд... і готуй дрезину... Коли що, то я — в дрезину і ти — в др-резину... Іди, готуй.

Начальник станції вийшов. Входять Свирид і 1-й козак.

Свирид. Пане комендант, прислано нас для охорони вокзалу.

Комендант. Правильно. Дивіться мені...

Чути вибухи, комендант поспішно зайшов у вокзал.

Свирид. Заварилася каша... воістину.

1-й козак. Переживемо. Їрунда.

Свирид. Не втримаємось... Бачиш, як придумано: робітники в місті повстали, а їм на підмогу з лісів полки пішли... Буде нам амінь.

1-й козак. Чого скиглиш! Та ми їх як підпустимо ближче, та як вдаримо!

Свирид. Вдариш макогоном по макітрі.

1-й козак. А німці тобі що? Дуля? У них, знаєш, скільки палімйотів!

Вибухи.

Свирид. От садять, от садять!

1-й козак. Їрунда.

Свирид (*вдиеляється*). Йй-богу, наші тікають! О! Гортить щось!

1-й козак. Їрунда.

Входять Григорій, козак, німець,
начальник станції.

Німець. Тойфель аух!

Григорій. Приведіть машиніста, я з нього душу витрашу!

Козак вийшли.

(До начальника станції). А тебе на семафорі повішу! Геть з очей!

Начальник станції зник у вокзалі. Вбігає 2-й козак.

2-й козак. Повстанці зайняли депо!

Григорій. Прокляття! Передай, щоб атакували! Вибити! За будь-яку ціну!

2-й козак вибіг.

Боягузи!

Німець. О майн гот! (*Вибігає*).

2-й козак і гайдамаки вводять старого машиніста.
Він без кашкета, в розхристаній сорочці.
Руки в нього зв'язані.

2-й козак. Тікати хотів, пане полковник.

Григорій. Ти звідки?

Машиніст. Жмеринський, а що?

Григорій. Ти що ж, мерзотнику!! Розстріляю! Ти поведеш бронепоезд?!

Машиніст. Не кричи. Бачиш, он німець труситься, перелякаєш.

Григорій. Розводь пари! Розстріляю!

Машиніст. Навіщо ж мене два рази розстрілювати?
Одну кулю для себе залиши, згодиться.

Григорій. Останній раз питаю, чуєш?!

Чути вибухи, постріли.

Машиніст. А ти чуєш? Іде, іде розплата...

Григорій. Замовчи!

Машиніст. Не кричи...

Григорій. На шибеницю! Живцем закопаю!

Машиніст. Ти закопаєш, знаю.

З вокзалу вийшов начальник станції.

Григорій. На палю посаджу!

Машиніст. Так уже мені на віку написано... Тільки не помру я... У вогні спали мене і попіл за вітром пусти, а я жити буду — в дітях своїх, онуках...

Григорій. Розстріляйте!

Гайдамаки і 2-й козак виводять машиніста.

Машиніст. А казав на шибеницю. Збрехав.

2-й козак (*штовхнув машиніста*). Іди.

Машиніст (*плечем штовхнув 2-го козака*). Не спіши.
Дай ще раз на землю подивлюся.

Гайдамаки і 2-й козак вивели машиніста.

Начальник станції. Пане полковник, осмілюсь сказати, не треба його розстрілювати... Хто ж без нього поведе бронепоезд? Треба примусити... А так...

Григорій. Примусити його! Я тебе запряжу!

Пролунав постріл.

Шукай машиніста!

Начальник станції вибіг.
Входять Марина і Козолуп з чемоданами.

Марина. Ми повинні виїхати з цього пекла! (До Григорія). Ти обіцяв допомогти...

Григорій (кивнув на Козолупа). У тебе є захисник.
Козолуп. Благаємо вас, врятуйте!

Григорій. Мені зараз, панове, не до вас. (До Марини). Ти можеш сховатися в монастирі... До речі, і матері моєї веселіше там буде.

Марина. Не смій говорити про неї! (Пауза). Ти хоч один раз в житті можеш дотримати свого слова? Ти ж колись клявся мені...

Бій наростає.

Григорій. Не люблю спогадів і... ніколи не пошу довго одні й ті ж рукавички... Я їх викидаю.

Марина. Скільки підлості в твоїй душі! Що ж, і твоя кар'єра закінчується, пане міністр... Вони ідуть... Вони ідуть.

Козолуп (тягне Марину). Тікаймо, тікаймо, пані Марино!

Козолуп і Марина вийшли. Вбігає Бодня.

Бодня. Вони оточили нас! Полк Баламута здався!

Григорій. Що?!

Бодня. Дивіться, дивіться! Кавалерія! Наші гармати замовкли!

Григорій. За мною!

Вибігли.

З вокзалу виходять комендант,
начальник станції з чемоданами, вузлами в руках.

Комендант. Давай др-резину!

Вибігли.

Почулось кілька вибухів, постріли. Стихло.
Через перон пробігають козаки, Свирид.

Свирид. Тікай! (Жбурнув гвинтівку). Я вже відвоював... Дурний, що не послухав Очкура.

Вбігають Григорій і Бодня.

Бодня. Дрезини нема. Втекли!

Григорій. Зрадники! Всіх постріляю!

Бодня. Тікаймо, пане Крутояр.

Григорій. І ти! Застрело! Я ще зберу зараз полк... Я... вони не втримаються тут.

Бодня. Нам треба десь пересидіти...

Григорій. За мною, в тунель!

Вийшли. Пролунало ще кілька пострілів. Десь по вулиці промчала кіннота. Через вікно вокзалу вискакують на платформу бійці. З другого боку виходить Орлов, за ним — озброєні робітники.

Орлов. Займайте телеграф!

Входять Тарас і Скибка.

Тарас. Кириле Івановичу, перевірте тунелі. Біля депо поставте охорону.

Скибка. За депо, Тарасе, не хвилюйся. Дмитре, бери хлопців і гарненько тунелі прочисть.

Дмитро вийшов.

Тарас зриває брудну жовто-блакитну ганчірку, один із бійців подав йому червоний прапор, під вигуки «ура!» Тарас закріплює його.

Тарас. Ніколи інші прапори не будуть майоріти над нашою землею!

У цей час ввійшла Катя. Катя не зводить очей з Тараса, ас не може пробитись до нього.

Катерина (до Орлова). Василю Петровичу, він живий! Він живий! (Підійшла до Скибки). Кириле Івановичу!

Тарас (зійшов вниз). Катю!

Катерина (припала до грудей Тараса). Ви? А я... Я так чекала вас...

Тарас. Ось і зустрілись ми... Василю, до бронепоезда! Відремонтуйте негайно!

Робітник. Ми допоможемо.

Орлов. Слухаю. Ходім, товариші.

Виходять.

Тарас. Кириле Івановичу, готуйте полк до виступу!

Скибка. Мої хлопці готові, Тарасе. (Вийшов).

Катерина. Тепер я вас не залишу.

Тарас. Ми ще пройдемо, Катю, з тобою багато доріг.

З вокзалу вийшов Дмитро.

Дмитро. Товаришу Сурмач, вас просить до телефону Новиков.

Тарас і Катерина зайшли у вокзал.

Вечоріє. Входить Микита, у нього перев'язана голова.

Микита. У кого, хлопці, тютюн є?

Підходять бійці, частують Микиту.

За весь бій першу цигарку курю... Можна і спочити, об-
ратно.

Дмитро. Де це тебе, Микито, зачепило?

Микита. Це ще вночі, як Сурмача визволяли...

Матвій. Ми так боялися за вас.

Микита. Ми й самі боялися, що не встигнемо. Нам передав Новиков, що Сурмача мають в німецьку ставку переправляти з міста. Ну, ми і рушили. Вони його цілою сотнею супроводжували... Ну, наш дід як вривався з шаблею... Я — за ним... А мене якийсь вусатий різонув... Заживе до весілля.

Входить Фросина з вузликом на плечах.

Фросина. Здрастуйте. (Вклонилась).

Бійці. Доброго здоров'я.

Фросина. І куди ж це я зайшла? Либонь, на стап-
цію.

Матвій. Кудись їхати зібрались?

Фросина. Куди там їхати? Ось не знаю, як ще по світі ходжу. Такого страху набралася, що й не сказати. На самісінькій позиції була!

Микита. Це ти, Фросино?

Фросина. Я...

Микита. Ще чоловіка шукаєш?

Фросина (придивляється). Йй-богу, землеміри! Здра-
стуйте. Не впізнала зразу... Шукаю. Кажуть, що бачили
мого Івана, — в червоних він.

Матвій. Є, живий-здоровий ваш Очкур.

Фросина. Правду кажеш?

Микита. У нас він. Воює.

Фросина. Слава тобі господи, де ж він?

Микита (до бійця). Проведи, Матвію, він біля бронеп-
поїзда.

Матвій. Ходімо, Фросино.

Фросина (виходить з Матвієм). Мені хоч би оком
на нього глянути, на Івана Филімоновича мого.

З вокзалу вийшли Тарас і Катерина.

Тарас. Савченкові так і передай, Катю, щоб негайно
вислав артилеристів на бронепоїзд.

Катерина. Гаразд, Тарасе Степановичу. (Вийшла).

За лаштунками чути тупіт ніг.

Матвій вводить Марину і Козолупа.

М а т в і й. Ось затримали біля бронепоезда.

М а р и н а. Це нахабство! Ми мирні люди, я буду скаржитись! (*Побачила Тараса*). Ти? (*Пауза*). Знову ти?

Т а р а с. Знову я. (*До Козолупа*). Хто ви, куди зібрались?

К о з о л у п. Я... м-м... ка-ка... Ко-ко-золуп...

Т а р а с. А-а, пригадую. Куди тікали?

М а р и н а. До Одеси... Ми не тікали, ми...

Т а р а с. Прийшли зустріти нас хлібом-сіллю... Казначей відведіть в ревком, до Новикова, а цю... (*До Марини*). Ви вільні.

М а р и н а. Не смійте брати його! Це мій чоловік!

Т а р а с. Дуже приємно.

Бійці забирають у Козолупа чемодан, він не віддає.

К о з о л у п. М-моє, м-моє!

М а р и н а. Не чіпайте його!

Кинулась до бійців.

Одні боєць ненароком відчинив чемодан.

М а т в і й. Золото! Знав казначей, що брати.

К о з о л у п. М-моє, кровне!

Т а р а с. Золото здайте комітетові.

М а р и н а. Залишіть, залишіть. (*До Тараса*). Зрозумій ти, що без нього я жебрачка... Ти безсердечний. Я прошу!

Т а р а с. Відведіть казначея!

Козолупа виводять.

К о з о л у п. Пани більшовики, я сам товариш! Смерть Петлюрі і Скоропадському!

Козолупа вивели.

М а р и н а. А я? Куди мені тепер? Куди? (*Пауза*). Ти не скажеш... Ні... Ми чужі...

Т а р а с. Уже давно пролягла між нами глибока прірва.

М а р и н а. Прірва... І ні місточка, ні кладки...

Т а р а с. Мости всі спалено, пані Дубова. (*Рвучко повернувся і зайшов у приміщення вокзалу*).

М а р и н а (*механічно ступила кілька кроків за ним*). О, як я ненавиджу тебе... Всіх ненавиджу! (*Вийшла*).

Входять О ч к у р і Ф р о с и н а.

Вона обняла чоловіка за ший, веде його, ніжно заглядаючи в очі,
Як під вінець веде.

Фросина. Землеміре мій, лебедіку мій! А я ж ходила та шукала... Думала вже, що за границю поїхав щастя шукати.

Очкур. Ой дурна ж ти, моя Фросино. Щастя тут, на нашій землі.

Микита. Ось і знайшла Івана свого.

Фросина. Спасибі вам, що на путь праведну його наставили.

Очкур. Додому збирайся, Фросино... Теличку в Дмитра візьми — корова буде колись. А як повернусь я, то гроші віддам.

Фросина. Коли ж виглядати тебе, Іване, на якій дорозі стрічати?

Очкур. Як закінчимо ліворуцію, розженемо панів — так і чекай з походу.

Входять Орлов, Скибка, Катерина.
Чути гудок бронепоезда, перестук коліс. З вокзалу вийшов Тарас.

Орлов. Товаришу Сурмач, бронепоезд готовий до рейсу!

Катерина. Артилеристи зайняли місця!

Тарас. Спасибі, друзі... Я щойно одержав наказ Центрального Комітету. Ми йдемо на з'єднання з частинами Миколи Щорса.

Микита (захоплено). До Щорса!

Скибка. Чув про Миколу, чув.

Десь почалась перестрілка і вщухла.

Тарас. Микито, дізнайся, що там таке.

Микита вибіг.

Ну, а з тобою, Василю, попрощаємось.

Орлов. Чому?

Тарас. Центральний Комітет призначив тебе головою ревкому.

Орлов. А я думав ще воювати, Тарасе.

Тарас. Тут, Василю, теж фронт. Пускайте заводи, фабрики. Нам потрібна ваша допомога.

Орлов. Ви одержите її.

Тарас. Кириле Івановичу, ви з своїм загоном виступаєте вранці. Зустрінемося на четвертому роз'їзді.

Скибка. Будемо, Тарасе.

Дмитро і Микита вводять Григорія.

Дмитро. Товаришу Сурмач! Ось з Боднею в тунелі були... відстрілювались...

Микита. Бодню ми... а цього живим схопили.

Тарас. А-а, пан полковник! Чому ж в тунелі?

Григорій. Можеш стріляти...

Тарас. Тебе судити будуть. Як зрадника, ворога народу. Всі знають, хто це?

Голоси. Зустрічались!

— Хто його не знає!

Фросина. Йй-богу, Гришка-каратель. Душогубець!

Очкур. Отака еографія, пане полковник, ідрі його корінь.

Григорій (до Тараса). Як я шкодую, що не розстріляв тебе, коли ти був у моїх руках.

Тарас. Вірю.

Григорій. Що ж, ти переміг... Мені кінець.

Тарас. І не тільки тобі. Священне полум'я гніву спопелить усіх наших ворогів!

Орлов. Виведіть його!

Бійці виводять Григорія.

Микита. Товаришу Сурмач, семафор відкрито!

На колії показався бронепоїзд.

На містках паровоза сидять озброєні бійці.

Тарас (прощається з друзями). Нас чекають нові бої. До зустрічі, друзі! Катю, пішли.

Очкур (тричі цілується з дружиною). Чекай, Фросино, ми повернемось.

Фросина. Щастя вам!

Катя, Очкур і Микита сідають на бронепоїзд. Гудок. Спалахнув прожектор на бронепоїзді, осяяв землю. Тарас став на сідці.

Тарас. Повний вперед!

Бронепоїзд рушив. Орлов, Скибка, Матвій, бійці махають руками, проводжають своїх товаришів. На бронепоїзді народжується пісня. Вона високо злітає над рідною землею.

Повільно іде завіса

ЗМІСТ

МАРИНА

*Героїчна драма на 3 дії
за мотивами творів Т. Г. Шевченка*

5

ВІРНІСТЬ

Народна драма на 2 дії

65

ВЕСЕЛКА

Комедія на 3 дії, 4 картини

119

ОСТРІВ ТВОЄЇ МРІЇ

Драма на 3 дії, 6 картин

185

НІЧ І ПОЛУМ'Я

Героїчна драма на 4 дії, 6 картин

247

СИНІ РОСИ

*Драматична поема на 2 дії,
3 картини в прологом і епілогом*

309

ТИЛ

Героїчна поема на 2 дії

367

НИКОЛАЙ ЯКОВЛЕВИЧ ЗАРУДНЫЙ

Сочинения в четырех томах

Т о м 3

ПЬЕСЫ

Київ, видавництво художественної літератури «Дніпро», 1982

(На українському мові)

Редактор С. А. Захарова
Художник А. П. Відоняк
Художній редактор С. П. Савицький
Технічний редактор Л. І. Личенко
Коректор Н. О. Маслова

ІБ № 1491

Здано до складання 29.05.81.
Підписано до друку 30.04.82.
БФ 46289. Формат 84×108¹/₃₂.
Папір друкарський № 1.
Гарнітура академічна.
Друк високий.
Ум. друк. арк. 21,84.
Ум. фарб. відб. 21,84.
Обл.-вид. арк. 22,408.
Тираж 65 000.
Зам. 1-198. Ціна 1крб. 60к.

Видавництво художньої літератури
«Дніпро».
252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42

Харківська книжкова фабрика
ім. М. В. Фрунзе
310057, Харків,
вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Зарудний М. Я.

З-35 Твори: В 4-х т. Т. 3.— К.: Дніпро, 1982.—415 с.

У томі вміщено драматичні твори на історико-революційну тему, п'єси про Велику Вітчизняну війну та повсенне життя радянських людей.

3 $\frac{70600-075}{M205(04)-82}$ передплатне. 4702590200

У2

III
OCT 31 1903

ST. PAUL

MINN.

11

33